

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)

XIX
2013

Iași
2013

COLEGIUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara Stratulat
Senica Țurcanu
Sorin Iftimi (secretar de redacție)
Cătălin Hriban
Zamfira Pungă
Tamilia Marin
Costică Asăvoaie
Ionuț Iațcu

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața „Ștefan cel Mare”, nr. 1
Iași, 700028, tel. 0232/213296, int. 180 sau 178

ISSN 1454-0754

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
„IOAN NECULCE”. BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)
XIX, 2013

SUMAR

<i>Abrevieri</i>	5
Vitalie JOSANU	
<i>Un episod al afirmării și consolidării statalității românești la răsărit de Carpați: Înființarea Mitropoliei Moldovei</i>	7
Cătălin HRIBAN	
<i>Sabia persecuției – fragmente din arheologia unei imagini culturale</i>	47
Dan FLOAREȘ	
<i>O „danie” a lui Iliaș Rareș către mănăstirea Voroneț (1551)</i>	83
Cătălin PUNGĂ	
<i>„Planul dacic” al lui Ioan Iacob Heraclid Despot (1561-1563)</i>	91
Sebastian-Dragoș BUNGHEZ	
<i>Problema navigației la Porțile de Fier în dezbaterile Parlamentului României (1899)</i>	101
Corneliu CIUCANU	
<i>Criza de succesiune guvernamentală din noiembrie 1937 și poziția principalelor partide politice</i>	121
Sorin IFTIMI	
<i>Casa Burchi-Zmeu din Iași, viitorul sediu al Muzeului Municipal</i>	141
Gheorghe BACIU	
<i>Palatul Mavrocordat din mahalaua Sărării de Sus</i>	159
Arcadie M. BODALE	
<i>Însemnări de pe cărțile și manuscrisul ce se păstrează la biserica Sf. Nicolae din comuna Aroneanu (Iași)</i>	169
Lucian SPIRIDON	
<i>Evacuarea instituțiilor culturale din județul Iași (1944)</i>	197

Aurica ICHIM	
<i>Dimitrie Papazoglu și cultura muzeală a secolului al XIX-lea</i>	203
Sorin IFTIMI	
<i>Portretistica pictorului Ludovic Stawski (1807-1896)</i>	217
Gheorghe SAMOILĂ	
<i>Un portret necunoscut al baronului Jacob de Neuschotz, bancher și filantrop al Iașilor</i>	253
Zamfira PUNGĂ	
<i>Documente privitoare la familia Prăjescu în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei Iași</i>	259
Mădălin-Cornel VĂLEANU, Silviu VĂCARU	
<i>Moștenirea arheologului Constantin Dascălu</i>	275
Traian BIȚA	
<i>Despre acceaua lui Ion vodă (1573)</i>	303
Ion COJOCARU, Ana DAVIDEANU	
<i>Muzeul de Istorie Naturală Iași. De la „Cabinetul elefantului” la sala „Alexandru Ioan Cuza”</i>	313

ABREVIERI

AAR MSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AIIAI	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” (serie nouă), Iași
ΑΔΛΥ	Arheologični Doslidžennja L'vivskogo Universytetu
AMAE	Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București
ANI	Arhivele Naționale Iași
ANIC	Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
ArhGen	Arhiva Genealogică, Iași
Arh.Mold.	Arheologia Moldovei, Iași
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BOR	Biserica Ortodoxă Română, București
BSNR	Buletinul Societății Române de Numismatică, București
CI	Cercetări istorice, Iași
CMH	The new Cambridge Medieval History
CN	Cercetări numismatice, București
DIR	<i>Documente privind Istoria României</i> , București
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , București
ÉBPB	Études Byzantines et Post-Byzantines
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romaniae, București
IN	„Ioan Neculce” – Buletinul de Istorie a Moldovei (serie nouă), Iași
Mem. Antiq.	Memoria Antiquitatis, Complexul Muzeal Piatra-Neamț
Hierasus	Hierasus. Muzeul Județean Botoșani
MBR	<i>Monede și bancnote românești</i> , București
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
REB	Revues des Études Byzantines, București
RIAF	Revista de Istorie, Arheologie și Filologie, Chișinău
RIR	Revista Istorică Română, București
RIS	Revista de Istorie Socială, Iași
ΠICPA	Polnoe sobranie russkih letopisej, Moskva
SCIA	Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCN	Studii și Cercetări Numismatice, București
SMIM	Studii și Cercetări de Istorie Medievală, București
Studii	Studii. Revistă de Istorie, București
Tyragetia	Tyragetia. Revista Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău
ЗООИД	Zapiski Odesskago Obščestva Istorii i Drevnostej, Odessa

UN EPISOD AL AFIRMĂRII ȘI CONSOLIDĂRII STATALITĂȚII ROMÂNEȘTI LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI: ÎNFIINȚAREA MITROPOLIEI MOLDOVEI

Vitalie JOSANU

Finalizarea procesului de coagulare statală a Moldovei, desăvârșit prin încorporarea Cetății Albe, a fost dublată de interesul constituirii unei biserici „naționale”, capabilă să răspundă aspirațiilor politice¹. Structurile ierarhice bisericești existente la răsărit de Carpați au avut o importantă contribuție la unificarea teritorială a Țării Moldovei din punct de vedere geografic și, nu în ultimul rând, social. Statul nou creat reclama, în permanență, atașamentul supușilor din întreg teritoriul, iar acesta putea fi asigurat, în special, cu sprijinul clerului, aflat de mai devreme în comuniune. Doar că formele de organizare ale acestuia – regiuni distincte sub două Mitropolii aflate în afara țării – nu puteau corespunde nevoilor reclamate de noua structură politică. De aceea, constituirea statului de la poalele răsăritene ale Carpaților putea fi considerată un obiectiv îndeplinit doar odată cu întregirea și recunoașterea Bisericii proprii de către Patriarhia Ecumenică. Principiul *Cuius region, eius religio* (cine stăpânește regiunea, acela are și biserica) este, altminteri, foarte răspândit în mediul ortodox al Balcanilor, în cursul veacurilor XIII-XIV și constituie un indicator de bază pentru stabilirea limitelor de exercitare a autorităților politice și religioase². Într-o oarecare măsură, lucrurile par să se asemeze cu relația Patriarhie națională și stat, regăsită astăzi în lumea ortodoxă.

Întemeierea Mitropoliei Moldovei. Mitropolia Moldovei este consemnată, pentru prima dată, în septembrie 1386, într-un *Manual de cancelarie bizantin*, intitulat *Expunere nouă*. Deși Mitropolia a fost recunoscută, între Patriarhia ecumenică și Petru I s-a deschis un conflict îndelungat – care a durat până la începutul domniei lui Alexandru cel Bun –, motivul fiind legat de titularul ce trebuia să se așeze în înaltul scaun³. Petru I a dorit ca Iosif, rudă domnească și episcop de Cetatea Albă, să fie uns în scaunul mitropolitan, în timp ce Patriarhia Ecumenică ținea să-și impună dreptul de a decide în privința primului arhieru în Moldova⁴. Poziția Sfântului Sinod se sprijinea pe prevederile unei hotărâri patriarhale din

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, Editura Eminescu, București, 1981, p. 85; Răzvan Theodorescu, *Implicații balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei, în Credință și cultură în Moldova*, II, *Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Iași, 1995, p. 13.

² Georgi Atanasov, *Dobrudžanskoto despotostvo. K'm političeskata, c'rkovnata, stopanskata i kulturnata istorija na Dobrudža prez XIV vek*, Veliko T'rnovo, 2009, p. 68.

³ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 276-277.

⁴ V. Pârvan, *Istoria statelor românești pînă la 1526*, în Idem, *Studii de istorie medievală și modernă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990, p. 213.

1355, care interzicea numirile ierarhilor din rândul localnicilor, cinste rezervată exclusiv „pentru clerul ridicat și binecuvântat de Dumnezeu din slăvita cetate a Constantinopolului...”⁵. În Țara Moldovei, însă, punctul de vedere al Țarigradului nu a fost bine primit, astfel încât mitropoliții greci, Teodosie, Ieremia, au avut de întâmpinat o puternică opoziție din partea celor asupra cărora au fost trimiși să păstorească. Mai mult decât atât, Ieremia fiind izgonit de moldoveni, în 1395, a aruncat afurisenia asupra întregii țări: domn, ierarhi, boieri, preoți și credincioși, sancțiune întărită apoi și de Patriarhie⁶. Împotrivirea moldovenilor în fața voinței Patriarhilor constantinopolitani venea din dorința lor de a se arăta neatârnați, de sine stătători⁷.

Restabilirea relațiilor cu Patriarhia ecumenică și ridicarea anatemei s-au datorat lui Alexandru cel Bun, care, în iunie sau iulie 1401, a trimis o solie la Constantinopol, cu propunerea de împăcare. Faptul poate fi explicat și prin neliniștea poporului de a se ști sub blestem și neînțelegere cu autoritatea ecleziastică supremă a Răsăritului ortodox. A trebuit să cedeze și Patriarhia pentru că menținerea stării conflictuale putea servi propagandei catolice, destul de active. În plus, pericolul otomanilor nu avea cum să lase Bizanțul impasibil în eventualitatea câștigării de aliați⁸. Împăcarea dintre Alexandru cel Bun și Patriarhul Matei I a fost încununată de recunoașterea lui Iosif ca Mitropolit al Țării Moldovei, la 26 iulie 1401⁹.

Acesta ar fi, pe scurt, cursul evenimentelor ce au dus la înființarea și recunoașterea Mitropoliei Țării Moldovei. Detaliul legat de faptul că Iosif a fost anterior episcop de Cetatea Albă și faptul că regiunea de la răsărit de Carpați era o vreme sub ascultarea Mitropoliei Rusiei Roșii, solicită încă multe răspunsuri. O parte dintre acestea ar putea veni de pe un „punct de stație” fixat pe vatra Cetății Albe.

Istoricul și profesorul polonez Mattias Miechowita, rector al Universității din Cracovia, în lucrarea *De duabus Sarmatii Asiana et Europiana et de contentis in eis*, redactată în 1517, cunoscut drept continuatorul cronicii lui Dlugosz, oferă detalii interesante referitoare la organizarea ecleziastică a sud-estului european, în pragul invaziei tătaromongole: „Era acolo (la Kiev, n. V.J.) și este până acum un mitropolit de rit rusesc sau grecesc (ortodox, n. V. J.), conducătorul multor vlădici (*wladicis*) și episcopi, începând de la Dunăre – din Moldova, Valahia, Rusia și Moscovia dar, după distrugere (tătarilor, J.V.), el nu se mai află în Kiev”¹⁰.

Contextul istoric în care extinderea controlului politic rusesc – inițial kievean, urmat apoi de Halici – în spațiul românesc dintre Carpați și Nistru creând cadrul propice organizării ecleziastice¹¹ și plasarea ierarhilor locali sub ascultarea Mitropoliei Rusiei Mici, este un capitol ce reclamă încă o atenție specială din partea istoriografiei românești. Exploatarea acestui subiect de istoriografia imperială rusească, sovietică și post-sovietică, în

⁵ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 7; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 277.

⁶ *Ibidem*, p. 278.

⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 83.

⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 180-181.

⁹ *Ibidem*, p. 281.

¹⁰ Matthias Miechowita, *De duabus Sarmatii*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Mehovskij/frametext1>.

¹¹ Pr. Scarlat Porcescu, *Titulatura și teritoriul de jurisdicție al mitropoliților Moldovei pînă la 1500*, în *Credință și cultură în Moldova II. Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Editura Trinitas, Iași, 1995, p. 96.

sensul justificării expansiunii și a rapturilor teritoriale în vestul Nistrului, a determinat reacția unor istorici români, nevoiți să ia atitudine față de agresivitatea ideologică de la răsărit. Poziția tranșantă se sprijinea pe o serie de argumente care aduc în prim-plan existența câtorva formațiuni politice în secolele X-XII, la poalele răsăritene ale Carpaților: Șepenițul în nord; o țară a brodnichilor în vest, în cuprinsul actualelor județe Neamț, Bacău, Vrancea; o țară a berladnicilor, localizată în bazinul hidrografic al Bârladului și menționată în cronicile rusești și Cumania, aflată pe ambele maluri ale Prutului¹².

Într-un studiu asupra așezărilor întărite de la răsărit de Carpați, dateate în secolele VIII-XI, Dan Gh. Teodor avansează ipoteza că în partea de nord ar fi „existat o puternică uniune de obști, în fruntea căreia se afla, probabil, un conducător care a avut posibilitatea de a organiza teritorial un anumit număr de așezări fortificate, cu un sistem de apărare specific, înșiruite de-a lungul limitei estice a Podișului Sucevei, la granița sa cu Câmpia Jijiei”¹³. De remarcat că, în harta întocmită de profesorul ieșean, rezultă o concentrare deosebită a horodiștilor, care formau un front de apărare în zona Bucovinei.

Pe de altă parte, suprasolicitarea subiectului – în cazul Cetății Albe, unde, timp de peste două sute de ani, se caută urme ale stăpânirii pre-mongole, a slavilor – a fost sancționată de absența dovezilor materiale rezultate pe cale arheologică, a cercetării epigrafice, arhitecturale, etnografice etc. De aceea, încă la finele secolului al XIX-lea, cercetători ruși de înaltă ținută științifică au fost nevoiți să recunoască zădărnicia căutărilor în această direcție¹⁴, sub impulsul unor informații – destul de sumare, încât să fie puse și sub semnul îndoielilor – regăsite în cronicile vechi rusești. Toate episoadele avute în vedere nu constituie referiri directe asupra teritoriului carpato-nistean, individualizat ca un spațiu periferic, sau chiar din afara ariei de exercitare efectivă a controlului cnejilor ruși. De aceea, aprecierile legate de întinderea cnezatului kievean, la finele veacului al X-lea – în vremea creștinării sale –, ce presupun un teritoriu aflat între coasta Mării Baltice în nord până la cursul inferior al Niprului în sud și de la Volga până pe crestele Carpaților¹⁵, sunt extrem de sensibile în fața unor analize critice, în stare să izoleze impactul interpretărilor tendențioase care au viciat serios discursul istoric.

Prima referință – eliminând din șirul mențiunilor atestarea triburilor tiverților și ulicilor pe Nistru, ramuri ale slavilor implicate în procesul de etnogeneză al poporului român – susține că, în sudul spațiului dintre Carpați și Nistru și în unele cetăți dobrogene, au fost instituiți, pe la 1116, *posadnicii* cneazului kievean Vladimir Monomahul (1113-1125)¹⁶. Nepot al basileului Constantin al IX-lea Monomahul, pe linie maternă, cneazul și-a măritat

¹² Alexandru V. Boldur, *Teritoriul Moldovei față de principatele Kiev și Halici*, în *Arh. Mold.*, vol. XII, Iași, 1998, p. 231.

¹³ Dan. Gh. Teodor, *Așezările întărite din regiunile est-carpătice ale României în secolele VIII-XI*, în *Hierasus. Anuar* '78, Bacău, 1979, p. 205.

¹⁴ A. A. Kočubinskij, Tyra (*Tiras*) – Belgorod-Akkerman i ego novaja lapidarnaja nadpis' ot 1454 goda (s tremja snimkami) (*Prodolzenie*), în *ЗООИД*, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 95, 120. Mai recent, o poziție în acest sens a fost exprimată și de T. Samojlova, *Osnovni pidsumky robit na pamjatci Tira-Bilgorod i podal'si perspektivy doslidženja*, în *АДЛВ*, vol. X, L'viv, 2007, p. 122, 125.

¹⁵ Hubert Faensen, Vladimir Ivanov, *Arhitectura rusă veche*, vol. I, traducere de H. R. Radian, Editura Meridiane, București, 1981, p. 18.

¹⁶ *Povest' vremennyh let*, <http://bibliotekar.ru/rus/2.htm>; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Editura Academiei Române, București, 1974, p. 56.

fiica, Marița, cu Leon Diogene, urmașul împăratului bizantin Roman al IV-lea Diogene. A intrat în conflict cu împăratul Alexios I susținând pretențiile ginerelui său la coroana Bizanțului. Pasajul în cauză – neconfirmat de alte izvoare istorice – este următorul: *Tot în acel an (1116, n. V. J.) a mers țareviciul Leon, ginerele lui Vladimir, asupra lui Alexie împăratul și i s-au închinat câteva orașe dunărene; și în orașul Derestr¹⁷ (Dristra-Dîrstor, n. V. J.) a fost omorât prin viclenie de doi sarazini, trimiși de împărat, în luna august 15. În același an marele cneaz Vladimir l-a trimis pe Ivan Voitișici și acela a așezat posadnici pe Dunăre (...). În același an a mers Viaceslav asupra Dunării cu Foma Ratiborici și ajungând la Derestr, nu au avut izbândă și s-au întors¹⁸.*

După cum se vede de aici, stăpânirea rusească în cel de-al doilea deceniu al secolului al XII-lea asupra teritoriilor dintre Carpați și Nistru, precum și a regiunii dobrogene, doar după câteva reușite de etapă ale cnejilor kieveni în campaniile lor spre Constantinopol, trebuie privită cu rezervele cuvenite. Spațiul nu arată a fi cucerit, chiar și după staționarea efemeră a *posadnicilor* ruși în câteva puncte dunărene. Rezultatul final al acțiunii descrise de Nestor s-a soldat cu eșec. Tot acolo, basileul a reușit să-și înlăture adversarul iar o serie de orașe au opus rezistență asediilor rusești, Dârstorul fiind menționat explicit.

Un pasaj din *Cântec despre oastea lui Igor* din *Letopisețul Voskresensk* susține exercitarea controlului Haliciului asupra regiunii de la răsărit de Carpați până la Dunăre puțin mai târziu, în a doua jumătate a veacului al XII-lea, atunci când se referă la Iaroslav Osmomișl (1152-1187). Autorul narațiunii – se pare, din familia princiară – îl elogiază pe Iaroslav Osmomișl atribuindu-i meritele de a fi „întărit munții ungurești cu polcurile tale de fier, tu ai îngrădit calea Regelui (Ungariei, n. J. V.), tu ai făcut porți la Dunăre aruncând greutatea peste nori, rânduind juzi (суды) până la Dunăre”¹⁹. Izvorul nu precizează limitele stăpânirii cneazului halician spre Nistru, acolo unde cronicarul Nestor localiza triburile slave ale ulicilor și tiverților²⁰. Pe de altă parte, sursa istorică în cauză a ridicat serioase dubii în privința exactității datelor istorice transmise, întrucât este cunoscută dintr-un manuscris din veacul al XVI-lea²¹ – și acela pierdut –, transcris apoi în secolul al XVIII-lea, fără respectarea unor minime rigori științifice²².

¹⁷ Unii cercetători identifică *Derestr* cu râul Nistru, Ion Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Editura Helios, Iași, 1996, p. 201. Pasajul din *Povest' vremennyh let* precizează însă, destul de clar, că este vorba despre un oraș, în timp ce Nistru este cunoscut în izvoarele rusești în forma Dnestr.

¹⁸ *Povest' vremennyh let*, <http://bibliotekar.ru/rus/2-3.htm>.

¹⁹ *Slovo o polku Igoreve*, în *Iroičeskaja pesn' o pohode na polovcov udel'nago knjazja Novagoroda-Sverskago Igorja Svjatoslaviča, pisannaja starinnyim russkum jazykom v ishode XII stoletija s pereloženiem na upotrebljaemoe nyne narečie*, Moscova, 1800, p. 30.

²⁰ *Op. cit.*, <http://bibliotekar.ru/rus/2.htm>; P. Golubovskij, *Pečenegi, torki i polovci do našestvija tatar. Istorija južno-russkikh stepej IX-XIII vv*, Kiev, 1884, p. 30-31. Triburile ulicilor și tiverților sunt localizate în bazinele râurilor Nistru, Bug și Nipru, până spre mare. Vatra lor era stabilită însă de *Letopisețul de la Ipatievsk* pe Nipru și Bug. Mențiunea că ulicii, tiverții se așezau „spre Dunăre” nu presupune aici mai mult de un reper geografic bine cunoscut.

²¹ Alexandr Veselovskij, *Novyj vzgljad na slovo o polku Igoreve*, în *Žurnal Ministerstva Narodnago prosvjaščeniija*, Sankt-Peterburg, 1877, p. 306.

²² Michel Balard, *L'Occidente, Bisanzio e il Mar Negro nel XIII secolo*, în *Itinerari medievali e identità europea: atti del Congresso internazionale: Parma 27-28 febbraio 1998*, Bologna, CLUEB, 1999, p. 7.

Cercetările arheologice au identificat, în dreapta Nistrului, doar două fortificații atribuite acestor grupuri slave, la Echimăuți și Alcedar, ambele distruse prin anii 70 ai secolului al X-lea. Cel puțin din punctul de vedere al culturii materiale – în ciuda unei oarecare uniformizări constatate la civilizațiile din estul și sud-estul Europei –, vestigiile arheologice descoperite în ambele situri reflectă anumite particularități față de materialele cunoscute în cuprinsul Moldovei istorice. Cetățile de la Echimăuți și Hansca au dăinuit doar câteva decenii fiind distruse după un atac, iar purtătorii acestei culturi au fost nevoiți să treacă în stânga Nistrului, acolo unde se găsea grosul triburilor lor. Nu este exclusă, desigur, și varianta asimilării lor de către populația locală²³.

Întărirea munților ungurești putea fi realizată eficient și durabil cu garnizoane stabilite în puncte fortificate. La un prim impuls, gândul ar duce spre horodiștea de la Bâta Doamnei (în aria municipiului Piatra-Neamț) însă materialul arheologic descoperit aici divulgă un mediu străin lumii rusești²⁴. Înainte de toate, se remarcă engolpionul descoperit în perimetrul cetății, având înrudiri tipologice cu piesele de la Adjud și Dănești (Vaslui) și este caracteristic producției bizantine²⁵. Trebuie însă atrasă atenția și asupra altui detaliu interesant, aflat pe reversul exemplarului găsit la Bâta Doamnei. Este vorba aici despre crucea gravată, cu opt capete, având locul inscripției (*titulus*) în partea de sus și odihna de forma unor brațe suplimentare mai mici. Odihna, locul pe care se sprijineau picioarele Mântuitorului (*suppedaneum*), se transformase într-un braț oblic creând un model de cruce regăsit adesea la creștinii lipoveni dar și în întreaga ortodoxie rusească.

Mediul ortodox rusesc însă nu este locul de origine a „crucei slave” – denumită și „crucea Sf. Lazăr” –, modelul s-a dezvoltat în partea orientală a Mării Mediterane, în cursul secolelor XI-XII și a devenit caracteristică ortodocșilor slavi de la sudul Dunării²⁶. De aici, crucea cu opt brațe s-a răspândit la nordul Dunării, acolo unde statul româno-bulgar al Asăneștilor a creat cadrul favorabil pentru organizarea ierarhiilor ecleziastice²⁷. În spațiul rusesc și vechi rusesc, asemenea reprezentări nu sunt cunoscute anterior secolului al XIV-lea. Prin urmare, având în vedere și indiciul cronologic descoperit la Bâta Doamnei, respectiv o monedă emisă de regele Bela III al Ungariei (1173-1196)²⁸, direcția de pătrundere a engolpionului trebuie căutată în sudul Dunării, tot acolo unde se identifică o serie întreagă de afinități în domeniul arhitecturii ecleziastice²⁹.

Realitatea surprinsă aici, pe cale arheologică, reduce semnificativ linia păzită de garnizoanele haliciene doar la hotarele de sud-vest ale Haliciului propriu-zis, care chiar se sprijineau pe crestele Carpaților Orientali și aveau în față Regatul Ungariei. De altfel,

²³ Ion Tentiuc, *op. cit.*, p. 204.

²⁴ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 460.

²⁵ Valentin Agrigoroaiei, *Horodiștea de la Bâta Doamnei, în 12 monumente din istoria românilor*, editat de Valentin Sălăgeanu, București-Cluj-Napoca, 2008, p. 13.

²⁶ Sp. Cegăneanu, *Din odorele bisericesti ale Muzeului Național*, în BCMI, an III, București, 1910, p. 4.

²⁷ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Editura Universitas, Chișinău, 1994, p. 132.

²⁸ Valentin Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 13.

²⁹ Răzvan Theodorescu, *Implicații balcanice...*, p. 24-26.

crestele Carpaților se văd cu ochiul liber de pe ruinele cetății Halici³⁰. Porțile la Dunăre și juzii instituți până acolo lasă un loc de interpretare foarte vag și încălzit asupra presupusei extinderi teritoriale într-un spațiu dominat de pecenego-cumani. Stihurile arată a fi un elogiu de curte adus lui Iaroslav, presărat cu exagerările inerente ale autorului contemporan cu cneazul dar și cu amprente epocilor ulterioare.

Între 1144-1145, o altă cronică rusească relatează despre fuga cneazului Ivan Rostislavici, zis *Berladnik* – pretendent la tronul Haliciului –, spre Dunăre, după care s-a îndreptat la Kiev³¹ regăsindu-se, ulterior, în diverse tabere beligerante ale lumii rusești. Cneazul își făcea din nou apariția în regiunea Dunării prin anul 1159, unde, cu *drujina* sa și 6000 de cumani și „berladnici”, a capturat mărfurile unor negustori și a lovit în pescăriile haliciene. Părăsit în scurtă vreme de cumani, Rostislavici a fost nevoit să revină la Kiev. Este iarăși amintit, pe la 1160, la gurile Dunării, unde a fost înfrânt sub zidurile Dicinei (Vicina) găsindu-și sfârșitul un an mai târziu, la Salonic³².

Prezența episodică a cneazului rebel Ivan Rostislavici – sprijinit de kieveni – în regiunea Dunării era îndreptată împotriva Haliciului. Faptul că acestui aventurier i s-au alăturat 6000 de războinici cumani și „berladnici” – un număr exagerat pentru acea vreme –, ultimii fiind posibili locuitori din regiunea Bârladului, reflectă raporturile nu tocmai pașnice ale populației de la răsărit de Carpați, cu Rusia Mică. Din păcate, izvorul nu oferă detalii cu privire la *drujina* cneazului. Există, însă, bănuieli că numărul ostașilor din *drujină* era nesemnificativ față de efectivele puse la dispoziție de localnici. Ivan Rostislavici a încercat să exploateze dificultățile Rusiei haliciene de a-și deschide puncte stabile la Dunăre, prin eventuala consolidare a unei fâșii de comunicare de la nord la sud întâmpinând rezistența populației locale. În altă ordine de idei, cumanii nu ar fi acceptat în mijlocul lor activitatea, eventual consolidarea pozițiilor, unor supuși străini, decât cu prețul tributului, ceea ce ar lămuri natura presupusei „stăpâniri”.

Însoțit de forțe militare neînsemnate, cneazul nu putea miza pe atragerea berladnicilor și cumanilor doar după apariția episodică în regiunea Dunării, înregistrată cu peste un deceniu mai devreme. Autorecomandarea de a fi fost susținut de o putere rivală Haliciului i-a asigurat, de fapt, sprijinul localnicilor. Armata adunată nu a întreprins, însă, operațiuni militare notabile. După toate aparențele, aceasta semăna a oștire strânsă la *beleag*³³ – în așteptarea zadarnică a ajutoarelor militare kievene –, prețul aferent aprovizionării și al nerăbdării oștenilor trebuind să fie plătit de pescăriile și unii negustori halicieni. În final, oastea a înaintat spre nord, fiind înfrântă la Kucelmin și Ușitza, după care cneazul și oamenii săi – părăsiți de cumani și berladnici – au fost nevoiți să se retragă în grabă spre Kiev.

S-a atras aici atenția – pe bună dreptate – că oastea lui Ivan Rostislavici a traversat teritoriul carpato-nistean fără dificultate, drumul fiindu-i îngădit abia pe cursul superior al Prutului și pe râul Ușitza, acolo unde se afla straja de hotar (*zasada*) a principelui Haliciului.

³⁰ Jakov Golovackij, *Karpatkaja Rus'*, în *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvjaščenija*, Sanctpeterburg, 1875, p. 353.

³¹ *Litopis rus'kij za Ipativ'skim spisskom* în *ИЦПА*, tom II, ediția a II-a, Sankt-Peterburg, 1908, p. 117.

³² *Ibidem*, 178-180. Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 56-57.

³³ Loc de concentrare a oastei, cf. Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la români*, București, 1990, p. 39; R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București, 1947, p. 123-124.

Faptul că aici se aflau hotarele sudice ale cnezatului de Halici a fost confirmat pe cale arheologică fiind identificate mai multe cetăți de margine și avanposturi de strajă³⁴. Această linie de apărare a Haliciului fusese concepută pentru îngrădirea accesului triburilor turanice (pecenegi, uzi, cumani), care dominau regiunile de stepă ale teritoriului carpato-nistrean încă de la finele secolului al X-lea. Spațiul de la răsărit de Carpați nu a fost perceput și considerat ca pământ rusesc de cnejii ruși. Drept dovadă, în anul 1174, cneazul Andrei Bogoliubski din Suzdal îl alunga pe David Rostislavici și-l trimitea la Bârlad, în afara „țării ruse”³⁵.

În secolul al XII-lea, „berladnicii” au reușit să-și constituie un centru politic însemnat, pe o poziție geopolitică intermediară, între Imperiul Bizantin și Halici. Ajutorul dat lui Ivan Rostislavici de „berladnici” este orientat împotriva cnezatului de Halici, precum și a Imperiului Bizantin și este de presupus a fi una dintre acțiunile acestora de exercitare și afirmare a autorității proprii în regiune. Percepția în sine este alimentată de episodul fugii lui Andronic Comnen, în 1164, din Bizanț la curtea lui Iaroslav Osmomisl, relatat de Niketas Choniates, atunci când căzuse în captivitatea valahilor. Evenimentul s-a consumat undeva în regiunea Moldovei dunărene, „acolo unde stăpânirea bizantină se încheia dar unde nu începea încă aceea haliciană”³⁶. Aceleași forțe locale s-au aliat, doi ani mai târziu, cu bizantinii, pentru a lovi Regatul arpadian „dintr-o parte din care nimeni, până atunci, niciodată nu mai invadase Ungaria”³⁷, susține Cinamus.

Până în prezent, descoperirile arheologice care pot atesta o legătură – implicând aici și sfera relațiilor de schimb – între vechii ruși și români în perioada secolelor XII-XIV se concentrează pe cursurile superioare ale Prutului și Nistrului și devin rarități până pe la jumătatea viitorului stat medieval moldovenesc, în timp ce spre sud, la Dunăre și Marea Neagră, continuă să domine statistic importurile și/sau producțiile de factură levantină. Cruciulițele engolpion sunt printre mărturiile materiale de referință care – pentru primele secole de după mileniul I – pot certifica existența unei minime organizări a vieții bisericești. Trebuie remarcat, din capul locului, că nu este vorba despre piese obișnuite – la îndemâna oricărui creștin –, ci despre accesorii purtate de arhieriei și arhimandriți. Pe teritoriul Țării Moldovei, sunt cunoscute două grupuri tipologice, încadrate după mediile de origine, respectiv rusească și bizantină. De aceea, aria de răspândire – deși există spații unde au fost descoperite ambele categorii, așa cum sunt la Piatra- Neamț și Cetatea Albă – poate sugera orientările structurilor creștine primare de la răsăritul Carpaților, precum și un rezultat al interferențelor cultural-economice firești.

Aria de răspândire a cruciulițelor pectorale și a cruciulițelor - relicvariu de producție rusească cuprinde jumătatea de nord a Moldovei. Două exemplare au fost descoperite în localități neprecizate din regiunea Cernăuți. La Vasileu și Lencăuți (Cernăuți), Netezi, Piatra Neamț, Căndești (Neamț), Soroca, Ștefănești (Botoșani)³⁸, Belcești (Iași), Trifești (Iași), Codăești (Vaslui), au fost identificate câteva tipuri de engolpioane din bronz de origine kieveană și haliciană, datate în secolele XII-XIII. O cruciuliță-relicvariu a fost

³⁴ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, fig. 1 (harta); Ion Tentiuc, *op. cit.*, p. 211-212.

³⁵ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 58-59.

³⁶ *Ibidem*, p. 58.

³⁷ *Apud, Ibidem*.

³⁸ Piesa a fost descoperită și ne-a fost prezentată de arheologul Costică Asăvoaie.

descoperită și la Cetatea Albă³⁹. Cruciulițele rusești au extremitățile brațelor rotunjite, având chipuri de sfinți în medalioane iar partea centrală este ocupată de reprezentarea, în relief, a lui Iisus Hristos, pe o parte și a Maicii Domnului, pe cealaltă.

Portul cruciulițelor simple și duble relicvariu s-a generalizat în cuprinsul Imperiului Bizantin în secolele IX-X, după care au pătruns și în mediile ortodocșilor aflați în afara ariei de stăpânire politică a Constantinopolului⁴⁰. Cruciulițele duble relicvariu sau engolpioanele de origine bizantină au fost descoperite și în cuprinsul Moldovei, la Cetatea Albă, Hansca (Ialoveni), Șuletea (Vaslui), Adjud (Vrancea), Dănești (Vaslui), Focuri (Iași). Modelele bizantine descoperite la nordul Dunării de Jos au forma crucii latine, cu brațele drepte și ușor aplatizate, cu imagini în relief. Pe o parte este reprezentată scena Răstignirii, capul lui Iisus Hristos fiind ușor aplecat spre dreapta iar restul detaliilor nu sunt reliefate. Pe revers, se află imaginea Maicii Domnului cu mâinile îndoite și brațele ridicate în atitudine de orantă, poartă *maphorion* iar capul este înconjurat de nimb. Una dintre piesele de la Cetatea Albă, cu lungimea de 7 cm, din care s-a păstrat reversul cu imaginea Sfintei Fecioare, are patru medalioane circulare la capete⁴¹.

Alt exemplar bizantin descoperit la Cetatea Albă și datat în intervalul secolelor X-XIII are gravată imaginea Sf. Ioan – așa cum se poate citi din inscripția greacă, aflată deasupra capului – care ține în mâna dreaptă un obiect, presupus a fi o cădelniță⁴².

Pentru secolele XV-XVI, cruciulițele simple descoperite prezintă imitații ale prototipurilor mai vechi adăugând elemente noi, inspirate din decorul altor obiecte de cult și din pictura bisericească. Piese din această categorie au fost descoperite la Miorcani (Botoșani), Iași și două exemplare la Cetatea Albă. Pe avers, se află scena Răstignirii, crucea fiind flancată de busturile Maicii Domnului și al Sf. Ioan, iar deasupra simbolul Sfântului Duh. Reversul redă imaginea Fecioarei, înconjurată de patru medalioane circulare cu busturi de sfinți. Una dintre cruciulițele de la Cetatea Albă conține inscripția **ΙCΗ ΙΡ ΧCΗ**, adică „Iisus Hristos țar”⁴³.

Descoperirile arheologice și mărturiile scrise cunoscute nu permit susținerea unei stăpâniri a Rusiei kievene sau a Haliciului asupra întregului teritoriu dintre Carpați și Nistru în intervalul secolelor XII-XIII. În secolele XI-XII, spațiul românesc a fost ocolit de marile artere ale comerțului mondial⁴⁴, de aceea scurta referire a izvoarelor rusești la negustorii halicieni de la gurile Dunării nu trebuie exagerată, în sensul colportării spre oarecare control politic. Comerțul este unul dintre principalii indicatori ai stabilității politice dintr-o anumită regiune, iar caracteristicile sale – apreciate pe baza puținelor informații scrise și arheologice de la răsărit de Carpați – descurajează orice inițiativă serioasă de asociere a întregului areal

³⁹ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 136; Ion Tentiuc, *op. cit.*, p. 150; Flavius Solomon, *Politică și confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 79.

⁴⁰ Victor Spinei, *Circulația unor piese de cult în regiunile românești nord-dunărene în secolele X-XVII*, în *Arh. Mold.*, XV, 1992, București, p. 153-154.

⁴¹ *Ibidem*, p. 156, 158.

⁴² *Ibidem*, p. 158, fig. 6/1.

⁴³ *Ibidem*, p. 167-168.

⁴⁴ S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, în *AIPIA*, XIX, Iași, 1982, p. 272.

dintre Dunărea de Jos și cursurile superioare ale Prutului și Nistrului la vreo structură politică centralizată.

Jumătatea de sud a viitorului stat medieval moldovenesc era controlată de pecenegi, aflați în conflict cu rușii din deceniul al VI-lea al secolului al X-lea și la 968 Kievul era gata să îngenuncheze. Svjatoslav a fost nevoit să abandoneze proiectele ambițioase de la Dunăre și să revină grăbit în ajutorul Kievului. A reușit atunci dar într-o altă încheștare a fost ucis de pecenegi fiind surprins traversa pragurile Niprului. Pecenegii au obturat efectiv calea rușilor spre Marea Neagră și se amestecau în raporturile politice dintre cnezatele rusești. În anul 1034 s-a înregistrat ultima confruntare însemnată a pecenegilor cu rușii, când Kievul scăpa cu greu de sub asediu, iar năvălitorii au suferit o înfrângere catastrofală, pe locul unde, ca urmare, s-a înălțat catedrala *Sf. Sofia*. Presați de uzi – împinși și aceștia de cumanii stabiliți între Nipru și Volga –, pecenegii s-au retras în stepele dintre gurile Dunării și Niprului⁴⁵.

Din veacul al XI-lea, stăpânii absoluți ai stepelor nord-pontice au devenit cumanii (*kîpceak*). Frecvențele incursiuni de jaf ale acestora – cu scopul capturării de oameni distrugând orice așezare umană – au împiedicat coalizarea cnezatelor rusești, iar neputința rușilor de a li se împotrivi a făcut ca interceptarea captivilor și prăzilor pe calea de întoarcere să fie singura măsură de contracarare eficientă⁴⁶. „Nu trecea un an – susține P. Golubovskij – fără ca oarecare regiune a Rusiei să nu fie prefăcută în pustiu” iar din anul 1061, până în 1210, cercetătorul rus număra 46 incursiuni cumane împotriva rușilor exceptând „invitațiile” cnejilor și, desigur, pe cele omise de izvoare⁴⁷.

Spre nord, până pe cursul superior al Prutului – acolo unde rușii din Halici au ridicat primele cetăți cu strajă de hotar – pare să fi fost un spațiu de impact. Codrii care acopereau jumătatea de nord a Țării Moldovei și Subcarpații au favorizat afirmarea de timpuriu și dezvoltarea formațiunilor politice locale, ale căror organisme bisericești au intrat, probabil, sub ascultarea Episcopiei/Mitropoliei de la Halici⁴⁸.

Analizele recente în domeniul organizării vieții ecleziastice la nordul Dunării admit existența unor structuri primare, supuse ierarhic Bizanțului, abia pe la finele veacului X. Zona Dobrogei, cu bisericile de la Dinogeția, Niculițel și Basarabi este și primul spațiu românesc, unde se atestă forme primare de organizare bisericească fiind întemeiată aici, în secolul IV, Episcopia Tomisului⁴⁹. Restul spațiului românesc prezintă încă toate trăsăturile coabitării dintre enclavele de creștini și practicantii ritualurilor păgâne. În atari condiții, practicarea propriu-zisă a cultului în comunități izolate presupune forme de exprimare neinstituționalizate, afectate de modul de moștenire și influența cultelor păgâne⁵⁰. După *Notitia episcopatum orbis christiani*, se poate constata că, pentru prima dată, românii erau

⁴⁵ P. V. Golubovskij, *op. cit.*, p. 69-71, 76-77.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 82-83.

⁴⁸ Victor Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 133.

⁴⁹ Epifanie Norocel, *Pagini de istorie veche a creștinismului la români*, Editura Episcopiei Buzăului, București, 1986, p. 248.

⁵⁰ Adrian Andrei Rusu, *Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității*, http://www.medievistica.ro/texte/istorie/cercetarea/Inceputurile1000Rusu.htm#_ftnref6.

puși sub ascultarea Mitropoliei Macedoniei și Daciei⁵¹, cu reședința la Thessalonic⁵², încă din vremea împăratului Iustinian. Această Mitropolie – cu scaunul mutat la Ohrida – a ajuns să-și dispute primatul cu Papalitatea în Pannonia⁵³ și își întinsese aria de păstorire asupra românilor de la nordul Dunării.

Reluarea vechilor legături cu civilizația bizantină de la sudul Munților Balcani – întrerupte în primele decenii ale secolului al VII-lea, după retragerea *limes*-ului în fața invaziilor avarilor și slavilor – a fost posibilă abia de la mijlocul secolului al IX-lea, ca urmare a convertirii Bulgariei la creștinism. Ținuturile de la Dunărea de Jos au fost reintegrate, cu această ocazie, în structurile bisericești și puse sub oblăduirea proaspetei Arhiepiscopii a bulgarilor, cu sediul la Preslav, înființată în anul 870. Țarul Simeon al Bulgariei reușise, în anul 918, să ridice arhiepiscopia la rangul de patriarhie, recunoscută de Constantinopol, la capătul unor conflicte de aproape un deceniu⁵⁴.

După înfrângerea bulgarilor de către împăratul Vasile II Bulgaroctonul în anul 1018, Patriarhia de Ohrida a fost coborâtă la rangul de mitropolie, având și jurisdicție asupra valahilor din Bulgaria. În secolele XI-XII, în cadrul arhiepiscopiei, funcționa o dieceză a românilor, cu centrul la Vreanoti (Vranje, în sudul Serbiei), cea care – prin structurile sale – centraliza creștinătatea de pe cele două maluri ale Dunării. Afirmarea statului româno-bulgar al Asăneștilor a dus la înființarea Mitropoliei de la Târnovo, în anul 1186, titularul acesteia având sub oblăduirea sa pe români și bulgari. Aceste structuri bisericești, bine sudate în nordul Peninsulei Balcanice sunt printre primele instanțe ce au contribuit la păstoria spirituală și scoaterea din izolare a creștinilor de la nordul Dunării⁵⁵.

Descoperirea sigiliului unui ierarh al *Rosiei* din secolul al XII-lea, pe malul drept al Dunării, la Dinogetia, a fost interpretată ca o încercare de extindere a autorității Mitropoliei de Kiev în regiune⁵⁶, deși acțiunea pare puțin probabilă. În acest caz, rămâne nelămurită poziția inevitabilă a Patriarhiei, legată de încălcarea reglementărilor de natură jurisdicțională, totuși bine definite și față de care stăpânul canonic al locului avea un cuvânt de spus. Un asemenea scenariu trebuia să fie bine reflectat în documente și cronici, ceea ce nu se poate constata aici. Pe de altă parte, locul descoperirii se află în calea pelerinilor ruși spre Constantinopol și Locurile Sfinte, în acea vreme fiind practicat, cu precădere, itinerariul terestru ce traversa Dobrogea de astăzi.

Într-o scrisoare din 1234 către regele Bela al Ungariei, papa Grigore al IX-lea susținea că, „în episcopatul cumanilor sînt niște oameni care se numesc români (*walati*), care, deși după nume se socot creștini, îmbrățișînd diferite rituri și obiceiuri într-o singură credință,

⁵¹ Este vorba aici despre cele două provincii ale Imperiului Bizantin, aflate în sudul Dunării, *Dacia Mediterranea* și *Dacia Ripensis*, în regiunea Serbiei și vestul Bulgariei. Această mitropolie avea competențe asupra provinciilor *Moesia prima*, *Dardania* și *Preualis*.

⁵² Aubertus Miraum, Guido Bentivoglio, *Notitia Episcopatum orbis christiani: In qua Christianae Religionis amplitudo elucet*, 1613, p. 14, 184.

⁵³ *Ibidem*, p. 17.

⁵⁴ Al. Madgearu, *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în *SMIM*, vol. XIX, 2001, Editura Istros, Brăila, p. 10.

⁵⁵ Dimitre Onciul, *Teoria lui Roesler*, în Idem, *Scrieri istorice*, vol. II, ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968, p. 214; Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 2-3, 5; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 132-133; Idem, *Circulația unor piese de cult...*, p. 154; Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 10-11.

⁵⁶ Victor Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 133.

săvârșesc fapte ce sînt potrivnice acestui nume. Căci, nesocotind biserica romană, primesc toate tainele bisericești, nu de la venerabilul nostru frate., episcopul cumanilor, care e diecezan al aceluia ținut, ci de la niște pseudoepiscopi, care țin ritul grecilor”⁵⁷. Episcopatul Milcoviei era localizat în sudul Moldovei și după cum se vede aici valahii aveau episcopi proprii, ce țineau de rit ortodox⁵⁸. Având în vedere strânsa conexiune, tradițională dintre ierarhiile bisericești superioare cu mediile urbane, rămâne de presupus că reședințele acestora vor trebui căutate acolo unde ființau orașe, respectiv în zona Dobrogei și la sud de Dunăre. Pravila bisericească susține, la art. 911, că „în general, să nu fie îngăduit a se așeza episcop într-un sat sau cetate mică, unde este îndeajuns un singur preot, ca să nu se micșoreze prestigiul și autoritatea episcopală”⁵⁹.

Pentru regiunea Dunării de Jos, Vicina era cel mai apropiat centru urban, acolo unde, la 1285, actele Patriarhiei de la Constantinopol îl localizau pe mitropolitul Theodoros⁶⁰. În apropiere, la Chilia sau Lycostomion se afla și un castel patriarhal⁶¹. La 1320, alături de Lycostomion, în vestul Mării Negre sunt menționate castele patriarhale, la Varna, Kalliakra, Silistra, Kavarna, Kranea, Geraniai⁶², ce aveau să se constituie într-o dioceză aflată sub administrarea Patriarhiei ecumenice. Eparhia în cauză fusese dată, la 1380, în administrarea mitropolitului Varnei⁶³ confirmând, pe undeva, oarecare competențe tradiționale ale arhierilor bulgari, exercitate în limitele mandatului patriarhal. Nu trebuie scăpat din vedere că regiunea Brăilei, Ismailului, Chiliei și Cetății Albe au mai fost reunite într-un organism religios. După cucerirea turcească, în anul 1540 s-a activat Mitropolia Proilaviei⁶⁴ iar soluția în sine trebuie să-și fi aflat precedente istorice întemeiate, pentru cei care se revendicau drept moștenitorii legitimi ai împărăției basileilor.

Marea invazie tătară din 1241 a perturbat, pentru scurtă vreme, și organizarea ecleziastică de la gurile Dunării. Actele patriarhale arată, însă, că *pax mongolica* a permis reluarea vechilor legături în teritoriile supuse Hoardei de Aur, printre care și Bulgaria, precum și apariția unor scaune episcopale noi. De aceea, se poate admite pentru Moldova că, cel puțin jumătatea de sud, a rămas, în continuare, sub oblăduirea ierarhiilor bisericești bulgare, posibilitate facilitată și de relațiile politice speciale dintre emirul Nohai și casa domnitoare a Bulgariei.

⁵⁷ DRH, D, vol. I, doc. 9.

⁵⁸ Nicolae Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, în BOR, București, 1906, p. 11-12; Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 95.

⁵⁹ *Pravila bisericească*, editată de Ieromonah Nicodim Sachelarie, ediția a III-a, Parohia Valea Plopului, 1999, art. 911 (în continuare se va cita *Pravila bisericească*).

⁶⁰ *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii Bizantini saeculorum IV-XV*, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Editura Academiei Române, București, 1982, doc. 1, p. 191 (în continuare se va cita *FHDR*, IV); Flavius Solomon, *Dominație politică și structuri confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului*, AIIAI, XXX, 1993, Iași, p. 245.

⁶¹ *Op. cit.*, doc. 3, p. 193.

⁶² *Ibidem*, doc. 3, p. 193.

⁶³ N. Iorga, *Condițiile de politică generală în cari s-au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV-XV*, în AARMSI, seria II, tom XXXV, București, 1913, 1913, p. 394-395.

⁶⁴ Idem, *Istoria românilor prin călători...*, vol. I, p. 139; Șerban Sâmpetru, *Rămășițele Proilaviei*, Editura Istros, Brăila, 1996, p. 3-4.

Eliminarea emirului Nohai de către hanul Toktai și sprijinul primit din partea țarului bulgar Feodor Sviatoslav – care și-a dat concursul la lichidarea grupurilor de rebeli mongoli, în frunte cu propriul său cumnat, Ciaka – au avut consecințe asupra creștinilor de la nordul Dunării de Jos. În semn de recunoștință, hanul permitea bulgarilor o extindere a controlului politic până la Cetatea Albă, acolo unde izvoarele scrise notează că au creat multe neplăceri genovezilor și unde l-au martirizat pe fratele minorit Angelo de Spoleto, în anul 1314⁶⁵. Dincolo de această cedare aparentă de autoritate din partea hanului – întrucât țarul bulgar era, la rândul său, supus al mongolilor –, se pare că dreptul de a percepe vamă primit de bulgari nu a trecut dincolo de Nistru. Altfel spus, bulgarii au pretins sau hanul a permis un control propriu doar asupra teritoriilor unde – într-o anume formă – le erau recunoscute oarecare antecedente, gestionate de structurile ecleziastice. Așa-zisa stăpânire politică bulgară la nordul Dunării de Jos s-a suprapus peste zona de competență canonică, recunoscută și de Patriarhia Ecumenică. Abia după retragerea bulgarilor, în anul 1323⁶⁶, regiunea Dobrogei și nordul Dunării de Jos au intrat într-o nouă etapă de reorganizare ecleziastică.

Prima mențiune a Episcopiei de Asprokastron, s-ar afla – după unele opinii – în *Notitia episcopatum*, din vremea împăratului Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328) și se regăsește printre sufraganele Mitropoliei Rusiei Mici, cu numărul de ordine 156, după Episcopia de Smolensk. La 1345, episcopul Chiril de Cetatea Albă a participat la alegerea episcopului de Smolensk. Cea mai veche listă de episcopi ai Rusiei Mici nu îl menționează și arhiereul de la Cetatea Albă, acesta nu se regăsește nici în registrul sufraganelor Mitropoliei de Kiev, întocmit în primul deceniu al domniei împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (1259/61-1282)⁶⁷.

În istoriografia rusă, s-a observat, însă, că Asprokastron-ul din notița 17, după ediția lui J. Darrouzès, este însoțit de localizare, respectiv „foarte aproape de Kiev”⁶⁸, aspect cunoscut de altfel și de Igor Skorčiljas. Paralela arătată aici de istoricul rus Jaroslav N. Șčapov între *Maurocastron din Noua Rusie* = Černigov de pe Nipru și *Asprokastron foarte aproape de Kiev* = Belgorod de pe Nipru sau Sf. Gheorghe pe râul Rousion = Juriev, rezistă în continuare oricăror insistențe de revizuire. Așa cum se constată din actele patriarhale, la 1371, când a fost trimis vlădica Antonie la Halici⁶⁹, în nordul Dunării de Jos nu exista nici o

⁶⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Universitatea din Iași, București, 1935, p. 105-106; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 269; Virgil Ciociltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghishanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 249.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 251. Autorul arată spre mărturia lui N. Gregoras, care susține că Mihail Șişman, urmașul la domnie al lui Feodor Svetoslav și vasal al Hoardei de Aur, „a primit domnia peste bulgarii de dincoace de Dunăre”, respectiv cei din dreapta fluviului.

⁶⁷ Constantin C. Giurescu, *Țiguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 209-210; Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 22; Igor Skorčiljas, *Asprokastron-Bilgorod – kafedra Galyc'skoj mytropoliji u XIV st.*, în „Ruthenica”, tom. VIII, Kiev, 2009, p. 126-127.

⁶⁸ Jaroslav N. Șčapov, *Gosudarstvo i čerkov' Drevnej Rusi X-XIII vv.*, Editura Nauka, Moscova, 1989, p. 59.

⁶⁹ FHDR, IV, doc. 14, p. 211.

episcopie⁷⁰ iar, în cazul unei reactivări⁷¹ la Cetatea Albă, intervalul de vacanță era suficient de scurt, post 1345-1371, încât Patriarhia l-ar fi avut în vedere menționându-l explicit.

Merită arătat, în context, asupra scrisorii regelui Cazimir, către Patriarhia Ecumenică, prin care cerea reactivarea Mitropoliei în Rusia Roșie, că: „din veacul vecilor Haliciul se mândrea în toate părțile cu o mitropolie și a fost un pristol al mitropoliților din veacul vecilor”⁷². Și nu s-a limitat la atât. Scrisoarea enumeră și titularii, de la Nifon la Teodor, după care invocă înrudirea regelui Poloniei cu cneji ruși, fapt ce i-ar justifica ingerința. Amenințarea de a-i trece pe ruși la „credința latinilor” în caz de refuz este formulată în ultima frază de final, din nou, motivată: „întrucât țara (Halici) nu poate rămâne fără lege”⁷³.

Vicina, „orașul mântuit de Dumnezeu”, avea încă de la 1285 pe mitropolitul hypertim Theodoros⁷⁴, fără însă a-i putea cunoaște foarte bine limitele diocesei sale. După toate aparențele, Mitropolia de la Vicina – cu scaunul strămutat de la Dristra – a fost creată ca răspuns la misiunea catolică din afara arcului carpatic exercitându-și atribuțiile în zona de curbură a Carpaților, într-un spațiu corespunzător, cel puțin, jumătății de sud a Moldovei și estului Munteniei. Cetatea Vicinei fusese reședință a unui episcop sufragane al Mitropoliei de Varna, înființată în jurul anului 1322 și care păstora și credincioșii din Țara Cărvunei (Karnava)⁷⁵, până la gurile Dunării. În ultima treime a veacului XIII, veniturile anuale ale mitropolitului de Vicina – ce au scandalizat pe Patriarhul ecumenic – erau apreciate la 800 monede de aur⁷⁶.

Extinderea autorității mitropolitului de Vicina asupra întregii Ungrovlahii, fapt consemnat în actul patriarhal din 12 mai 1359⁷⁷, a determinat Sfântul Sinod să reorganizeze întregul spațiu de la nordul Dunării. Proiectul propriu-zis a fost pus în aplicare între anii 1370-1371 constatându-se că neamul din Țara Românească „s-a nimerit să fie numeros și aproape nemărginit”, pentru a putea fi păstorit de un singur arhiepiscop⁷⁸. De aceea, în Ungrovlahia mai fusese trimis mitropolitul Antim – așezat la Severin⁷⁹ –, în calitate de sufragane al lui Iachint, cel care, între timp, dovedise slăbiciune în fața propagandei catolice din Țara Românească⁸⁰. Documentul de la 9 octombrie 1370 trebuie pus în legătură directă cu actul din 9 mai 1371, prin care episcopul Antonie era ridicat la rangul de Mitropolit de Halici. La întoarcere, nou-investitul arhiepiscop primea dreptul de a hirotoni preoți și episcopi, în eparhiile deja existente.

⁷⁰ Dimitre Onciul, *op. cit.*, p. 215.

⁷¹ N. Iorga, *Istoria românilor. Cavalerii*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 83; Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei în contextul relațiilor moldo-bizantine*, în *Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Editura Trinitas, Iași, 1995, p. 43.

⁷² Denis Zubrickij, *Anonim Gnezenskij i Ioann Dluhoș*, L'vov, 1866, p. 104, scrisoarea de la anexa III.

⁷³ *Ibidem*, p. 105.

⁷⁴ FHDR, IV, doc. 1, p. 190-191.

⁷⁵ Georgi Atanasov, *op. cit.*, p. 65, 163, 167.

⁷⁶ C. Nicolescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV*, în SMIM, vol. V/1962, București, p. 46.

⁷⁷ FHDR, IV, doc. 9, p. 197-201

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 13, p. 209.

⁷⁹ A. I. Yacimirskij, *Grigorij Camblak. Očerck ego žizni, administrativnoj i knižnoj dejatel'nosti*, S. Peterburg, 1904, p. 67.

⁸⁰ N. Iorga, *Condițiile de politică...*, p. 399.

Următorul pasaj, însă, reia subiectul numirii de episcopi, într-o notă total diferită. Dacă, în primul caz, autoritatea sa este categorică – și se au în vedere aici episcopatele ce aparțineau, în mod tradițional, de Mitropolia Haliciului, respectiv cele de Holm, Turov, Luck, Peremysl și Volodimir⁸¹ –, în pasajul următor, patriarhul Philotheos cerea consultarea cu Mitropolitul Ungrovlahiei, pentru alegerea de episcopi și hirotonii: „*se cuvine, de asemenea, ca după ce va pleca spre biserica sa pentru a alege pe aceia pe care îi va crede de cuviință, să treacă și pe la preasfințitul mitropolit al Ungrovlahiei, pentru ca împreună cu acesta să ducă la îndeplinire alegerile de episcopi și hirotoniile*”⁸².

Este vorba, prin urmare, de două spații diferite, primul aflat și recunoscut ca aparținând, de drept, arhierelui Rusiei Mici, iar cel de-al doilea avea un alt statut față de care și titularul Mitropoliei Țării Românești avea încă un cuvânt de spus, cel puțin consultativ. După toate aparențele, este vorba despre structurile bisericești de la nordul Dunării de Jos, pe care mitropolitul Iachint nu le mai putea controla și gestiona cum se cuvine, din cauza dificultăților din Țara Românească. Acestea au trebuit să fie concesionate, în mai 1371 și se pare că anume mitropolitului Antonie al Haliciului beneficiind și de sprijinul vechiului stăpân al locului, pentru ca schimbarea binecuvântată la Constantinopol să poată fi făcută fără tensiuni.

Extinderea eparhiei Rusiei Mici până la Cetatea Albă coincide cu eforturile Regatului Poloniei în regiune, legate de asigurarea traficului comercial pe drumul moldovenesc spre Marea Neagră. Atribuțiile acestui vlădică sunt reafirmate în actul patriarhului Matei de la 26 iulie 1401, referitor la episcopul Iosif al Moldovei, ceea ce poate constitui un indiciu complementar privind teritoriile în care putea numi episcopi și hirotoni cu consultarea mitropolitului Țării Românești. El avea „*de la sinod permisiunea de a hirotonisi episcopi pentru episcopiile din părțile Rusiei Mici, printre care era și Asprokastron*”⁸³.

Episcopia de Halici este atestată, pentru prima dată, în anul 1157, după ce cnezatul halician s-a desprins de Rusia kieveană și a fost ridicată la rangul de mitropolie în 1303-1305, statut de care s-a bucurat până în anul 1328. A fost reînființată pentru scurtă vreme, între anii 1341-1347, la cererea regelui Poloniei, pentru ca, după aceea, până în anul 1371, să figureze printre episcopiile sufragane ale Mitropoliei din Kiev. Reactivarea se datora insistențelor regelui Cazimir III pe lângă Patriarhia Ecumenică urmărind să-și scoată supușii de sub obediența spirituală față de ierarhiile aflate în teritoriile controlate de rivalii săi lituanieni și ruși⁸⁴.

Stăpânirea canonică a Mitropoliei Haliciului asupra credincioșilor din Țara Moldovei este explicabilă având în vedere apropierea geografică dar și faptul că Maramureșul, țara de unde au coborât cei doi descălecători la răsărit de Carpați, se afla în aceeași dioceză⁸⁵. După toate aparențele, epoca descălecatelor a consolidat poziția ierarhilor halicieni în nordul

⁸¹ John Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, New York, 1981, p. 78.

⁸² FHDR, IV, doc. 14, p. 211; N. Iorga, *op. cit.*, p. 404.

⁸³ *Op. cit.*, doc. 66, p. 269-271.

⁸⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 402; Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 73; V. Spinei, *op. cit.*, p. 280; Nicolae Bârsan, *Diplomația bizantină în sud-estul Europei în secolele XII-XIII*, în *Studia Universitatis Cibiensis, series historica*, vol. I, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2004, p. 84; Ștefan Andreescu, *The metropolitanate of Halicz and the bishopric of Asprocaston. A few considerations*, în *ÉBPB*, vol. IV/2001, Iași, p. 141-142.

⁸⁵ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 73.

Moldovei iar termenul *Rusovlahia*, folosit de cancelaria patriarhală constantinopolitană⁸⁶, reflecta anume aceste realități. Trebuie remarcat aici că limbajul diplomatic abandona numele *Rusovlahia* – unul dintre primele toponime medievale, ce desemnau teritoriul de la răsărit de Carpați și anume Țara de Sus⁸⁷ –, după stingerea conflictului cu Patriarhia Ecumenică în privința Mitropoliei Țării Moldovei.

Este dificil de precizat clar momentul de început al relațiilor românilor cu Haliciul, pe tărâm religios. Corespondența lui Lațcu cu Roma certifică această realitate la 1370 și, foarte probabil, pentru românii din nordul Moldovei, ascultarea de Mitropolia Haliciului a fost reglementată încă de la înființarea acesteia ca Episcopie, în veacul al XII-lea. Observații în sprijinul unei relații – măcar din prima jumătate a veacului al XIV-lea, înainte de cuprinderea Rusiei Mici de către regele Cazimir al III-lea al Poloniei – au fost formulate după studierea materialelor monetare, rezultate din necropola Bisericii „Sf. Nicolae” din Rădăuți. Este vorba despre trei groși din argint, emiși de Ioan I de Luxemburg, regele Boemiei, în intervalul 1311-1318, descoperiți într-un mormânt cu ocazia cercetărilor arheologice din anul 1975. Aceste monede au fost tăiate pentru a corespunde *dirhem*-ului tătăresc, procedeu obișnuit în Rusia Roșie, care întreținea intense relații de schimb cu regiunile stăpânite de Hoarda de Aur⁸⁸.

Competențele teritoriale ale diocezei Haliciului la răsăritul Carpaților s-au extins, treptat, peste limitele Țării de Sus, în timp ce românii din Țara de Jos, din Basarabia istorică⁸⁹ și de la Cetatea Albă primeau preoți hirotoniți de vlădica de la Vicina. O asemenea posibilitate trebuie avută în vedere și argumentează regionalizarea tradițională, bine definită, a spațiului de la răsărit de Carpați, încă de la începuturile Țării Moldovei. Sfârșitul unității ecleziastice de la gurile Dunării și litoralul moldovean al Mării Negre a fost estimat de unii cercetători în anii '40 - '50 ai secolului XIV⁹⁰, deși actele Patriarhiei constantinopolitane sugerează că ruptura s-a produs cu cel puțin două decenii mai târziu.

În actul de ridicare a episcopului Antonie la rangul de mitropolit al Haliciului din mai 1371, Patriarhia lărga competențele administrative ale diocezei și asupra Țării de Jos, cu asentimentul și concursul mitropolitului Iachint⁹¹, strămutat de la Vicina și devenit vlădică a Ungrovlahiei. S-a atras atenția că actul din mai 1371 are o importanță deosebită și prin atestarea indirectă a faptului că între Halici și Țara Românească, la răsăritul Carpaților, nu ființa nici o eparhie⁹². Datele arheologice, din care rezultă că în spațiul carpato-nistean majoritatea cruciulițelor de tip bizantin cunoscute provin de la Cetatea Albă⁹³, confirmă

⁸⁶ Victor Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI-XIV*, în AIIAI, tom. XIV, Iași, 1977, p. 20.

⁸⁷ A. Gorodenco, *Moldova de sud în a doua jumătate a secolului XIV*, în „Tyragetia”, vol. II (XVII), nr. 2, 2008, Chișinău, p. 86.

⁸⁸ Lia Bătrina, Adrian Bătrina, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Editura Constantin Matasă, Piatra Neamț, 2012, p. 99-101.

⁸⁹ Înțelegând aici regiunea din nordul Dunării de Jos cu Chilia.

⁹⁰ Flavius Solomon, *op. cit.*, p. 245, 247.

⁹¹ FHDR, IV, doc. XIV, p. 211.

⁹² Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 74.

⁹³ Victor Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 281.

faptul că orașul de la limanul Nistrului a intrat în aria de influență a Haliciului destul de târziu.

Proiectele de unificare a creștinilor de la răsăritul Carpaților sub o singură autoritate mitropolitană coincid, din punct de vedere cronologic, cu etapa finală de coagulare politică a Țării Moldovei. Colaborarea mitropolitului Antonie cu urmașii lui Bogdan I a dat rod primei Episcopii la Rădăuți, acolo unde – deloc întâmplător – se așeza prima necropolă voievodală. Apropierea lui Lațcu de Biserica Romei, relație în urma căreia a fost întemeiată și Episcopia catolică de la Siret, a dus la opinia că începuturile Episcopiei ortodoxe de la Rădăuți datează la scurt timp după urcarea în scaunul de domnie a urmașului acestuia⁹⁴, Petru I Mușatinul, în jurul anului 1375. Unele indicii arată, însă, că relația lui Lațcu I cu Roma nu avea cum să-l lase indiferent pe Mitropolitul Haliciului.

Demersurile pe lângă Scaunul apostolic, de a înființa Episcopia catolică în capitala de la Siret, întreprinse de Lațcu, cel care se prezenta drept biruitor asupra tătarilor, se înregistrează în anul 1370, la scurtă vreme după preluarea coroanei Regatului Poloniei de către regele Ludovic al Ungariei. Domnul Țării Moldovei cerea papei să desfacă legătura cetății sale de reședință față de episcopia ortodoxă de la Halici⁹⁵, care intrase sub controlul puternicului adversar al Țării Moldovei. Amenințarea ce plana asupra țării românești de la răsărit de Carpați a impus, totodată, și fortificarea hotarului dinspre crăia polono-maghiară, cu o puternică linie de cetăți.

Presiunile asupra mitropolitului Antonie al Haliciului, din partea regelui Ludovic, au început încă din 1372, acesta fiind chiar înlocuit, la 1375, cu un prelat catolic⁹⁶, fapte ce au impus identificarea unei soluții pentru păstoria ortodocșilor din Țara Moldovei. Având totuși în vedere că Lațcu este înhumat în necropola voievodală, ortodoxă, de la Rădăuți și ținând cont de opoziția îndârjită de a rămâne fideli Bisericii de rit răsăritean, manifestată de membrii familiei domnitoare, soția Ana și fiica Anastasia, s-a admis că voievodul a renunțat la catolicism în ultimii ani de viață⁹⁷.

Rațiuni de stat mult mai întemeiate par să-l fi convins pe Lațcu I să-și păstreze țara în matca Ortodoxiei. Proaspăt numit mitropolit de Halici, Antonie reușea să dobândească autoritatea religioasă la nordul Dunării de Jos, într-un spațiu râvnit de voievodul Țării Moldovei. Al doilea pas și aproape imediat, a fost desemnarea lui Iosif – membru al familiei voievodale moldovenești – în calitate de episcop al Cetății Albe pregătind astfel terenul unificării teritoriale a Țării Moldovei până la mare și readucându-l pe Lațcu la gânduri mai bune. Din această perspectivă, constituirea Episcopiei – anume la Asprokastron, în frunte cu Iosif – putea avea loc între 1371-1374, când Antonie avea încă putere de decizie. Actul patriarhal din 26 iulie 1401 confirmă, în acest sens, că Iosif a fost hirotonit aici mai înainte, de către Antonie de Halici.

⁹⁴ *Op. cit.*, p. 75-76; Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, Editura Literară, București, 1975, p. 75.

⁹⁵ Dimitrie Onciul, *op. cit.*, p. 215; Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 72; N. Iorga, *op. cit.*, p. 404.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 406.

⁹⁷ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 145; V. M. Butnariu, *Poziția internațională a Moldovei până la 1412. Strategii politico-militare și sisteme monetare, în Moldova și economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, Iași, 2002, p. 25.

Despre limitele diocezei de la Cetatea Albă există câteva indicii oferite de Laonic Chalcocondil, atunci când susține că orașul, numit de el *Leucopolichini*, era reședință domnească – poate mai curând arhierească – și se întindea „de la dacii cei de lângă Istru până la lituani și sarmați”⁹⁸.

Informațiile existente nu clarifică modul în care cuprinderea Cetății Albe în hotarele Țării Moldovei s-a răsfrânt asupra vechii organizări bisericești. Faptele petrecute în jurul anului 1377 par să fi implicat primele demersuri în vederea emancipării treptate a structurilor ierarhice ecleziastice din Țara Moldovei de sub autoritatea Haliciului, mitropolie care, după 1375, a rămas doar cu numele. Se pare că această soluție, ce altminteri ar fi declanșat un conflict greu de gestionat pentru Patriarhia ecumenică, a fost îngăduită tacit și în condițiile vidului de autoritate ecleziastică, sub rezerva înscăunării unui delegat al Sfântului Sinod.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, din mediul clericilor ruși își făcea apariția cunoscuta *Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, care insera și o enumerare a târgurilor valahe⁹⁹. După toate aparențele, izvorul, datat în jurul anului 1387¹⁰⁰, prezintă un proiect de extindere a stăpânirii Mitropolitului Kiprian al întregii Rusii – posibilul comanditar al listei – asupra Haliciului, Țării Moldovei și a Bulgariei¹⁰¹ cuprinzând Târnovo și orașele din Dobrogea. O viziune ce s-a dovedit neconcordanță, în cazul Haliciului, Țării Moldovei, Dobrogei și Bulgariei, cu obiectivele Patriarhiei Ecumenice, care – în cele din urmă – și-a impus punctul de vedere. Nu întâmplător, în ianuarie 1397, patriarhul Antonie al IV-lea ținea să-și afirme răspicat autoritatea asupra Haliciului – acolo unde Kiprian a preluat inițiativa îndrăznind să numească un episcop – și asupra Maurovlahiei fiind trimis Mihail, arhiepiscopul Bethleemului¹⁰², în calitate de locțiitor¹⁰³.

Izvorul în cauză confirmă, însă, afirmația lui Mattias Miechowita din 1517, reprodusă mai sus, referitoare la întinderea autorității mitropolitului de Kiev asupra Moldovei¹⁰⁴ impunând totuși o rectificare legată de încadrarea cronologică: nu înainte, ci după stăpânirea tătar-mongolă.

Apropierea moldo-polonă dintre anii 1386-1387, grație urcării pe scaunul Poloniei a marelui duce lituanian Vladislav Jagiello, a avut o serie de urmări importante pe planul organizării vieții religioase din Țara Moldovei. În acest context, Mitropolitul Kiprian al Kievului (1380-1407) își consolida poziția de primat asupra ortodocșilor din întregul Regat fiind ales de rege să participe la ceremonia de prestare a omagiului vasalic de către Petru I, la 26 septembrie 1387¹⁰⁵. Antonie de Halici nu este pomenit a fi fost de față, nevoit probabil să cedeze ambițiilor autocefale ale lui Kiprian, alimentate și de Vladislav Jagiello.

⁹⁸ L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, Editura Academiei Române, București, 1958, p. 93.

⁹⁹ M. N. Tihomirov, *Spisok russkih gorodov dal'nih i bližnih*, în *Istoričeskie zapisi*, tom. 40, Moscova, 1952, p. 214-259.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 217.

¹⁰¹ E. P. Naumov, *K istorii letopisnogo „spiska russkih gorodov dal'nih i bližnih”*, în *Letopisi i hroniki. Sbornik statei* 1973 g., Moscova, 1974, p. 153-154.

¹⁰² *FHDR*, vol. IV, doc. 55, p. 257-259; A. I. Yacimirskij, *op. cit.*, p. 71; Georgi Atanasov, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰³ E. P. Naumov, *op. cit.*, p. 156-157.

¹⁰⁴ Matthias Miechowita, *op. cit.*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Mehovskij/frame.txt>

¹⁰⁵ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratatate*, alcătuitor I. Ieremia, Editura Universitas, Chișinău, 1992, doc. 1 (în continuare se va cita *Moldova. Tratatate*). Absența mitropolitului

Un an mai târziu, orașul său de reședință și teritoriile învecinate, Pocuția, erau zălogite Țării Moldovei¹⁰⁶, astfel încât Antonie a fost prins în captivitatea proiectelor politice moldovenești susținute de mitropolitul lituanienilor și rușilor. Rămas fără scaun și umilit de regele Ungariei, încă din 1375, când mitropolia sa era transformată în Arhiepiscopie catolică, în frunte cu un prelat de origine poloneză¹⁰⁷, vlădica Antonie își pierde și autoritatea asupra Țării Moldovei, iar alianța politică încheiată cu lituanienii i-a apropiat pe moldoveni și de vlădica acestora, Alexios, Mitropolit al Kievului și al Întregii Rusii. Probabil că, la acea vreme, arhierul kievean rezolvase problemele administrative ce i-au atras muștrările Sfântului Sinod în anul 1371. Patriarhul Filotei reproșă Mitropolitului Alexios al întregii Rusii, predecesorul lui Kiprian, că a fost uns ca mitropolit de Kiev și a toată Rusia, „nu al vreunei oarecare părți, ci al întregii Rusii, acum însă află¹⁰⁸ că nu te afli în Kiev, nici în Lituania, ci doar în țara [rusească], pe toate celelalte lăsându-le fără păstorire, fără supraveghere și îndrumare părintească”¹⁰⁹.

Urmașul lui Alexios, Kiprian, a reușit să facă uitate aceste slăbiciuni în organizarea administrativă – fără a abandona proiectele înaintașului său față de Rusia Roșie – iar ambițiile sale amenințau deja să-l propulseze pe aceeași treaptă cu Patriarhul de la Țarigrad. Profitând de criza Mitropoliei Haliciului, survenită în 1375, Mitropolia de Kiev își extindea pretențiile asupra tuturor regiunilor păstorite de Antonie, inclusiv asupra spațiului de la răsăritul Carpaților. De aceea, intrarea Țării Moldovei sub oblăduirea spirituală a Mitropoliei kievene, conținută și în *Lista orașelor...*, constituie o realitate episodică, finalizată cu ridicarea Bisericii moldovenești în treapta de Mitropolie. Mitropolitul Kiprian – impus ca mai mare peste ceilalți mitropoliți ai Rusiei, cu pretenții fățișe de autocefalie – l-a determinat pe Antonie să-l numească pe Iosif drept mitropolit al Țării Moldovei. Amestecul lui Kiprian al Kievului în afacerile Mitropoliei de Halici a ieșit la lumină și atunci când a impus un episcop pentru dioceza din Vladimir¹¹⁰.

Moldovei pare să fie irelevantă în acest caz și nu poate oferi indiciile necesare pentru a constata dacă, la acea vreme, scaunul mitropolitan era sau nu vacant, așa cum constată Vitalien Laurent, *Aux origines de l'église de Moldavie, le métropolitain Jérémie et l'évêque Joseph*, în *REB*, vol. V, Paris, 1947, p. 163. Mitropolitul Țării Moldovei nu figurează în nici un act de prestare a omagiului de vasalitate către regele Poloniei, chiar și după recunoașterea Mitropoliei de către Patriarhia Ecumenică, până la jurământul prestat de Ștefan cel Mare, la 28 iulie 1468. În aceeași ordine de idei, trebuie observată prezența excepțională, în 1387, a arhiepiscopului de Kiev la încheierea tratatelor suzerano-vasalice moldo-polone. În actul de închinare al lui Petru II, din 22 august 1448, se precizează că domnul a jurat cu mâna pe sfânta cruce, fără a menționa dacă aceasta se afla în mâinile vreunui înalt ierarh bisericesc. Importanța momentului ar fi impus, desigur, și dezvăluirea identității acestuia, în caz de participare.

¹⁰⁶ *Op. cit.*, doc. 1. Implicarea regelui Poloniei, Vladislav Jagiello și al lui Kiprian, mitropolitul Kievului, este bănuită și de Ștefan S. Gorovei, în sensul că cei doi ar fi intervenit pe lângă Patriarhie în favoarea părții moldovene, Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 37-38. Având însă în vedere reacția Patriarhiei față de Kiprian, se pare, că implicarea depășește cadrul unei simple intervenții diplomatice.

¹⁰⁷ Denis Zubrickij, *op. cit.*, p. 73 (Dlugosz).

¹⁰⁸ Din scrisoarea marelui cneaz al Lituaniei.

¹⁰⁹ *Russkaja istoričeskaja biblioteka*, tom. VI, Sankt Peterburg, 1880, anexa nr. 28, p. 156-160, traducere A. S. Pavlov, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XIV/1360-1380/Filofei/1371_1.htm.

¹¹⁰ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 143.

Prima mențiune a Mitropoliei Maurovlahiei se află într-un manual de cancelarie bizantin și datează din septembrie 1386¹¹¹, însă ridicarea în treaptă este rodul aceleiași colaborări moldo-lituană și transpusă în fapt, foarte probabil, după urcarea în scaun a lui Kiprian, în anul 1380 și înainte ca prevederile acordului încheiat la Mănăstirea Studion de la Constantinopol, din jurul anilor 1380-1382, să fie cunoscute tuturor. Acordul stabilea că dreptul de a ridica o episcopie la rang de mitropolie și sfințirea de mitropoliți reveneau, din punct de vedere canonic, doar împăratului sau Patriarhului și sinodului său¹¹². Rezultă, prin urmare, că, anterior, procedura era aplicată și de alte autorități, altminteri reglementarea de la Studion este lipsită de fond.

S-a apreciat că acordul de la Studion putea fi aplicat doar acolo unde se exercita stăpânirea bizantină¹¹³ confundându-se natura competențelor patriarhale, neîngrădite de fruntariile politice. Dimpotrivă, deciziile luate de Înalțul Arhiereu de la Țarigrad și Sinodul său au afectat direct întreaga Ortodoxie. În cazul Țării Moldovei, după o perioadă de deliberări, Patriarhia Ecumenică a fost de acord să recunoască Mitropolia ca un fapt împlinit, tocmai pentru că s-a produs înainte ca reglementările de la Studion să schimbe regulile. Nu este exclus ca și cazul moldovenesc să fi contribuit la stabilirea lor. De aceea, actele patriarhiei constantinopolitane evită să precizeze autoritatea răspunzătoare de ridicarea în rang a Mitropoliei Moldovei, nu-l pomenesc pe Patriarh și nici pe Împăratul bizantin dar nici pe vlădica de la Kiev. Actul de recunoaștere venit din partea Patriarhiei Ecumenice a fost prilejuit de vidul de autoritate ecleziastică produs, după 1375, în Mitropolia Haliciului, acoperit rapid de Mitropolia de la Kiev. Totodată, ridicarea bisericii moldovenești la rang mitropolitan, de către Kiprian, nu era anticanonică la vremea înfăptuirii sale, deși – se vede – Patriarhia era deranjată peste măsură.

Constantinopolul a ținut doar să-și impună punctul de vedere asupra titularului noului scaun, în compensare pentru orgoliul rănit și pe care s-a arătat dispus să-l apere cu toată înverșunarea. Arhiereul kievean, însă, urma să încaseze fulgerele întregii indignări a Patriarhului, sfidat, pe deasupra, și de voievozii moldoveni, nemulțumiți doar cu recunoașterea dreptului de a avea o Mitropolie, ci țineau cu tot dinadinsul la arhiereul lor. Cine putea da asigurări că Iosif, cel sprijinit de moldoveni în ciuda afuriseniei pronunțate asupra întregii țări, nu va încerca, pe viitor, să iasă de sub ascultarea Patriarhiei Ecumenice? Vrednicia arhiereului moldovean nu era cunoscută și nici verificată de Sfântul Sinod, pentru a-l ridica deodată într-un rang atât de înalt.

Din punct de vedere al dreptului canonic, înființarea Mitropoliei Moldovei înaintea intrării în vigoare a acordului de la Studion, nu constituia un motiv temeinic pentru ca Patriarhia să intre în conflict cu Mitropolitul de Kiev. De aceea, a trebuit să aștepte cu răbdare prima încălcare gravă a canonului, pentru a-i reaminti acestuia toate „păcatele” mai vechi. Și momentul prielnic a apărut tocmai în anul 1391, când Kiprian l-a uns în scaunul Haliciului pe episcopul Ioan Baba de Luțk, act ce scotea în vileag, fără tăgadă, depășirea de atribuții.

¹¹¹ Vitalien Laurent, *op. cit.*, p. 163.

¹¹² *Ibidem*, p. 160; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 43.

¹¹³ Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 97.

Având în vedere cele de mai sus, se poate aprecia că înființarea Mitropoliei Maurovlahiei s-a produs în jurul anului 1381¹¹⁴ și lipsește orice indiciu clar că printre artizanii săi s-ar număra împăratul Ioan V Paleologul (1341-1376, 1379-1391), așa cum s-a opinat¹¹⁵. Până în prezent, nu sunt cunoscute mărturii documentare care să confirme o revendicare de la un *chrisobul* împărătesc. Partea moldovenească nu ar fi ezitat să reamintească Patriarhiei – oricât de rezervată s-ar fi arătat față de amestecul basileului în afacerile ecleziastice – ridicarea Mitropoliei prin înalta cinstire, perfect canonică. Pentru susținerea acestor prerogative în materie juridică bisericească, ar fi ieșit în evidență poziția Curții imperiale¹¹⁶, la solicitarea părții moldovene ori, dimpotrivă, din proprie inițiativă. Nici măcar tradiția păstrată nu face vreo trimitere, oricât de timidă, la originile împărătești ale bisericii noastre. Este o certitudine însă, că recunoașterea mitropoliei a fost concomitentă cu ridicarea unui *vlădică*¹¹⁷, indiferent dacă gestul ar fi venit dinspre Patriarhia Ecumenică, dinspre împăratul bizantin ori din altă parte.

Problemele ridicate de expansiunea turcească în Balcani, context în care cneazul dobrogean Ivanco se vedea silit să încheie pace cu Imperiul Otoman în anul 1386, au exclus din șirul priorităților Patriarhiei de la Constantinopol excesele de autoritate religioasă ale lui Kiprian, la răsărit de Carpați. Ambițiosul Mitropolit al Kievului se bucura de puternica susținere a lituanienilor și, odată cu ungerea lui Vladislav Jagiello în fruntea Uniunii polono-lituaniene, s-a impus ca păstor de frunte al ortodocșilor din Regat. Autoritatea sa efectivă, inclusiv asupra Haliciului, a fost evidentă, întrucât Mitropolitul Antonie nu a reușit să revină din poziția ingrată în care fusese împins de Ludovic de Anjou, în 1375.

Din aceste motive, înființarea Mitropoliei Țării Moldovei a rămas aproape neobservată în vremea când în scaunul Patriarhiei Ecumenice se afla patriarhul Nil (1380-1388), dobândind statutul unei aprobări tacite. După decesul Mitropolitului Antonie, din vara anului 1391, Kiprian – încurajat și de precedentul moldovenesc – s-a grăbit să-l sfințească în scaunul Haliciului pe episcopul Ioan de Luțk, susținut și de regele Vladislav Jagiello¹¹⁸. A fost gestul care – riscând să devină o cutumă – a umplut paharul răbdării la Constantinopol, determinând o poziție tranșantă față de Mitropolitul Kievului, care trebuia să-și reamintească deodată limitele raporturilor ce le avea cu Patriarhia.

Sfântul Sinod anula cele urzite de Kiprian poruncind, la august 1391, ieromonahului Simeon din Rusia Mică să preia atribuțiile mitropolitului defunct, până când titularul avea să fie numit de către Patriarh. În cazul decesului lui Simion, Patriarhia încredința voievodului maramureșean Baliță și fratelui său Dragoș dreptul de a înscăuna un locțiitor la Mitropolia Haliciului¹¹⁹.

¹¹⁴ Unele opinii au încadrat evenimentul în intervalul dintre anii 1381-1386, Răzvan Theodorescu, *Implicații balcanice...*, p. 7; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, 1995, p. 36-37, 43-44; pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 101.

¹¹⁵ *op. cit.*, p. 36. Susținătorul acestei teze presupune că primele contacte diplomatice între Petru I Mușatinul și împăratul Ioan V s-ar fi realizat în intervalul 1381-1386 implicând problema înființării Mitropoliei Moldovei. Raporturile invocate ar putea explica – în viziunea autorului – așezarea țării după modelul bizantin.

¹¹⁶ *Op. cit.*, p. 97.

¹¹⁷ *Op. cit.*, p. 34.

¹¹⁸ A. I. Yacimirskij, *op. cit.*, p. 71; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 278; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 143; Fl. Solomon, *op. cit.*, p. 250.

¹¹⁹ *FHDR*, vol. IV, doc. 34 și 35, p. 233.

Concomitent, a fost pusă în aplicare și soluția pentru Țara Moldovei, unde a fost trimis candidatul Constantinopolului. Respingerea lui Teodosie, grecul trimis de Sfântul Sinod, în cursul anului 1391, să ocupe scaunul Mitropoliei Moldovei¹²⁰, a fost percepută ca o formă de uzurpare a autorității patriarhale. Actul în sine implica însă și recunoașterea oficială de către Patriarhia Ecumenică a acestui statut.

Recunoașterea Mitropoliei Țării Moldovei de către Patriarhia Ecumenică s-a impus de la sine și în contextul în care, date fiind circumstanțele, funcționarea efectivă a Mitropoliei Haliciului constituia o problemă serioasă. Situația deosebit de critică și fără ieșire a diocezei galițiene nu începuse odată cu moartea mitropolitului Antonie în 1391, ci încă din anul 1375, la doar patru ani de la reînființare. Calitatea de episcop pe care o avea Iosif, înainte de a fi ridicat în treaptă, este statutară, pentru că, după pravila bisericească, „*provincia care a fost sub oblăduirea unui episcop să nu-și poată lua alt episcop decât cu învoirea episcopului de care a depins până atunci*”¹²¹. De aceea, moldovenii s-au grăbit să invoce principiul în cauză arătând că Iosif a fost numit episcop și mitropolit de către Mitropolitul Haliciului.

În martie 1393, actele Sfântului Sinod conțin semnătura „smeritului mitropolit al Maurovlahiei, Ieremia”¹²² însă noul titular al Mitropoliei Țării Moldovei a fost izgonit, în prima jumătate a anului 1394, când a venit să-și ia scaunul în primire. La întoarcere, Ieremia a afurisit¹²³ voievodul, boierii, clerul și poporul, măsură confirmată și de Sfântul Sinod, concomitent cu suspendarea celor doi episcopi, Iosif și Meletie¹²⁴. Lipsit efectiv de catedră, Ieremia a fost trimis de Patriarhie să preia Mitropolia de Târnovo, în august 1394¹²⁵ urmând ca doar semnătura de pe actele sinodale să amintească încă de legătura sa cu biserica Maurovlahiei.

Mitropolitul de Kiev a fost și el readus la ascultare fiind obligat să stea departe de cele ce se înfăptuiau în Mitropolia Haliciului și Mitropolia Moldovei, mai ales că, Mihail, arhiepiscopul de Bethleem era delegat în Rusia Mică, cu atribuții de mitropolit¹²⁶. Din actele păstrate, rezultă că Kiprian încerca să-și arate „întristarea” față de situația creată în cele două dioceze justificându-și, întrucâtva, propriile implicații în fața de Patriarhiei, fără a spera să

¹²⁰ Vitalien Laurent, *op. cit.*, p. 164; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 277-278.

¹²¹ *Pravila bisericească*, art. 1437.

¹²² *FHDR*, IV, doc. 36, p. 233-235.

¹²³ Între *afurisenie* – termenul exact folosit în actele patriarhale – și *anatemă* – termen folosit de unii specialiști (vezi M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 280, 281 și *passim*) – există o deosebire fundamentală, iar confuzia nu poate fi admisă, întrucât denaturează adevărul istoric. *Anatema* este cea mai grea pedeapsă și se aplică pentru erezie, echivalentul pedepsei cu moartea în legile de stat. *Afurisirea* constă în excluderea temporară sau definitivă a credinciosului din comunitatea Bisericii, atunci când se face vinovat de păcate contra credinței sau moralei. Poate fi reprimat, dacă dă dovadă de îndreptare, în caz contrar, riscă să cadă sub *anatemă*, Cf. *Pravila bisericească*, art. 11, art. 37. În cazul afurisirii clericului, acesta se caterisește, în prealabil. Iosif și Meletie nu au fost însă caterisiți, mai ales că măsura trebuia făcută de superiorul lor ierarhic, fapt confirmat în scrisoarea patriarhală din mai 1401, prin care Mitropolitul Ungrovlahiei era încunoștințat că „episcopul Iosif care se află sub acuzare (...) nu este decăzut din calitatea preoției, încât să fie considerate nule hirotoniile sale”, *FHDR*, IV, doc. 63, p. 267.

¹²⁴ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 94; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 278.

¹²⁵ *FHDR*, IV, doc. 44, p. 239-241; Vitalien Laurent, *op. cit.*, p. 162.

¹²⁶ *Op. cit.*, doc. 37, p. 234-235.

influențeze ceva¹²⁷. El însuși simțea nevoia reabilitării, întrucât asupra sa plana riscul excomunicării, pentru proasta administrare a diocezei sale¹²⁸ și pentru încercarea de subminare a autorității patriarhale.

Clemența față de Kiprian a implicat și validarea patriarhală a unora dintre măsurile luate de acesta, evitând astfel posibilele tensiuni în mijlocul enoriașilor. Noua fundație din Moldova era privită ca o necesitate, datorită mulțimii credincioșilor, întinderii geografice, noilor configurări politice și imposibilității practice a Mitropolitului Antonie sau a Mitropolitului de Kiev de a gestiona problemele ecleziastice de la răsărit de Carpați. *„Dacă într-o cetate – se arată în Pravilă - se constată că populația ei s-a înmulțit și se cade a avea episcopie, să i se aprobe”*¹²⁹. Nerecunoașterea dreptului Țării Moldovei de a avea o Mitropolie, în contextul de la finele secolului al XIV-lea – când se evidențiază o tendință a suprapunerii ierarhiilor ecleziastice peste cele politice-„naționale”¹³⁰ –, ar fi constituit un act ostil și nedrept față de credincioși și conducătorii lor. Aceștia știau că au nevoie de un vlădică al lor, care să se ocupe de hirotonia preoților și să chivernisească biserica proprie, ce nu mai putea fi gestionată așa cum se cuvine, de la distanță.

De aceea, problema validării Mitropoliei Țării Moldovei de către Patriarhia Ecumenică nu a întâmpinat dificultăți și este actul care face deosebire față de dosarul Mitropoliei Haliciului. Diferența este dată de raportarea în timp față de intrarea în vigoare a acordului de la Studion, primul caz fiind anterior iar al doilea, după. Atitudinea asemănătoare a Patriarhiei în ambele cazuri s-a manifestat asupra dreptului de investire al titularilor, uzurpat de Kiprian al Kievului. Deocamdată, va trebui făcută observația că gestul moldovenilor de a respinge candidații patriarhali în scaunul Mitropoliei Moldovei nu a atras retrogradarea bisericii.

Cu toate acestea, tratativele cu Patriarhia ecumenică au continuat. Prima concesiune arătată de patriarhul Antonie a fost numirea, în mai 1395, a protopopului Petru, cel trimis în solie de voievodul Ștefan I al Moldovei, ca locțiitor de mitropolit. „Falșii episcopi”, însă, trebuiau izgoniți pentru ca Patriarhia să ridice afurisenia rostită împotriva poporului și conducătorului său¹³¹. Se spera, probabil că gestul de bunăvoință al Patriarhiei Ecumenice, de a conferi împuterniciri speciale unui cleric al locului, va avea efecte în Țara Moldovei. De aceea, în septembrie era trimis mitropolitul de Mitylene, cu mandat din partea împăratului Manuil Paleologul și binecuvântarea patriarhală¹³². Acesta nu putea face „nimic la întâmplare”, față de episcopi dar avea libertatea de a hotărî dacă se impunea menținerea afuriseniei aruncată asupra poporului¹³³.

Conflictul cu Patriarhia a durat până în mai 1401, când – într-o primă instanță – poporul și preoții, cu excepția cârmuitorilor de sus, au fost iertați¹³⁴ iar episcopul Iosif era supus unei noi cercetări. Probabil că misiunea delegaților patriarhali, călugărul Grigorie

¹²⁷ *Ibidem*, doc. 55, p. 257-259.

¹²⁸ *Op. cit.*, p. 165, nota 1.

¹²⁹ *Pravila bisericească*, art. 911.

¹³⁰ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 35.

¹³¹ *FHDR*, IV, doc. 47, 48, 49.

¹³² A. I. Yacimirskij, *op. cit.*, p. 72.

¹³³ *Op. cit.*, doc. 50.

¹³⁴ *Ibidem*, doc. 63, doc. 266-269.

Țamblac și diaconul Manuil Archon, în Țara Moldovei, a fost încheiată la finele anului 1401 sau cel târziu la începutul celui următor. Deschiderea arătată de Patriarhie nu se datora doar schimbării titularului, în persoana lui Matei, ci și evoluției situației politice din Balcani. Al. I. Yačimirskij bănuia aici și o posibilă intervenție a lui Mircea cel Bătrân, erou al Creștinătății și rudă cu Alexandru cel Bun¹³⁵. Constantinopolul era împresurat de oștile lui Baiazid I la 1391 iar la 1397, Patriarhul îi îndemna pe ruși să se alieze cu regele Ungariei, pentru a salva Bizanțul¹³⁶. Cine îi putea determina pe ruși și lituanieni să sară în ajutorul Țarigradului, dacă nu cumva Mitropolitul Kiprian? În atari condiții, alimentarea stării conflictuale cu posibili aliați și susținători ai Patriarhiei era lipsită de sens.

Un amănunt deosebit de interesant rezultă, însă, din scrisoarea patriarhală din iulie 1401, adresată lui Alexandru cel Bun, în care sunt reproduse răspunsurile solilor moldoveni, legate de hirotonia episcopului Iosif de Cetatea Albă. Solicitați să motiveze lipsa vreunei scrisori din partea episcopului Iosif către Patriarhie sau al vreunui trimis care să expună punctul său de vedere, aceștia au susținut că „*în țară au avut loc lupte și schimbări de domnie iar atunci când a vrut el să trimită, atunci a fost împiedicat*”¹³⁷. Este de la sine înțeles că, în timpul vieții Mitropolitului Antonie de Halici, Episcopul Iosif nu a simțit nevoia să se apere în fața Patriarhiei Ecumenice, de altfel, nici nu a fost cazul până la 1391. Conflictul a luat proporții după afurisenia pronunțată de Ieremia, însă amenințarea maghiară, înlăturată de Ștefan I, în confruntarea din februarie 1395, a captat întreaga atenție a domniei. După consumarea bătăliei de la Hindău, până în 1399, când a încetat domnia lui Ștefan I, sunt cunoscute doar inițiative ale Patriarhiei Ecumenice pentru rezolvarea diferendului pe tema Mitropoliei. Probabil că respingerea efectivă a propunerilor moldovenești de împăcare, sfidate de Patriarhie prin delegarea ca reprezentant patriarhal a solului trimis, Protopopul Ioan, a provocat destulă iritare în Țara Moldovei. Prin urmare, voievodul putea decide întreruperea oricărei corespondențe.

Poate că o asemenea atitudine a venit din partea voievodului Iuga. Despre scurta sa domnie se cunosc foarte puține detalii dar, în interpolarea lui Misail Călugărul, se susține că „*întrece cu toate pre domnii cei trecuți*”. Este de bănuț că, de fapt, în vremea lui Iuga și nu a lui Petru Aron – cum susține cronica lui Grigore Ureche – „*trimis-au la Patrierșie de Ahrida (Ohrida, n. ns.)ș-au luat mai întâiu blagoslovenie*”¹³⁸, legătură sugerată și de corespondența patriarhală de după anul 1400. Până atunci, Iosif nu apare în acte ca „*episcop sârbesc*”.

Îndărjirea Patriarhiei și imposibilitatea Mitropolitului de Kiev de a determina recunoașterea lui Iosif în calitate de mitropolit par să fi dus, într-adevăr, la o încercare de apropiere canonică a moldovenilor de Serbia, intermediată, probabil, și de domnul Țării Românești. Și aceasta pentru că drepturile Mitropoliei de Kiev asupra românilor din Țara Moldovei erau dezavuate de Patriarhia constantinopolitană, iar Kiprian încă nu se arăta

¹³⁵ *Op. cit.*, p. 76.

¹³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 411.

¹³⁷ *Op. cit.*, doc. 67.

¹³⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de cînd s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș-vodă până la Aron-vodă (1359-1595)*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Tatiana Celac, Editura Universul, Chișinău, 2006, p. 30, deși învățatul călugăr de la Putna se referă la mitropolitul Teoctist – cel care l-a uns pe Ștefan cel Mare pe Câmpia Direptății – pomăzuit de Patriarhia sârbă.

dispus să se desprindă definitiv de Constantinopol de dragul voievozilor moldoveni. Patriarhia concurentă de la Peč revenise, însă, în sânul Patriarhiei Ecumenice păstrându-și titlul în mod oficios¹³⁹ și nu putea interveni decisiv, în favoarea bisericii moldovenești. Legăturile cu biserica sârbească sunt scoase în evidență nu doar de persuasiunea că Meletie și Iosif ar fi fost „episcopi sârbi”, reprezentanți ai unei biserici cu care Patriarhia Ecumenică fusese într-un conflict îndelungat, ci și de începuturile vieții isihaste în Țara Moldovei. Grupuri de călugări, unii fiind ucenici ai lui Nicodim, s-au așezat la răsărit de Carpați și au pus bazele primelor obști monahale¹⁴⁰ aducând cu ei un întreg bagaj cultural și artistic specific.

Nicolae Iorga considera că Iosif și Meletie ar fi putut proveni din mijlocul obștilor monahale create în spațiul românesc de ucenicii sârbului Nicodim¹⁴¹. Ceea ce ar însemna că erau de formație și orientare sârbească, mijlocită de monahii refugiați la nordul Dunării și care cunoșteau destul de bine dedesubturile conflictului dintre Patriarhia Ecumenică și Patriarhia de la Peč. Învățăturile lor, continuate și prin ucenici, puteau fi un motiv serios de îngrijorare pentru Constantinopol. Episcopul Iosif nu avea, însă, nevoie să meargă în Serbia pentru a primi hirotonia, pe care o luase deja – în mod canonic – de la Mitropolitul Antonie al Haliciului.

Până la recunoaștere, cancelaria patriarhală refuza să folosească titlul de mitropolit pentru Iosif, el era însă numit constant *episcop*. Solia moldoveană respecta același tipar în fața Patriarhului Matei – ori Cancelaria patriarhală a adaptat conținutul negocierilor la terminologia admisă -, atunci când susținea că „*oricine vrea calcă biserica noastră, și crede că avem episcop iar noi nu avem*”¹⁴². Greu de crezut că moldovenii ar fi încercat să inducă în eroare Patriarhia Ecumenică susținând că nu au episcop. Dimpotrivă, se știa prea bine că în Moldova au fost instituți nu unul, ci doi arhieri; este adevărat că Meletie murise între timp. De fapt, moldovenii invocau lipsa *mitropolitului*.

Decizia Sfântului Sinod din 26 iulie 1401 reține – după afirmația solilor moldoveni – că Iosif „*a fost trimis de toți la mitropolitul de Halici*”¹⁴³, în vederea hirotoniei ca Episcop de Cetatea Albă. Antonie avea competențe asupra episcopiilor din părțile Rusiei Mici, printre care era și Asprokastron. Scrisoarea Patriarhală din iulie 1401, adresată lui Alexandru cel Bun, confirmă bănuiala că, în realitate, Iosif a fost trimis la Halici de tot neamul său, nu pentru a fi numit Episcop de Cetatea Albă pentru că deținea deja această calitate -, ci al întregii Moldovlahii. Aici este numit, de două ori, „episcop al Moldovlahiei” –, hirotonit „*de către mitropolitul de Halici, chir Antonie acela*” „și nu al Cetății Albe iar delegația patriarhală trimisă pentru cercetare urma „*să-l întroneze ca episcop și dascăl legitim al acelei țări a Moldovlahiei*”¹⁴⁴.

Altfel spus, cancelaria patriarhală reține exact că Mitropolia Țării Moldovei fusese ridicată cu binecuvântarea chiriarhului canonic, iar Iosif a fost cerut (impus) de țară ca

¹³⁹ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 38; Dan Ioan Mureșan, *Bizanț fără Bizanț? Un bilanț*, în *SMIM*, vol. XXVI, Braila, 2008, p. 290.

¹⁴⁰ *op. cit.*, p. 114; N. Iorga, *op. cit.*, p. 408; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 11-14, 20-21, 23-24.

¹⁴¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, p. 85-86.

¹⁴² *FHDR*, IV, doc. 67.

¹⁴³ *Ibidem*, doc. 66.

¹⁴⁴ *Ibidem*, doc. 67.

titular, adus din scaunul episcopal de la Cetatea Albă. Chiar în lumina acordului de la Studion, actul în sine este legitim până la un punct și anume, acolo unde Mitropolia de Halici putea să încuviințeze constituirea unei mitropolii, în aria sa de păstorire. Validarea lui Iosif de către Constantinopol, ca Mitropolit al Moldovei, a întârziat cu bună știință, până atunci când decizia mitropolitului Antonie constituia, din punct de vedere canonic, o depășire de competență.

Ierarhii și laicii din Țara Moldovei nu se considerau, însă, răspunzători în fața Patriarhiei, pentru cele făptuite de vlădica decedat de multă vreme. Pe de altă parte, însă, vlădica Antonie – a cărui autoritate, după 1375, dacă s-a exercitat cu adevărat, era pur formală¹⁴⁵ – nu-și putea îngădui să ignore insistențele tuturor credincioșilor din Țara Moldovei dar mai ales a voievodului lor, aflat în raporturi strânse cu Vladislav Jagiello. În anul 1386 intrând în voie lui Petru I Mușatinul, putea trage foloase și mitropolitul Antonie, cu atât mai mult cu cât, alături de el era și mitropolitul Kiprian al Kievului și al întregii Rusii.

Amanetarea Pocuției în februarie 1388, respectiv orașul „Halici, și cu acest ținut ce atârână de el” de către Vladislav Jagiello, pentru împrumutul luat de la Petru I „Mușatinul”¹⁴⁶, reflectă realități din perioada imediat anterioară. Regele Poloniei recunoaște interesul Țării Moldovei față de Halici, acolo unde, în ceea ce privește raporturile ecleziastice, avea deja un cuvânt de spus. Nicolae Iorga își mărturisea convingerea că cele 3000 de ruble împrumutate „nici nu fusese în intenția regelui polon a plăti, căci «împrumutul» era făcut anume pentru ca acel care dăduse banii să poată rămînea stăpîn asupra teritoriului dat ca zălog”¹⁴⁷.

O veche tradiție reține că episcopul de Cetatea Albă, reprezentant al primei Episcopii din cuprinsul Țării Moldovei, deținea primatul în cadrul Mitropoliei Moldovei. Scaunul rămas vacant era preluat, prin tradiție, de episcopul de Cetatea Albă. Acest obicei a fost invocat de cneazul Potemkin, după războiul ruso-turc din 1791, atunci când l-a ridicat în rangul de episcop al Leucopolei pe arhimandritul Gavriil Bănulescu-Bodoni – devenit ulterior mitropolit al Kievului și exarh-mitropolit al Basarabiei – fiind predestinat astfel să ocupe scaunul Mitropoliei Țării Moldovei, după cum s-a și întâmplat ulterior.

După răpirea Basarabiei de Imperiul Rus în 1812 și după moartea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în 1821, urmașii săi și-au luat titlul de episcop al Chișinăului și al Hotinului, iar episcopul vicar și-a însușit Cetatea Albă în titulatură. „Și iată, pe acest bătrân – Akkerman, cu importanța sa istorico-bisericească deosebită, nu doar pentru actuala regiune numită Basarabia, întoarsă pământurilor rusești, ci și pentru întreaga Moldovă, cu importanță

¹⁴⁵ Se susține pentru acea vreme chiar colapsul diocезei haliciene și intrarea acesteia sub autoritatea Mitropolitului de Kiev (Aleksander Gieysztor, *The Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, 1370-1506*, în *CMH*, vol. VII, c. 1415 - c. 1500, editat de Christopher Allmand, Cambridge, 2008, p. 743), ceea ce – pe undeva – ar lămuri prezența acestui ierarh la ceremonia de prestare a omagiului de vasalitate depus de Petru I Mușatinul în fața regelui Vladislav Jagiello.

¹⁴⁶ *Moldova. Tratatate*, doc. 3.

¹⁴⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 100. Trecând peste unele interpretări tendențioase, asupra cărora nu este cazul să se insiste aici, Jakov Golovackij arată că singurii vecini cu care Rusia Roșie s-a aflat în raporturi pașnice și prietenie au fost românii din Țara Moldovei. „Alianța frățească dintre coreligionarii Români și Ruși” – ce a durat neîntrerupt până la finele secolului al XVII-lea – a contribuit hotărâtor și la rezistența Ortodoxiei din Halici, în fața presiunii catolice, *op. cit.*, p. 392.

seculară încercăm noi să o smulgem de la țara sa natală și de sânge, de veacuri fiind de cultură ortodoxă și să o unim cu legături nefirești – cu cine?’, se întreba A. A. Kočjubinski¹⁴⁸.

O serie de documente rusești, cu referință la ridicarea episcopului Gavriil Bănulescu-Bodoni de Cetatea Albă și Bender – de către trupele de ocupație rusești și cu îndrumarea și directa supraveghere a arhiepiscopului de Ekaterinoslav (Dnepropetrovsk) – în scaunul de mitropolit al Moldovei, invocă respectarea vechilor obiceiuri ale țării¹⁴⁹. Este interesantă, în acest sens, scrisoarea grafului Alexandr Bezborodko, adresată împărătesei Ekaterina II a Rusiei, datată în 7 aprilie 1792, o expunere motivațională a activităților sale în Moldova, printre care se pot găsi și o serie de amănunte legate de proiectele rusești ce vizau regiunile ocupate. Astfel, înainte de moarte, cneazul Potemkin intenționa să-l ridice pe unul dintre membrii familiei sale – Ioan Potemkin, care cunoștea limbile română și poloneză – în rangul de episcop-vicar al regiunii dintre Nistru și Bug, proaspăt anexate de Imperiul Rus.

După înscăunarea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni la Mitropolia Moldovei în 1791, locul rămas vacant la Episcopia Cetății Albe trebuia să fie ocupat de ruda cneazului. Imediat după terminarea războiului ruso-turc episcopul proaspăt uns urma să păstorească pe creștinii dintre Bug și Nistru¹⁵⁰.

Situația în sine ridică, însă, alte întrebări complicate. Scaunul episcopal de la Cetatea Albă a fost strămutat după ridicarea la rangul metropolitan a Bisericii Țării Moldovei¹⁵¹, odată cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou ori la limanul Nistrului a continuat să păstorească un episcop? Din păcate, însă, Episcopul de Cetatea Albă și Episcopia sa nu se regăsesc în documentele cunoscute, după cum – pe de altă parte – acestea păstrează tăcerea în legătură cu mitropoliții Țării Moldovei, din deceniile II-V ale secolului al XV-lea¹⁵². Macarie (1416-cca.1428), Iosif, Damian (1437), Ioachim (1447-1449) au fost mitropoliți greci, numiți de împăratul bizantin sau Patriarhie¹⁵³ și neagreați de moldoveni¹⁵⁴, nu respectă tradiția, ceea ce nu se poate spune însă, cu certitudine, despre Teoctist I (cca. 1452/3 – 1477) și Gheorghe I (1477-1508)¹⁵⁵. Să fi urcat pe scara ierarhică direct din funcțiile bănuite de egumeni ai Mănăstirii Neamțului, ori au trebuit să parcurgă etapa premergătoare, ca episcop al Cetății Albe? Care au fost soluțiile luate de Mitropolitul Țării Moldovei pentru creștinii a căror scaun episcopal, poate și arhieru, a căzut sub stăpânire turcească? Există vreo legătură între înființarea Mitropoliei Proilaviei, în a doua jumătate a secolului XVI incluzând Cetatea Albă

¹⁴⁸ A. A. Kočjubinski, *op. cit.*, p. 144-145, la note.

¹⁴⁹ *Pis'my Ea Veličestvu: Mitropolita Moldo-Vlahijskago Gavriila Bodoni, knjazja A. A. Bezborodko i protoiereja I. Stanislavskago*, V, în 300ИД, t. IX, Odessa, 1875, p. 292.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 293.

¹⁵¹ Așa cum pare să sugereze Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 46.

¹⁵² Pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, nota 86.

¹⁵³ Al. I. Ciurea, *Șirul mitropoliților bisericii ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice, în Credință și cultură în Moldova. II. Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Editura Trinitas, Iași, 1995, p. 55-56; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁵⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 39-40.

¹⁵⁵ Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 56-57.

și constituirea, în anul 1592, a Episcopiei Hușilor¹⁵⁶? Episcopia Hușilor avea jurisdicție asupra ținuturilor din partea de sud-est a Moldovei istorice¹⁵⁷.

Misail Călugărul, interpolatorul letopisețului lui Grigore Ureche, susține că Alexandru cel Bun „făcut-au ș-al doilea episcop, după mitropolit, la svânta mănăstire ce ieste în oraș în Roman și i-au dat eparhiia o parte de ținuturi suptu munte den gios”¹⁵⁸. În continuare, se spune că a fost uns și al treilea episcop, cel de la Rădăuți luând în stăpânire Țara de Sus. Despre partea rămasă din cuprinsul Țării Moldovei, respectiv ținuturile de sud-est, nu se spune nici un cuvânt și, în mod cert, au fost oblăduite de un alt arhiereu, nenumit în cronică, *primul după mitropolit*, cu reședința la Cetatea Albă. Scaunul de la Rădăuți a rămas probabil vacant după moartea lui Meletie, decedat după 1935¹⁵⁹.

Astfel, odată cu statornicirea organizării bisericești în Țara Moldovei – urmând o tradiție mai veche de împărțire teritorială a spațiului carpato-nistean –, chiriarhul avea nu doi¹⁶⁰, ci trei episcopi sufragani cu sediile la Cetatea Albă, Rădăuți și Roman. Probabil, observația lui Miron Costin – adevărată doar pentru vremea lui Ștefan cel Mare – privind întâietatea în Sfatul Domnesc a pârcălabilor de Cetatea Albă¹⁶¹, s-a reflectat constant în organizarea ierarhică a Mitropoliei Moldovei, până probabil în secolul al XVI-lea.

Cazul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, deși relativ târziu raportat la episodul istoric supus analizei de față, pare totuși să constituie un indiciu complementar în favoarea ipotezei continuității scaunului episcopal de la Cetatea Albă, după transferul lui Iosif la Suceava, dar și după cucerirea otomană din 1484. Altminteri, ar fi greu de admis reapariția spontană a tradiției scaunului episcopal de la Cetatea Albă, la care grăbeau să apeleze nu doar ocupanții ruși dar era și în asentimentul credincioșilor. Este adevărat că nu al tuturor, deoarece – între timp – au intervenit modificări în organizarea bisericii moldovenești. Așa cum, astăzi, vanitatea potențailor zilei separă încă cele două maluri ale Prutului, această slăbiciune a firii – dar și amestecul străin, urmat de o reacție virulentă împotriva actului de despicare a Moldovei istorice – i-a făcut pe arhierii din dreapta Prutului să lichideze proiectul rusesc și să-l alunge pe vlădica adus de dușmani. Acesta însă se vede pus în practică totuși, după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, în 1812, când Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost numit Arhiepiscop al Basarabiei. Episcopia Cetății Albe și a Benderului a jucat un rol de primă importanță în cadrul Bisericii românilor dintre Prut și Nistru, aflați sub ocupație rusească, până la preluarea de către Ucraina a Basarabiei de Sud și Bucovinei de Nord, ca urmare a actului de generozitate făcut de I. V. Stalin lui N. S. Hrușciiov.

Faptul că episcopul de Roman și nu cel de Huși era al doilea în ierarhia Mitropoliei Moldovei¹⁶² poate fi un indiciu că după pierderea Episcopiei de la Cetatea Albă, poziția

¹⁵⁶ Ep. Melchisedec, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 26, 101.

¹⁵⁷ Pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 110.

¹⁵⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 31.

¹⁵⁹ A. I. Yacimirskij, *op. cit.*, p. 63.

¹⁶⁰ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Editura Junimea, Iași, 1984, p. 189; Pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 105.

¹⁶¹ Miron Costin, [Poema polonă]. *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, în Idem, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura pentru Literatură, București, 1965, p. 269.

¹⁶² Scarlat Porcescu, *op. cit.*, nota 86.

acesteia, nu și eparhia, a fost preluată de arhiepiscopul Țării de Jos. Ulterior, înstrăinarea Episcopiei de la Cetatea Albă – care intrase în componența Mitropoliei Proilaviei – a trebuit compensată de *reactivarea* scaunului episcopal, prin strămutarea acestuia la Huși, în pragul veacului al XVII-lea. Episcopia Hușilor fusese înființată în anul 1592 de voievodul Ieremia Movilă¹⁶³ cuprinzând în limitele sale ținutul Fălciu, pe ambele maluri ale Prutului, ținutul Lăpușnei, partea rămasă în afara stăpânirii turcești, ținutul Orheiului și ținutul Sorociei¹⁶⁴. Primul arhiepiscop al episcopiei reactivate, Ioan I, nu a reușit să preia statutul și întreaga tradiție istorică a Episcopiei de la limanul Nistrului.

*

Sfântul Ioan cel Nou, patronul spiritual al Țării Moldovei. Relicvele sfinte reprezintă piatra de temelie pentru orice ctitorie ortodoxă. Prezența lor sub Sfânta Masă – tot așa cum tradiții ancestrale așezau sub talpa caselor țărănești o jertfă, păsări sau animale, ori arhiepiscopul așeza o candelă aprinsă la temelie, acolo unde urma să se execute decroșul maxim al altarului bisericii¹⁶⁵ – asigura protecție, legalitate, sfințenie, binecuvântare dar și intermedierea eficientă a legăturii cu Dumnezeu. Povestirile hagiografice, printre care și *Viața Sfintei Parascheva*, obișnuiesc să rețină capacitatea moaștelor de a-și impune voința, inclusiv aceea de a intra într-o cetate. Acceptul moaștelor avea puterea de a înlătura orice umbră de îndoială cu privire la binecuvântarea primită de la însuși Dumnezeu.

În spiritul vremii și tradiției, Mitropolia Țării Românești s-a învrednicit să adăpostească moaștele Sfintei Filofteia, aduse de la Târnovo, după ce turcii au ocupat capitala Țaratului Bulgar. Pentru Mitropolia Țării Moldovei, alegerea a fost mai facilă, întrucât nu a trebuit să caute la sudul Dunării sau în alte părți. Cu ceva vreme în urmă, una dintre cetățile sale devenise altarul de jertfă al unui mare mucenic, la mormântul căruia se săvârșeau minuni. Sfântului Ioan cel Nou, martirizat la Cetatea Albă, îi revine importantul rol de a fi atras binecuvântarea cerească asupra actului de înființare a Mitropoliei Moldovei, cu scaunul la Suceava.

Ioan a fost un negustor creștin din Trapezunt, care făcea comerț în orașele de pe litoralul Mării Negre. Ultima sa călătorie a fost făcută pe vasul unui „frâng”¹⁶⁶, personaj cu care a avut o dispută cu caracter confesional. Pentru a se răzbuna pe Ioan, căpitanul, odată ajuns la destinație, în portul orașului Cetatea Albă, i-a comunicat *iparhului* (conducătorului) cetății că pasagerul său ar fi exprimat dorința de a trece la religia tătară. Fiind chemat de față, Ioan a infirmat cele spuse de italian și a înfierat cu îndrăzneală orientarea religioasă a *iparhului* (care era închinător al soarelui, focului și stelelor¹⁶⁷). Pentru

¹⁶³ Ep. Melchisedec, *op. cit.*, p. 91-92, 101.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 96-97.

¹⁶⁵ Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 66. Asemenea vas ritual, din sticlă, a fost descoperit la biserica Sf. Nicolae, de la Rădăuți.

¹⁶⁶ *Frâng, frânc, franc* sunt forme denominative regăsite în literatura istorică medievală orientală și bizantină prin care erau desemnați cei din Europa Apuseană, Victor Spinei, *Realități etno-politice de la Dunărea de Jos din secolele XI-XII în cronică* lui Mihai Sîriacul, în Idem, *Universa valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 259.

¹⁶⁷ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Editura Academiei Române, București, 1899, p. 38; Č. Č. Valihanov, *Sledy šamanstva u kirgizov*, în *Zapiski Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva*

curajul său, creștinul a fost bătut cu toiegele în văzul tuturor, apoi, legat de coada unui cal, a fost târât în goană prin oraș. În cartierul evreiesc, cineva i-a tăiat capul muribundului. Corpul lui Ioan a fost cules de către creștini și îngropat după obicei. Cu timpul, la mormântul său au început să se producă miracole, fapt ce a determinat ca moaștele sale să fie depuse într-o biserică din preajmă. La 70 de ani după depunerea relicvelor în lăcașul de cult, Alexandru cel Bun, sfătuit de episcopul Iosif, a transferat moaștele la Suceava¹⁶⁸.

Jitia, cum i se mai spune izvorului hagiografic, a circulat în mai multe variante, grație atenției deosebite de care s-a bucurat Sfântul Ioan în panteonul moldovenesc, acesta fiind venerat, până la mijlocul veacului al XVII-lea, drept protectorul spiritual al Țării Moldovei. Până de foarte curând, istoriografia românească reținea două variante ale Vieții Sf. Ioan cel Nou: prima apărută în *Cazania* mitropolitului Varlaam, în timp ce a doua variantă a fost publicată în 1884 de eruditul episcop de Roman, Melchisedec Ștefănescu, cu titlul *Vieța și scrierile lui Grigorie Țamblacu*. Legenda publicată de Episcopul de Roman este o copie din anul 1439, realizată de Gavriil Uric la Mănăstirea Neamțului și cea mai veche versiune păstrată în manuscris slavon.

Potrivit editorului român, izvorul hagiografic ar fi fost scris, din poruncă domnească, la Mănăstirea Neamțului, de către „Grigorie monahul și presbiterul mării Biserici a Moldovlahiei”¹⁶⁹ și identificat pentru prima dată de către episcopul Pahomie al Romanului, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, cu Grigorie Țamblac, unul dintre trimișii patriarhali pentru a cerceta situația lui Iosif, atunci când acesta din urmă a fost numit Mitropolit al Moldovlahiei. Delegația patriarhală trimisă în Moldovlahia să cerceteze cazul lui Iosif, a venit pe mare până la Moncastro, drumul obișnuit de comunicare a Constantinopolului cu regiunile nord-pontice după obturarea legăturii terestre de către turci, odată cu cucerirea Bulgariei. Același traseu a fost străbătut mai înainte și de Kiprian, mitropolitul de Kiev. Ajuns la Cetatea Albă, în vara anului 1401, monahul Grigorie și ceilalți membri ai delegației s-au rugat în biserică de frunte a orașului, devenită și loc de pelerinaj, grație relicvelor sfinte adăpostite în interior. Aici avut ocazia să se închine la mormântul Sfântului Ioan cel Nou și să afle primele informații despre suferința acestuia¹⁷⁰.

Grigorie Țamblac a rămas ulterior în Țara Moldovei ca *dascăl* și apoi stareț al Mănăstirii Neamț – între anii 1403-1406 – și ulterior a fost rânduit Mitropolit al Kievului (1415-1419)¹⁷¹, mormântul său fiind văzut, încă prin anii 1704-1706, în Lavra Pecerska¹⁷². Tocmai grecismele – *ВПАРХЪ, ИГЕМОН, ЛАМПАДЪ, ТРАПЕЗЪ* – folosite în textul legendei

po otdeleniju etnografii, tom XXIX, Sankt-Peterburg, 1904, p. 10. Este cultul păgân al stepelor ce subzista încă în practicile șamane ale kirghizilor și mai putea fi studiat în sec. XIX.

¹⁶⁸ Ep. Melchisedec, *Vieța și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, în *RIAF*, II, 1884, III, p. 85-100.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 83; Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, p. 98. Merită atrasă atenția asupra faptului că autorul folosește terminologia cancelariei bizantine pentru Țara Moldovei, verificată în actele cancelariei patriarhale, aspect care – pentru începutul veacului XV – ar părea neobișnuit în folosința unui călugăr de la fața locului.

¹⁷⁰ A. I. Yačimirskij, *op. cit.*, p. 84.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 130-132; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 36; pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, nota 49. A. I. Yačimirskij susține că Grigorie Țamblac era nepot al mitropolitului Kiprian al Kievului și fusese chemat, cu scopul de a-i moșteni catedra, după moarte, p. 152-153.

¹⁷² Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 98, 257.

și pe care Petre Șt. Năsturel le prezenta drept indicii clare a originii autorului¹⁷³, termeni intrați în vocabularul curent bisericesc din Moldova, pot constitui o dovadă în plus pentru identificarea autorului legendei în persoana învățatului călugăr Grigorie Țamblac, precum și a aportului său la organizarea bisericească, poate și administrativă, după tipicul bizantin.

Martirajul Sf. Ioan cel Nou s-ar fi produs în cetatea de la limanul Nistrului, în jurul anului 1320-1330, pornind de la un calcul matematic, după care moaștele au stat la Cetatea Albă vreme de 70 - 80 de ani, așa cum susține autorul legendei¹⁷⁴. Judecând apoi după ediția interpolată a lui Grigore Ureche, conform căreia moaștele ar fi fost transferate la Suceava în al doilea an al domniei lui Alexandru cel Bun, respectiv 1402, s-a estimat și data producerii evenimentului.

Toate aceste concluzii schițate mai sus au fost contestate la o Sesiune internațională de comunicări științifice de la Sofia de către istoricul Petre Șt. Năsturel și publicate în anul 1971¹⁷⁵. Cercetătorul consideră că asocierea autorului *Jitiei Sf. Ioan* cu Grigorie Țamblac este hazardată, întrucât însemnarea numelui *Țamblac* pe textul original este târzie. De asemenea, simpla prezență a acestui nume nu înseamnă automat că este al autorului. Desigur, cercetătorul are dreptate aici, însă nu a acordat importanța cuvenită altui indiciu deosebit de concludent. Autorul narațiunii, călugărul Grigorie, își atribuie încă din titlu calitatea de *dascăl* – iar documentele patriarhale arată destul de clar că Grigorie Țamblac se afla bine plasat pe treptele ierarhice bisericești –, ceea ce trebuie să aibă în vedere rolul de *îndrumător/învățător*, pe care acesta l-a avut în perioada de așezare a Mitropoliei Moldovei. Sunt cunoscute opt *Cuvântări pastorale* care au circulat în Țara Moldovei și sunt atribuite lui „Григоріа мниха и презвитера” iar calitatea sa de *învățător* era susținută într-o însemnare din secolul al XVII-lea, de la Mănăstirea Noul Neamț sau în alte două consemnări ale episcopului Pahomie al Romanului, de la începutul secolului al XVIII-lea¹⁷⁶. Titlul onorific de *prezbiter*, deținut în cinul bisericesc din Moldova și invocat de însuși acest personaj, pare să susțină percepția de față. Dacă, într-adevăr, s-ar putea pune echivalența între *prezbiter* și *preot*, așa cum propune Petre Șt. Năsturel¹⁷⁷, ar fi de așteptat să urmeze parohia/mănăstirea unde activa, în locul genericului *marea biserică a Moldovlahiei*.

Nu este exclus ca delegatul patriarhal să fi avut contribuții semnificative în politica de organizare administrativă a Țării Moldovei, înfăptuită de Alexandru cel Bun. Fără a fi convins întru totul de această posibilitate – în lipsa unor elemente certe –, trebuie totuși mărturisită bănuiala asupra legăturii dintre Grigorie Țamblac, delegatul patriarhal din 1401 la curtea lui Alexandru cel Bun și Ioan Țamblac, învățatul sol trimis de Ștefan cel Mare la Veneția în 1477. Dacă nu cumva, decis să rămână în Țara Moldovei cu o poziție socială însemnată, Grigorie Țamblac a atras după sine pe unii membri ai familiei sale, din mijlocul cărora – dintr-o dată – să iasă la lumină un Ioan Țamblac, grec de neam și unchi al

¹⁷³ Petre Șt. Năsturel, *Une prétendue oeuvre de Grégoire Tsamblac: Le martyre de Saint Jean le Nouveau, in Actes du Première Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 1971, p. 350.

¹⁷⁴ Ep. Melchisedek, *op. cit.*, p. 101.

¹⁷⁵ *op. cit.*, p. 345-358.

¹⁷⁶ A. I. Yačimirskij, *op. cit.*, p. 86-87, 106.

¹⁷⁷ *Op. cit.*, p. 349.

domnului¹⁷⁸, cu o misiune deosebit de importantă pentru țară, pentru a coborî din nou în negura ce-i învăluie biografia.

Conform textului din varianta legendei publicată de episcopul romașcan, corabia „s-a oprit în așa numita Cetatea-albă (Бѣлыи град) carea este la Vospor (Виспороу)”¹⁷⁹, de aceea P. Șt. Năsturel consideră că orașul cu pricina se afla de fapt în Bosforul cimerian (Crimeea). La baza convingerilor sale stau câteva portulane grecești care menționează pe litoralul Crimeei un loc numit Ἀσπρὴ Μύτη (Capul Alb)¹⁸⁰. Prin mai multe sensuri atribuite cuvântului Μύτη, autorul îl găsește sinonim cu Ἀκροσ (acropolă), astfel încât să întrevadă în portulanele amintite un oraș alb sau un „cap alb” al unui oraș din Bosfor¹⁸¹. Întreaga construcție trebuia să implice și o eroare de traducere, de aceea s-a extins șirul ipotezelor, cu aserțiunea că legenda s-a redactat, după surse grecești. În loc de „Capul alb”, călugărul Grigore a tradus „Orașul alb”¹⁸². Ștefan S. Gorovei complică lucrurile invocând o hartă veche – cunoscută cu titlul *Ottingen-Karte*, din secolul XVII –, ce plasează în sudul Crimeii o „Cetate Albă” (*Ak-Kyrman*)¹⁸³.

Astfel s-ar explica și presupusa expediție a unui boier moldav, „cu destulă oaste”, pentru a aduce relicvele la Suceava, „de la păgâni”, după o formulare târzie a lui Grigore Ureche¹⁸⁴. Dacă acestea s-ar fi aflat atunci într-un oraș al Moldovei, așa cum era Cetatea Albă, nu s-ar mai explica angrenarea militarilor într-o procesiune religioasă. Cu toate acestea, situația nu este excepțională și urma, după cum se vede, un tipic. Fără a căuta în altă parte, merită reamintită aici procesiunea readucerii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou din exilul polonez, în anul 1783¹⁸⁵, însoțite, pe toată durata procesiunii, de un contingent militar. Dovada o fac izvoarele scrise dar și reprezentările iconografice ale episodului în cauză, dintre care și scena pictată în pridvorul Mănăstirii Secu, pe latura de nord, unde apar oșteni cu săbiile scoase din teacă.

Pe lângă faptul că izvorul invocat este târziu, raportat la evenimentele în discuție, căutarea locului de jertfire a Sfântului Ioan cel Nou, pe aceste temeieri fragile – țesute doar printr-o înlanțuire de ipoteze anacronice –, oriunde în altă parte decât acolo unde susțin tradiția și monumentele de la limanul Nistrului, este inutilă. A. I. Yačimirskij se arăta impresionat de mulțimea și diversitatea povestioarelor ce i-a fost dat să le audă pe la finele anilor '80 ai secolului al XIX-lea de la „românii, grecii și, în special, armenii or. Akkerman”¹⁸⁶.

Este greu de crezut că voievodul a trimis un singur boier cu ostașii necesari alaiului tocmai în Crimeea, la Kerchi, să aducă moaștele, în condițiile în care drumul pe uscat era

¹⁷⁸ Mircea Malița, *Dialogul diplomatic dintre Suceava și Veneția în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, Editura Politică, București, 1966, p. 90-91.

¹⁷⁹ Ep. Melchisedek, *op. cit.*, p. 86.

¹⁸⁰ Petre Șt. Năsturel, *op. cit.*, p. 347.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 347, 348. Chiar și într-o asemenea interpretare, Cetatea Albă românească, de pe Nistru, este așezată pe un promontoriu avansat spre apele limanului.

¹⁸² *Ibidem*, p. 348.

¹⁸³ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, nr. 9, p. 46.

¹⁸⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 32, 33.

¹⁸⁵ Victor Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 294, nota 148.

¹⁸⁶ A. I. Yačimirskij, *op. cit.*, 84.

primejdut de tătari, iar deplasarea pe mare ar fi fost menționată¹⁸⁷. Dimitrie Cantemir sporea incertitudinea atunci când afirma că „în vremurile mai noi Cetatea Albă a ajuns vestită prin Sfântul Ioan de la Suceava, care, *când stăpînea sultanul*, a suferit aici moarte de mucenic”¹⁸⁸ (s. V. J.). Chiar dacă nu se referea la aducerea moaștelor, Cantemir menționa o stăpânire otomană în timpul martiriului, deși turcii au ocupat Cetatea Albă abia în 1484. În vremea lui Grigorie Ureche și Dimitrie Cantemir, Cetatea Albă se afla în mâinile păgânilor, fapt ce ar explica o asemenea confuzie aparentă, dar explicabilă, având în vedere destinatarii operei lor și realitățile politice de atunci.

Primele observații ale subsemnatului pe marginea acestui subiect au constituit obiectul unei comunicări susținute în cadrul Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice de la Roman, în anul 1999¹⁸⁹. Cu acel prilej am pledat în mod special pentru menținerea localizării martirajului la Cetatea Albă, precum și a cronologiei evenimentului, așa cum au fost acestea stabilite de episcopul Melchisedec. Drept argumente în acest sens, au fost aduse observațiile potrivit cărora textul hagiografic păstrează dese referiri asupra locului cu termenul de *cetate/oraș*, iar trimiterea unui boier cu un corp de oaste în teritoriile controlate de tătaro-mongoli era o încercare temerară și fără șanse de reușită. „Bosphor”-ul menționat în izvor ca indiciu de localizare înseamnă „trecătoare” și poate fi considerat așa chiar limanul Nistrului, care se varsă în mare printr-un loc foarte îngust.

Continuând verificările în această direcție, putem adăuga că apele limanului nistrean au două guri de vărsare în mare, una se cheamă *Strâmtoarea Oceakovului* – în prezent acoperită cu nisip, dar folosită cu predilecție în antichitate – și alta, numită și în zilele noastre *Strâmtoarea Țarigradului* (Цариградское гирло)¹⁹⁰, nefiind exclus ca în vechime să fi fost denumită „a Bosforului” sau „Bosfor”. Tradiția de la Cetatea Albă și cele câteva monumente locale care evocă amintirea martirului din Trapezunt, constituie tot atâtea argumente în favoarea stabilirii locului unde Sf. Ioan a primit cununa muceniei, anume în orașul de la limanul Nistrului.

În opinia noastră, rămâne în continuare valabilă remarca episcopului Melchisedec cu privire la transferul moaștelor, presupunând o „*simplă strămutare a loru dintr-unu orașu alu Moldovei în altulu*”¹⁹¹.

Cu privire la cronologia faptelor, Petre Șt. Năsturel observă că scena transferului moaștelor de pe frescele murale ale vechilor biserici din Bucovina, reprezintă, alături de Alexandru cel Bun, pe doamna Ana, a doua soție (1410-1415), al cărei mariaj cu voievodul Moldovei impune stabilirea transferului moaștelor pe la 1415¹⁹², așa cum preciza Grigore

¹⁸⁷ *Op. cit.*, p. 294, nota 148.

¹⁸⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Minerva, București, 1986, p. 27.

¹⁸⁹ Vitalie Josanu, *Sfântul Ioan cel Nou și Cetatea Albă. Reactualizări*, în *Mem. Antiq.*, XXII/2002, Piatra Neamț, p. 505-510.

¹⁹⁰ O. Struve, *Arheologičeskija zametki po povodu posjaščeniija Akkermana i ego okrestnostej v letnee vremeja 1866 goda*, în *ЗООИД*, tom VI, Odessa, 1867, p. 610; A. A. Kočubinskij, *op. cit.*, p. 93.

¹⁹¹ Ep. Melchisedec, *op. cit.*, p. 102.

¹⁹² P. Șt. Năsturel, *op. cit.*, p. 348; Mai nou, pentru această opțiune de încadrare cronologică a transferului moaștelor Sf. Ioan cel Nou pledează și Florin Grigorescu, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava în viața credincioșilor*, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2003, <http://sfantulioancelnou.ro/carti/grigorescu/carte.htm>.

Ureche. Pasajul în cauză este următorul: „iar la leatul 6923 (1415) au trimis de au adus cu multă cheltuială și moaștile sfântului mucenic Ioan Novii de la Cetatea Albă, de la păgîni și le-au așezat în tîrgu, în Suceava, la mitropolie, cu mare cinste și cu litie, pentru paza și ferința scaunului domniei sale”¹⁹³.

Încă din momentul lansării, aceste conexiuni au fost respinse de cercetătorii bulgari, în timp ce istoriografia românească se află pe o poziție destul de nehotărâtă, poate și din simplul motiv că, de la monografia lui Nicolae Iorga până în prezent – cu excepția unui studiu al arhitectei Mariana Șlapac –, Cetatea Albă nu s-a bucurat de o atenție aparte. Istoricii din Basarabia – dintre care va trebui evidențiat cercul ce formează colectivul de la *Vysšaja Antropologičeskaja Škola*, reușiți în jurul revistei „Stratum plus” (Chișinău-Sankt-Peterburg-Odessa), destul de activ până la încetarea din viață a lui P.P. Bîrnea și A. Gorodenco – nu au acordat o atenție specială interpretărilor lui Petre Șt. Năsturel. Una dintre contribuțiile cu privire la regiunea de sud a Țării Moldovei, semnată de N. D. Russev¹⁹⁴, are la bază comentariile lui Melchisedec.

Cronologia evenimentelor fixată după căsătoria doamnei Ana cu Alexandru cel Bun este puțin probabilă, având în vedere că atât frescele bucovinene, cât și letopiseșul lui Grigore Ureche constituie repere istorice târzii față de momentele de referință. Absența Margaretei din fresce, așa cum ar părea firesc pentru opțiunea 1402, este explicabilă prin faptul că doamna Moldovei – omisă și în Pomelnicul de la Mănăstirea Bistrița, ctitor al mănăstirii franciscane din Bacău – împărtășea aceeași confesiune cu latinul („frângul”) care l-a vândut călăului pe Ioan. Ștefan S. Gorovei observa, într-un alt context, că „doamnele catolice nu erau trecute în pomelnicele ctitoriilor ortodoxe – tot acolo, Ringalla și Marinca, soția lui Iliș I, lipsesc”¹⁹⁵.

Acest amănunt poate explica și absența Margaretei în frescele cu scena transferului relicvelor Sf. Ioan cel Nou, locul său fiind ocupat de cealaltă soție a lui Alexandru cel Bun, Ana, de rit ortodox. În istoriografia română s-au mai arătat neconcordanțe în ilustrarea legendei, chiar pe o categorie de izvoare asupra cărora – la o primă vedere – nu ar trebui să existe umbră de bănuială. Din racla originală a sfântului, s-a păstrat o singură icoană din lemn de chiparos, cu episodul evreului ce întindea arcul asupra îngerilor care tămăduiau relicvele martirului. Deși legenda pomeneste de trei personaje celeste, pictorul a reprezentat patru îngeri, ceea ce, pe undeva, a generat rezervele legate de corectitudinea datării icoanei la debutul veacului XV¹⁹⁶.

Se adaugă aici încă o observație, care ar lămuri dilema legată de cronologie și consolidează presupunerea că transferul de moaște s-a petrecut în anul 1402. Înainte de toate, Misail Călugărul și Grigore Ureche, ale căror afirmații sunt puse în opoziție, susțin, în fapt – unul direct și altul indirect –, că evenimentul s-a petrecut în al doilea an de domnie a lui Alexandru. Problema constă în sursele de documentare folosite pentru fixarea anului când Alexandru cel Bun a urcat în scaunul de la Suceava. Grigore Ureche arată spre două izvoare: primul fiind *Letopiseșul moldovenesc*, care reține data de 25 aprilie 1399 și *Letopiseșul*

¹⁹³ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 32-33.

¹⁹⁴ N. D. Russev, *Na grani mirov i ėpoh. Goroda nizov'ev Dunaja i Dnestra v konce XIII-XIV v.v.*, Vysšaja Antropologičeskaja Škola, Chișinău, 1999, p. 5-238.

¹⁹⁵ Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Albatros, București, 1976, p. 40.

¹⁹⁶ Virgil Drăghiceanu, *O icoană din scriuri Sfântului Ioan-cel-Nou din Suceava*, în BCMI, VIII, 1915, p. 24.

leșesc, ce duce acest început către anul 1413¹⁹⁷. Poate fi o coincidență faptul că Grigore Ureche nota exact anul 1415 pentru transferul moaștelor¹⁹⁸, adică la doi ani după începutul domniei lui Alexandru cel Bun după cronologia leșească, așa cum susține și interpolatorul său, Misail Călugărul, întemeiat pe sursele istorice interne? Este adevărat că Axinte Uricariul mai invocă un uric de la Mănăstirea Barnovschi, emis de cancelaria acestui domn în anul 1398, dar indiciul arătat aici nu pare să fi influențat așezarea cronologică a faptelor în forma cronicii ajunsă până la noi. Oricum, specificarea de către Ureche a celor două variante opozabile, fără exprimarea unei opțiuni, denotă nesiguranță pentru cronologie, resimțită, de altfel, în întreaga expunere a lui Grigore Ureche, referitoare la Alexandru cel Bun.

Trebuie arătat că Grigore Ureche a urmat, totuși, datarea sursei poloneze pentru domnia lui Alexandru cel Bun, ceea ce lămurește și motivul pentru care a fixat Conciliul de la Florența în vremea domniei acestuia, respectiv în anul 1432, eveniment petrecut însă șapte ani mai târziu. În final, Ureche susține că Alexandru a domnit 32 de ani și 8 luni continuând, însă, șirul relatării folosind cronologia *Letopiseșului moldovenesc*. Prin urmare, cronicarul a ezitat între datările oferite de cele două surse divulgate așezând domnia lui Alexandru cel Bun – despre care a reușit să adune destul de puține informații – în intervalul cuprins între anii 1413-1432.

Misail Călugărul pare să fi avut acces la *Letopiseșul moldovenesc* verificând, astfel, și pe Grigore Ureche, care – la rândul său – folosește încadrarea celor doi ani de domnie însă în legătură cu ridicarea Mănăstirilor Bistrița și Moldovița: „*acest Alixandru-vodă multe lucruri au făcut în țară și au făcut 2 mănăstiri mari în Moldova, Bistrița și Moldovița, în doi ani a domniei sale*”¹⁹⁹ (subl. V.J.). Urmează relatarea despre recunoașterea Mitropoliei Moldovei și apoi, episodul aducerii moaștelor Sf. Ioan cel Nou. Pasajul cu pricina este reluat de Misail Călugărul, într-o formă apropiată, vorbind despre înființarea celor două mănăstiri, apoi trece la evenimentul ce interesează în mod special aici: „*Făcut-au 2 sfinte mănăstiri mari în Moldova, Bistrița și Moldovița și li-au înzăstrat cu multe sate cu vecini și cu hăleștie și cu veșminte scumpe înlontru și cu odoare. /Și deaca se vădzu luminat în cinstea domnii, în 2 ani a domnii lui, fiindu mai întreg și mai cu minte decât cei trecuți înaintea domnii lui*”²⁰⁰ și multu trăgînd și rîvnindu spre folosul sufletului său, adus-au cu mare cheltuiala sa, den țară păgînă, sfintele moștii a marelui mucenic Ioan Novii”²⁰¹ (subl. V.J.). În absența izvorului primar, identificarea sursei confuziei este o misiune dificilă, dacă nu chiar imposibilă, cert este însă că aceasta conținea expresia cu pricina. Dacă Grigore Ureche a utilizat datarea cronicii poloneze pentru începutul domniei lui Alexandru cel Bun, respectiv anul 1413, intervalul celor doi ani se confirmă și încadrările cronologice actuale permit așezarea evenimentului în anul 1402.

¹⁹⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 30.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 32. Merită atrasă atenția asupra observației lui Victor Spinei pe marginea unui manuscris din letopiseșul lui Grigore Ureche, în care nu este indicat anul aducerii moaștelor Sf. Ioan cel Nou. Prin urmare, rămâne sub semnul întrebării dacă varianta originală a cronicii conținea o asemenea precizare, Victor Spinei, *op. cit.*, p. 294, nota 149.

¹⁹⁹ Grigore Ureche *op. cit.*, p. 30.

²⁰⁰ Se referă probabil la abilitatea voievodului în soluționarea conflictului cu Patriarhia Ecumenică.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 31.

Ștefan S. Gorovei, într-un alt context, atrăgea atenția asupra calităților lui Iosif. Într-un document din 2 iulie 1398, păstrat grație unei traduceri târzii, îl atestă în Sfatul Domnesc pe *vlădica Iosif*, iar la 7 ianuarie 1407, o gramotă slavonă păstrată în original îl menționează cu expresia „*mitropolitul kyr Iosif al Moldovlahiei*”. A treia mărturie se află în *Viața Sf. Ioan cel Nou*, în pasajul legat de transferul moaștelor mucenicului de la Cetatea Albă la Suceava, unde personajul este numit *arhiepiscop*, asemenea frescelor ce ilustrează martiriul²⁰². Înainte de toate, trebuie făcută observația că termenul *vlădică* – având sensul de *stăpân* – era folosit atât de mitropoliți, cât și de episcopi, de aceea primul document nu atestă, în mod obligatoriu, și calitatea de *mitropolit* a lui Iosif, așa cum susține autorul citat.

Altminteri, se vede limpede că transferul relicvelor Sf. Ioan cel Nou de la Cetatea Albă la Suceava se află în strânsă legătură, inclusiv cronologică, cu momentul recunoașterii lui Iosif de către Patriarhie, dar și de întemeierea Episcopiei armenilor din Țara Moldovei, din 30 iulie 1401²⁰³. În mod cert, la 1407, Iosif deja își însușea oficial titlul de mitropolit, calitate care ar fi trebuit să-i fi fost atribuită și în celelalte două categorii de izvoare, referitoare la transferul moaștelor Sf. Ioan cel Nou, dacă într-adevăr evenimentul s-ar fi produs în anul 1415. Altfel spus, procesiunea religioasă de referință în istoria Țării Moldovei s-a organizat chiar în fața delegației patriarhale, venite să cerceteze și să exprime voința Patriarhiei în cazul lui Iosif. Episodul s-a petrecut înainte ca ierarhul moldovean să primească binecuvântarea Patriarhului Matei I și a Sfântului Sinod, respectiv spre finele anului 1401 sau prima jumătate a anului 1402.

O versiune moldovenească a *Vieții Sf. Ioan cel Nou*, cunoscută în Trapezunt – patria mucenicului –, a fost editată de Porfirij Čigirinskij în prestigioasa revistă a societății imperiale odessite *Zapiski Odesskago Obščestva Istorii i Drevnostej*, în anul 1875, cu doar câțiva ani înainte de articolul lui Melchisedec Ștefănescu²⁰⁴. Această variantă a rămas însă necunoscută pentru istoriografia română. Potrivit versiunii supuse atenției aici, domnul Moldovei ar fi trimis un boier, nu „cu destulă oaste”, ci cu „multe daruri” și, abia după ce a primit îngăduința oficialităților Cetății Albe (fără indicativul de localizare Bosphor), a ridicat moaștele, pentru a le duce la Suceava. De asemenea, titlul susține că orașul martirajului se cheamă „Leukopolis, după folosința comună Akkerman”, ambele toponime proprii Cetății Albe. Mai mult decât atât, orașul este localizat de izvor „în partea de sus a Moldovei” [sic!].

Dacă nu pot fi identificate elemente suplimentare, prin care să se verifice cronologia faptelor, introducerea acestei variante oferă însă câteva indicii legate de paternitatea operei. În *Predoslovie*, drept autor al operei este indicat Nicephoros, patriarhul Alexandriei (1639-1645) și se susține astfel supoziția lui Petre Șt. Năsturel, că Grigore Țamblac nu poate fi

²⁰² Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Mitropoliei...*, p. 46.

²⁰³ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. I, (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1975, doc. 14.

²⁰⁴ *Mučeničestvo i žitie svjatogo, vsehval'nogo velikomučenika Ioanna novogo Trapezuntskogo, postradavšego v Levkopolie, nazyvaemom, po obščemu upotrebleniju, Akkerman*, editat de Porfirij Čigirinskij în ЗООИД, t. IX, 1875, p. 149-161, vezi și în format electronic http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XV/1480-1500/Ioann_Trapezund/. Versiunea a fost tradusă în românește, V. Josanu, *Jitia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava – o variantă culeasă la Trapezunt*, http://medievistica.ro/pagini/disc_conexe/texte/biserica/jitia_Josanu/jitia.html.

considerat autor, precum și faptul că, inițial, izvorul a fost redactat în limba greacă. Totuși, zămisirea legendei în Egipt, după 200 de ani de la producerea martirajului – având la bază destule elemente ce trădează mărturia unui personaj ce a asistat la procesiunea de aducere a moaștelor la Suceava – este puțin probabilă. Poate dimpotrivă, confuzia a fost creată de o variantă copiată cu binecuvântarea patriarhului Nichephoros, adusă prin mijlocirea cercurilor de la Constantinopol²⁰⁵, bine informate de delegația Patriarhală din care făcea parte Grigorie Țamblac. Negustorii au avut și ei oarecare rol la răspândirea în întreg arealul Mării Negre a legendei martirajului unui semen de-al lor, asigurând o reabilitare a acestei îndeletniciri, aflată adeseori sub semnul oprobriului. Nu întâmplător, cel care a dat forma finală variantei trapezuntine a *Jitiei* a fost nevoit să adune un număr mare de versiuni și, din mulțimea lor, să caute povestea cea mai apropiată de adevăr.

Prin urmare, judecând și după răspândirea legendei mucenicii Sf. Ioan cel Nou de la Cetatea Albă în orașele unde se constată o strânsă legătură comercială: Trapezunt, Alexandria, Caffa, este clar că legenda își are originile în Țara Moldovei. Prezența inspecției patriarhale în Moldova, în cursul anului 1402 – al doilea an al domniei lui Alexandru cel Bun –, a coincis cu episodul aducerii moaștelor sfântului Ioan cel Nou la Suceava. Procesiunea trebuia să fie destul de fastuoasă, impresionantă și plină de trăiri religioase, în stare să înmoaie definitiv inimile delegaților Patriarhului Matei, cărora li se dăduse binecuvântarea de a pune capăt conflictului legat de Mitropolia Moldovei. Unul dintre trimișii patriarhului – autorul legendei vădindu-și pregătirea în cercurile culte de la Constantinopol –, foarte probabil chir Grigorie Țamblac, a așternut în manuscris *Viața Sfântului Ioan cel Nou*, la scurt timp după procesiunea transferului de moaște. Prețioasa mărturie nu era destinată exclusiv clerului din Țara Moldovei, ci era scrisă pentru a ajunge la Patriarhie, cam odată cu raportul inspectorilor constantinopolitani.

Varianta trapezuntină este o versiune care a operat cu câteva surse secundare târzii. De asemenea, se specifică în introducere că au circulat mai multe versiuni ale legendei, fapt ce pune în dificultate clerul, atunci când trebuia să-l prăznuiască pe martir. Din acest motiv, un oarecare Foma Bujuki a adunat toate versiunile cunoscute, printre care două „savante” – una a patriarhului Alexandriei și una girată de Mitropolia Moldovei – aducându-le la o formă care ar fi fost aproape de original. Trebuie precizat, totuși, că la bază s-a aflat o variantă moldovenească a scrierii, ce a părăsit limitele Țării Moldovei după 1783, anul când moaștele au revenit din lungul exil la Jolkiev, fapte consemnate în partea finală.

În ceea ce privește posibilitățile suplimentare de datare a martiriului, merită atrasă atenția asupra observației lui Nicolae Iorga potrivit căreia *Jitia* îi prezintă pe tătari (perși) ca fiind închinători ai soarelui și ai unei stele, fapt ce surprinde o ramură rămasă încă a împărtăși păgânismul²⁰⁶. Chiar dacă tătarii au primit oficial islamismul în anul 1257, meritul este atribuit însă hanului Uzbek, ceea ce constituie un indiciu cronologic și pentru datarea evenimentelor consemnate înclinând spre prima parte a domniei sale, cuprinsă între anii 1313-1342.

²⁰⁵ Nicolae Iorga considera că unul dintre traducătorii în greacă a *Vieții Sf. Ioan cel Nou*, a fost mitropolitul Thessalonicului, Atanasie Patelaros care, pe la 1642, s-a retras la Mănăstirea Sf. Nicolae de la Galați, Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Editura Enciclopedică română, București, 1972, p. 166.

²⁰⁶ Nicolae Iorga, *Studii istorice...*, p. 37-38.

Formarea Țării Moldovei – implicând aici nu doar direcția de mișcare a forțelor militare – și însăși ființa structurală a statului medieval moldovenesc au fost posibile și s-au menținut prin doi poli centralizatori esențiali: nucleul politic stabilit de Bogdan I în partea de nord-est a versanților Carpaților Orientali, cu centrul fixat la Suceava și Cetatea Albă. Încăunarea lui Iosif, rudă al domnului Țării Moldovei, într-un oraș aflat încă în afara controlului Sucevei, pentru a păstori Episcopia nou-înființată, constituie o secvență a amplului proces de definitivare a unității statale moldovenesti. Acesta avea și misiunea de a grăbi aducerea Cetății Albe în hotarele Țării Moldovei.

Așa se explică voința fermă a Mușatinilor de a-l ține pe vlădica Iosif în scaunul Mitropoliei Moldovei, proaspăt înființate, atât ca factor de coeziune populară, cât și ca element de recunoaștere politică a procesului de coagulare statală în care a fost implicat activ. Ulterior, din scaunul Episcopiei de la Cetatea Albă erau ridicați mitropoliții Țării Moldovei, tot așa cum, astăzi, titularul Mitropoliei Moldovei este primul în Sinod și cel predestinat să ocupe scaunul Patriarhiei Române, după vacanță. Tradiția a fost, o vreme, continuată în gubernia Basarabia, unde vicarul Mitropoliei de la Chișinău era episcopul Benderului și Akkermanului. Chiar dacă, după Iosif, au urmat în scaun câțiva titulari străini, impuși de Constantinopol, Teoctist I și Gheorghe I – mitropoliți pământeni, instalați după 1453 – au respectat acest principiu. Altminteri nu s-ar explica gestul cneazului Potemkin, atunci când l-a instalat pe Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în scaunul Mitropoliei Moldovei, după ce – în prealabil – a păstorit Episcopia Akkermanului, act motivat tocmai prin respectarea vechiului obicei al țării.

Sfântul Ioan cel Nou nu era doar protectorul spiritual al Țării Moldovei, ci jertfa peste care s-a așezat întregul edificiu al statului de la răsăritul Carpaților, considerat împlinit odată cu recunoașterea Bisericii, în limitele stăpânirii politice și sub păstorirea unui ierarh autohton. Deși Mitropolia Moldovei era validată cu aproape două decenii înaintea titularului dorit de moldoveni, întregul proces era perceput ca finalizat abia după încheierea conflictului cu Patriarhia Ecumenică. Transferul relicvelor de la Cetatea Albă reprezintă aici un episod constitutiv, pus în acțiune nu într-un moment când conflictul era stins de multă vreme (1415), ci tocmai atunci când se simțea nevoia acută de a folosi orice argument, mai ales acela care dezvăluia tuturor – fără tăgadă – pogorârea binecuvântării Dumnezeuiești asupra Moldovei.

An episode in the assertion and consolidation process of the Romanian State East of Carpathians: The founding of the Moldavian Metropolitanate

Abstract

The close connection between the political-administrative structures and the religious hierarchies constitutes, for the Middle Ages, the binding agent contributing determinately to the consolidation of the state. Before the national conscientiousness – of later manifestation – there was the feeling of religious identity and unity that had taken new significance within the process of recognition and ascertaining of the centralizing religious authorities. The case of the Moldavian Principality is not an exception from this rule, and the founding of its Metropolitanate coincides with the stage of political-administrative organization and affirmation of the Romanian statality East of the Carpathians.

Therefore, the subject of the present paper is still interesting, in spite of extant notable scientific contributions, which precede this paper. These past studies are valid as they clarified the main stages of the funding and the recognition of the Moldavian Metropolitanate – under the leadership of Joseph the First – using as main source the documentary body of the Ecumenical Patriarchate. These shed light only on one short episode within a larger and more complex phenomenon, which is essential for the larger understanding of the organization of the Moldavian Principality and its Church.

Our scientific endeavor focuses on the evolution of the religious structures and their ecclesial coverage east of Carpathians, starting with the earliest evidence on the presence of the centralized ecclesial hierarchies. The present approach opens the issue of identifying the eparchial areas of Vicina (south of Danube) and Halici bishoprics, which bears on the administrative structuring of the Moldavian Principality in the Upper Country (*Țara de Sus*) and the Lower Country (*Țara de Jos*), a reality outlined also by archaeology, by the distribution of the pectoral reliquary crosses characteristic to the two cultural and religious entities.

The debates around the recognition of the Moldavian Metropolitanate are here completed by the references to the fundamental juridical norm, the Canons, which motivated the decisions of the Holy Synod and of the Patriarchy on the "Moldavian" issue. The Patriarch's attitude, as well as the insistence of the Moldavians to force their own candidate, is seen now in a different light, much clearer and statutory, beyond the play of the human weaknesses. Both parties involved in the conflict were experts in the canon law, and the balance of justice leaned according to the time relation to the application of the Principles of Stoudios, which limit the right to appoint metropolitans to the Patriarch in congress with the Holy Synod and the Emperor. The appointment of Joseph I as Metropolitan of the Moldavian Principality occurred before the coming into power of the above Principles, and after his death the Moldavians had to comply with these canonic norms and accept the metropolitans anointed in Constantinople.

Joseph I was a relative of the Moldavian ruling family and appointed as bishop of Asprokastron by Metropolitan Antonius of Halici short after he was invested (1371) and after he took the lands on the northern shore of Lower Danube under his pastoral administration. The action of appointing a relative of voivode Latco to the newly created episcopal see, of a territory beyond the borders of Moldavia but highly coveted the voivode,

seems to be the keystone of the organization and consolidation of the Moldavian Principality. The confirmation of Joseph as Metropolitan of Moldavia and his official recognition, sanctified by the transfer of the relics of Saint John the New from the Asprokastron to Suceava, have remained as the traditional rite of enthronization for the local high prelates, which was later referred to in the context of foreign interventions.

SABIA PERSECUȚIEI. FRAGMENTE DIN ARHEOLOGIA UNEI IMAGINI CULTURALE

Cătălin HRIBAN

Începând cu primăvara anului 1997 și până la sfârșitul anului 2000 mănăstirea Probota (județul Suceava) a fost obiectul unui efort intens și continuu de cercetare și restaurare, gestionat de UNESCO¹. Unul dintre produsele secundare oarecum obscure ale restaurării magnificei picturi interioare a bisericii mănăstirii este inventariere și clasificare tipologică a armelor albe înfățișate în pictura de secol XVI dezvelită, consolidată și restaurată de echipa multinațională de specialiști ai proiectului.

Inițiată ca un exercițiu de stil și, prin urmare, fără o eventuală finalitate științifică, inventarul tipologic al armelor albe a ignorat cu bună știință orice metodă de istorie a artei, urmărind pur și simplu identificarea vizuală a armelor albe, în special a spadelor și săbiilor ca instrumente ale martiriului în scenele Menologului pictat în Pronaos și în Camera mormintelor și, într-o mai mică măsură, în echipamentul sfinților militari, ca atribut al arhanghelilor sau ca accesoriu necesar în *Trădării lui Iuda* sau *Adormirii Maicii Domnului*. Odată identificate, armele albe au fost încadrate, după aspect, ca spade sau săbii, iar spadele clasificate frugal într-una sau alta din familiile tipologice stabilite de Oakeshott² (medievale) sau Norman³ (moderne timpurii), în funcție de forma și dimensiunile relative ale gărzii, mânerului și măciuliei. Această cercetare s-a finalizat ca un exercițiu de futilitate, imensa majoritate a intrărilor revelând „prețioase” informații de genul „mâner posibil din familia F, cu o formă exotică de gardă și măciulie discoidală cu buton, atipică”, orice concluzii de natură cronologică, istorică sau statistică dovedindu-se iluzorii.

Această cercetare sterilă s-a constituit, nesperat, în nucleul unor observații interesante pentru o arheologie a mentalului individual medieval, observații care valorifică inventarul „arsenalului” pictural, ignorând tipologia detaliată dovedită irelevantă și utilizând resursele și metodele oferite de istoria artei, ignorate în urmă cu zece ani. Premisa fundamentală a acestor observații este aceea că spada este o dualitate obiect/simbol a cărei puternică prezență oscilează permanent între familiaritatea cotidiană și cvasi-sacralitatea mesianică, fiind, pentru individul medieval, o entitate a cărei valoare și substanță poate ocupa orice punct situat între familiar și sacru, într-un indeterminism cuantic care face familiarul și

¹ Întregul istoric al proiectului Probota Monastery poate fi recuperat din volumul (rarissim în prezent) publicat de echipa de management a Proiectului la terminarea acestuia: *The Restoration of the Probota Monastery. 1996-2001*, Publications de l'UNESCO, Paris, 2001. Deși poate fi acuzat de parțialitate, volumul este singura mărturie (la zece ani de la finalizarea restaurării) a amplitudinii și ponderii reale a efortului internațional (bagatelizat cu bună știință în bibliografia românească de după 2000).

² Ewart Oakeshott, *Records of Medieval Sword*, 2nd Edition, Boydell Press, Woodbridge, UK, 2000.

³ A. V. B. Norman, *The Rapier and Small-Sword, 1460-1820*, Arms and Armour Press, Londra, 1980.

sacru inseparabile în reprezentarea spadei. Oricât de exagerată ar părea afirmația de mai sus⁴, contextul relevant nu este cel al *posesorului* spadei (și implicit al misticii războinice), ci contextul spadei ca obiect cultural⁵. Parafrazându-l pe Jean Guilaîne, spada este cel mai sofisticat obiect creat de metalurgia preistorică, incluzând, până în pragul Renașterii, cea mai avansată tehnologie a momentului⁶. Forța acestui obiect este atât de mare încât devine, în patrologia catolică, vehicul pentru mesajul Păcii Domnului, sub forma unei variante a conceptului celor două spade (autoritatea seculară și autoritatea spirituală) care, la Allain de Lille (*Ad Milites*, sfârșitul secolului al XII-lea) devin o spadă materială, încinsă de *miles*, o spadă a violenței în serviciul salvagărdării păcii seculare, contra unei spade spirituale, pe care *miles* o poartă în suflet, o spadă a păcii sufletești inspirate de Dumnezeu și care îi servește cavalerului drept etalon al justiției acțiunilor sale. În timp ce spada este instrument al ordinii, opusul nu este mai puțin adevărat. Răufăcătorii pun stăpânire pe spadă și o folosesc în scopuri rele explică John de Salisbury, în timp ce imaginea descrisă de Alain de Lille este emoționantă până la oroare: „... aceștia [răii cavaleri] își ascut spadele în însuși pânțelele maicii lor, Biserica.”⁷ Spada justiției poate fi, în același timp, o spadă a revoluției, fără a fi o contradicție *per se*: în preziua declanșării cruciadelor anti-husite, unul dintre liderii partidei moderate a husiților, Vaclav Koranda din Plsen declara în septembrie 1419: „vremea rătăcirii cu toiagul de pelerin în mână a trecut. Acum va trebui să mărșăluim, în mână cu spada”⁸, în condițiile în care retorica husită din zona non-radicală folosisese până atunci metafora spadei exclusiv în sensul armei spirituale. Dualitatea spadă materială-spadă spirituală este conștient utilizată ca argument împotriva vărsării nelegiuite de sânge, atât din partea cruciaților împăratului Sigismund de Luxemburg cât și din partea radicalilor taboriți⁹, sub forma *arma carnalia-arma spiritualia* de către Jakoubek de Střbor, ideologul husitismului moderat și

⁴ Poate cel mai expresiv *caveat* în acest sens a fost emis tot de Ewart Oakeshott, în preambulul popularului său volum *Sword in Hand* (tr.n.): „... din nefericire, a devenit o modă care reapare cu regularitate, în anumite momente, să se îmbogățească mistica spadei cu elemente care nu le-ar fi trecut niciodată prin minte oamenilor cărora spada le era familiară și sacră. Uneori istoricii, la fel ca și scriitorii la modă, declară că legătura deosebită dintre spadă și posesorul acesteia își are cauzele dincolo de valoarea spadei ca armă și simbol ultim al puterii agresive sau al dedicării posesorului unei credințe, unui cod al onoarei, unei cauze sau unui ideal. Cu siguranță că nu este necesar să acceptăm ideea că un războinic pre-Freudian ar fi putut gândi în alți termeni decât aceștia.”

⁵ Celebru călător, aventurier și traducător al *Kamasutrei*, sir Richard Burton este și autorul unei cărți nu mai puțin celebre asupra istoriei culturale a spadei, *The Book of Swords*, care conține axioma, frecvent citată la rândul ei, „... istoria spadei este identică cu istoria omenirii.” (tr.n.)

⁶ Jean Guilaîne, Jean Zammit, *Le Sentier de la Guerre: Visages de la violence préhistorique*, Éditions du Seuil, Paris, 2001, p.197.

⁷ Richard W. Kaeuper, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford University Press, 1999, p.77.

⁸ Norman Housley, *Religious Warfare in Europe, 1400-1536*, Oxford University Press, Londra, 2002, p.36, care citează copios din *Istoria Revoluției Husite*, a lui Kaminsky (1968), care rămâne lucrarea de referință pentru problematica husitismului.

⁹ Entuziasmul milenarist din 1419-1420 a fost însoțit de violențe fratricide de o amploare fără precedent în Cehia husită. Predicatorii radicalilor taboriți și orebiți îndeamnă, în spiritul și litera Vechiului Testament, la trecerea prin sabie a „dușmanilor Legii Domnului”: „Blestemat va fi acela dintre credincioși care își va opri spada de la sângele dușmanilor Legii lui Christos, care nu va face să curgă, cu mâinile lui, acel sânge. Mai degrabă, fiecare dintre credincioși să își scalde mâinile în sângele dușmanilor lui Christos, pentru că fi-vor binecuvântați toți cei care vor răsplăti cu răzbunare Fiicea Urâciunii, întocmai cum și ea ne-a făcut nouă”, Housley, *Religious Warfare...*, p.39.

succesorul principal al lui Hus¹⁰. Constatăm astfel că spada ca imagine culturală, multi-sens, este prezentă la fel de viu în perioada Cruciadelor ca și în Pre-Reformă, în mediul cult ca și printre alfabetizații de limbă vulgară, în Occident ca și la periferia (geografică și teologică) a catolicismului.

Dacă reperele scolasticii occidentale pot părea inadecvate pentru evaluarea peisajul cultural al publicului din Moldova lui Petru Rareș, ne este foarte la îndemână textul scriptural, al cărui mesaj este perceput practic identic în secolul al XVI-lea ca și în cel al XXI-lea, spada, în Vechiul Testament¹¹, fiind reprezentarea imanenței și justiției divine, sau a pedepsei divine administrată prin intermediul oamenilor sau chiar direct (fie asupra israeliților, fie asupra dușmanilor acestora):

- Sabia de flăcări care păzește intrarea în Eden (*Fc.*, 3,24)
- Domnul va ucide cu sabia pe cei care-i asupresc pe săraci, pe văduve și orfani (*Iș.* 22,23-24)
- Îngerul Domnului cu sabia ridicată în mână, care blochează drumul în *Istoria lui Balaam* (*Nm.* 22,23,31)
- „... când Domnul Dumnezeu o va da [cetatea] în mâinile tale, tot ce este parte bărbătească într-însa să o ucizi cu tăișul săbiei ...” (*Dt.* 20,13)
- În același text, „... din afară îi va stârpi sabia ... [pe israeliții care s-au îndepărtat de Domnul]”, dar și „– Viu sunt Eu în veac! Că sabia ca pe un fulger Mi-o voi ascuți și mâna Mea va prinde într-însa judecata și cu pedeapsă voi plăti vrăjmașilor Mei ...”, *Cântarea lui Moise* (*Dt.* 32, 40-41)

Exemplele veterotestamentare sunt numeroase¹², limitându-ne aici doar la cele care ar fi putut fi mai populare pentru publicul de secol XV-XVI. Ni se pare evident caracterul absolut final și letal al spadei ca instrument al violenței justițiare, divine și umane, un *exemplum* al Judecării de Apoi. În același timp, spada este familiarul instrument de război, care le era prohibit israeliților sub ocupație filisteană (1 Rg. 13,19) și despre care David, regele încă ascuns al lui Israel, îl admonestează pe Goliat: „Tu vii spre mine cu sabie și cu sulită și cu pavăză; eu însă voi merge spre tine în numele Domnului Celui Atotputernic ...” (1 Rg. 17,22(45)) și „... nu cu sabie și sulită mântuiește Domnul – căci al Domnului este războiul ...” (1 Rg. 17,27(47)). Tot spada este instrumentul familiar care servește drept accesoriu justiției solomonice, în cunoscutul episod al celor două mame care-și dispută pruncul (3 Rg. 3,24-27), unde spada, prin brutalitatea pe care simpla sa prezență o imprimă scenei, dezvăluie șocant imanența și caracterul final, iremediabil, al justiției regale, care este, de fapt, și intenția reală a înțeleptului rege. Mai mult încă, spada apare și ca instrument de execuție, nu doar pozitiv, al voinței divine (uciderea regelui amalecit Agag de către Samuel (1 Rg. 15,33) și a), dar și negativ, al voinței umane (sinuciderea regelui Saul, care se aruncă în sabie (1 Rg. 31,4) sau sabia amoniților care se face instrumentul execuției nelegiuite a lui

¹⁰ Housley, *Religious Warfare ...*, p.45-46.

¹¹ În continuare, toate citările textului biblic fac referire la *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediția Jubiliară a Sfântului Sinod, (redactată și adnotată de Î.P.S Bartolomeu Anania), Institutul Biblic și pentru Misiune Ortodoxă, București, 2001 și urmează sistemul de referințe utilizat în respectiva ediție.

¹² Cuvântul *sabie* apare de 404 ori în Sfânta Scriptură.

Urie Heteul, la ordinul regelui David: „pe el [Urie] l-ai ucis cu sabia fiilor lui Amon.” (2 Rg. 12,9-10).

În Noul Testament, spada nu își pierde nici unul dintre rolurile spirituale și profane, fiind, în ambele roluri, la fel de familiară și de impresionantă pentru publicul medieval. Sub formă de spadă spirituală, este instrument al separării credincioșilor de sceptici, în calitate de armă finală, Isus despărțind cu sabia părinții de copii și soții între ei: „... n-am venit să aduc pace, ci sabie.” (Mt. 10, 34). În același timp, spada este obiectul pur material, arma de atac și apărare, folosită atât de slujbașii Sahedrinului care îl arestează pe Isus în Grădina Getsimani („... ca după un tâlhar ați venit, cu săbii și ciomege ...” Mt. 26,55) cât și de ucenicul care scoate sabia în apărarea Mântuitorului și care este admonestat cu: „Întoarce sabia la locul ei, că toți cei ce scot sabia de sabie vor pieri.” (Mt. 26,52). Spada materială ca *exemplum* al justiției executive este perfect ilustrată de discursul Sf. ap. Pavel: „Dar dacă tu faci rău, teme-te, căci nu în zadar poartă sabia; pentru că ea [stăpânirea, autoritatea seculară] este slujitoare a lui Dumnezeu, răzbunare a mâniei Lui asupra celui ce săvârșește răul” (Rm. 13,4). În discursul evanghelic, spada este metafora preferată pentru desemnarea încercărilor extraordinare („... și chiar prin sufletul tău [al Fecioarei Maria] va trece sabie ...” Lc. 2,35; „... cel care nu are sabie [dintre apostoli] să își cumpere. Că vă spun că întru mine trebuie să se plinească ceea ce este scris: *Și cu cei fără de lege a fost socotit*; căci cele despre mine au ajuns la sfârșit” Lc. 22,36-37), iar această uzanță stilistică se alătură perfect, conceptual, imaginii spadei ca instrument al martiriului, mai întâi în scena Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul, (unde nu apare literal, fiind introdusă, în mod implicit, de viziunea iconografului), apoi în martirizarea prin spadă a apostolului Iacob (fratele lui Ioan) de către regele Irod (Agrippa I) FA 12,2. Forța spadei ca imagine culturală în Noul Testament este însă maximă în Apocalipsă Sf. Ioan, unde desemnează forța letală a vocii și cuvântului Domnului care rostește sentințele la sfârșitul lumii („... și din gura Lui ieșea o sabie ascuțită, cu două tăișuri ...” Ap. 1,16) și puterea de a ucide dată călăreților apocaliptici („Și un alt cal a ieșit, roșu ca focul, iar celui ce ședea pe el i s-a dat să ia pacea de pe pământ, ca oamenii să se înjunghie între ei; și o sabie mare i s-a dat.” Ap. 6,4).

Personajele purtătoare de spadă din pictura murală a bisericii mănăstirii Probota (sau a Voronețului, sau Arborei, sau Bălineștilor, sau Moldoviței și lista ar putea continua) se împart în patru categorii:

- I. instanțe ale majestății, puterii și imanenței divine¹³: arhanghelii Mihail și Gavril, în scene din naos și pronaos, îngerul care escortează personificarea Vechii Legi (sinagoga) din scena Răstignirii, sau îngerul care retează mâinile evreului „ciudos”
- II. sfinți militari, în scenele din naos: Procopie, Teodor Tiron și Teodor Stratilat, Dimitrie, Gheorghe, Artemie,
- III. personaje secundare cu aparență militară, actori în ciclul Patimilor din naos sau personaje din fundalul Sinoadelor Ecumenice din Pronaos

¹³ „[W]hen our Lord established law and order on the earth, He set them in the sword. The rule that was over the laity must come from a layman, and must be by the sword, and the sword was, at the beginning of the three orders, entrusted to knighthood to safeguard Holy Church and uphold true law and order.”, după explicația Arhiepiscopului în *Istoria lui Merlin*, același gen de literatură explicând că arhanghelii și oștile cerești care au înfrânt rebeliunea lui Lucifer constituie primul rang al cavaleriei creștine, Kaeuper, *Chivalry and Violence...*, p.202.

IV. torționari și călăi în scenele de martiriu din Menolog, în pronaos și gropniță.

Incidența personajelor „civile” purtătoare de spadă este nulă, nici unul dintre personajele de sex masculin din grupul ctitorilor din tabloul votiv nu poartă vreo armă, cum nici micul Ioan nu poartă spadă în portretul său funerar de pe peretele de sud al gropniței. Armele par a fi instrumente ale violenței rezervate exclusiv personajelor, persoanele reprezentate în pictura murală fiind ferite de atingerea aceste violențe, justițiare sau nu, sancționate divin sau discreționare.

După ce am stabilit că spada este o imagine culturală plurivalentă, ambiguă moral și extrem de puternică, trebuie să acceptăm o a doua premisă, aceea că pentru o astfel de imagine, speciația reprezentării nu este aleatorie, ci rezultatul unui proces semiconștient, care selectează, separă și unifică semnificațiile din „norul” contextual care este, de fapt, imaginea culturală aglomerată în jurul obiectului „spadă”. În fapt, procesul de reprezentare fixează material spada cea mai apropiată de realitatea temporală, din mulțimea de posibilități cuantice care coexistă în interiorul imaginii culturale. Concret, pictorul fixează forma spadei din scena pe care o execută în momentul respectiv folosind simultan un model material (o armă reală, văzută, înțeleasă și memorată), și un model mental, cele două modele interacționând dinamic. Rezultatul acestui proces constructiv este imaginea unei spade care este adecvată, *din punctul de vedere al individului care pictează*, scenei, personajului și mesajului narativ și celui moral pe care acestea trebuie să le transmită. În consecință, diferențele specifice ale reprezentărilor sunt reflectări directe ale atitudinii pictorului față de scena pe care o pictează, exprimate prin intermediul „mobilierului” cultural care îi este la îndemână.

În general, acest proces de feedback rezultă în tușe personale, licențe nevinovate care introduc elefanți și gorile în pleiada „fiarelor pământului” din scenele Judecății de Apoi, ridichi pe masa Cinei celei de Taină sau capre și oi rumegând în scena Nașterii Domnului, intervenții minuscule din punctul de vedere al canonului iconografic în zonele, ciclurile, scenele sau icoanele foarte importante (în altar, naos și turlă, unde canonul este foarte strict iar execuția era rezervată meșterilor), dar care capătă suficientă libertate în scenele mai puțin importante și în zonele mai puțin vizibile (la Menologul de pe bolta gropniței sau la cel de pe pereții pronaosului, ciclu al cărui program iconografic este inițiat abia la mijlocul secolului al XIV-lea, fiind fixat ca structură spre finalul secolului, rămânând relativ fluid în formă¹⁴). În aceste zone de relativă libertate liniile sunt mai schițate, tușele mai rapide iar tonalitățile mai plate, reprezentările sunt specii iar nu indivizi. În scenele Menologului găsim acele reprezentări ale spadei care reflectă cel mai mult atitudinile și „mobilierul” cultural al pictorului lui Petru Rareș.

¹⁴ Suzy Dufrenne, Problèmes iconographiques dans la peinture monumentale du début du XIVe siècle, în L'art byzantin au début du XIVe siècle, Beograd 1978, pp.29-38.

Tabelul de mai jos rezumă, foarte sumar, statistica prezenței spadei și sabiei în pictura interioară a Probotei¹⁵.

Camera	Nr. total	Spadă	Scharfrichtschwert*	Sabie	karabela**
Absida Altarului	0	-	-	-	-
Turla	6	6	0	0	0
Naos	13	12	0	1	1
Gropnița	60	35	7	25	14
Pronaos	46	30	1	16	13
Pridvor	0	-	-	-	-
Total	125	83	8	42	28

* spade de execuție, cu vârful bont, drepte, relativ scurte, de două mâini, iar personajele care le mănuiesc nu poartă, aparent, vreo teacă. Prin analogie cu spadele de execuție folosite în Europa centrală, inclusiv în Transilvania, începând cu secolul al XV-lea.

** un nume generic pentru săbiile cu lama curbată, cu muchia dorsală (concavă) ascuțită pe o scurtă porțiune de la vârf (între $\frac{1}{4}$ și $\frac{1}{6}$ - contra-tăiș). *karabela* e numele unui tip special de sabie, utilizat de venețieni și mercenarii lor dalmatini în secolele XV-XVII, fără o etimologie clară a numelui, dar derivând din sabia curbată a Islamului medieval târziu, turco-persan (secolele XIV-XVI) *nimcha* sau *shamshir* (de unde francezul *cimeterre* și englezul *scimitar*).

Prima constatare este cea a absenței spadei în scenele din absida altarului. Această absență este firească, datorită tematicii iconografice specifice, singura scenă în care prezența armelor albe ar fi fost justificată, *Sfintele femei la mormânt*, arată gărzile adormite la mormântul lui Isus înarmate doar cu sulite.

Dintre scenele din turla naosului, doar al doilea registru din cele superioare, de sub Pantocrator, prezintă interes pentru cercetarea noastră. Dintre reprezentările angelice ale Ierarhiei Cerești, *Puterile* și *Domniile* sunt înarmate cu spade, primele cu armele în teacă, ultimele cu spadele în mâini. O foarte rapidă trecere în revistă tipologică constată faptul că toate spadele se încadrează în tipologia ilustrată de *Menologul* împăratului Vasile al II-lea (sec. XI), schematizată de Timothy Dawson¹⁶. La nivelul temporal al picturii interioare de la Probota, formele de gardă și măciulie ale spadelor purtate de *Puteri* și *Domnii* erau de mult ieșite din uz în Europa.

În naosul bisericii, pictura conține relativ puține reprezentări de arme albe, în special în echipamentul sfinților militari din registrul inferior al absidelor laterale: Sfinții Artemie, Nichita și Agatonic în absida sudică, Iacob Persul, Procopie și Mercurie pe peretele nord-estic, Sfinții Teodori (Tiron și Stratilat), Dimitrie, Nestor, Gheorghe, împreună cu Arhanghelul Mihail în absida nordică. Dintre aceștia, doar Sf. Artemie, Agatonic, Procopie, Teodor Tiron și Teodor Stratilat și Sf. Gheorghe poartă spade, sfinții Teodori având figurată o singură spadă între scuturile lor îngemănate. Sfinții militari, ca și Arhanghelul Mihail, poartă exclusiv spade, ale căror mânere (gardă, plăsele și măciulie) se încadrează oarecum în aceeași serie tipologică ilustrată de *Menologul* lui Vasile al II-lea. Registrul superior sfinților militari conține ciclul Patimilor, unde armele albe apar foarte sporadic, în

¹⁵ Toate referințele iconografice și iconologice urmează schema expusă în *Probota ...*, p.54 și urm., inclusiv releveele fotografice desfășurate și planșele iconografice.

¹⁶ Timothy Dawson, Angus McBride, *Byzantine Infantryman. Eastern Roman Empire, 900-1204*, Osprey Publishing, 2007, p.28.

echipamentul soldaților romani ai lui Pilat și în cel al gărzilor Sanhedrinului.. Cu o singură excepție, toate personajele astfel înarmate poartă spade. În afară de sfinții militari, de arhanghelul care le este asociat și de gărzile romane și iudee, spade mai poartă îngerul din scena Răstignirii, din bolta absidei nordice, care escortează Vechea Lege (sinagoga), și îngerul din scena Adormirii Maicii Domnului, de pe peretele vestic, retezând mâinile evreului care se agățase de catafalcul Maicii Domnului. Una dintre „ciudățeniile” de interpretare a scenelor Patimilor apare scena arestării lui Isus, în grădina Ghetsimani, în care, deși cele patru evanghelii menționează unul dintre apostoli (Mt. 26,52, Mc. 14,47, Lc. 22,49-50), probabil Sf. Petru (In. 18,10), care scoate sabia în apărarea Domnului, pictura de la Probota (în absida sudică) îl înfățișează pe acesta cu un cuțit cu lama ușor curbată, tăind urechea „slugii arhiereului”, pe care îl înșfacă de păr, ca unul dintre torționarii păgâni din Menologul pictat în gropniță sau pronaos. Un element de program iconografic demn de remarcat este acela că singurul personaj care este înarmat cu o sabie, puternic curbată și cu contra-tăiș, este unul dintre gărzile Sanhedrinului, care ridică sabia asupra Domnului, într-o interpretare extremă a apostrofării lui Isus către gărzi și membrii Sanhedrinului: „Ca la un tâlhar ați ieșit, cu săbii și ciomege, ca să Mă prindeți” (Mt. 26,55, Mc. 14,48, Lc. 22,52)¹⁷.

În gropniță, reprezentările de spade și săbii apar doar în scenele Menologului (sinaxarului), care acoperă perioada 1 septembrie (Sf. Simeon Stilitul) și 29 februarie (sf. Casian). Dintre cele 181 de scene ale Menologului din gropniță, 133 sunt martirii, iar dintre acestea, în 54 de scene instrumentul martiriului este spada sau sabia. În alte câteva scene echipamentul torționarilor include spade sau săbii, instrumentele martiriului fiind sulite, pietre, ciomege, topoare, fierăstraie, cai nărkvași sau animale sălbatice.

Întrucât Menologul este singurul ciclu cu un număr suficient de spade și săbii reprezentate în scene pentru a justifica alcătuirea unei statistici, repartitia exemplelor, inclusiv pentru pictura din altar, turlă și naos, a urmat modelul Menologului. Armele albe care apar în aceste scene au fost clasate în cele două categorii (v. supra, Tabelul 1), respectiv spade (lama dreaptă, aparent cu două tăișuri, gardă cruciformă și măciulie discoidală) și săbii (cu lama curbată, pe întreaga lungime sau pe treimea dinspre vârș și aparent un singur tăiș). În interiorul acestor categorii am separat câte un grup aparte, dintre reprezentările de spade cele cu aparența de spade de execuție, iar dintre reprezentările de săbii cele prezentând imaginea clară a unui contra-tăiș.

Inventarierea imaginilor de arme albe din pictura pronaosului a urmat aceeași procedură ca și în gropniță. Menologul pictat în pronaos acoperă perioada 1 martie (Sf. Evdochia) și 31 august (Aducerea Vălului Sf. Fecioare). Din cele 185 de scene, 91 sunt scene de martiriu, iar dintre acestea 51 au ca instrument al martiriului spada sau sabia. În afară de Menolog, imaginea spadei mai apare în icoana arhanghelului Mihail, în stânga portalului vestic, ca și în echipamentul unor gărzi din fundalul Conciliilor Ecumenice pictate pe cele șase timpene ale pronaosului.

Din punctul de vedere al cercetării noastre, singurele reprezentări ale spadei/sabiei care au relevanță sunt cele care arată arma în acțiune, în acele scene în care prezența acesteia

¹⁷ Aceeași scenă, în pictura bizantină paleologă a secolului al XIV-lea, conține doar reprezentări standard, ale gărzilor înarmate cu spade, cf. *Sărutul lui Iuda* din exonartexul catoliconului m-rii Vatoped (1312) (E. Τσιγαρίδας, *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Βατοπεδίου* în *Byzantium and Serbia in the 14th century*, ed. N. Oikonomides, pl.190)

face parte din mesaj sau conferă un interes special scenei. În consecință, putem lăsa la o parte scenele și icoanele în care spada este accesoriu al unui personaj de fundal, cum sunt gărzile sau soldații din ciclul patimilor. Păstrând în calcul în continuare ierarhia cerească, arhanghelii, sfinții militari și personajele active din scenele Patimilor, din Adormirea Maicii Domnului și din Menolog, nu putem să nu observăm un fapt important: toate personajele pozitive dintre reprezentările înarmate sunt purtătoare de spadă, fără excepție. În ceea ce privește sabia, faptul că reprezentarea para-canonică a servitorului evreu al Sanhedrinului care ridică sabia asupra Domnului este singura imagine din pictura „magistrală” și canonică a naosului în care un personaj folosește în mod activ o **sabie**, ne face să credem că această discriminare între pozitiv-spadă și negativ-sabie nu este întâmplătoare. În fapt această concluzie nu este nouă. Pe baza scenelor de martiriu din Menolog pictate în bisericile moldovene de secol XVI, istoricii de artă au indicat intuitiv o legătură între păgânismul călăilor și săbiile lor curbate, un indicator vizual sigur al apropierei persecutor anti-creștin – agarean (musulman turc sau tătar), în lumina teoriei „manifestului antiotoman” al picturii bisericești din timpul lui Petru Rareș. În fapt, cauzalitatea ar trebui inversată: nu persecutorii și torționarii sunt asociați otomanilor și, prin urmare sunt individualizați prin săbiile lor curbate, ci persecutorii și torționarii au ca atribut săbiile curbate și devin, în consecință și în timp, asociați otomanilor, inclusiv de către istoricii de artă. Evreul care ridică sabia asupra Domnului este cât se poate de ne-otoman, fără nici un echivoc sau interpretare. Fără a fi un manifest iudeofob, reprezentarea este cea a persecutorului arhetipal, un Saul din Tarsus anonim, care nu vede în creștini decât niște tâlhari nelegiuți. Pentru a-l deosebi pe acest persecutor de restul contemporanilor lui Isus, maestrul pictor îl înfățișează ridicând **sabia**.

În ceea ce privește asocierea dintre sabie ca armă preferată și un anumit mod de viață (cu conotații negative, anti-civilizație), istoria este la fel de lungă în Estul Europei ca și istoria Imperiului Bizantin¹⁸.

La nivelul temporal al pictării bisericii Mănăstirii Probota, sabia curbată, cu un singur tăiș, cu sau fără contra-tăiș era deja cunoscută și utilizată în regiune de mai multe secole. Luând în calcul baza teoretică și metodologică a iconografiei bisericilor medievale moldovenești, adică iconografia și pictura bizantină paleologă, credem că este necesar ca investigarea surselor vizuale ale repertoriului armelor albe din pictura bisericilor moldovenești să pornească de la aceste origini bizantine. O sabie scurtă și ușor curbată (*drepanon*)¹⁹ era folosită încă din secolul al IX-lea de marinari drept sabie de abordaj și nu este exclus ca aceasta să fi trecut, în perioada următoare, în uzul infanteriei ușoare, arcașilor și genștilor. Originea utilitară a *drepanon*-ului permite o apropiere, ca formă și funcție, cu *seax*-ul întâlnit în Evul Mediu timpuriu pe întreg teritoriul Europei Atlantice, și cu *kopis/machaira* ale spațiului antic est-mediteranean și cu *falcata* utilizată în Iberia celtică și apoi romană.

¹⁸ Ca și istoria umanității, cf. supra, nota 5

¹⁹ *Drepana* la origine sunt banalele seceri folosite de țărani. În context militar acestea apar ca săbii de abordaj în *Naumachika*, 5,5, în descrierea echipamentului infanteriei marine. Întrucât *Naumachika* este o compilație databilă post 959, putem include *drepanon*-ul în echipamentul militar al secolelor IX-X.

O sabie cu un tăiş şi cu o lungime de aproximativ 94 de cm, probabil curbată, *paramerion*²⁰, era deja folosită de cavaleria uşoară bizantină în sec. al X-lea, fiind adoptată, la mijlocul secolului al XI-lea şi de cavaleria grea (*kleibanoforoi*)²¹, ca şi de infanteria de linie (*skutatoi*) şi de arcaşi (*psiloi*)²². *Parameria* sunt, cu siguranţă, o adaptare bizantină a armamentului cavaleriei şi arcaşilor călare asiatici²³, din care o parte se regăsesc, începând cu secolul al XI-lea, în rândurile mercenarilor aflaţi în slujba bizantinilor şi posibil. Istoriografic, forma exactă a *paramerion*-ului încă rămâne nedesluşită, ceea ce ştim din *Euloge Tacticon* fiind că era un nou tip de spadă, care era folosită de cavalerie şi era suspendată în dreptul coapsei, în poziţie orizontală, de o centură sau o eșarfă/curea diagonală. De remarcat că ilustraţia *Istoriei* lui Ioannes Skilitzes, sub forma manuscrisului madrilen²⁴ nu include săbii în echipamentul ostaşilor şi ofiţerilor bizantini sau în cel al avarilor, bulgarilor sau arabilor, cu excepţia scenei asedierii şi cuceririi Alepului de către Nikeforos Focas, în care călăreţii şi pedestraşii bizantini flutură spade care par a fi *parameria* (fig.25). De altfel, această ilustraţie evocă foarte bine o descriere a unui asalt al cavaleriei grele din *Taktika* lui Nikeforos Ouranos²⁵: „... *kataphraktoi* vor izbi capetele şi trupurile duşmanilor cu buzduganele şi săbiile (*parameria*) lor de fier ... şi astfel îi vor nimici pe deplin”²⁶. Portretul împăratului Nikeforos Focas dintr-un manuscris de secol XIV îl înfăţişează pe acesta cu o sabie curbată, scoasă din teacă şi ridicată pe umăr (fig.26), imagine perpetuată în modernitate sub forma statuii împăratului-martir Constantin al XI-lea, de la Mistra (fig.27). În secolele XIV-XV sabia este omniprezentă în Balcani, fiind folosită în mod egal de sârbi, bulgari, bizantini şi turci.

Contactul europenilor cu sabia de cavalerie se face prin intermediul nomazilor central-asiatici (triburi turcice, iraniene şi ugrice), începând cu secolul al V-lea. Majoritatea surselor pictografice ne face să credem că arsenalul triburilor turcice central asiatice nu conţine, până spre mijlocul secolului al IX-lea, săbii sau spade cu lama curbată. Cel puţin

²⁰ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Alexander Kazhdan ch. ed.), Oxford University Press, 1991, p.2192; *para-merion* se traduce literal „lângă coapsă”

²¹ Tratatul militar *Συλλογή Τακτικων*, o culegere de texte de tactică atribuită lui Constantin Porfirogenetul aminteşte, în cartea 39, dedicată echipamentului cavaleriei, de această tip de sabie, recent introdusă în armamentul bizantin *The Oxford Dictionary of Byzantium*, p.190, sub voce SYLLOGE TACTICORUM, cf. şi John Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, Londra, 1999, pp.131, 132.

²² Conform decoraţiei unei casete de fildeş, reprodusă în Ian Heath, Angus McBride, *Byzantine Armies, 886-1118*, Osprey Publishing, Londra, 1992, p.31, deşi *Tactica* lui Leon al VI-lea menţionează doar securea uşoară (*tzikourion*) ca armă personală a arcaşilor.

²³ Haldon, *Warfare, State and Society*, p. 129

²⁴ Manuscrisul păstrat la Biblioteca Naţională din Madrid a fost elaborat probabil în cursul secolului al XII-lea în mediul regatului normand al Siciliei, unde particularităţile de echipament militar, cel puţin ale arabilor, erau pe deplin cunoscute (*The Oxford Dictionary of Byzantium*, p.1914, sub voce SKYLITZES).

²⁵ Literat şi general, favorit al împăratului Vasile al II-lea, ambasador la Bagdad, epitrop al Marii Lavre de la Athos şi artizan al victoriei decisive asupra bulgarilor ţarului Samuil de la Spercheios (996/7), Nikeforos Ouranos este ultimul dintre strategiştii de inspiraţie clasică ai literaturii bizantine, în egală măsură compilator al lui Leon al VI-lea şi al lui Nikeforos Focas, ca şi autor original (Eric McGeer, *Tradition and Reality in the Taktika of Nikephoros Ouranos*, în „Dumbarton Oaks Papers”, Vol. 45 (1991), p.130-131.

²⁶ Eric McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Dumbarton Oaks, 1995, p.128.

sursele iconografice locale ale timpului (fig.21) nu permit identificarea vizuală a acestui gen de arme²⁷, existând posibilitatea ca spade cu lama dreaptă și cu un singur tăiș (de tip *pallasch*) să fie prezente în număr semnificativ, acestea nedistingându-se, la nivelul de detaliu al izvoarelor respective, de spadele cu două tăișuri, cu origine în La Tene-ul european. La limita estică a Asiei Centrale asocierea, la nivelul culturii materiale, dintre nomadismul pastoral ca mod de viață și sabia cu un singur tăiș ca armă distinctivă (cu lama mai mult sau mai puțin curbată) este dovedită încă de la sfârșitul epocii bronzului în regiunea Mongoliei Interioare (chineze), în aria culturii Xia-chia-tien superior²⁸.

La mijlocul secolului al XI-lea mercenarii central-asiatici formau deja majoritatea cavaleriei Imperiului, păstrându-și echipamentul tradițional, din care sabia, mai mult sau mai puțin curbată, sau spada cu un singur tăiș de origine iraniană este arma mercenarilor cu dare de mână din rândurile maghiarilor, bulgarilor, alanilor, georgienilor sau pecenegilor. Această structură a echipamentului cavaleriei și arcașilor călare rămâne aproape neschimbată pe tot parcursul secolelor XII-XIV, deși componența etnică a armatei bizantine se schimbă²⁹. Nu este greu de apreciat că, pentru autorul sau copistul unui *Menolog* sau *Erminii* din preajma Căderii Constantinopolului sabia curbată este o marcă distinctivă atât a diverselor grupuri de mercenari asiatici, care se transformă în bandiți în toată regula în momentul în care nu sunt plătiți³⁰ cât și a turcilor, selgiukizi și otomani, noul Bici al lui Dumnezeu.

Acceptând ipoteza asocierii dintre lama cu un singur tăiș (curbată sau nu) și nomadismul pastoral, și, în mod automat și cu războiniciei călare, aparentul paradox al prezenței *paramerion*-ului atât în echipamentul cavaleriei cât și în cel al infanteriei poate fi explicat prin intermediul conceptului (din nou) de imagine culturală: Izvoarele iconografice care arată săbii/spade scurte, ușor curbate și probabil cu un singur tăiș (v. *supra*, nota 18)

²⁷ David Nicolle, *Attila and the Nomad Hordes*, Osprey Publishing, 1990, pp.26, 27.

²⁸ Nicola Di Cosmo, *Ancient China and its Enemies: the Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, 2002, p.46. Putem considera, fără a greși foarte mult, că sabia proto-Xiongnu de la sfârșitul epocii bronzului se află la originea tuturor armelor similare din Orientul Apropiat și Europa de Est din antichitatea târzie și Evul Mediu, ca și a săbiilor Dao care fac parte din arsenalul Chinei imperiale din secolul I EC și până la 1911. Este necesar aici un comentariu la *caveat*-ul sceptic emis de Hazanov (*Nomads in the History of Sedentary World*, în *Nomads in the Sedentary World*, A. M. Khazanov (ed.), Curzon Press, Richmond, UK, 2001, p.2): Faptul că o parte dintre componentele *kit*-ului apar ca originare din contexte non-pastorale și nomade, ca argument pentru disocierea parțială a echipamentului specific cavaleriei asiatice (arcul compozit recurbat, șaua cu scări și sabia) de nomadismul pastoral, este nerelevant. Dacă scările de fier pentru șa apar în inventarul necropolelor din sudul Mancuriei și din Coreea de Nord (bazinul Sungariei) cu trei secole mai devreme decât în Asia Centrală populată de triburi turce, atunci nu este decât o înfirmare a disocierii parțiale, de vreme ce necropolele citate aparțin hinterlandului frontierei cu „barbarii nordici”, imagine culturală care acoperă amenințările succesive ale diverselor triburi de nomazi turco-siberieni cum sunt Shan Jung și Tung Hu (Di Cosmo, *Ancient China and its Enemies ...*, harta 2, p.60-61, harta 4, p.191 și *passim* capitolele 7 și 8, pp.255-311).

²⁹ The Oxford Dictionary of Byzantium, p.1343, sub voce MERCENARIES

³⁰ Episodul cel mai semnificativ este revolta pecenegilor Paristrieni recrutați sub Constantin al IX-lea pentru a lupta contra invaziei selgiukide în 1048, căroră li se alătură și pecenegii conduși de Kegen, din afara Imperiului, în momentul în care strategia de apărare a frontierei anatoliene se modifică radical, serviciul militar fiind înlocuit cu taxarea în numerar, destinată recrutării de lefegii, oferind o oportunitate perfectă pentru invazia selgiukidă (Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, 2002, p.91-92; Haldon, *Warfare, State and Society*, p. 125).

folosite de *psiloi* și, uneori, de *skutatoii*, înfățișează, foarte probabil, *drepanon*-ul marinăresc sau o armă similară, cu origine, ca și *seax*-ul, în *kopis-falcata* din arealul mediteranean al Antichității clasice³¹, o spadă-cuțit scurtă, curbată, cu tășul pe latura concavă, folosită de infanteria ușoară. Asocierea dintre soldații de origine socială joasă (trupe neregulate, auxiliari și mercenari barbari sau semi-barbari), care alcătuiesc aceste trupe și invadatorii asiatici, se face, în registrul cultural tradițional, prin aspectul comun, foarte acut perceput în civilizațiile agrariene mai mult sau mai puțin urbanizate, al comportamentului haotic și violent al acestor grupuri, indiferent dacă sunt propriile trupe neregulate, recrutate din proletariatul, cel mai adesea de origine non-greacă, al periferiei bizantine, auxiliari sau aliați de moment recrutați dintre triburile de păstori seminomazi ale lumii asiatice, sau invadatori de-a dreptul.

Asocierea dintre sabia curbată și personajele negative apare, totuși, în afara universului Commonwealth-ului bizantin. Majoritatea surselor vizuale provin din Europa occidentală, cele mai timpurii putând fi puse în legătură cu Cruciadele, iar cele mai penetrante semantic aparținând Renașterii târzii, a secolului al XV-lea și începutului celui de-al XVI-lea. În acest context, nu putem decât să tragem concluzia că încărcătura negativă asociată sabiei provine din asocierea culturală dintre Asia necreștină, ostilă (în care este încadrat, cel puțin la nivelul percepției popular-soldățești, Bizanțul schismatic) și această armă a cavaleriei ușoare asiatice, cu care se confruntă cruciații în Mediterana orientală și Anatolia. Transferul acestei imagini culturale negative în pictura murală a bisericilor moldovenești de secol XVI, imagine care, după cum am văzut, nu este regăsită în restul imagisticii religioase din Balcanii perioadei Paleologe și imediat posterioare acesteia, nu face decât să sublinieze, încă o dată, încadrarea culturală, dacă nu și artistică, a Moldovei perioadei moderne timpurii în Renașterea europeană.

³¹ Peter Connolly et al., *Swords and Hilt Weapons*, Weinfield & Nicholson, New York, 1989, p.22. Originea *seax*-ului în *falcata* antică la Ewart Oakeshott, *Archaeology of Weapons*, Boydell Press, Woodbridge, UK, 3rd edition, 1999, p.50, cf. și Idem, *European Weapons and Armour. From the Renaissance to the Industrial Revolution*, Lutterworth Press, Londra, 1980, p.152.

The sword of persecution.

Fragments of the archaeology of a cultural image

Abstract

The Middle Ages are a time of the visual and, in Moldavia as in the rest of Eastern Europe, the painted walls of the churches illustrate the strong currents of the peoples' mundane beliefs. As cultural images go, the imprint of the current belief on the sacred image is one of the best sources available, as the minor, custom alteration of the canonical scene reveals how the ordinary person viewed a certain behavior, object, person or phenomenon. We found compelling the way the executioners, persecutors and generally the "bad" personages, on the historiated walls of the 16th century church of the Moldavian of monastery of Probota, were depicted holding, wearing and swinging curved "Turkish" swords (sabers), as opposite to the military saints, the archangels and the rest of "good" personages wearing straight ones. The association between the curved sword and "enemy of Christ" is revealed to be, following our superficial analysis, not an element of byzantine tradition, as the whole sacred painting phenomenon and canons in our region points to as its origin. In fact the Palaeologan and earlier painting depict a more realist image of the military man, i.e. the "bad" and the "good" personages are wearing curved swords, while the straight sword is, as rarely as it appears, associated with the "franks" (the westerners of bad reputation in the Byzantine world). The fact that most of the western and Central European medieval and Renaissance imagery holds to the association sabre=bad is significant for the weight of the European cultural stratum in 16th century Moldavia or, at least for the painters of St.Nicholas church of Probota monastery and several other painted churches of Moldavia.

Fig. 1. M-rea Probota. Imagine de ansamblu a boltii gropniței, cu scene din Menolog. Distribuția spadă-sabie în echipamentul tortionarilor reflectă media generală a reprezentărilor din interiorul bisericii.
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.106)

Fig. 2. M-rea Probota. Imagine de ansamblu a zidului sudic al gropniței, cu scene din Menolog. Distribuția spadă-sabie în echipamentul tortionarilor reflectă media generală a reprezentărilor din interiorul bisericii.
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.41)

Fig. 3. M-reia Humor. Scene de martiriu din Menolog, pe peretele estic al pronaosului.

Fig. 4. M-reia Voroneț. Scene de martiriu din Menolog, pe bolta pridvorului

Fig. 5. M-reș Sucevița. Scenă din ciclul *Minunilor Arhanghelului Mihail* pe peretele de nord al pridvorului

Fig. 6. Biserica Sf. Gheorghe a Arhiepiscopiei Sucevei. Scenă de martiriu de pe peretele vestic al pronaosului

Fig. 7. M-rea Probota. *Ierarhia Cerească*, în tamburul turlei. *Puterile*, ca și *Domniile*, sunt îngeri împlătoșiți și înarmați cu spade, reprezentări ale omnipotenței divine în planul autorității materiale.
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.44, 57)

Fig. 8. M-rea Probota. *Sărutul lui Iuda și Prinderea lui Isus în Grădina Getsimani*, în absida sudică a naosului. Sabia ridicată de servitorul Sanhedrinului este o *karabela* de formă clasică, așa cum apare aceasta în pictura renaștivistă occidentală a sfârșitului de secol XV (v. infra, Memling, Carpaccio).
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.87)

Fig. 9. Sărutul lui Iuda din exonartexul catoliconului m-rii Vatoped (1312).

Gărzile trimise să îl aresteze pe Isus poartă spade.

(apud E. Τσιγαρίδας, *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Βατοπεδίου* în *Byzantium and Serbia in the 14th century*, ed. N. Oikonomides, pl.190)

Fig. 10. M-rea Probota. Sf. Gheorghe și Arhanghelul Mihail în absida nordică a naosului.

Cei doi sunt echipați cu spade.

(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.102)

Fig. 11 M-reă Probota. Scene de martiriu din Menolog, peretele nordic al gropniței, registrul al III-lea.
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.110)

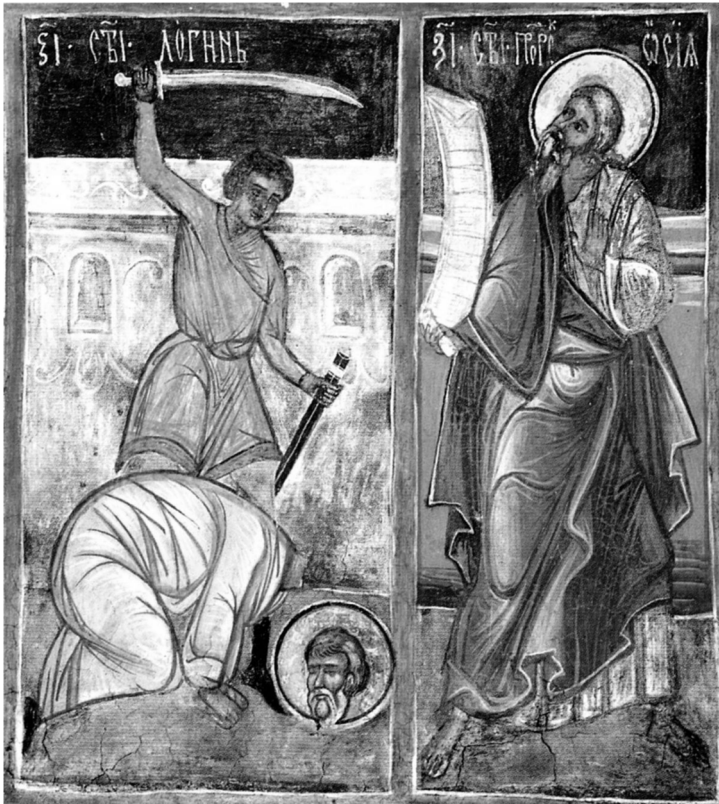

Fig. 12. M-reă Probota. Martiriul Sf. Longin (16 octombrie), pe latura vestică a bolții gropniței.
Arma soldatului care face oficiul de călău este identică cu sabia regelui safavid Shah Tamasp (1524-1576)
(Peter Connolly et al., *Swords and Hilt Weapons*, Weinfield & Nicholson, New York, 1989, p.140).
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.111)

Fig. 13. M-reșea Probota. Martiriul celor 33 de mucenici din Rait și a celor 38 de mucenici din Sinai (14 ianuarie), în nișa ferestrei sudice a gropniței. Persecutorii sunt înfățișați ca mauri iar săbiile lor au un contra-tăiș foarte pronunțat.

(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.113)

Fig. 14. M-reșea Probota. Martiriul Sf. Carp și al soției și copiilor săi (13 octombrie), pe peretele de sud al gropniței. Aceeași analogie pentru sabia călăului ca mai sus (martiriul Sf. Longin, *supra*, Fig. 12).

(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.109)

Fig. 15. M-rea Probota. Imaginea Arhanghelului Mihail de pe peretele estic al pronaosului, înarmat cu spadă.
(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.131)

Fig. 16.

a M-rea Probota. Detaliu din scena celui de-al șaselea Sinod Ecumenic, din timpanul peretelui vestic al pronaosului. Unul dintre curtenii împăratului Constantin al VI-lea poartă la brâu o sabie, al cărei mâner o apropie de versiunile timpurii ale *shamshir*-ului.

(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.129);

b M-rea Probota. Martiriul Sf. Luchian (3 iunie), pe peretele vestic al pronaosului.

Instrumentul martiriului este o sabie cu lama dreaptă, doar ușor curbată spre vârf (*pallasch*?).

(apud *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, 2001, p.33)

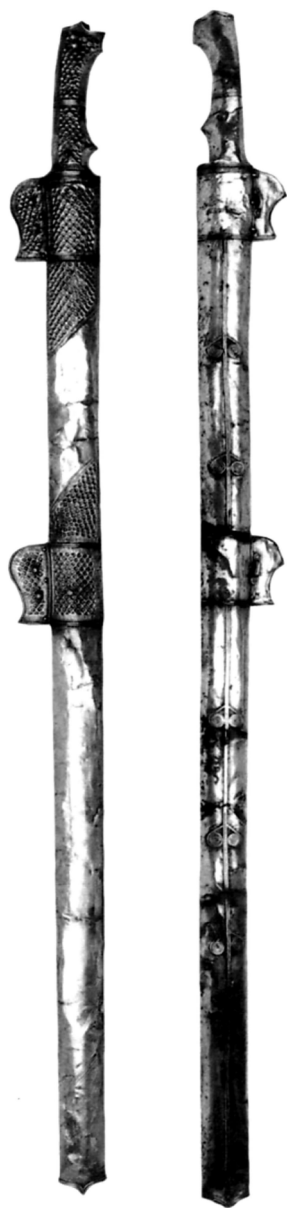

Fig. 18. Spade cu un singur tăiș, cu lama dreaptă (*pallasch*), Persia sasanidă, secolele VI-VII. (apud Hugh Kennedy, *Mongols, Huns and Vikings. Nomads at War*, Cassel, Londra, 2002, p.107)

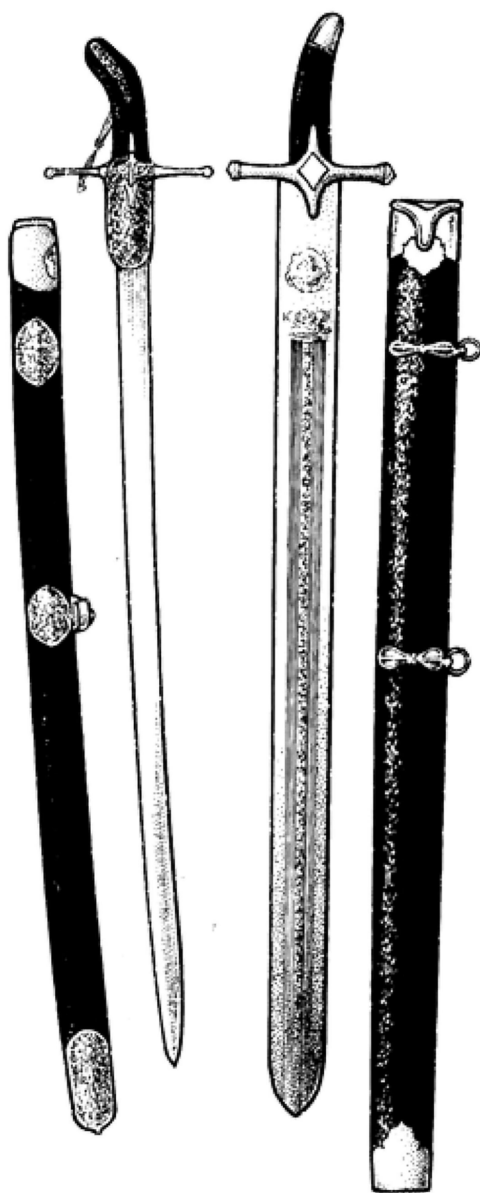

Fig. 19. Săbiile califului Khalid bin Al-Walid, cuceritorul Siriei, păstrate în muzeul Topkapı din Istanbul (sec. VII). (apud Hugh Kennedy, *Mongols, Huns and Vikings. Nomads at War*, Cassel, Londra, 2002, p.62)

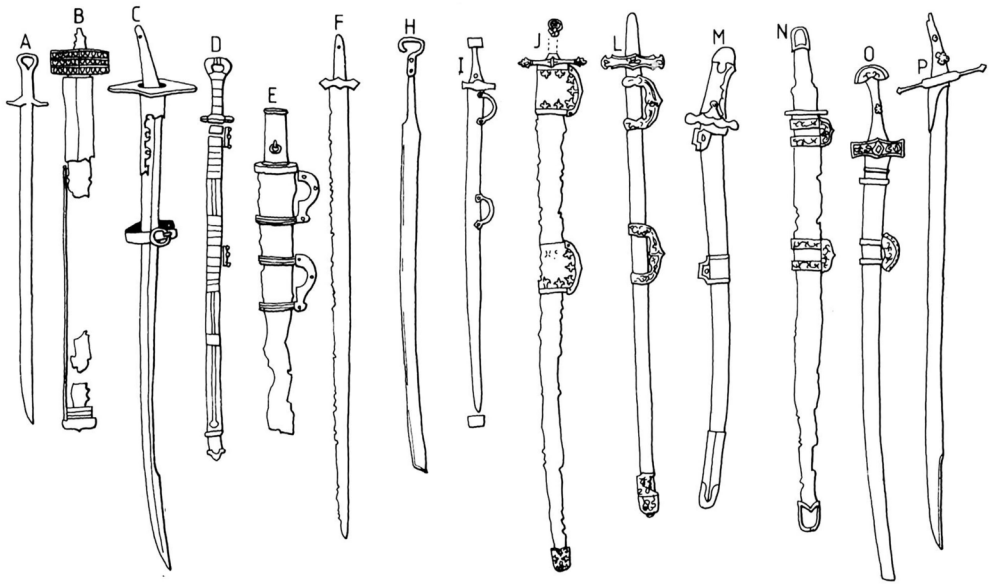

Fig. 20. Săbii utilizate de triburile nomade de păstori iranieni, ugieni și turcici (secolele IV-XI): **a**-bazinul fluviului Ural, aprox. sec. V (apud Hudyakov), **b**-sabia hunică de la Altlussheim, sec. IV, **c**-turcică descoperită în regiunea Altai, sec. VII-IX (apud Pletniova), **d**-provenind din stepele nord-pontice, sec. VI-VII (apud Pletniova), **e**-în stil alan, descoperită într-un mormânt avar de la Törökbalint, sec. VII (apud Kovrig), **f**-proveniență avară, sec. VII (Muzeul Militar din Budapesta), **g**-de proveniență kirkiză, sec. VI-IX (apud Hudyakov), **h**-ugrică din Siberia de vest, sec. VI-VII (apud Soloviev), **i**-din teritoriul Bulgariei de pe Volga sec. VIII-X (apud Pletniova), **j**-turcică sau iraniană, descoperită la Nishapur, sec. IX-X (Metropolitan Museum of Art, NY), **k**-kimakă, sec. IX-X (apud Hudyakov), **m**-din Caucazul de Nord, sec. X (apud Pletniova), **n**-nimakă sau carlukă, sec. IX-X (apud Pletniova), **o**-**p**-kirkize, sec. X-XII (apud Hudyakov).
(apud David Nicolle, *Attila and the Nomad Hordes*, Osprey Publishing, Londra, 1995, p.48)

Fig. 21. Imaginea unui călăreț turcic echipat cu o sabie dreaptă de tip sasanid de pe o învelitoare de scut, descoperită în săpăturile de la fortăreața Mugh, care a fost demantelată de persani în secolul VIII.
(apud David Nicolle, Angus McBride, *The Armies of Islam 7th-11th Centuries*, Osprey Publishing, Londra, 1995, p.14)

Fig. 22. Ruloul intitulat „Generalul Guo Zuyi încheind pacea cu emisarii uiguri”, al pictorului chinez Li Gonglin (1049-1106). Uigurii poartă îmbrăcăminte „barbară”, iar emisarul prosternat în fața generalului poartă o sabie a cărei formă stilizată este foarte apropiată de exemplarele descoperite în arealul turcic și al Asiei Centrale.
(apud Peter Connolly et al., *Swords and Hilt Weapons*, Weinfield & Nicholson, New York, 1989, p.178)

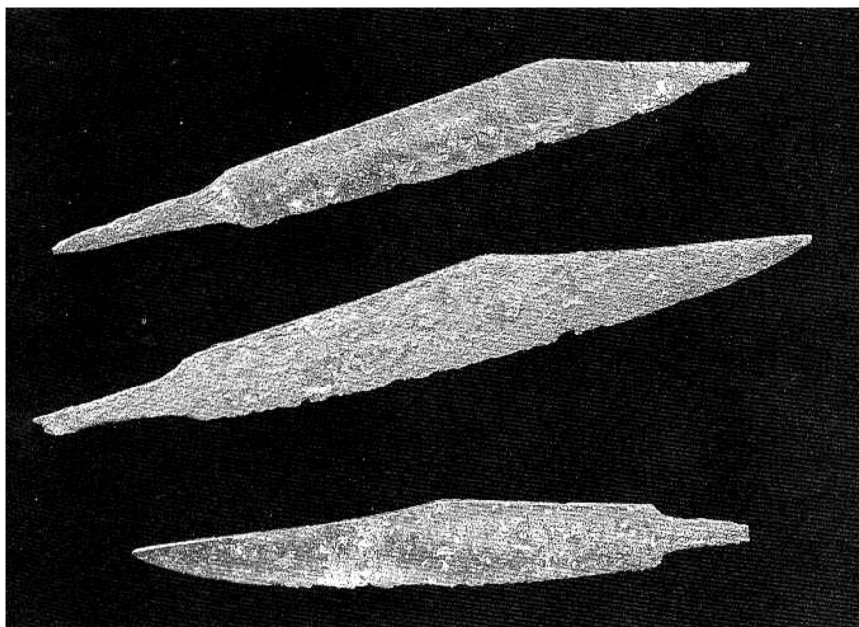

Fig. 23. Lame de *scramasax* (*seax* scurt), datate în secolul al XI-lea, descoperite în timpul lucrărilor de amenajare a malurilor Tamisei (Londra)
(apud David Edge, John Miles Paddock, *Arms & Armor of the Medieval Knight*, Crescent Books, NY, 1991,)p.36

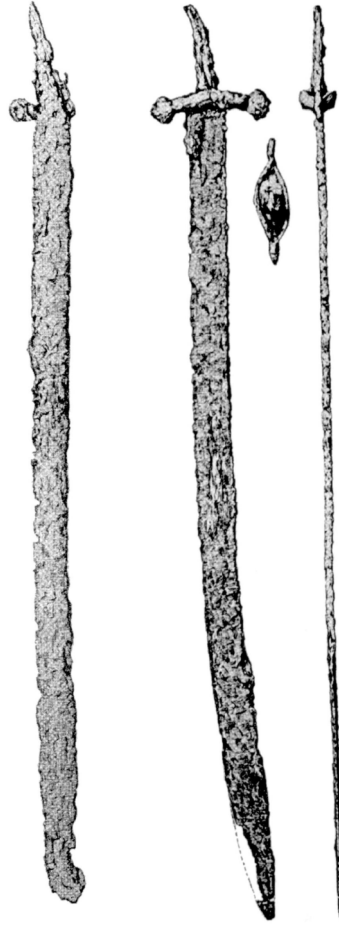

Fig. 24. Săbii descoperite în Transilvania (sec X-XI), în morminte maghiare (grupul Cluj).
(apud Zeno-Karl Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV)*, ed. a II-a, Brukenthal, Sibiu, 2007, p.104-105, pl.47 p.213)

Fig. 25. Trupele lui Nikephoros Focas iau cu asalt Alepul (Berrhoia), miniatură în *Cronica* lui Ioan Skylitzes, manuscrisul madrilen (sec. XII). Armele soldaților bizantini sunt posibile reprezentări de *parameria*.
(apud Vasiliki Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Alexandros Press, Leiden, NL, 2002)

Fig. 26. Portretul împăratului Nikephoros II Focas, într-un manuscris de la jumătatea secolului al XIV-lea

Fig. 27. Statuia ridicată împăratului martir Constantin al XI-lea la Mistra. Împăratul este înfățișat cu o sabie identică cu cea cu care este reprezentat împăratul Nikeforos II în imaginea anterioară

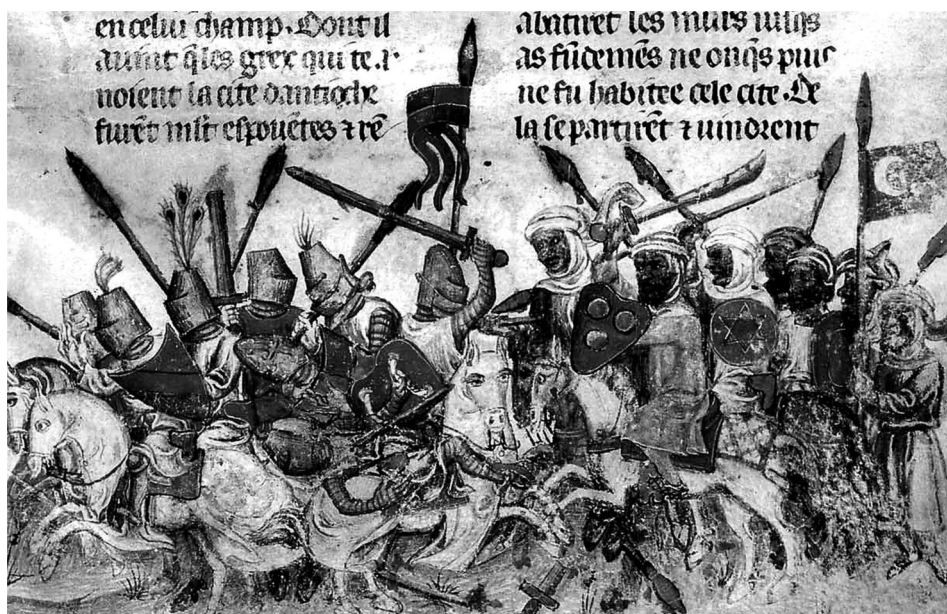

Fig. 28. Confruntarea dintre cruciați și sarazini la cel de-al doilea asediu al Antiohiei (Cruciada I), într-o copie de la începutul secolului al XIII a *Istoriei* lui Guillaume de Tyre. (apud Thomas F. Madden ed., *Crusades, the Illustrated History*, U. Michigan Press, Ann Arbor, 2004 p.43)

Fig. 29. Plăci ceramice decorative înfățișând duelul legendar dintre Richard Inimă de Leu și Saladin (Chertsey, Anglia, aprox. 1250-1260). Saladin poartă o sabie cu lama lată, curbată spre vârf. (apud Nicholas Hooper, Matthew Bennet, *The Cambridge Illustrated Atlas of Warfare - The Middle Ages 768-1487*, Cambridge University Press, 1996, p.95)

Fig. 30. Cruciații regelui Ludovic cel Sfânt sunt prinși în ambuscadă de sarazini la asediul Tunisului (1270), într-un manuscris al *Chroniques de Saint Denis* din prima jumătate a secolului al XIV-lea. (apud Thomas F. Madden ed., *Crusades, the Illustrated History*, U. Michigan Press, Ann Arbor, 2004 p.166)

Fig. 31. Regele Ludovic de Anjou înconjurat de vasalii săi, miniatură din *Chronicon Pictum Vindobodense* (aprox. 1370), grupul din stânga regelui având trăsăturile fizice, costumația și armamentul specific orientale (cumani?) (apud David Nicolle, *Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000 – 1568*, Osprey Publishing, Londra, 1991, p.13)

Fig. 32. Bătălia de la Crecy, ilustrată de *Cronica Beauchamp*, (cca. 1485).

Arbaletierii genevezi ai Delfinului (dreapta) sunt o pradă ușoară pentru arcașii englezi. Unul dintre mercenarii francezilor este echipat cu o sabie karabela.

(apud David Edge, John Miles Paddock, *Arms & Armor of the Medieval Knight*, Crescent Books, NY, 1991, p.131)

Fig. 33. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul, panou al unei predele pictate de Sano di Pietro (1448).

Sabia călăului este recurbată, cu două tăişuri, o licență artistică în reprezentarea probabilă a unui iatagan (cu tăișul pe latura concavă), o intenție clară de a marca vizual alteritatea personajului persecutor.

(apud Judith Steinhoff, *Sienese Painting after the Black Death: Artistic Pluralism, Politics, and the New Art Market*, Cambridge University Press, 2007, p.136)

Fig. 34. *Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul*, panoul sudic al tripticului *Sf. Ioan* al lui Roger van der Weyden (1455-1460). Călăul folosește o sabie care combină elementele unei *Scharfrichtschwert* (lamă scurtă și grea, mânerul lung, de două mâini) cu cele ale unui *seax*, rezultând o armă similară cu sabia sultanului Mehmet al II-lea (Cuceritorul), păstrată la muzeul Topkapı din Istanbul. (apud J. Snyder, L. Silver, H. Luttikhuisen, *Northern Renaissance Art*, 2nd ed., Prentice Hall, Londra, 2004, p.123-124.)

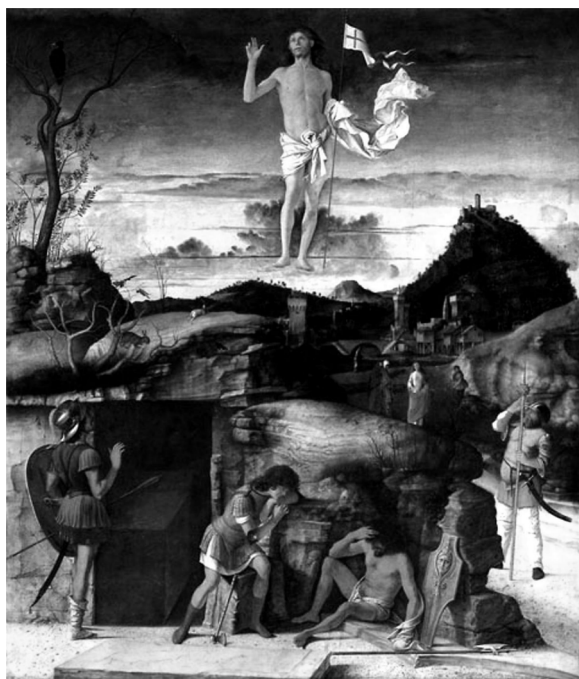

Fig. 35. *Învierea* de Giovanni Bellini (1475-1479).

Unul dintre paznicii mormântului poartă o sabie a cărei teacă evocă o armă balcanică tipică de secol XVII. (apud Oskar Batschmann, *Giovanni Bellini*, Reaktion Books, Berlin, 2008, p.117)

Fig. 36. *Adorația magilor*, panoul central al tripticului abatelui Jan Crabbe de Hans Memling (aprox. 1470).

Balthasar este înfățișat cu trăsăturile fizice și costumul unui maur, inclusiv *karabela* cu mâner și gardă tipic venețiene. Museo del Prado, Madrid; (apud Franz Bock, *Hans Memling*, Parkstone Press, 2008, p.106-8)

Fig. 37. *Martiriul Sf. Ursula*, scena a VI-a de pe relicvariul pictat de Hans Memling (aprox. 1489). Regele hun Atilla ale cărei avansuri sfânta le refuză, decisă să rămână virgină, o ucide străpungând-o cu o săgeată. Deși armura și restul îmbrăcăminteii regelui este occidentală, la șold poartă o *karabela*.

Memlingmuseum, Sint-Janshospitaal, Bruges; (apud Franz Bock, *Hans Memling*, Parkstone Press, 2008, pp.209-213)

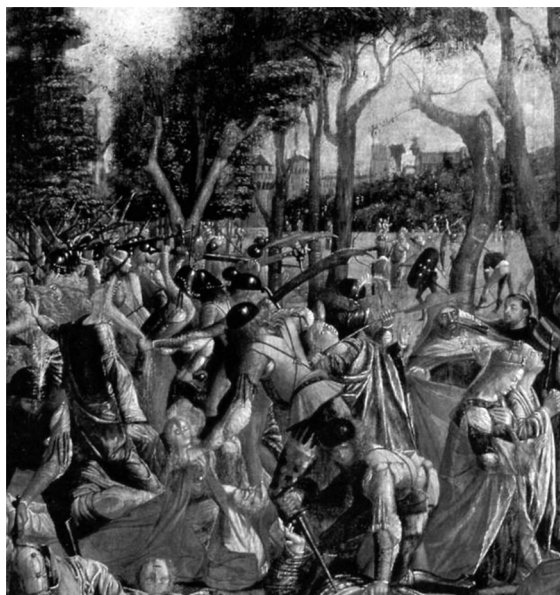

Fig. 38. Detaliu din *Martiriul Sf. Ursula* (1490-1495, scena VIII, „Masacrul pelerinilor”) de Vittorino Carpacci. Pedestrașul hun din centrul scenei este înarmat cu sabie similară cu cele din echipamentul *stradiotti*-lor.

Gallerie dell'Accademia, Venetia;

(apud Stefania Mason, (Andrew Ellis trad.), *Carpaccio: Major Pictorial Cycles*, Skira, Roma, 2000, p.87-89)

Fig. 39. *Întoarcerea Juditei în Betulia*, de Sandro Botticelli (1445-1510). Sabia Juditei este cea atârnată în cortul lui Holofern (în *Septuaginta* arma apare ca *akinakes* iar nu *xiphos*) Gallerie degli Uffizzi; (apud Catalogul expoziției *Rinascimento. Capolavori dei musei italiani* (Tokyo - Roma), Skira, Roma, 2001, p.97)

Fig. 40. *Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul*, atribuită lui Amico Aspertini (1475-1552). Călăul folosește o sabie cu curbura accentuată, o licență artistică, arma neavând analogii reale în epocă. Fitzwilliam Museum, Cambridge;
(apud J.W. Goodison, *Catalogue of Paintings in the Fitzwilliam Museum, Cambridge, Italian School*, Cambridge University Press, 1967 p.5)

Fig. 41. Cavaleria ușoară *stradiotti* a venețienilor angajată în bătălia de la Fornovo (6 iulie 1495). *Stradiotti* sunt înarmați cu *karabela* și poartă pălăriile caracteristice, immortalizate într-una din panopliile lui Dürer. Gravură executată în Franța în 1501.
(apud David Nicolle, *The Venetian Empire, 1200-1670*, Osprey Publishing, Londra, 1995, p.16)

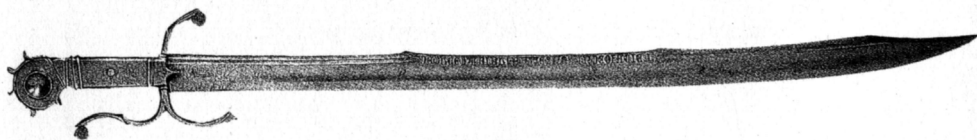

Fig. 42. *Storta* venețiană, o variantă elaborată a *karabelei*, decorată aproape pe întreaga suprafață (sfârșitul secolului al XV-lea)
(apud Peter Connolly et al., *Swords and Hilt Weapons*, Weinfield & Nicholson, New York, 1989, p.48)

Fig. 43. Sabia sultanului Mehmet al II-lea Cuceritorul, păstrată la Muzeul Topkapı din Istanbul. Lama lată și grea a armei, puțin curbată, cu contra-tăiș pe treimea superioară, are un profil aproape poligonal, mediana aplatizată fiind acoperită cu invocații și binecuvântări.
(apud Peter Connolly et al., *Swords and Hilt Weapons*, Weinfield & Nicholson, New York, 1989, p.140)

Fig. 44. O hărțuială de frontieră între cavaleria austriacă și cea turcă în viziunea Maestrului german P.S. (1540). Ambii comandanți sunt echipați cu săbii curbate.
(apud Thomas Arnold, *The Renaissance at War*, Cassel. Londra, 2001, p.119)

Fig. 45. Victoria Confederației helvetice asupra burgunzilor la Grandson (1469), ilustrată în *Cronica Helvetică Ilustrată* a lui Diebold Schilling cel Bătrân (Berner Schilling). În mijlocul grupului de pedestrași burgunzi, unul dintre ei flutură deasupra capului o sabie încovoiată. (apud Nicholas Hooper, Matthew Bennet, *The Cambridge Illustrated Atlas of Warfare - The Middle Ages 768-1487*, Cambridge University Press, 1996, p.148)

Fig. 46. Bătălia de la St. Denis (1567), dintre hughenoti și Liga Catolică, ilustrată de o tapiserie omagială a familiei de Montmorency (comandantul Ligii, căzut în luptă). Cavaleria hughenotă, cu cape albe, este înarmată și cu săbii curbate, spre deosebire de catolici, în haine colorate, care sunt înarmați doar cu spade. (apud Thomas Arnold, *The Renaissance at War*, Cassel. Londra, 2001, p.194)

O „DANIE” A LUI ILIAȘ RAREȘ CĂTRE MĂNĂSTIREA VORONEȚ (1551)

Dan FLOAREȘ

Un document de la jumătatea veacului al XVIII-lea, publicat încă înaintea ultimului război mondial¹, aduce câteva lămuriri neașteptate pentru realități anterioare cu mai bine de două secole. Este meritul Mariei Magdalena Székely de a-l fi repus în valoare².

În sine, actul este unul relativ banal; un litigiu, ca multe altele, privind stăpânirea unei moșii, mai exact jumătate din satul Costina din ținutul Sucevei. În conflict se aflau, pe de o parte călugării de la mănăstirea Voroneț, de cealaltă Ilie Cârstea, nepot după mamă a lui Ioan Abăza logofăt. Părțile au ajuns în fața Divanului domnesc, ancheta fiind condusă, din porunca domnului de atunci, Matei Ghica, de către logofătul Iordache Cantacuzino și Radu Racoviță. Jumătatea de sat în cauză era aceea de sus, jumătatea de jos fiind stăpânită de mănăstirea Sf. Ilie, cu uric de la Petru Rareș: „scriind Petru vodă prin uricul său că de bună vrerea sa au dat danie și miluire mănăstirii sântilie giumătate de sat de Costâna, parte cea din gios cu moară în pârâul satului, cari este această giumătate di sat de Costâna partea de gios, au fost din vechi dreaptă a sa și o stăpânește Sântiliea și până astăz <1756 n.n.> cu pace...”³. În discuție rămânea, încă odată, partea de sus.

Fiecare dintre părți a adus documente: călugării de la Voroneț (Ghedeon egumen, Serafim Cucul monah și Macarie ierodiacon) un uric de la Iliaș Rareș – „un uric bătrân ce s-au aflat la mâna lor de la Ilieș vodă, ficiorul lui Petru vodă din 205 ani, întru cari scrie Ilieș vodă că au miluit pre mănăstirea Voronețul cu giumătate di sat de Costâna și cu moară în Costâna în pârâul satului, ce zâce că au fost dreaptă moșiea a sa pentru ca să pomenească la mănăstire sufletul lui Petre Vartic hatmanul...”. Documentul ar fi fost inatacabil, dar boierii lui Ghica vodă au constatat, în continuare, că „atâta scrie uricul, dar nu arată cari giumătate de sat de Costâna iasti, partea de sus, au parte di gios”⁴. De cealaltă parte, Ilie Cârstea a prezentat mai multe documente începând de la Vasile Lupu (19 aprilie 1641, respectiv 20 septembrie 1642), continuând cu alte acte din 20 februarie 1665 și 10 februarie 1670 (ultimul din timpul lui Gheorghe Duca). Din acestea reiese că, prin diverse moduri, cumpărături sau danii, moșia a ajuns în mâinile familiei Abaza⁵. Tatăl lui Ilie Cârstea, Iordache, a fost căsătorit cu Maria, fata lui Abaza logofăt, care va fi adus drept zestre pământul împrișnat.

¹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, V, 1745-1760, Cernăuți, 1939, nr. 71, p. 131-135.

² Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 319, n. 313.

³ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 132. Documentul propriu-zis a fost emis de Petru Rareș la 21 aprilie 1546, din Huși, precizând limpede că dania pentru mănăstirea Sf. Ilie constă în jumătate din satul Costina „partea de jos, cu mori, care parte de jos a fost a noastră din veci” (DIR, XVI, A, I (1501-1550), nr. 431, p. 477).

⁴ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 131-132.

⁵ *Ibidem*, p. 132-134.

Judecata se va pronunța în favoarea lui Ilie Cârstea și împotriva Voronețului, boierii menționați observând corect că Petru Rareș nu a avut și, implicit, nu a putut da decât jumătatea de jos a satului. Altfel, „*de ar fi avut satul întreg, ar fi scris în uric că giurămate de sat au dat Sântilii și giurămate n-au dat, ce cât au avut atâta au dat*”⁶. În sfârșit, și Iliaș este oarecum absolut: „*și Ilieș vodă, fiul lui Petru vodă, prin niștiință <s.n.> au făcut și el uric tot pri această giurămate de sat Voronețului întru cari nu pomenești nimic de daniea tătâni-său și noi știm, Doamne, din scrisorile luminaților domni ce au fost oblăduitori țării aceștiea, că când au dat danie pre la mănăstiri au dat sati întregi, iar de au fost giurămate de sati, giurămate au dat și Domnii pre cum au avut așa au dat și așa au scris prin hrisoavii*”⁷. Tot ei au remarcat că nu au mai existat, în timp, înnoiri, întăriri a daniei lui Iliaș: „*că de ar fi fost daniea lui Ilieș vodă ce au dat Voronețului bună, ar fi întărit călugării hrisovul și di la alți luminați domni, ce au fost după Ilieș vodă*”⁸. Concluzia este ca monahii să nu mai aibă „*a înbla să tragă cu acel uric răsuflat <s.n.> moșiea și cu cale iasti să ea și uricul din mâna lor să să arunci în foc <s.n.>*”⁹. Judecata pronunțată de Divan la 12 ianuarie a fost însușită în întregime de Matei Ghica, la 4 februarie 1756.

Există totuși unele semne de întrebare și pentru lămurirea lor a trebuit să urmărim în timp cele câteva mențiuni ale satului Costina. Prima și deci, deocamdată¹⁰, atestarea, vine de la Ștefan cel Mare, care la 15 martie 1490, întârea din Suceava 50 de biserici episcopiei de Rădăuți – 44 în ținutul Sucevei, alte 6 din ținutul Cernăuți. În schimbul celor 6 sate din ținutul Cernăuți, domnul a primit de la episcopie alte 6 în ținutul Suceava, pe care le-a dăruit mănăstirii Putna. Între cele 44 de biserici din ținutul Suceava, ultima, „*a 44-a biserică, cu popă, la Costina, la Dragomir Juratul*”¹¹. Acest act nu lămurește prea mult asupra proprietarului satului, acest Dragomir Juratul nemaipărând în vreun document¹².

Mult mai important și explicit va fi un document de la Petru Rareș, emis la 7 martie 1531 din Vaslui. Domnul întârea lui Gavril Troțușan fost logofăt, mai multe moșii, cumpărături sau danii de la diverși voievozi Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea sau Ștefan cel Tânăr. Între ele, și „*satul, la gura Costinei, anume Costina, de partea aceasta a apei Costina, pe care l-a luat acest sat părintele domniei mele, Ștefan voievod, de la Alb spătar și l-a dat lui <lui Gavril Troțușan> acest sat nepotul de frate al domniei mele, Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod*”. Avem de-a face de acum cu personaje binecunoscute. Alb (pomenit o dată și ca

⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 135.

¹⁰ Din document reiese că dania inițială fusese a lui Alexandru cel Bun.

¹¹ *Мѣ цр(ѣ)ков(ѣ) и с попом(ѣ) оу Костини оу Жората Драгомира DRH, A, III (1487-1504)*, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, p. 135-139.

¹² Și numele lui a suscitat discuții (v. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare, I, Hrisoave și cărți domnești (1457-1492)*, București, 1913, nr. CCXIV, p. 405-418. Analizează și localitățile menționate în document, corectând pentru Costina erorile de transcriere ale lui Wickenhauser – „*in Kostina, in der Shorata (?) Dragomirs*” sau Ghibănescu – „*în Costina, în Jorata lui Dragomir*”, arătând că nu este vorba de vreo localitate Jorata, „*care nu există nici în Bucovina, nici în Moldova*”. I. Bogdan credea că este vorba de „*un nume propriu: Joratu, cf. Jora, Jorăști. Ar putea să fie identic cu un „jurat*”. Conchide că „*Dragomir ar fi fost în cazul acesta un jurat (juratus) al satului Costina, cu o mică proprietate lângă sat și cu biserica sa proprie*” (*Ibidem*, p. 417).

Albotă), a fost într-adevăr spătar la mai mulți domni, între 1443 și 1455, și a figurat în Sfatul lui Ștefan cel Mare ca boier fără dregătorie, până în 1468, iar ulterior ca pârcălab de Neamț, până în 1471, când a fost schimbat cu Luca Arbore. Cum satele se confiscau doar pentru hiclenie (dacă ar fi fost o cumpărătură a lui Ștefan faptul ar fi fost, credem, menționat ca atare de Rareș) e posibil ca Alb să fi fost în „lotul” celor executați de marele domn în ianuarie 1471, în preajma (și din cauza) invaziei muntene din acel an¹³. Reiese că după confiscare satul a intrat în domeniul domnesc, fiind apoi dăruit de Ștefan cel Tânăr lui Gavril Troțușan. Cum ultimul, ginere al lui Luca Arbore, a fost unul din corifeii complotului de la 1523, se poate presupune că dania a fost făcută înainte de această dată, cândva între 1517 și 1523. Troțușan a reușit „performanța” de a fi hiclean la nu mai puțin de trei domni, pe ultimul, Ștefan Lăcustă, omorându-l cu mâna sa, împreună cu Mihul hatmanul. Petru vodă a pus capăt acestei cariere „prodigioase” executându-l, în a doua sa domnie, chiar la revenirea pe tron, la 11 martie 1541. Cum hiclenia atrăgea după sine și confiscarea moșiiilor vinovatului se explică dania din 21 aprilie 1546, menționată mai sus, către mănăstirea Sf. Ilie. Apare însă aici o primă nedumerire – oferind satul mănăstirii, Rareș afirmă că acea parte de jos „a fost a noastră din veci”¹⁴. Normal, cred, ar fi fost să se fi scris „și care a fost luată pentru hiclenie de la Gavril logofăt”¹⁵. Iarăși, nimic despre cealaltă jumătate, cea de sus. Există totuși precizarea că; „hotarul acelei jumătăți de sat, din Costina, cu mori, este jumătate din tot satul Costina și despre satele vecine, după hotarul vechi, pe unde au folosit din veci”. O altă nedumerire se referă la martorii daniei, a căror listă începe chiar cu Iliaș, fiul cel mai mare și prezumtivul urmaș la tron. Cum se împacă acest fapt cu „neștiința” sa relativă la situația acestui sat, cu care încercau să-l scuze boierii lui Matei Ghica peste două secole?

Am ajuns, de fapt, la adevărata miză a acestor rânduri, mai precis dania lui Iliaș Rareș către călugării Voronețului. Documentul de la care s-a plecat, acea anafora boierească din 1756, precizează un fapt esențial, anume data respectivei danii, „din 205 ani”¹⁶. Scăzând din 1756, obținem 1551, adică ultimul an al domniei lui Iliaș. La fel de important, obiectul daniei – pomenirea sufletului hatmanului Petru Vartic, executat chiar din porunca lui Iliaș, la 7 aprilie 1548, dar îngropat chiar în necropola Rareșeștilor, la Probota. Maria Magdalena Székely, în lucrarea citată, nu a găsit vreo rațiune a acestor fapte contradictorii: „îngroparea

¹³ Izvoarele menționează doar execuția, la 16 ianuarie 1471, a lui Isaia, Negrilă și Alexa stolnicul: Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, 1978, p. 43; *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 17; Legătura cu invazia munteană, la N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. V. Iova, București, 1978, p. 101. Poate că Alb să fi fost cruțat din pricina vârstei, poate Costina a fost totuși doar o cumpărătură a lui Ștefan cel Mare.

¹⁴ *DIR*, XVI, A, I (1501-1550), nr. 431, p. 477; v. și n. 3.

¹⁵ Că aceasta era uzanța o demonstrează câteva acte emise chiar de Iliaș; la 7 aprilie 1547 dăruiește lui Mateiaș Stârcea diac a treia parte din satul Boianul Mare, în ținutul Cernăuți, ce fusese pierdut de Drăghici fost vistier „pentru că el a lăsat multă datorie în visteria părintelui domniei mele, Petru voievod” (*Ibidem*, nr. 492, p. 548). Câteva zile mai târziu, la 15 aprilie dăruiește lui Nicoară paharnicul doamnei, satul Păușești, în ținutul Cârligătura, care fusese „al lui Ieremia fost humenic și al nepoților lui, Ieremia și Văscan, copiii lui Gănescul și l-au pierdut acest sat în hiclenie” (*Ibidem*, nr. 495, p. 551). În sfârșit, la 5 mai 1548, Iliaș a întărit lui Cozma Ghianghea și rudelor sale satul Săveni „care acest sat a fost a lui Sava husarul și le-a fost lor danie de la părintele domniei mele Petru voievod, pentru hiclenia (aceluia), când a pribegit în Țara Leșească” (*Ibidem*, nr. 521, p. 582).

¹⁶ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 131.

lui Petru Vartic în necropola domnească și dania lui Iliaș Rareș la Voroneț stârnesc nedumeriri și rămân, în continuare, fără explicație¹⁷. De fapt, fără explicație a rămas însăși executarea lui Vartic, ipotezele, extrem de numeroase, unele mai mult sau mai puțin rezonabile, altele de-a dreptul fantasmagorice, fiind expuse dar și demontate integral de autoarea menționată¹⁸.

Într-adevăr, nu credem că vom ști vreodată cauza uciderii celui care a fost al doilea om în stat în primii doi ani de domnie a lui Iliaș (1546-1548). S-a repetat poate istoria din 1523, dintre Ștefan cel Tânăr și Luca Arbore. Aceasta deși, teoretic, întâiul după domn era marele logofăt – pe atunci, Mateiaș; de altfel, și acesta personaj de mare vază, dar destul de vârstnic – nu prea încapă îndoială asupra poziției preeminente a lui Vartic. Portar al Sucevei și (implicit) hatman¹⁹ a fost pomenit în actele interne cam pe la jumătatea Sfatului, în actele ce au necesitat marea mărturie. Însă a fost înscris imediat după marele logofăt dar înaintea lui Nicolae Borcea marele vornic, în textul tratatului moldo-polon de la 30 noiembrie 1547²⁰.

Dacă drama petrecută în 1548, la Huși, în „sâmbăta de după Paști”, adică 7 aprilie, nu are o explicație, îngroparea în necropola domnească a hatmanului și dania pentru sufletul său ar putea fi puse, la prima vedere, pe seama remușcărilor lui Iliaș. Însă tocmai data daniei, 1551, contrazice o asemenea aserțiune. Clericul Eftimie, contemporan cu Iliaș, sugerează că tocmai execuția hatmanului a fost începutul schimbării radicale a tânărului domn. Inițial, Iliaș „mergea bine și se arăta binecinstitor și blând către toți și iubitor de boieri și de toți cei ce stăteau în jurul lui”²¹. La un veac după evenimente, Grigore Ureche, ce pare să fi folosit și un alt izvor intern, este de aceeași părere, arătând că boierii și țara l-au ales „că și firea și fața îl lăuda să fie blându, milostivu și așezătoriu, gândindusă că va sămăna tătâne-său. Ci nădejdea pre toți i-au amăgitu, că dinafară să vedea pom înflorit, iar dinăuntru lac împutit”²². Revenind la Eftimie, acesta oferă amănunte precise: „fiind în al doilea an al domniei lui, din urzeala dușmanului neamului nostru, diavolul, căci nu-i plăcea să rabde ca oamenii creștini să fie în pace, a tăiat capul celui dintâi sfetnic al său, Vartic hatmanul. Și de aici s-a început sămănța necredinței și el a început să se depărteze și să se schimbe de la mintea dreaptă și adevărată...”²³.

Faptele lui Iliaș au fost expuse de cronicarii amintiți, la care trebuie să îl adăugăm desigur și pe Macarie, fiind binecunoscute și comentate de istoriografia noastră. Anturajul său musulman, în frunte cu acel Hadâr, „învățătorul și vrăjitorul său”²⁴, relațiile tensionate cu boierii și clerul, ambele categorii fiind „scrise” la birul cel mare (tributul datorat Porții) au contribuit, treptat, la crearea unei atmosfere imposibile pentru tânărul domn. Atacarea dogmelor ortodoxe, mutilarea sau asasinarea mai multor boieri, se pare tot pentru motive pecuniare, îndepărtarea din scaunul episcopal a lui Macarie, teologul cel mai de seamă al

¹⁷ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 319.

¹⁸ *Ibidem*, p. 317-319.

¹⁹ De fapt, chiar de la el portarul de Suceava începe să se numească, în izvoarele interne, hatman (Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în CI, XII-XIII, 1981-1982, p. 311-315).

²⁰ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, nr. 70, p. 147, I. Caproșu, Gh. Pungă, *Tratatul moldo-polon din 30 noiembrie 1547*, în vol. *Profesorul dr. Ilie Grămadă la 70 de ani*, Iași, 1984, p. 97.

²¹ *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicle slavo-române...*, p. 118.

²² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 119-120.

²³ *Cronica lui Eftimie*, în *loc. cit.*, p. 118.

²⁴ *Ibidem*, p. 119.

vremii din Moldova²⁵, au tensionat tot mai mult situația. Este de notat mai ales exilul voluntar al mai multor boieri, majoritatea în Polonia²⁶, alții, mai puțin numeroși, în Transilvania, unde Dieta recomanda, la un moment dat ca aceștia să nu mai fie găzduiți lângă graniță, ci mai în interior pentru a se evita eventualele tulburări. Dar mai ales în Polonia, adăpostiți de magnații de la margine și grupați în jurul diverșilor pretendenți, pribegii au constituit un permanent motiv de îngrijorare pentru domn. Desele solii de protest îndreptate către Sigismund August nu au avut nici un efect, răspunsurile regelui fiind evazive, uneori chiar disprețuitoare²⁷.

În aceste condiții, la începutul anului 1551, situația domnului era destul de complicată, fără a fi însă una disperată, cum au încercat unii istorici să o prezinte²⁸. Iliș a încercat să mai repare câte ceva, sau, mai exact, **să dea impresia** că face acest lucru. L-a reînscăunat, în primul rând, la episcopia de Roman pe Macarie. În cronica sa acesta afirmă că gestul ar fi fost făcut de fratele și urmașul lui Iliș, Ștefan: „*întorcându-se <Ștefan Rareș> de la aceasta <respingerea unui pretendent sprijinit de poloni> și-a îndreptat fața lui spre preaslăvita cetate a Sucevii și îndată și-a întins puternica sa mână și pe mine, cel înlăturat ca un mort viu, m-a adus între cei chemați și cu mâna domniei sale, iarăși ne-a încredințat cărja*”²⁹. În realitate, el a fost pomenit ca atare – „*episcopul chir Macarie*” – drept martor în ultimul document intern emis de Iliș, întărirea unei danii a mitropolitului Grigore Roșca către mănăstirea Voroneț, la 21

²⁵ Cronica lui Macarie, în *Cronicile slavo-române ...*, p. 104, unde precizează clar că a fost „despoiat de scaun” în anul 1548. Asupra personalității sale la Scarlat Porcescu, *Figuri din viața bisericească a Moldovei. Episcopul Macarie al Romanului (1531-1558)*, dar mai ales la Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macarie*, în SCIA, 32, 1985, p. 14-48.

²⁶ Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în timpul lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1993, p. 38. Regretatul istoric amintea doar de boierii foarte cunoscuți (Negrilă hatman, Dan vistier, Neagoe stolnic, Moțoc etc.), dar aceștia trebuie că au fost urmași și de mulți boieri de rangul al doilea sau chiar de cei fără dregătorie dar cu avere, împotriva cărora s-au dezlănțuit măsurile amintite ale domnului. Într-adevăr, dacă analizăm componența Sfatului, au existat relativ puține schimbări. O broșură tipărită în Polonia în 1553 vorbea de nu mai puțin de 200 de boieri care au fugit cu caii cei mai buni din Moldova lui Iliș, fiind găzduiți de rege „omenește și cu ospitalitate timp de un an” (Șerban Papacostea, *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXII, 1963, 3, p. 462).

²⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, *passim*. În chiar ultima solie trimisă de Iliș la Sigismund August, în care se cerea extrădarea boierilor, regele a răspuns că „*ceea ce domnul voievod arată despre fugari, dintre care unul a fugit în țara M. S. regelui cu tezaure, iar altul ar fi fugit din închisoare, M. S. regele ar vedea bucuroș ca supușii acelei țări să fie tratați în așa fel încât să nu fie nevoiți să fugă cu capul la nici un domn vecin* <s. n.>. Și totuși, dacă cineva s-a pus sub protecția M. S. regelui, M. S. știe ce i se cuvine, ca unui domn creștin, să facă în această privință. M. S. nu dorește tezaure străine. M. S. dorește să se mulțumească cu ceea ce i-a lăsat Domnul Dumnezeu” (Ibidem, p. 152; cf. Theodor Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIAI, XIII (1973), p. 302). Frumoase cuvinte, dar să amintim soarta unui Ștefan Tomșa, refugiat peste un deceniu în fieful aceluiași rege moralizator...

²⁸ Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, *Cu privire la politica urmașilor lui Petru Rareș (1546-1552)*, în AIIAI, XV (1978), p. 149-173. Partea referitoare la domnia lui Iliș Rareș a fost realizată de Georgeta Ignat, care a încercat o oarecare reabilitare a sa, punând renunțarea la tron pe seama opoziției boierești „care se manifesta fățiș, iar în raporturile externe reizbucnirea conflictelor cu Polonia făcea posibilă oricând o intervenție decisivă a pribegilor” (Ibidem, p. 158), concluzionând că domnia acestuia „s-a consumat în spiritul imperativelor majore ale vremii, eșuată pe planul realizării personale, dar fără a fi lipsită de calități în conducerea treburilor de stat” (Ibidem, p. 161).

²⁹ Cronica lui Macarie, în *Cronicile slavo-române ...*, p. 105.

martie 1551³⁰. Acest document însuși s-a vrut și el, desigur, o reafirmare a unei reîntoarceri spre ortodoxie a domnului. Dania pentru sufletul lui Petru Vartic se înscrie în aceleași coordonate³¹. Toate pentru a convinge „țara” – a se citi boierii mari sau mici ce mai rămăseseră – de buna sa credință, culminând cu adunarea respectivei „țări” la Huși unde va produce un discurs pe măsură, de altfel singura ieșire verbală ce ne-a rămas de la acest domn: „a adunat și a chemat pe toți boierii săi și pe toți câți erau mai de frunte și tot sfatul în grădina de la Huși și le-a spus multe cuvinte micinoase, când cu înșelăciuni și laude, când amenințând și înspăimântându-i ca să nu fugă în alte țări, „**căci eu, a spus, mă duc la marele împărat și iarăși curând mă voi întoarce** <s.n.>”. Și s-a jurat cu mâinile pe cinstita cruce înaintea întregului popor că crede în legea creștinească și nu are de gând de turcire”³². Tot atunci, pentru a-și justifica plecarea la Constantinopol, afirma: „că eu... iubesc și cred în legea creștinească, dar mă duc la împărat să ușurez și să scad haraciul țării și al săracilor și nu, cum spun oamenii, că merg pentru turcire, iar cine face astfel de vorbe împotriva mea, va fi pedepsit cu capul”³³.

Pe de altă parte, nu putea să-și înstrăineze amicii musulmani; de aici profanarea crucii („și în noaptea următoare a sfărâmat acea cruce, pe care jurase și a aruncat-o și în privată”)³⁴. De aici poate și dania înșelătoare pentru sufletul lui Petru Vartic.

³⁰ DIR, XVI, A, Moldova, II (1551-1570), nr. 1, p. 1-5. Sorin Ulea, care a făcut apologia acestui personaj, și care a fost unul din puținii istorici ce au sesizat inadvertența cronologică între documentul citat și cronică, a încercat să-i scuze minciuna evidentă, susținând că Macarie ar fi fost îndepărtat în ultimele două luni de domnie ale lui Iliaș (*op. cit.*, p. 16 și n. 15). Este însă greu de crezut că tânărul domn, care tocmai în acea perioadă nu mai știa cum să-și convingă supușii de sinceritatea credinței sale creștine, ar fi făcut o asemenea gafă. Dar chiar admitând aserțiunea lui S. Ulea, tot reiese că prelatul a mințit, el însuși indicând ca dată a îndepărtării sale anul 1548 (v. *supra*, n. 24)

³¹ Nu este exclus ca și îngroparea în pridvorul Probotei să se fi produs tot în această perioadă. Faptul era cunoscut încă de Grigore Ureche, care asociază însă execuția și îngroparea în aceeași frază (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 126). S-au produs ele și în aceeași perioadă? Piatra de mormânt a fost descoperită relativ recent, în colțul de sud-est al pronaosului, cu simpla inscripție „VARTIC” (Voica Maria Pușcașu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota (II)*, în *ArhGen*, III (VIII), 1996, 1-2, p. 262-263). Lipsa oricărui element decorativ, sesizată și de autoarea citată, indică o îngropare oarecum pripită, ceea ce înclină cred, mai mult spre 1551 decât spre 1548.

³² Cronica lui Eftimie, în *Cronicle slavo-române...*, p. 120.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

A “donation” of Iliăș Rareș to the monastery of Voroneț (1551)

Abstract

A document from mid-18th century, recently analyzed by Magdalena Székely (2002) brings to light some unexpected clarifications of a situation preceding with more than two centuries the context described by the document. It mentions a donation of 1551 by voivode Ilias Rares, the son of voivode Petru Rares to the Voronet monastery (a foundation of Stephen the Great). Ilias gave to the said monastery half of the village Costana, in Suceava County, with a watermill, for the memory and religious services for the soul of Petru Vartic the hetman. There is known that, even Vartic was executed on the order of voivode Ilias in 1648, he was buried in the church of Voronet monastery. The donation is given as a gesture of reconciliation towards the aristocracy of the country, to prove the attachment of the voivode to the orthodox faith, as Ilias Rares was suspected by the aristocrats and the higher clergy that he intended to go Constantinople to convert to Islam.

„PLANUL DACIC” AL LUI IOAN IACOB HERACLID DESPOT (1561-1563)

Cătălin PUNGĂ

În secolul al XVI-lea, tema unirii Moldovei cu Țara Românească și chiar cu Transilvania devenea tot mai deschis vehiculată, sub benefica înrăurire a noului curent renașcentist. De altfel, ideea unirii politice a românilor nu fusese străină nici domnilor din veacul anterior, dar intențiile se transformă acum în reușite, chiar dacă de scurtă durată. Identificată cu întreg spațiul celor trei țări române, „Dacia” era folosită ca pretext pentru ca puternicii timpului să-și impună stăpânirea asupra întregului spațiu locuit de români. Inițiativele veneau fie din Ardeal, sub protectoratul Habsburgilor, fie din Moldova sau Țara Românească, având, de cele mai multe ori, ocrotirea puternicului regat Polon. Petru Rareș, Mircea Ciobanul, Giovanni Battista Castaldo, Alexandru Lăpușneanu sau Despot Heraclitul. Acestea sunt doar câteva nume ale celor care au îndrăznit a visa la realizarea unui puternic stat „Dacic” precum cel realizat, la 1600, de Mihai Viteazul.

În articolul de față ne propunem să adunăm laolaltă argumente ce susțin afirmația potrivit căreia Despot Vodă a fost primul care a prezentat un plan concret și deschis de unire politică a celor două state românești extracarpatice. Această idee se regăsește și la alți autori, în scrierile anterioare dedicate lui Iacob Heraclide Despotul, dar nu a mai fost tratată separat până acum¹. În *proclamația* către Moldoveni, ținută cu prilejul înscăunării sale ca domn al Moldovei (1561), Despot a expus un plan de unire politică a Moldovei cu Țara Românească și de câștigare a independenței. Domnul-aventurier folosea drept argument latinitatea poporului român și făcea apel la reînvierea vechilor virtuți romane. Despot nu s-a limitat doar la declarații, ci a înfăptuit și câteva gesturi simbolice: a bătut monedă cu efigia sa, a comandat un sigiliu domnesc și a poruncit a se turna o coroană „regală” de aur, pe care avea să o poarte, ca stăpânitor, sub numele de „Ioan”. Coroana, sigiliul și moneda erau, cum este bine știut, atribute ale unui domn suveran și ale unui stat independent. Evident, planul dacic al lui Despot era prea îndrăzneț pentru acea epocă, iar punerea lui în practică cerea timp și mai ales răbdare pentru a nu leza susceptibilitățile puternicilor vecini.

Conștient de unitatea de origine a limbii și poporului român, precum și de necesitatea realizării unității politice a celor trei Principate românești, Despot a făcut eforturi pentru a împlini dezideratul unificării. Discursul pronunțat de el cu ocazia înscăunării este acela al unui conducător conștient de misiunea civilizatoare a Statului, pe care și-l dorea independent în virtutea unor tradiții glorioase și pline de răspundere: „dorința mea nu este

¹ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. I, *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593*, Editura Albatros, București, 1980; Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot-vodă*, Editura Albatros, București, 1980; Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994.

alta decât aceea de a libera de tiranie țara și a o readuce în starea în care a fost în timpul ilustrațiilor mele părinți”². De asemenea, Heraclide promitea să lupte zi și noapte ca „să capete locurile Moldovei sale pe care le stăpânește păgânul”, pentru a face din Dunăre hotarul țării, „și nu numai acelea, dar și Țara Romanescă și toată Grecia”, cu ajutorul tuturor sfinților și „cu voi oameni sănătoși și războinici, coborători din valoroșii romani care au făcut să tremure lumea”. Ideea originii romane a poporului român era, la mijlocul secolului al XVI-lea, prea cunoscută pentru ca Despot – căruia nimic din cunoștințele umaniste ale timpului nu-i era străin – să nu o fi cunoscut, încă înainte de a veni ca domn în Moldova. Credem însă că izvorul acestor idei, de largă circulație europeană, se afla în mediul românesc. Dacă ideea unificării ar fi fost străină de mentalitatea colectivă românească a acelor vremuri, este greu de acceptat că aceasta ar fi găsit aici un ecou, cu atât mai mult cu cât ea venea de la un domn străin de religia țării³. Unii istorici, mai rezervați, sunt de părere că ar fi mai ușor de crezut că discursul lui Despot a urmărit o finalitate politică precisă, imediată, și nu un ideal mai îndepărtat, oarecum utopic pentru acea epocă. Despot a știut că țara avea să fie receptivă la pomenirea timpurilor de glorioase fapte ale strămoșilor, la afirmarea originii romane a locuitorilor. O asemenea declarație a fost, în fapt, o încercare a domnului de *captatio benevolentiae*, care să-i asigure adeziunea poporului asupra căruia urma să domnească⁴.

În afara ideii latinității, discursul domnitorului către țară transmitea moldovenilor și ideea originii comune a tuturor românilor. Potrivit părerii lui Adolf Armbruster, Despot ar fi elaborat un plan de unire politică personală a celor trei țări române, care și-a găsit locul perfect în cadrul unui larg proiect de eliberare antiotomană. „Se realizează așadar, pentru prima oară, o asociere politică a ideii romanității românilor cu cea a unității naționale”⁵. Este adevărat că, în același discurs către țară, Despot depășea limitele spațiului „dacic” atunci când își propunea să elibereze „Țara Românească și apoi toată Grecia”, făcând cunoscuți lumii întregi „pe adevărații romani și urmașii lor” (locuitorii din vechiul areal al Imperiului Bizantin, din Rumelia otomană, se numeau însă „romei”, adică „romani”) ⁶.

Toate diplomele de nobilitate pe care le primise Despot, precum și însemnele sale heraldice, – din perioada când era doar pretendent la tronul Moldovei, și cu atât mai mult după aceea – sunt realizate spre a susține acest deziderat al Heraclidului. Astfel, pe monedele mijlocii și mari emise în timpul domniei sale au fost redată elementele heraldice descrise în diploma dăruită de Carol Quintus, la 22 octombrie 1555: „Un scut de aceeași lungime și lățime, împărțit în patru părți egale. În stânga jos, pe câmpul alb (*de argint*, n.n.), să fie un pește de culoare naturală, având în gură un inel de aur împodobit cu mărgăritar; coada peștelui să fie întoarsă către partea interioară a scutului, iar capul ridicat în sus. Partea din dreapta scutului să aibă, tot în câmp alb, un templu de formă rotundă, de culoare albastră, cu uși negre. Pe partea din stânga-sus a scutului trebuie să fie cuprinsă, în câmp deschis galben (*auriu*, n.n.), un dafin cu o rădăcină, în mărime și culoare naturală, al cărui

2

3 Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Academiei, București, 1972, p. 95.4 *Ibidem*, p. 96.5 *Ibidem*.6 Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/I, București, 1891, p. 416.

trunchi îl înfășoară un șarpe verde cu pete albastre, având capul întors către interior, iar coada spre exteriorul scutului. Partea din dreapta-jos, trebuie să cuprindă un leu cu gheare roșii sau argintii, cu limba scoasă afară și coada în sus, îndoită pe spate, ca și cum ar sări într-o peșteră” (Fig. 1).

Interpretări heraldice ale acestei steme sunt oferite de Octavian Iliescu⁷, Dan Cernovodeanu⁸ și Gheorghe Pungă⁹. Au fost descoperite, de către cercetătorii amintiți, enigmele talerului emis de Despot Vodă. Acest taler de argint, cu diametrul de 44 mm, are pe revers un cartuș împărțit în 16 cartiere, grupate patru câte patru, în abis (ecusonul central) figurând capul de bour, stema Moldovei. Primul câmp este scartelat și conține cele patru elemente heraldice concesate de Carol Quintus (templul, dafinul cu șarpele, leul și peștele cu inelul în gură); cartierul IV repetă aceste însemne; cartierul II cuprinde scutul cu stema dinastică a Moldovei, acvila bicefală habsburgică, un dafin fără șarpe și o coroană deschisă, cu cu trei fleuroane, între care sunt amplasate două rozete; în cartierul III se repetă trei simboluri din cartierul II, în ordinea: coroană, acvilă bicefală, stemă, iar dafinul este înlocuit cu o cruce. Cartușul este timbrat de o acvilă bicefală, deasupra căreia se găsește o coroană deschisă. Simbolurile acestea au fost reproduse și pe talerul emis de Despot în 1563.

Cercetătorii sunt de acord că Iacob Heraclid era un cunoscător al regulilor heraldice occidentale și nu exclud posibilitatea ca el să fi colaborat cu heraldistul Curtii Imperiale la realizarea Diplomei și deci și la baterea monedelor.

Octavian Iliescu interpreta prezența celor două rozete ca fiind un simbol al planului visat de Iacob Heraclid, de a uni cele două țări românești sub sceptrul său. Istoricul Gheorghe Pungă era însă de părere că ele reprezintă cele cinci ramuri concesate de Carol V, prin aceeași diplomă, și că redarea lor de două ori avea doar scopul de a umple, în mod simetric, spațiile dintre fleuroanele cruciforme ale coroanei; acesta pentru că, deși Despot își dorea unirea cu Țara Românească, pregătise pentru tronul muntenesc pe un pretendent, Dimitrie, care nu era decât omul de legătură dintre protestanții germani și patriarhul Constantinopolului¹⁰. Se știe că Despot avea pregătit și pentru Transilvania un pretendent. În acest context, nu excludem posibilitatea ca planul invocat să fi urmărit, pentru început, impunerea pe tronurile țărilor vecine a doi principii aliați, devotați aceluiași proiect, pentru ca mai apoi, „într-un mare și nou Bizanț”, aceștia să nu mai fie decât simpli guvernatori, supt sceptrul autoritar al unui *basilikos*, precum Despot Heraclidul. Pentru susținerea acestei ipoteze poate fi invocat raportul expedit de Belsius lui Maximilian de Habsburg, la 13 iunie 1562, din care aflăm că domnul Moldovei ar fi cerut secuilor „să-l primească drept rege, sau pe el sau pe cine va voi el”. Poate fi luată în considerare și opinia istoricului Ilie Țabrea, care susține că Despot a bătut dinari de argint cu diametrul de 16 mm, pentru a circula în Transilvania. Moneda avea pe avers un scut scartelat astfel: primul cartier în două fascii; al doilea cu o cruce cu două brațe; în al III-lea două capete încoronate; și în al patrulea un leu

⁷ Octavian Iliescu, *Destăinuirile unei steme*, în „Magazin istoric”, 1969, nr. 7.8, p. 166-169.

⁸ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică din România*, București, 1977, p. 84.

⁹ Gheorghe Pungă, *Studii de istorie medievală și științe auxiliare* (I), Casa Editorială Demiurg, Iași, 1999, p. 49.

¹⁰ *Ibidem*, p. 50.

în poziția spre stânga, alergând. Totul era însoțit de un corb cu un inel în cioc, așa cum apărea pe dinarii ungurești ai lui Matias Corvin. Pe revers era chipul Madonei¹¹.

Potrivit relatărilor din epocă, se știe că Despot a folosit două coroane după urcarea pe tronul Moldovei. Amândouă erau confecționate din aur pur. Una era princiară, ce i se cuvenea în mai vechea calitate de „principe de Samos”; cealaltă coroană, „regală”, urma să fie purtată de acesta după urcarea pe tronul Moldovei. Despot a refuzat să mai poarte vechea coroană a țării și a comandat alta, o coroană „regală”, așa cum spune Sommer¹², pentru a aminti de puterea vechilor voievozi ai Moldovei, al căror urmaș se declara. Diploma imperială primită de la Carol Quintul preciza semnificația coroanei deschise, ce reprezenta descendența lui Despot dintr-o „familie nobilă și regală”.

De altfel, Despot a uzurpat – cu scopul legitimării idealului său, de unire a românilor – cel mai înalt titlu asumat de unii împărați romani: pe aversul monedelor bătute de el se poate citi legenda: „HERACLES DESPOTE. PATRIS PATRIE”. Acest titlu de „părinte al patriei” apare și în unele documente emise de el, precum cel de la 11 septembrie 1562, în care avea intitulăția „Ioan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, părintele patriei”. Cu acest titlu fusese investit Octavian Augustus de către Senatul Roman, în anul 2 a. Chr. – primind astfel și dreptul de a controla toate magistraturile¹³. De altfel, pe monede chipul lui Despot apare redat purtând pe cap coroană deschisă și având alături celelalte atribute ale puterii (sceptrul și spada), fapt ce amintește de sigiliile regale din Occident¹⁴ (Fig. 2).

În ce privește stema Moldovei care apare pe o pecete atârnată a unui document emis de Despot – descoperită și publicată de N. Iorga – aceasta avea „între alte steme, bourul moldovenesc cu stema între coarne, deasupra căreia i se răschiră (desfac, n.n.) aripile vulturului împărătesc cu două capete, iar legenda greacă zice: «Pecetea Heraclidului Despot de Paros, de Samos, al Moldovei și celelalte»”¹⁵, nu sunt multe de spus. Pecetea era folosită de domn și la 1560, în scrisori pe care le adresa brașovenilor și în care solicita, returnarea bunurilor sale rămase după plecarea grăbită din oraș, sau o comandă de tunuri făcută pixidarului Thomas Messerschmidt. Gheorghe Pungă remarcă faptul că prezența bourului, la acea dată, în sigiliul lui Despot nu trebuie să surprindă, deoarece acesta era recunoscut oficial ca și pretendent la tronul Moldovei¹⁶. La fel și diploma pe care Ferdinand de Habsburg o acorda lui Despot, la 9 aprilie 1560 și care făcea referire specială la ocuparea tronului de la Suceava de către Heraclide. Un inel sigilar pe care Despot și-l făurise avea redat bourul într-un scut timbrat de o coroană deschisă, încadrat de o parte și de alta de inițialele latinești „D.I.”.

Visurile lui Despot se puteau înfăptui, așa cum recunoștea și el, numai „cu ajutorul și favoarea împăratului Ferdinand, domnul meu foarte darnic”, în contextul mai amplu al

¹¹ *Ibidem*, p. 51.

¹² Cf. Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, *Viața lui Despot Vodă. Istoriografia renașterii despre Români*, introducere, schițe biografice, text latin stabilit traducere, note și comentarii, indice de Traian Diaconescu, Editura Institutul European, 1998, *passim*.

¹³ *Ibidem*, p. 53.

¹⁴ *Ibidem*, p. 53, nota 47.

¹⁵ *Ibidem*, p. 47.

¹⁶ *Ibidem* p. 46.

pregătirii unei cruciade antiotomane¹⁷. Cea mai elocventă ilustrare a acestei idei este moneda de argint emisă în 1563, care oferă imaginea unirii sub conducerea Moldovei și sub protectoratul lui Ferdinand (poate și a Poloniei) pentru că, la 1 iunie 1562, austriecii încheiaseră pacea cu turcii. Moldova este reprezentată în central, prin capul de bour; urmează apoi vulturul Munteniei (Transalpina), iar dedesubt turnurile Transilvaniei. Mai apar însemnele Imperiului Romano-German și poate chiar ale Poloniei. Toate sunt puse sub ocrotirea vulturului bicefal austriac (bizantin?).

Urmând exemplul lui Petru Rareș și mai apoi al rivalului său direct, Alexandru Lăpușneanu, Despot pretinde a fi nepotul lui Ștefan cel Mare, și a revendicat posesiunile Moldovei de pe teritoriul transilvănean, Ciceul și Cetatea de Baltă, pe care Ioan Zapolya le confiscase după fuga lui Lăpușneanu. Contextul politic extern îi era favorabil. Documentele schimbate între el și Habsburgi, în primele luni ale anului 1562, dovedeau că principele Ioan Sigismund al Transilvaniei, avea reale motive de temere. Cele două armate urmau a ataca Transilvania atât dinspre partea Ungariei cât și dinspre Moldova. Despot și Ferdinand s-au folosit de nemulțumirile secuilor față de măsurile pe care principele Transilvaniei le luase față de ei, restrângându-le vechile libertăți și privilegii. Anton Székely, apropiatul lui Despot, originar din Trei Scaune, urma să aibă un rol important în mobilizarea secuilor. Planul lui Ferdinand de a alunga pe Ioan Sigismund Zapolya și a cuceri Transilvania nu a avut însă succes. Trupele lui Francisc Zay au fost înfrânte, iar Despot și-a concentrat forțele la granița vestică, dar s-a temut să intervină, cu atât mai mult cu cât poziția sa la tronul Moldovei nu era consolidată. Sultanul, care nu-i recunoscuse încă domnia, îi cerea acum un gest de credință, solicitând să-l ajute cu trupe pe principele Transilvaniei¹⁸. În aceste condiții, este greu de spus cu ce scop fuseseră concentrate trupele lui Despot la granița transilvană.

Cu siguranță că domnul Moldovei nu a fost străin de răscoala secuilor și avusese chiar intenția de a intra în Transilvania încă de când se zvonise că Ioan Zapolya ar fi pe moarte. Numai că ajungând cu trupele (700 de soldați) până la Troțuș, a aflat, spune Nicolae Costin, „că s-au însămătoșit craiul și s-au întorsu îndată înapoi la scaunul său”¹⁹. Domnitorul nu a intervenit cu cei 28 000 de soldați pe care-i promisese drept ajutor lui Zapolya, ci a așteptat să fructifice pentru sine intervenția armatei imperiale a lui Ferdinand, care urma să-l ajute pe secui. Răsculații secuiei au făcut apel la Despot pentru ca acesta să medieze o împăcare între ei și principe. Despot a rămas în expectativă. Poate să fi avut ceva vești legate de tratatul ce urma a fi încheiat la Praga, între Ferdinand și Sultan. Prin urmare, Heraclide, a trimis la curtea transilvană pe boierul Orăș, ca să medieze conflictul cu răsculații, iar pe Paul Székely, care era la acea vreme pârcălab de Suceava, îl trimetea pentru tratative legate de redobândirea Cetății de Baltă și a Ciceului: „să se prefacă acesta rebel față de mine (de Despot) și să ocupe cu forța Țara Secuilor”²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, p. 46.

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române*, II, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1970, p. 172.

¹⁹ Nicolae Costin, *Opere*, vol I, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție cu studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, Editura Junimea, Iași, p. 207.

²⁰ *Călători străini*, II, p. 201.

Conjunctura internațională nu a fost favorabilă nici răsculaților nici lui Despot. La 1 iunie era ratificat tratatul turco-habsburgic. În aceste condiții imperialii se retrag din Transilvania. Secuii se temeau la fel de mult ca și de Ioan Zapolya, de intervenția lui Despot, care îi atenționase ca să-l „primească drept rege sau pe el sau pe cine va voi el, atunci când fiul lui Ioan ar fi gonit din domnie”²¹. Răsculații sunt lăsați la voia întâmplării și sunt înfrânți de armata principelui și a nobililor transilvăneni.

Intenția lui Despot de a-și întinde autoritatea asupra acestui teritoriu românesc era evidentă și cunoscută de agenții imperiali care avertizau despre posibilitatea ca Transilvania să fie „răpită în scurtă vreme de turci, sau de a fi ocupată chiar de Despot, chiar pe seama sa ... în primul rând la moartea sultanului”. Așa că, îndemnau ocuparea ei ... „și nu trebuie să ne împiedice armistițiul care și altminteri anul acesta va fi rupt de moartea sultanului”²².

Ioan Sigismund Zapolya intenționa el însuși a realiza unitatea celor trei state, dar sub sceptrul său. Disputa dintre cei doi era atât de mare încât Despot amenința că „acele moșii i le va scoate el fie și din piept”. Numai că, în toamnă reușita a fost a lui Ioan Sigismund. Moldova proclama ca domn pe Tomșa, ca pe „un nou Ștefan-Vodă”, iar ajutoarele din Transilvania pentru cucerirea Sucevei unde era asediat Despot nu întârziară să apară.

Țara Românească nu lipsea din proiectul reconstituirii „vechii Dacii”. Încă din epoca lui Alexandru Lăpușenau Moldova a revenit la politica de protectorat politic față de Țara Românească, politică pe care de altfel o duseseră și iluștrii predecesori ai domnului. Este cert faptul că Despot a considerat Țara Românească ca fiind o parte integrantă a moștenirii sale politice, moștenire ce se lega de refacerea unității politice a vechii Dacii. Titulatura vorbește de la sine: „*Heraclides Iacobus Basilicus Dei gratia Despotas Sami etc regni Moldaviae princeps, palatinus Walachiae, gentis utriusque dominus et haeres...*”. Având în vedere că domnul folosea această titulatură mai ales în scrisorile adresate Habsburgilor, este limpede că se făcuse exponentul acestora în realizarea planului refacerii granițelor Sfântului Imperiului Roman de Națiune Germană, în limitele „naturale”, date de limesul danubian și de litoralul pontic. Evident, planul era prea îndrăzneț și punerea lui în practică cerea timp și mai ales răbdare pentru a nu leza susceptibilitatea vecinilor puternici. Este de discutat, mai ales, în ce măsură Despot a fost instrumentul planurilor Habsburgilor de a-și impune dominația politică la Dunărea de Jos, sau a urmărit propriul său plan politic de recuperare a gloriei antice Dacii. În mod firesc, în peregrinările sale din lumea germană, printre umaniștii adepți ai Reformei, s-a familiarizat cu justificarea istorică și politizarea noțiunii de Dacia, menită să legitimizeze pretențiile Casei de Austria în spațiul extra-carpatic și în bazinul pontic. De aici și până la visul „bizantin” al lui Despot nu a mai fost decât un pas. Stanislas Sarnicki (*Sarnicus*), contemporan și prieten intim al principelui, scria că Despot „se gândea să refacă el însuși acel regat, pe moment acoperit de pământ și de praf, și să-și împodobească fruntea cu coroana regală...”.

Politica lui Despot a fost aceea de zădărniciere a planurilor reformate de a prelua controlul asupra spațiului carpato-dunărean cu ajutorul Curții de la Viena. Ca urmare, după primirea investiturii sale ca Domn al Moldovei, Despot a „omis” să îl mai sprijine pe pretendentul Dimitrie, care fusese „frate întru credință”, în vederea ocupării tronului Țării

²¹ *Ibidem*, p. 202.

²² *Ibidem*, p. 251.

Românești. Acest Dimitrie, sârb de origine, a fost reprezentantul Patriarhiei din Constantinopol în discuțiile cu protestanții și om de încredere a lui Melancton. În marele plan reformat el urma a ocupa tronul Țării Românești, așa cum Despot fusese sprijinit să-l ocupe pe cel al Moldovei. Despot a continuat a să spere că poate ocupa el însuși tronul Țării Românești, folosindu-se, la început, de stratagema acceptării unei alianțe dinastice, sau prin punerea pe tronul muntenesc a unui candidat credincios lui. După luarea domnie Țării Românești, Petru cel Tânăr (1550-1568) s-a arătat dispus să încheie alianțe cu vecinii săi. Acesta a trimis la Despot o solie (13 aprilie 1562) în care cerea „pace și bună vecinătate” cu Moldova. Atunci se tratase și cu privire la căsătoria lui Despot, „în același timp cu învoiala pentru un fel de domnie ereditară”²³. La 6 iunie, boierii Moțoc și Avram din Bănila se întoarseră din Țara Românească unde fuseseră ca „pețitori după mireasă”. S-a decis ca nunta să fie pe 15 august, iar Despot urma să-i invite pe M.S. Împăratul, pe regele Spaniei, pe Maximilian, pe Nicolae Olahus, pe Nadasdy și pe Francisc Zay, regele Poloniei, pe ducele Albert al Prusiei, și pe Ioan Sigismund Zapolya²⁴.

Nunta a fost însă amânată pentru luna octombrie, sub pretextul că ar fi urmat a se oficia odată cu căsătoria fratelui miresei, domnul Țării Românești, cu fiica nobilului transilvănean Nicolae Cherepovici. Se pare că amânarea s-a datorat faptului că începuse a se ști despre armistițiul Habsburgilor cu turcii și deci se presupunea că însăși domnia lui Despot putea fi pusă în pericol. Mai mult, Moldova a fost atacată dinspre Țara Românească de către turci tocmiți de Alexandru Lăpușeanu, care spera să revină pe tronul Moldovei. Deși Despot i-a învins pe munteni și i-a obligat să plătească un tribut de 5000 de florini, „mireasa promisă mai înainte nu i-au dat-o”²⁵. Supărat, se pare, că aceste planuri ale sale au fost zădărnice, Iacob Heraclide a adus lângă el pe Nicolae Basarab, pretendent la tronul Țării Românești, fiul lui Barbu Craiovescu și nepotul lui Neagoe Basarab, cu șanse mari de a fi acceptat de turci și de parte a boierimii muntene²⁶.

Despot a încercat și o altă legătură matrimonială, cu o fată castelanului polonez Martin Zborowski, castelanul Cracoviei, proiect care a rămas nefinalizat, cu atât mai mult cu cât se pare că această decizie a stârnit nemulțumirea boierimii moldovene, care a decis înlăturarea lui de pe tron.

La 6 ianuarie 1563, Despot și cei apropiați lui mai sperau că unirea românilor din cele trei țări se poate realiza. Altfel de ce să mai fi pus la cale șiretenia legată de visul său premonitory și de viziunea potrivit căreia au apărut în iatacul Domnului „trei tineri înveșmântați în in strălucitor, precum sunt zugrăviți îngerii și că fiecare dintre ei purtau în mână câte o coroană? Născocirea a fost interpretată, așa cum își dorea Despot „cum că domnia lui se va întinde peste trei țări”²⁷.

Tot pe linia aceleiași politici de unificare trebuie să punem și decizia din 14 februarie 1563, pusă în practică la insistențele boierilor, de a lua Hotinul din stăpânirea lui Laski, „a

²³ *Ibidem*, p. 146.

²⁴ *Ibidem*, p. 177.

²⁵ *Ibidem*, 224.

²⁶ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455-1774), întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976, p. 58.

²⁷ *Călători străini*, II, p. 262.

slobozi oștenii”. Apoi au fost puși pârclăbi ai acelei cetăți doi moldoveni: Avram din Bănila și pe Moghilă, fiind întărită și garnizoana, cu 40 de pedestrași unguri. Cetatea Hotinului, una din cele mai puternice pe care le avea Moldova, îi fusese dată polonezului pentru că acesta îl împrumutase, înainte de urcarea pe tron, cu 10.000 de galbeni, bani pentru care își pusese amanet moșiile. Însă Despot a uitat binele făcut și a cedat Hotinul numai constrâns de împrejurări. Viitorul mare stat românesc trebuia să fie strașnic protejat de puternicele cetăți din răsărit, de pe malurile Nistrului.

În vara anului 1563 nemulțumirile față de domnia lui Despot au crescut: vechii săi aliați, Habsburgii, l-au părăsit în condițiile în care încheiaseră tratatul cu Poarta și nu mai aveau interesul unui aliat la granița Transilvaniei. Despot însuși a devenit credincios turcilor, în condițiile în care Ioan Zapolya și Sigismund August trimeteau pe mai departe scrisori la Înalta Poartă, în care se plâneau de duplicitatea domnului de la Suceava. Fostul său prieten, Laski, nemulțumit de faptul că i se luase Hotinul, l-a sprijinit pe o vreme pe cneazul Dimitrie Wiśniowiescki, care a atacat Moldova în vara lui 1563, pentru a obține tronul. Astfel, în momentul în care boierii au pus la cale îndepărtarea sa, Despot se afla singur și a căzut răpus de securea călăului, iar odată cu el și visul de a fi stăpânul unui puternic stat dacic.

“The Dacian Project” of John Jacob Heraclidis Despot (1561-1563)

Abstract

During the 16th century the subject of unification of Moldavia with Wallachia and even with Transylvania was more and more frequently discussed, under the influence of Renaissance scholars. The present paper we endeavor to corroborate the arguments supporting the hypothesis that voivode Despot was the first one presenting a concrete and public project of unification for the two Romanian principalities. This subject is discussed by other historians, in the context of the life and activity of John Jacob Heraclidis Despot, but this is the first time when this “Dacian Project” is treated as a separate theme.

Fig. 1. Talerul lui Despot vodă din 1562 (revers)

Fig. 2. Talerul lui Despot vodă din 1562 (avers)

PROBLEMA NAVIGAȚIEI LA PORȚILE DE FIER ÎN DEZBATERILE PARLAMENTULUI ROMÂNIEI (1899)

Sebastian-Dragoș BUNGHEZ

Problema Dunării reprezintă, pe bună dreptate, un subiect mult abordat în istoriografia românească și străină¹, pentru că a avut de-a lungul secolelor multiple implicații economice și politice. Insistența oamenilor politici și a savanților români de a pleda drepturile României în această chestiune a fost observată și de străini, astfel că un istoric american a scris o lucrare intitulată chiar *Dunărea noastră. Romania, the Great Powers, and the Danube Question. 1914-1921*².

În studiul de față nu ne propunem însă să analizăm decât un aspect al acestei chestiuni, anume reacțiile suscitade în Parlamentul României după deschiderea spre navigație a canalului construit de Ungaria la Porțile de Fier, ce fusese însoțită de instituirea unilaterală de către această țară a unor taxe de trecere exorbitante și a unor regulamente de poliție, navigație și pilotaj pe canal, ale căror prevederi încălcau suveranitatea României.

Numele de Porțile de Fier se aplică sectorului Dunării cuprins între Moldova Veche și Gura Văii, lung de 108 kilometri. Acolo navigația a fost mult timp îngreunată de prezența în albia fluviului a numeroase stânci și de existența unor adâncimi și viteze ale apei cu un mare grad de variabilitate (adâncimi între 0,50 m și 40-50 m și viteze ale curentului între 0,30 și 50 m/s). S-au făcut mai multe proiecte de amenajare a albiei pentru ușurarea navigației, începând încă din deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea³.

La Conferința de la Paris din 1858 reprezentantul Angliei, lordul Cowley, a propus și el înlăturarea stâncilor care puneau în pericol navigația, dar nu s-a luat nici o decizie concretă în acest sens⁴.

Austro-Ungaria, care dorea să-și asigure dominația pe cursul Dunării de Jos, a încercat să se folosească de Conferința de la Londra din 1871 pentru a obține dreptul exclusiv de a executa lucrările de ameliorare a navigației de la Porțile de Fier. Conferința a acordat însă mandat în această privință riveranilor acestui sector, adică Austro-Ungariei, Serbiei, României și Turciei, suzerana celor două principate. Lucrările n-au început nici după această hotărâre și, la Congresul de la Berlin din 1878, cu sprijinul lui Bismarck, Austro-Ungaria a primit dreptul de a executa singură lucrările de la Porțile de Fier⁵. Astfel,

¹ Vezi S. Mărieș, *Dunărea în istoria raporturilor politice internaționale ale României moderne. Repere istoriografice*, în AIIAI, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 553-559.

² R. C. Frucht, *Dunărea noastră. Romania, the Great Powers, and the Danube Question. 1914-1921*, New York-Boulder, 1982.

³ I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 93.

⁴ P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 155.

⁵ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 93-94.

articolul 57 al tratatului de la Berlin din 19 iunie/1 iulie 1878 prevedea încredințarea către Austro-Ungaria a „lucrărilor destinate a înlătura piedicile pe care Porțile de Fier și cataractele le opun navigației”. Pentru acoperirea cheltuielilor generate de executarea lucrărilor, Austro-Ungariei i se acorda și dreptul de a percepe o taxă provizorie, prevăzut și în tratatul de la Londra, din 1871⁶. În 1879 Consiliul de Miniștri pentru afacerile comune ale Dublei Monarhii a cedat responsabilitatea lucrărilor guvernului maghiar⁷. S-a realizat astfel un canal prin albia Dunării, inaugurat festiv cu prilejul sărbătoririi „Mileniului” statului ungar din 1896 și deschis navigației abia la 1 octombrie 1898⁸. Inițial navigația prin canal a fost gratuită, dar apoi guvernul ungar și-a anunțat intenția de a stabili taxe pentru trecerea prin canal, pentru a-și recupera fondurile investite în construcția acestuia. Proiectul acestor taxe, făcut public de guvernul maghiar, conținea unele prevederi care au stârnit îngrijorarea guvernanților români. Aceștia au început să se intereseze cu privire la data intrării în vigoare a taxelor⁹. Cu prilejul celei dintâi primiri a diplomaților de la București de după instalarea sa în funcție, ministrul de externe Ion Lahovari a discutat cu reprezentantul Austro-Ungariei, Pallavicini, și respectiva chestiune. El și-a exprimat speranța că perceperea taxelor va fi măcar amânată și a declarat că va studia această problemă, a cărei rezolvare o consideră drept „următoarea sa sarcină”¹⁰.

Îngrijorarea față de proiectul ungar a fost exprimată și în cadrul sesiunii extraordinare a Parlamentului din iunie 1899, de către P. S. Aurelian. Liderul drapelist a cerut, cu ocazia dezbaterii proiectului de răspuns al Senatului la Mesajul Tronului, ca guvernul să dea o declarație în care să arate „ce are să facă și cum are să urmeze față cu noile tarife ce au să se impună la Porțile-de-Fier”¹¹.

La 14 iulie 1899 guvernul ungar a edictat cinci regulamente privind navigația, poliția fluvială și perceperea de taxe la Porțile de Fier și la cataractele Dunării. Acestea au fost puse în aplicare la 1 septembrie 1899¹². Unele prevederi ale acestora încălcau suveranitatea statului român¹³, iar taxele anunțate erau diferențiate pe categorii de mărfuri, favorizând mărfurile de export ale Ungariei, în dauna celor ale altor țări, inclusiv România. Aceste taxe deveneau astfel o adevărată barieră vamală¹⁴ și încălcau articolul 111 din actul final al Congresului de la Viena (1815), aflat încă în vigoare, care prevedea că taxele de navigație trebuie aplicate uniform, nu în funcție de calitatea mărfii¹⁵. De aceea guvernul român a

⁶ V. Moisuc (publ.), *Din arhiva istoriei României*, în *Anale de istorie*, 1, 1976, p. 104.

⁷ Ș. Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale 1879-1898*, Cluj-Napoca, 1982, p. 134.

⁸ *Ibidem*, p. 137.

⁹ Cuciurano către Sturdza (Budapesta, 8/20 aprilie 1899), AMAE, Fond Problema 21, ani 1887-1903, vol. 27, f. 94.

¹⁰ Pallavicini către Goluchowski (București, 26 aprilie 1899), ANIC, Fond Casa Regală, dos. nr.7/1899, f. 95-96.

¹¹ D. S., ședința din 17 iunie 1899, p. 31.

¹² Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 139.

¹³ C. I. Băicoianu, *Dunărea. Privire istorică, economică și politică*, București, 1915, p. 129.

¹⁴ N. Dașcovici, *Dunărea noastră. O scurtă expunere până la zi a problemei dunărene, însoțită de textul Statutului de la Paris din 1921*, Editura Fundației Culturale Principele Carol, f. I, f.a., p. 48.

¹⁵ Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, loc. cit.

înaintat un protest oficial față de prevederile respectivelor regulamente, la 12/24 august 1899, fără însă ca Austro-Ungaria să ia vreo măsură în sensul solicitat¹⁶.

În aceste condiții dezbaterile parlamentare din ultima parte a anului 1899 s-au ocupat pe larg de chestiunea Porților de Fier.

Chiar din a doua zi a sesiunii parlamentare 1899-1900, P. S. Aurelian, care reintrase de curând în Comitetul executiv al P. N. L.¹⁷, a interpellat guvernul cu privire la atitudinea adoptată în chestiunea respectivă. El avea în vedere, printre altele, faptul că ministrul de comerț al Ungariei, Hegedus, declarase în fața comisiei financiare a Camerei ungare că „mai multe guverne străine, mai ales însă guvernul român, au ridicat oarecare dificultăți cu privire la taxele fluviale, care dificultăți au fost însă aplanate”¹⁸.

Discuția propriu-zisă referitoare la Porțile de Fier a avut loc cu prilejul dezbaterii proiectelor de răspuns la Mesajul Tronului, în ambele Camere ale Parlamentului. În Adunarea Deputaților, la 25 noiembrie 1899, Ionel Brătianu a atacat guvernul pe această temă. Pallavicini era de părere că el vorbea după dispozițiile lui D. A. Sturdza, care nefiind ales în Parlament la ultimele alegeri nu putea acționa în persoană pe acest teren de luptă¹⁹. În discursul său fiul lui Ion C. Brătianu a făcut un scurt istoric al regimului de navigație pe Dunăre²⁰, pentru a conchide că, potrivit tratatelor internaționale, libertatea navigației pe Dunăre nu poate fi împiedicată prin nici un fel de obstacol, că Austro-Ungariei i s-a încredințat doar executarea lucrărilor de la Porțile de Fier și perceperea de taxe pentru „despăgubirea lor”, nu și „fixarea acestor taxe”. O altă concluzie era că „Statele riverane au drepturi egale pentru elaborarea și aplicarea regulamentelor de navigație, de poliție fluvială, de supraveghere și de stabilire de taxe”²¹.

Ionel Brătianu a lăudat apoi acțiunea lui D. A. Sturdza în această chestiune. La 17/29 martie 1899 guvernul maghiar trimisese o notă guvernului român, prin intermediul legației Austro-Ungariei la București, în care îl înștiința că are de gând să aplice o taxă asupra vaselor ce trec pe la Porțile de Fier, începând de la 1 mai 1899 și supunea spre observație guvernului român un proiect de tarif. Sturdza, care era acuzat pe atunci de „trădare națională” de către opozanții săi, a răspuns printr-o notă datată 30 martie/11 aprilie 1899. În aceasta, el solicita amânarea percepției taxelor din considerente practice (companiile de transport pe Dunăre contractaseră deja angajamente, fără a ști că taxele aveau să fie aplicate încă din primăvară etc.). Totodată primul-ministru român reclama faptul că taxele preconizate, prin faptul că nu sunt „fixe și de o valoare convenabilă” și sunt stabilite „pe mărfuri”, clasate „în categorii”, sunt contrare unor prevederi ale tratatului de la Paris din 1856, aflate încă în vigoare, care stabilesc că nu se poate percepe „nici o taxă pe mărfurile care se găsesc pe bordul vaselor”. În finalul notei, guvernul imperial și regal era invitat să se pună în legătură cu statele riverane

¹⁶ *Ibidem*, p. 143.

¹⁷ A. Stan, M. Iosa, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, București, 1996, p. 328.

¹⁸ D. S., ședința din 16 noiembrie 1899, p. 4.

¹⁹ Pallavicini către Goluchowski (București, 14 decembrie 1899), ANIC, Fond Casa Regală, dos.nr.7/1899, f. 202.

²⁰ D. A. D., ședința din 25 noiembrie 1899, p. 25.

²¹ *Ibidem*, p. 26.

pentru a stabili taxele „de comun acord cu ele”. În urma schimbului de note Austro-Ungaria a amânat *sine die* perceperea taxelor²².

Dar după căderea guvernului liberal, la 15 iulie 1899 Ungaria a anunțat aplicarea taxelor începând din septembrie 1899 și a publicat un complex de cinci regulamente relative la stabilirea și perceperea taxelor de navigație, la organizarea unei autorități regale ungare a Dunării-de-Jos, la poliția acestei secțiuni și la pilotaj. După părerea lui Brătianu aceste regulamente jigneau „interesele, drepturile și prestigiul nostru național”. Nici lucrările nu erau terminate și nici bine concepute, astfel încât navigația se desfășura cu greutate. Ba chiar se putea bănuși că prin terminarea doar a lucrărilor de pe porțiunea dintre Turnu Severin și Orșova, unde era „capul liniilor ferate maghiare”, s-a urmărit nu „libera trecere a navigației de la Sulina la Presburg, dar liberul acces al transporturilor maghiare de la Orșova până la Sulina. Interesul internațional care a dictat hotărârile de la Londra (Ionel Brătianu afirmă în discursul său că decizia Congresului de la Berlin de a încredința Austro-Ungariei lucrările de la Porțile de Fier a fost confirmarea hotărârii anterioare, luate de Conferința de la Londra din 1871-n. a.), a fost astfel înlocuit printr-un interes special și propriu al Statului maghiar. Costisitoare lucrări au căutat ca bastimentele de la Sulina, în loc de a fi oprite la Severin, să fie oprite la Orșova”²³.

În privința taxelor, nu mărimea, ci arbitrarul lor îl îngrijora pe I. I. C. Brătianu. El se temea ca nu cumva, așa cum ministrul maghiar al comerțului le stabilise, în viitor să le și modifice. Astfel, prin aceste „adevărate taxe vamale” guvernul vecin ar fi putut lovi oricând comerțul internațional al României. Totodată, prin înființarea unei autorități regale ungare a Dunării-de-Jos, al cărei domeniu de competență era prevăzut să se întindă până în portul românesc Turnu-Severin, fără măcar a consulta înainte guvernul român, se încălcau grav drepturile și suveranitatea României²⁴.

El a criticat apoi guvernul pentru că nu informase opinia publică despre stadiul acestei chestiuni, nici prin publicarea unei *Cărți Verzi*, nici prin includerea în Mesajul Tronului a vreunei referiri la ea. A arătat că în 1881, când se punea problema Dunării, guvernul liberal introdusese în Mesaj un fragment în care se afirmă cu tărie interesele României. Pe de altă parte Brătianu s-a declarat îngrijorat de faptul că presa oficioasă, prin atacurile la adresa Partidului Național Liberal, a acțiunilor foștilor săi conducători la Congresul de la Berlin, furniza arme maghiarilor împotriva intereselor naționale ale României²⁵.

Un alt motiv de îngrijorare era încălcarea unei decizii a Conferinței de la Londra din 1871, care stabilise că vasele ce nu se folosesc de lucrările de ameliorare a navigației nu trebuie să plătească taxă. Un ofițer din flota comercială română, care dăduse ordin unor vase să treacă pe partea necanalizată a albiei Dunării, fusese mutat de guvern și de atunci vasele românești treceau numai prin canal, plătind taxele impuse de guvernul maghiar. În încheiere fruntașul liberal și-a exprimat teama că „neluându-se măsuri la vreme țara să plătească greu, să fie atinse interesele ei vitale”²⁶.

²² *Ibidem*, p. 26-27.

²³ *Ibidem*, p. 27.

²⁴ *Ibidem*, p. 27-28.

²⁵ *Ibidem*, p. 28.

²⁶ *Ibidem*, p. 28-29.

Discursului lui Ionel Brătianu i-a răspuns Nicolae Filipescu printr-un atac violent împotriva P. N. L. Temperamentul conservator a arătat că guvernul liberal n-a reacționat atât de prompt la înștiințarea guvernului austro-ungar privind poliția fluvială precum reieșea din spusele antevorbitorului său. Deși comunicările în această privință fuseseră făcute cu șase luni înainte de căderea lui Sturdza de la putere, acesta n-a trimis la Viena acea notă energică, lăudată de Brătianu, decât în ziua demisiei sale, zicându-și poate că „dacă vor fi scuze le vor face alții”. Dimpotrivă, guvernul conservator, din primele zile ale existenței sale, a refuzat să dea autorizația de a se exercita poliția fluvială pe teritoriul românesc. S-au obținut și unele reduceri de taxe, ca și sprijinul guvernului rus pentru propunerile României²⁷. În continuare Filipescu s-a lansat într-o adevărată filipică la adresa liberalilor și, în special, a lui D. A. Sturdza, pe care l-a acuzat că și-a inaugurat „cu scuze activitatea guvernamentală” (aluzie la discursul de la Iași din 13 octombrie 1895 - n. a.). Totodată el a criticat activitatea lui Ion C. Brătianu la Congresul de la Berlin, pe motiv că, deși știa dinainte că Basarabia e pierdută, a luptat pentru ea doar pentru a „apăra situația guvernului liberal”. De aceea România a pierdut și compensațiile oferite și a avut de suportat și unele „consecințe nenorocite”, între care și prevederea privitoare la Porțile de Fier, care i-a oferit Ungariei prilejul de a avea pretențiile cunoscute. Filipescu mai credea și că agitarea chestiunii Porților de Fier de către liberali nu era decât un șantaj pentru a putea reveni la putere, asemănător cu folosirea chestiunii naționale în trecut. Dar el era sigur că țara nu se va mai încrede în P. N. L., fiindcă așa cum se bănuise că Sturdza făgăduise străinilor că odată ajuns la putere va înmormânta chestiunea națională, la fel se putea bănui și despre chestiunea Porților de Fier²⁸.

A doua zi, tot în cadrul dezbaterii răspunsului Camerei la Mesajul Tronului a luat cuvântul și șeful junimist, P. P. Carp, aflat în opoziție. Polemizând cu rivalii conservatori aflați la guvernare, dar și cu liberalii, el a spus că gruparea sa a „urmărit ideea că politica externă nu trebuie să fie o politică de partid, că nu putem să fim contra unguirilor la Orfeu, și pentru unguri la minister; că nu putem să avem, după cum suntem în opozițiune sau la guvern, o altă idee despre politica externă a acestei țări. După mine unul, trebuie o continuitate absolută și trebuie date dovezi că conservatorii și liberalii urmăresc aceeași țintă, neatârnat de luptele lor interne. O politică externă nu poate fi națională decât dacă și unii și alții o admit”²⁹.

În aceeași ședință din 26 noiembrie 1899, drapelistul Emil Costinescu, neintegrat încă în P. N. L. (reîntregirea liberală s-a realizat abia în noiembrie 1900)³⁰, a ținut să răspundă afirmațiilor făcute de Nicolae Filipescu. El a spus că în chestiunea Porților de Fier nu va intra „în dezvoltări”, căci atunci când guvernul conservator a venit la putere această problemă abia se pusese, iar de atunci nu s-au putut face „mari pași înainte”. Totuși, Costinescu a ținut să atragă atenția asupra importanței pe care o avea Dunărea pentru viața economică a României. Pe fluviu se putea transporta ieftin până la Regensburg petrolul exportat, iar în câțiva ani, prevedea el, petrolul avea să devină „afacerea cea mai importantă a

²⁷ *Ibidem*, p. 40.

²⁸ *Ibidem*, p. 40-41.

²⁹ *Ibidem*, ședința din 26 noiembrie 1899, p. 45.

³⁰ A. Stan, M. Iosa, *op. cit.*, p. 329.

țării, după agricultură”. De aceea guvernul era dator să dea explicații despre această problemă³¹.

În privința atitudinii adoptate la 1878 în problema Basarabiei de către guvernul liberal, Costinescu a afirmat că nici un guvern român n-ar fi putut abandona fără luptă acea provincie, fiindcă altfel „ar fi fost în vecii vecilor tratat de trădător”, iar dacă ar fi fost de acord să cedeze, cerând compensații, „ar fi fost lapidat”. Și în nici un caz Congresul de la Berlin n-ar fi acordat României lucrările de la Porțile de Fier, refuzând cererea Austro-Ungariei³².

Cât despre acuzația de șantaj în chestiunea Porților de Fier, adresată de Filipescu întregului Partid Liberal, Emil Costinescu a respins-o, spunând că ar fi putut cel mult să fie adresată lui D. A. Sturdza, fiindcă mulți liberali dezaprobă „precedentul în chestiunea națională”³³.

C. C. Arion a exprimat poziția junimiștilor în problema Porților de Fier: „În această cestiune vom păstra o atitudine cât se poate de rezervată. D. Brătianu a spus lucruri foarte bune, relativ la navigațiunea Dunării. Evident că vom fi cu toții în picioare ca să apărăm libertatea navigațiunii, de care e legată existența noastră economică. Da, foarte interesant este de a se pătrunde în caracterul acestor taxe și de a se vedea dacă ele se ating sau nu de libertatea de navigațiune, dacă sunt taxe vamale, destinate să îngreuneze comerțul român. În acest caz, desigur că vom protesta din toate puterile noastre, dar d-lor, noi aprobăm tot ce se face în apărarea intereselor și a demnității noastre, începând cu adresa d-lui Sturdza, acel cântec de lebadă al d-lui Sturdza; foarte frumos cântec și n-avem nimic de zis în contra lui. Vom aștepta însă declarațiunile băncii ministeriale: le va face acum, le va face altă dată, la conveniența sa.

E o cestiune diplomatică, în care rezerva se impune. Și desigur că numai atunci, când vom avea date oficiale, vom putea judeca activitatea sau neactivitatea guvernului în această cestiune”³⁴.

După C. C. Arion a luat cuvântul conservatorul I. C. Grădișteanu, raportorul proiectului de răspuns al Camerei la Mesajul Tronului. Acesta a arătat că problema Porților de Fier își are originea în tratatul de la Berlin, prin care s-a dat mandat Austro-Ungariei să efectueze lucrările de ameliorare a navigației pe acea porțiune a fluviului și să perceapă o taxă pentru a se despăgubi, și nu în tratatele de la Paris ori Londra. După părerea lui poziția Austro-Ungariei se deosebea de aceea a României prin interpretarea acestei prevederi. Dubla Monarhie susținea că are dreptul nu doar să perceapă, ci și să fixeze taxele, pe când România susținea că taxele trebuiau stabilite de către Austro-Ungaria împreună cu statele riverane și cu cele semnatare ale tratatului de la Berlin. O altă deosebire era aceea că România susținea că vasele care nu treceau prin canal, ci pe lângă el, să nu plătească taxa, iar Austro-Ungaria susținea că, pentru a-și putea recupera suma folosită la realizarea lucrărilor, toate vasele ar fi trebuit să treacă prin canal și să plătească taxă³⁵.

³¹ D. A. D., ședința din 2 noiembrie 1899, p. 49-50.

³² *Ibidem*, p. 50.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, ședința din 27 noiembrie 1899, p. 65.

³⁵ *Ibidem*, ședința din 27 noiembrie 1899, p. 66.

Grădișteanu a răspuns apoi întrebărilor puse în discursul lui Ionel Brătianu. El a spus că dacă guvernul nu a dat mai multe informații privitoare la această problemă e pentru că ea e încă „pendinte” și poate că n-ar fi fost înțelept să se facă publice anumite informații. Totuși guvernul urma să facă o declarație pe această temă în zilele următoare. Cât despre îngrijorarea că vasele românești trec numai prin canal și plătesc taxe, deși uneori ar putea să treacă pe lângă el, Grădișteanu a zis că guvernul n-a vrut să dea naștere unui conflict cu Austro-Ungaria, prin forțarea trecerii, pentru ca apoi să fie nevoit să ceară scuze, precum liberalii. Oricum, guvernul a apărut interesele românești cu toată tăria, refuzând Ungariei înființarea unui birou de percepere a taxelor pe teritoriul României și obținând sprijin diplomatic de la Rusia, care a trimis puterilor o circulară în care adopta punctul de vedere românesc. Garanții că interesele țării vor fi apărate erau, în viziunea deputatului conservator, și compunerea guvernului și aceea a majorității Parlamentului³⁶.

Două zile mai târziu, la 29 noiembrie 1899, a vorbit în Cameră ministrul de externe, Ion Lahovari. El a declarat că nu are a se plânger în privința atitudinii în Cameră în problema Porților de Fier nici din partea junimiștilor, nici din partea disidenților liberali (drapeliști-n. a.), ci doar din partea celor ce vor purta în fața posterității răspunderea neajunsurilor ce sunt suferite din partea ungarilor în această chestiune, a liberalilor. El a fost acuzat tocmai de fiul omului care „a apărut în mod nenorocit drepturile țării românești la congresul din Berlin, în această chestiune a Porților-de-Fier”³⁷.

Ionel Brătianu susținuse că originile acestei chestiuni ar data de la conferința de la Londra din 1871. Dar ca dovadă că nu e așa, Lahovari a citat o depeșă a agentului diplomatic al României de la Londra din acea perioadă, Ion Strat, în care se spunea că Austria cere dreptul de a curăța singură Porțile de Fier, angajându-se să se înțeleagă cu statele riverane în privința detaliilor de execuție și a fixării taxelor. Pe când alta a fost situația la Berlin. În articolul 57 al tratatului din 1878 nu sunt înscrise decât câteva principii, foarte laconic: ca Austria să execute singură lucrarea, iar riveranii să-i facă înlesniri pe malurile lor și tot ea să aibă dreptul de a percepe taxe provizorii, pentru a se despăgubi, nu se spune nimic despre vreo înțelegere cu statele riverane. Iar după război România avea alt prestigiu decât la 1871, cu care ar fi putut vorbi înaintea congresului european. Nici mai târziu, când Austro-Ungaria a delegat dreptul obținut la Berlin unei fracțiuni a imperiului, care are interese speciale, diferite de ale întregii monarhii, liberalii nu au ridicat obiecții în fața cabinetelor europene. Dimpotrivă, D.A. Sturdza a răspuns cu promptitudine tuturor cererilor adresate în timpul lucrărilor de către ministrul austro-ungar. Deci, dacă la Berlin s-a încălcat regimul de drept comun al râurilor internaționale, stabilit încă din 1815, potrivit căruia „acolo unde este un râu internațional care străbate mai multe State și pe cursul căruia sunt lucrări de făcut, aceste lucrări să se facă prin înțelegere comună de către statele riverane”, răspunderea este doar a partidului liberal³⁸.

În 1898, când guvernul maghiar a deschis canalul navigației, a înștiințat guvernul român că navigația avea să se facă provizoriu gratuit, că la Orșova s-a înființat un birou de navigație, că s-a creat un serviciu de pilotaj exclusiv unguresc și că se lucrează la regulamente

³⁶ *Ibidem*, p. 66-67.

³⁷ *Ibidem*, ședința din 29 noiembrie 1899, p. 83.

³⁸ *Ibidem*, p. 83-85.

de navigație ce vor fi edictate de către ministerul ungar de comerț. La această înștiințare Sturdza n-a făcut nici o observație, ci... a cerut mai multe exemplare din regulamentele provizorii primite. Abia după ce la 17 martie 1899 legația Austro-Ungariei de la București comunicase guvernului român că de la 1 mai 1899 vor fi percepute taxe pentru tranzitarea canalului de la Porțile de Fier și trimisese proiectul tarifului a răspuns și D.A. Sturdza prin nota din 29 martie 1899. După părerea lui Lahovari, acest răspuns, deși demn, nu era și complet, nu susținea o teză destul de largă, fapt explicabil prin graba în care a fost alcătuit (a fost înmănat chiar înaintea demisiei cabinetului liberal-N.A.). Ministrul de externe conservator aprecia tonul notei lui Sturdza, dar a respins „legenda” potrivit căreia prin intermediul acesteia s-ar fi obținut amânarea *sine die* a aplicării taxelor. În fapt amânarea era numai provizorie, pentru terminarea studiilor și soluționarea greutăților „de ordin tehnic”, nu era una definitivă, cum încercau liberalii s-o facă să pară³⁹.

După venirea la guvernare a conservatorilor, Ion Lahovari a studiat și el chestiunea Porților de Fier și a ajuns la concluzia că articolul 57 al tratatului de la Berlin stabilea doar trei puncte: dreptul Austro-Ungariei de a efectua lucrările, chiar în afara hotarelor sale, obligarea riveranilor să-și pună la dispoziție teritoriile pentru desfășurarea lucrărilor și dreptul pentru Austro-Ungaria să perceapă taxe provizorii, fără distincție de pavilioane, pe vasele ce aveau să se folosească de lucrări, ca să se despăgubească, în conformitate cu articolul 6 al tratatului de la Londra. Austro-Ungaria și apoi delegata ei, Ungaria, au interpretat însă în maniera cea mai largă respectivele prevederi. Ministrul de externe conservator a încercat să răspundă printr-o interpretare proprie a articolului 57, mai conformă cu drepturile României și cu interesul întregii Europe, care era libertatea navigației pe Dunăre. El a spus că Ungaria are dreptul de a percepe taxe, dar fiindcă Dunărea este un fluviu internațional, o singură putere nu are dreptul să edicteze în mod exclusiv tarife, pe o perioadă de 90 de ani (durata de amortizare a împrumutului făcut pentru realizarea lucrărilor). D. A. Sturdza, în nota trimisă de el, îndemnase guvernul austro-ungar să se înțeleagă cu guvernele statelor riverane. Lahovari, în schimb, a susținut că, dat fiind că Austro-Ungaria primise mandatul de a executa lucrările de la puterile semnatare ale tratatului de la Berlin, care vorbeau și în numele Serbiei și României, de vreme ce hotărau și despre apele lor, Dubla Monarhie ar trebui să se pună de acord cu toate aceste state „pentru alcătuirea tarifului și al taxelor”. Acest punct de vedere a fost adoptat și de Rusia, care a trimis în acest sens un memorandum puterilor semnatare ale tratatului de la Berlin. Un alt punct din nota trimisă de Lahovari pe 12/24 august 1899 guvernului austro-ungar se referea la problema navigației pe lângă canal. El a susținut că, în conformitate cu prevederile articolului 15 din tratatul de la Paris (1856) și ale articolului 6 din tratatul de la Londra (1871), vasele care ar trece prin vechea albie, alături de canal, nu ar trebui să plătească taxă. Ministrul de externe român a mai propus și înlocuirea serviciului de pilotaj ungar cu unul internațional, iar în privința poliției fluviale a declarat că nu va admite nici o imixtiune a unui stat străin în apele sau pe teritoriul românesc. Acestea au fost acțiunile guvernului conservator în chestiunea Porților de Fier, iar Lahovari credea că lor nu li se putea imputa

³⁹ *Ibidem*, p. 85-86.

nimic. De altfel, cum tratativele încă mai continuau, el ar fi putut să refuze să răspundă la atacurile liberalilor, dar a dorit să „lumineze” opinia publică⁴⁰.

Ultima acuzație la care a răspuns ministrul conservator s-a referit la faptul că toate vasele românești treceau prin canal și plăteau taxa, chiar și atunci când ar fi putut trece pe alături, iar guvernul pedepsise pe un funcționar de la direcția serviciului fluvial care ordonase unui vas să refuze plata taxei și să treacă pe lângă canal. Motivul pentru care se plătea taxa era că în caz contrar vapoarele românești riscau să fie oprite cu forța în apele austro-ungare. De aceea guvernul a hotărât să plătească taxa, până la rezolvarea pe cale diplomatică a chestiunii, la fel ca societatea de navigație Gagarin, din Rusia. Iar funcționarul de la serviciul fluvial a fost pedepsit fiindcă, fără a-și consulta șeful, a riscat să provoace un scandal diplomatic, cu răsunet în toată Europa⁴¹.

Cu acest discurs au luat sfârșit dezbaterile din Adunarea Deputaților consacrate chestiunii Porților de Fier.

În Senat discuțiile pe această temă au debutat pe 1 decembrie 1899, când liberalul Anton Carp a respins acuzația de șantaj pe chestiunea Porților de Fier, adresată partidului său în Cameră de către Nicolae Filipescu. El a spus că liberalii au ridicat respectiva chestiune doar atunci când au văzut că suveranitatea României pe malurile Dunării a fost încălcată și au făcut aceasta în liniște, fără a o transforma în armă de partid⁴².

La 2 decembrie 1899 proaspătul reintrat în P. N. L., P. S. Aurelian, a revenit cu un lung discurs asupra chestiunii Porților de Fier. El a amintit că încă din iunie a făcut o interpelare pe această temă, care n-a fost dezvoltată, spre marea lui părere de rău, fiindcă prin ea nu se urmărea decât ajutorarea guvernului. Senatorul liberal a declarat că nu consideră această chestiune, „de un interes atât de general și de însemnat”, drept o chestiune de partid, ci una „eminamente românească”, fapt pentru care o va cerceta „fără nici o preocupare de partid”. Toate agitațiile din Parlament și presă pe această temă urmăreau să ajute guvernul, care are nevoie să se sprijine și pe opoziție, pe întreaga țară, într-o astfel de chestiune. Deși liberalilor li s-a reproșat că n-au tăcut până la terminarea tratatelor, ei nu puteau s-o facă, de vreme ce o serie de oameni de stat din Austria și Ungaria au făcut declarații publice în legătură cu ea. Ministrul poate să răspundă doar ceea ce crede el de cuviință, fără să compromită negocierile⁴³.

În continuare senatorul liberal a făcut un istoric al situației internaționale a Dunării, începând cu Congresul de la Paris din 1856, pentru a arăta cum s-a ajuns la dificultățile în chestiunea Porților de Fier. El a conchis, arătând că: „prin tratatele din 1856, 1871 și 1878, n-au atins câtuși de puțin principiul libertății de navigațiune a Dunării, că s-a respectat în întregime lor drepturile riveranilor și că n-a dat drept nici unei puteri, cu de la sine, să se substituie puterilor europene și Statelor riverane. Reiese încă lămurit din tratate, că nimic nu se poate face la Dunăre fără autorizarea puterilor și lucrarea în comun acord a țărilor riverane”⁴⁴.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 87-88.

⁴¹ *Ibidem*, p. 88-89.

⁴² D. S., ședința din 1 decembrie 1899, p. 17.

⁴³ *Ibidem*, ședința din 2 decembrie 1899, p. 28-29.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 29-32.

O altă dovadă că cererile României sunt îndreptățite sunt precedentele stabilite de tratate internaționale încheiate de Austro-Ungaria. Astfel, în tratatul de navigație sârbo-austro-ungar din 1882 se spunea, între altele, că taxele ce se vor percepe în urma întreprinderii de către una din părți a unor lucrări de ameliorare sau de întreținere a navigației au drept scop recuperarea sumelor investite, iar nivelul lor va fi fixat prin „acord intervenit între cele două guverne.” Mai mult chiar, în 1866, când România nu era recunoscută independentă, Austro-Ungaria a încheiat o convenție pentru reglementarea navigației pe Prut cu țara noastră și cu Rusia. Acest act avea anexate un regulament de navigație și de poliție aplicabil Prutului și un tarif pentru perceperea unor taxe de navigație pe Prut, alcătuite în comun de cele trei state. Convenția prevedea și că o comisie mixtă, alcătuită din delegați ai celor trei țări trebuie să elaboreze toate regulamentele referitoare la navigația fluvială, la pilotaj și taxe. Având în vedere toate acestea, nu se cere decât ca dreptul de stat riveran al României să fie recunoscut la Dunăre, așa cum a fost recunoscut în 1866 la Prut⁴⁵.

Totuși, deși tratatele de la Paris, Londra și Berlin stabileau libertatea navigației pe Dunăre, ministrul ungar al comerțului a declarat în Parlamentul de la Budapesta că, în virtutea mandatului dat de Europa, „Ungaria are datoria și dreptul a supravegheerii continuu, administrațiunea și conducerea operei regulării Dunării la Porțile-de-Fier și întrebuințarea ei. (...) Această supraveghere, acest control se cuvine Ungariei, pentru că nici unul din Statele riverane nu a luat parte la lucrarea de regulare, nici direct nici indirect.” Autoritatea fiind ungurească, și limba în care funcționa avea să fie maghiara, iar pentru a-și exercita mandatul urma să aibă puterea de a debarca pe teritoriul român sau sârb. Funcționarii acestor state ar fi fost nevoiți să asculte de această autoritate, autoritățile lor centrale trebuind să-i înștiințeze din timp în acest sens. Această interpretare nu se bazează însă pe nici o prevedere a tratatului de la Berlin, care a dat Austro-Ungariei o simplă însărcinare tehnică. România trebuie să-și apere drepturile, dacă vrea ca Europa să nu-și retragă încrederea pe care și-a pus-o în ea când i-a acordat independența⁴⁶.

Aurelian a analizat apoi în detaliu cele cinci regulamente edictate de ministrul maghiar de comerț în vara lui 1899, demonstrând arbitrariul unora dintre prevederile lor, între care unele încălcau drepturile suverane ale României, iar altele instituiau adevărate taxe vamale la Porțile de Fier⁴⁷. Dar așa cum România respectă drepturile altora și ea este în drept să ceară respectarea drepturilor sale. Această atitudine a fost adoptată de statul român încă de la începutul acestei chestiuni, prin protestele din 1873 și din Mesajul regal din 1881. Nota lui D. A. Sturdza din 30 martie/11 aprilie 1899 e și ea un precedent în acest sens, ca și adresa lui P. P. Carp, ministrul României la Viena, din 1882. Cum Aurelian nu cunoștea în amănunt poziția guvernului privitoare la Porțile de Fier, a cerut lămuriri cu privire la atitudinea luată față de prevederile regulamentelor edictate de Ungaria, față de trecerea pe lângă canal, pe albia veche ș.a.m.d. El a dat asigurări că dacă guvernul va urma tradiția și va susține cu energie drepturile României, va avea sprijinul liberalilor⁴⁸.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 32-33.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 33-34.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 34-35.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 35-37.

În ultima parte a discursului său P. S. Aurelian a replicat unor afirmații ale ministrului de externe, I. Lahovari. El credea că toți sfetnicii regelui trebuie să-și cântărească bine cuvintele, mai ales în chestiunile internaționale, pentru a nu le „înrauri sau prejudeca”. Senatorul liberal se referea astfel la cuvintele adresate de Lahovari lui Ionel Brătianu în Cameră, când îl califica drept „fiul aceluia care n-a știut să apere interesele țării în această cestiune la congresul din Berlin”. Or, arăta fostul șef drapelist, la Berlin Brătianu și Kogălniceanu au luptat din greu pentru a încorona „opera începută pe câmpiile Bulgariei”, iar acum sunt acuzați că au compromis chestiunea Dunării. Dar puterile europene, dând acel mandat tehnic Austro-Ungariei, au mărit totodată „garanțiile asigurate libertății navigațiunii pe Dunăre”, prin articolul 52 al tratatului de la Berlin. „Nici un drept al României nu a fost micșorat, ci din contră pozițiunea ei a fost ridicată prin introducerea ei în comisiunea europeană”. România, nefiind în acel moment stat recunoscut ca independent pe plan internațional, nu avea la Berlin nici vot deliberativ, nici consultativ și a fost admisă numai pentru a-și susține situația, ceea ce reprezentanții săi au făcut cu o demnitate „mai presus de orice îndoială”. Lahovari pretindea ca în acea împrejurare România să fi cerut suprimarea articolului 57 din tratat, dar acum „reprezentând Statul român independent (...) nu îndrăznește să apere drepturi necontestabile ale țării, ci sucește și învârtește articolele clare până le întunecă înțelesul lor”⁴⁹. În sfârșit, Aurelian a dezaprobat revocarea de către guvern a maiorului Negrescu, ofițerul care dăduse ordin subordonaților săi să treacă prin vechea albie a Dunării, fiindcă acesta se conforma unei dispoziții categorice a conferinței de la Londra. Prin această măsură, opina fostul prim-ministru, guvernul conservator a „lovit iarăși într-o cestiune de principiu și tot în defavoarea drepturilor și intereselor noastre”. A evita conflicte internaționale e bine, dar nu trebuie să se ajungă la încălcarea suveranității statului român⁵⁰.

Senatorul conservator N. Procopescu a dat o scurtă replică discursurilor lui A. Carp și Aurelian. El l-a învinuit pe Aurelian că nu și-a ținut promisiunea de a trata obiectiv chestiunea Porților de Fier, fiindcă a căutat să degajeze partidul liberal de orice răspundere și a criticat acțiunea guvernului și răspunsul ministrului de externe dat în Cameră lui Ionel Brătianu. A rezumat apoi și el articolul 57 al tratatului de la Berlin, arătând că Ungaria nu are nici un temei să deducă din acesta că ar putea să fixeze tarifele ori să alcătuiască și să aplice ea singură regulamente de poliție fluvială și de pilotaj. De aceea România are dreptul să protesteze, ceea ce guvernul conservator a și făcut, reușind să ralieze la punctul său de vedere și o Mare Putere vecină (Rusia - n. a.). Spre deosebire de acesta, fostul guvern liberal nu a protestat din timp, deși primise comunicări că se vor alcătui regulamente, irosind astfel ocazia de a preîntâmpina „multe neajunsuri”. Și în trecut oameni politici de frunte au criticat „purtarea partidului liberal în cestiunea Dunării”, nu numai conservatori precum N. Blaremburg și Al. Lahovari, ci și un liberal precum Kogălniceanu. Acesta a rostit un discurs la Iași în care învinuia guvernul Ion C. Brătianu că în 1880 abandonase drepturile României în această cestiune. În încheiere Procopescu a învinuit partidul liberal că își face mereu un titlu de glorie din succesele dobândite în trecut, ca independența ori regalitatea, care se datorează în fapt mai mult regelui și bravurii armatei, dar își declină întotdeauna

⁴⁹ *Ibidem*, p. 37-40.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 40-41.

răspunderea atunci când e vorba de vreun insucces diplomatic, precum formularea articolului 57 din tratatul de la Berlin ori tratatul de la Londra asupra Dunării, din 1883⁵¹.

În aceeași ședință, din 3 decembrie 1899, a luat cuvântul și ministrul de externe, Ion Lahovari. Acesta a observat că deși Aurelian promisese că dacă va vedea guvernul că lucrează bine îi va da sprijinul, el nu și-a făcut iluzii, fiind sigur că liberalii totdeauna vor spune că nu a lucrat bine. El nu crede că vreodată în viitor opoziția liberală va da sprijin guvernului „într-o cestiune mare”. De aceea va răspunde acuzațiilor ce i s-au adus, atât de către Aurelian în Parlament, cât și de Sturdza în afara lui, rugându-l pe primul să-i transmită șefului partidului liberal replica⁵².

Față de acuzația lui Aurelian că, prin afirmația că ar exista ceva jignitor pentru drepturile României în articolul 57 din tratatul de la Berlin, Lahovari ar fi compromis interesele țării, el a invocat în ajutor două opinii ale unor frunțași ai P. N. L. din trecut. În 1881, atât Eugeniu Stătescu, cât și însuși Ion C. Brătianu au declarat în Parlament că tratatul de la Berlin, în privința Porților de Fier, a consacrat o derogare de la dreptul comun, în detrimentul statelor riverane, ale căror drepturi și interese au fost lovite. Dar dacă Europa a hotărât astfel, răspunzător e și guvernul liberal de atunci, care n-a putut să obțină aplicarea principiilor dreptului ginților pentru râurile internaționale, care fuseseră aplicate în cazul Prutului la 1866 și nici n-a fost în stare să determine Marile Puteri să respingă pretențiile exclusive ale Austriei, cum o făcuseră în 1871. Consecințele operei de atunci a lui Ion C. Brătianu vor dura 90 de ani, termenul planificat pentru amortizarea împrumutului făcut de Ungaria pentru plata lucrărilor de la Porțile de Fier. În tot acest timp va persista acolo regimul pe care Ungaria se străduiește acum să-l impună⁵³.

Analizând activitatea guvernului D. A. Sturdza în această chestiune, ministrul de externe conservator l-a acuzat pe șeful partidului liberal că n-a reacționat deloc la comunicările ce i s-au făcut, privitor la înființarea unui serviciu de pilotaj și a unui regulament, încă din 2 august 1898. El doar a transmis aceste înștiințări autorităților subordonate, precum regia monopolurilor, serviciul fluvial de navigație român etc. Abia la 30 martie 1899 a trimis Sturdza acea notă. În schimb, după venirea la putere a guvernului conservator, s-au făcut sesizări, prin note adresate Austro-Ungariei, relativ la toate chestiunile ce se pot ridica, aducându-se propuneri concrete, argumentate, în legătură cu înlocuirea serviciului de pilotaj exclusiv unguresc cu servicii de pilotaj care să depindă de fiecare societate de navigație, privind poliția fluvială ș.c.l. O dată primite înștiințările din vara și toamna lui 1898, datoria unui ministru de externe prevăzător ar fi fost să pună în mișcare diplomația, prin trimiterea la Viena a unei propuneri de elaborare, în comun acord, de către toate puterile interesate, a regulamentului de navigație, a tarifului de trecere și a celorlaltor reglementări. Totodată ar fi trebuit atenționate și celelalte guverne asupra respectivei chestiuni și a punctului de vedere al României. Astfel, dacă s-ar fi obținut sprijin din partea altor țări încă de pe atunci, ar fi fost mult mai ușor să se ajungă la o înțelegere cu Austro-Ungaria. Cum însă momentul n-a fost valorificat, Dubla Monarhie și-a afirmat dreptul exclusiv de a elabora regulamente și tarife, și e mult mai greu să faci o împărțire să

⁵¹ *Ibidem*, ședința din 3 decembrie 1899, p. 43-44.

⁵² *Ibidem*, p. 47-48.

⁵³ *Ibidem*, p. 48-49.

revină asupra actelor sale decât să tratezi cu ea înainte de a le săvârși. Dar guvernul conservator, deși a găsit o situație diplomatică grea, aflându-se în prezența unui fapt împlinit al Austro-Ungariei, a făcut tot ceea ce era cu putință: s-a adresat curtenitor atât acesteia, atrăgându-i atenția asupra divergențelor de opinie, cât și celorlalte puteri semnatare ale tratatului de la Berlin, cărora li s-a arătat că nu era vorba doar de un litigiu româno-austro-ungar, ci de „o chestiune europeană”. Deși încă nu au răspuns toate puterile, Rusia s-a alăturat punctului de vedere românesc și a adresat și celorlalte cabinete o circulară în acest sens.

Ion Lahovari și-a încheiat discursul citând o maximă moștenită de la fratele său, fostul ministru de externe Alexandru Lahovari, pe care o aplica în relațiile internaționale: „nici provocațiuni, nici umiliațiuni”⁵⁴.

La 4 decembrie 1899 și senatorul junimist P. Missir a exprimat un punct de vedere în privința Porților de Fier. El a calificat drept nesinceră învinuirea adusă de conservatori liberalilor, că din vina lor s-a pierdut la 1878 Basarabia, spunând că dacă Rusia a voit s-o ia, nimeni n-o putea împiedica. Missir bănuia de lipsă de sinceritate și reproșul adus de Nicolae Filipescu și Ion Lahovari liberalilor, că n-au fost în stare să evite o rea formulare a articolului 57 din tratatul de la Berlin, care ar compromite chestiunea Dunării. Or, după părerea senatorului junimist, deja încă prin tratatul de la Paris din 1856 „se făcuse un precedent excepțional la dreptul comun, căci au fost însărcinate să curețe gurile Dunării puterile europene(...)”. În tratatul de la Berlin s-a făcut același lucru, Europa întreagă a dat mandat unuia dintre riverani, care prezenta Europei mai multe garanții de a duce lucrarea la bun sfârșit”. Așa stând lucrurile, Missir afirma că junimiștii au impresia că reproșul făcut liberalilor este nesincer⁵⁵.

La 6 decembrie 1899 Em. Porumbaru s-a pronunțat și el în problema Porților de Fier. Pentru început senatorul drapelist a intrat în polemică cu ministrul de externe în legătură cu acuzațiile aduse P. N. L. pe tema Congresului de la Berlin. El credea că prin aceasta guvernul a făcut o eroare, fiindcă s-ar putea crede că e de părere că problema a fost „prejudecată” prin prevederile articolului 57 din tratatul de la Berlin. Lahovari i-a replicat spunând că prin acest articol Austro-Ungaria a primit „dreptul de a lucra în apele noastre fără voia noastră, de unde ea deduce și dreptul de a fixa tarifele și a face regulamentele”, iar dacă „nu i se acorda acest drept de a percepe o taxă, nu putea să interpreteze greșit acele dispozițiuni din tratat, și să le întindă peste limitele drepturilor acordate”. Ministrul de externe a conchis: „Tratatul în sine chiar este foarte defavorabil”. Porumbaru a găsit în această replică un prilej pentru a face un istoric al regimului legal al Dunării de la internaționalizarea ei în 1856, prin care a încercat să demonstreze că „ceea ce s-a făcut prin tratatul de la Berlin, nu este ceva cu totul nou în domeniul legislațiunii râurilor internaționale”. Potrivit regimului comun al râurilor internaționale, navigația pe ele ar trebui controlată de statele riverane, dar pentru că navigația pe Dunăre ține de „interese de ordine superioară, care aveau nevoie de a fi apărute”, prin Congresul de la Paris din 1856 s-a decis că principiile navigației pe Dunăre vor fi diferite de acelea valabile pe celelalte râuri internaționale. Aceste principii „vor face parte din dreptul public european și vor fi puse sub garanția puterilor”. Astfel Europa își asuma un

⁵⁴ *Ibidem*, p. 49-52.

⁵⁵ *Ibidem*, ședința din 4 decembrie 1899, p. 63-64.

„drept de intervențiune și de control” în afacerile Dunării, ceea ce era o „restricțiune adusă într-un interes european suveranității Statelor riverane”. În ceea ce privește Porțile de Fier, hotărârile reuniunilor internaționale de la Paris (1856) și de la Londra (1871) ca statele riverane să înlăture obstacolele naturale pentru navigație de acolo, prin colaborare între ele, nu au fost aduse la îndeplinire, din cauza neînțelegerilor dintre acestea. De aceea, când Austro-Ungaria a cerut la Congresul de la Berlin să i se acorde ei respectivele lucrări, în interesul navigației, celelalte Mari Puteri au fost de acord. Totuși, prin această hotărâre nu se urmărea restrângerea drepturilor celorlalte state riverane. Ele au rămas intacte, așa cum fuseseră „fixate prin tratatele anterioare”. Faptul că Austro-Ungariei i s-a dat dreptul de a percepe taxe pentru a-și recupera cheltuielile făcute cu lucrările nu e o derogare de la celelalte principii generale. Potrivit acestora „tariful trebuie fixat prin acordul comun al Statelor riverane în numele cărora s-au făcut lucrările, iar taxele trebuie să fie astfel combinate încât să nu treacă peste costul real al lucrărilor de interes comun, să nu aducă nici o piedică liberei navigațiuni și să nu constituie un privilegiu pentru vreunul din riverani în detrimentul celorlalți”⁵⁶.

Austro-Ungaria a interpretat însă altfel articolul 57. După ce a făcut un canal la Porțile de Fier, pentru că e nevoie ca acesta să fie întreținut și administrat, ea se crede în drept „a-și atribui administrațiunea și exploatarea canalului, care se întinde până în apele noastre, considerând acest drept ca o extensiune și ca o consecință a mandatului european”. Or, a interpreta astfel articolul 57 din tratatul de la Berlin „este a-i da un sens cu totul altul decât acela pe care au voit să i-l dea puterile care au subscris acel tratat”. După ce termină lucrările, Austro-Ungariei nu trebuie să-i mai rămână „decât dreptul de a percepe o taxă cu titlul de despăgubire, dacă se va constata că lucrările sunt terminate și după ce se va fixa cifra cheltuielilor”. Dar, după opinia specialiștilor care au examinat „cestiunea de aproape”, lucrările nu sunt definitiv terminate, căci porțiunea Dunării dintre Moldova și Orșova nu a fost curățată de piedicile puse navigației, deci Austro-Ungaria n-ar avea încă dreptul de a pretinde perceperea de taxe. Totodată modalitatea de realizare a lucrărilor deja înfăptuite este nesatisfăcătoare. Se poate chiar bănui că prin înlesnirea navigației doar pe porțiunea dintre Turnu-Severin și Orșova „Austro-Ungaria are interes ca traficul între Orient și Occident să se facă de la mare până la Orșova pe Dunăre, iar de la Orșova înainte pe drumurile de fier austro-ungare”. Iar navigația, pe porțiunea amenajată a Dunării, prezintă serioase inconveniente, din cauza concepției greșite a lucrărilor.

Mai mult chiar. „Pe lângă dreptul de a administra canalul și de a percepe o taxă pentru lucrările executate, Austro-Ungaria a construit la Orșova un port de transbordare, pe care l-a pus în legătură cu gara drumului de fier, a înființat acolo o autoritate administrativă, căreia i-a dat numele de *Prefectura regală ungară a navigațiunii pe Dunărea-de-Jos*, a instalat un personal numeros de funcționari de tot felul și un material bogat de vapoare și de aparate mecanice, a instituit servicii obligatorii de pilotagiu și de remorcare, și a creat un sistem complicat de formalități, care supun navigațiunea în acea parte a Dunării la cele mai aspre condițiuni. Așa, pentru un vas care merge în susul apei, trebuie să ia piloți de la prefectura ungară din Orșova, să ceară acolo remorchere speciale pentru tragerea lui pe canal, să facă toate formalitățile în limba ungară, iar pentru orice neînțelegere să se adreseze la prefectura

⁵⁶ *Ibidem*, ședința din 6 decembrie 1899, p. 74-75.

din Orșova și, în caz de nemulțumire, să apeleze, unde? La ministerul de comerț din Budapesta!” Acest regim încerca Ungaria să-l aplice nu doar în apele sale, ci și în apele românești ale Porților de Fier, asupra cărora avea pretenția să fie valabile regulamentele ei de navigație și de poliție fluvială. Dacă acest lucru avea să se întâmple, Porumbaru era de părere că s-ar fi creat României o situație chiar mai rea decât aceea creată prin proiectul Barrère, care fusese adoptat de Conferința de la Londra din 1883, dar eforturile guvernului de atunci contribuiseră ca el să rămână „literă moartă”⁵⁷.

În ceea ce privește atitudinea guvernului român față de pretențiile Ungariei, Porumbaru găsea nemeritată imputarea făcută de Ion Lahovari lui D. A. Sturdza, că a trimis nota din 30 martie doar în ultima zi a guvernării sale, fiindcă ar fi vrut să se degajeze de răspundere. El credea că fostul prim-ministru a făcut foarte bine că a trimis acea notă bine formulată și că dacă n-ar fi făcut-o, conservatorii i-ar fi reproșat că a primit nota ungară din 17 martie și n-a reacționat la ea. Față de reproșul că Sturdza ar fi primit și alte note, înainte de 17 martie, la care n-a reacționat, Em. Porumbaru evita să se pronunțe doar pe baza unor fragmente din discursul lui Lahovari. Își rezerva opinia până la publicarea întregii corespondențe diplomatice. El se mira însă că Lahovari, după venirea sa la putere în aprilie, n-a emis prima notă în problema Porților-de-Fier decât pe 12 august. De aceea considera că guvernul conservator n-a avut „acea acțiune energică și hotărâtă pe care aș fi dorit s-o găsesc (...) nu atât în contra greutății taxelor, cât mai ales în contra regimului pe care Austro-Ungaria voiește a-l crea pe o porțiune a Dunării noastre, prin regulamentele de navigațiune și de poliție, edictate de guvernul din Budapesta”. Chestiunea Dunării este prea importantă pentru România, „căci ea reprezintă independența noastră economică”, pentru ca să „putem lăsa un singur moment ca drepturile și situațiunea noastră de Stat riveran să fie atinse”. Guvernul ar fi trebuit în primul rând să caute sprijin la celelalte state riverane, „care au interese identice cu ale noastre pe Dunărea-de-Jos”. Trebuia apoi denunțat puterilor semnatare ale tratatului de la Berlin, care au luat sub ocrotirea lor navigația pe Dunăre, „modul insolit” în care interpretează Austro-Ungaria prevederile articolului 57. Și chiar dacă România n-ar fi primit nici un sprijin, în această chestiune, trebuia să se apere și singură, fiindcă ea „privește drepturile noastre de suveranitate teritorială, pentru că aceasta este prima datorie a oricărui Stat care se bucură de independența lui politică”. Tocmai faptul că avem relații de prietenie cu Austro-Ungaria trebuie să îndemne guvernul să comunice la Viena și Budapesta că respectarea drepturilor și intereselor noastre este o condiție necesară a acestei prietenii. Or, el n-a găsit hotărâre în acțiunile de până acum ale guvernului. Dar ar fi fericit să vadă că negocierile acestuia vor fi încununate de succes și ar felicita guvernul într-un asemenea caz⁵⁸.

La 7 decembrie 1899 s-a implicat în discuția despre Porțile-de-Fier și senatorul conservator T. C. Văcărescu. La acuzațiile aduse guvernului în această problemă de către D. A. Sturdza el a răspuns prin acuzarea acestuia de „inconștiență” de mai multe ori în trecut. Astfel, șeful liberal a scris broșuri de acuzare contra guvernului, deși a reacționat la înștiințările guvernului maghiar privind Porțile de Fier abia în ziua căderii sale de la putere. El le-a scris la fel de inconștient cum a scris și „ditirambele” adresate regelui și pamfletul

⁵⁷ *Ibidem*, p. 76-77.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 77-79.

Spionul prusian. Guvernul conservator a apărut interesele țării la Porțile de Fier pe cât îi permitea tratatul de la Berlin, a cărui răspundere revine partidului liberal. Văcărescu l-a acuzat chiar pe Sturdza că poartă răspunderea pentru prevederile defavorabile României din acel tratat, fiindcă acesta, în calitate de trimis diplomatic, a raportat că la Pesta și la Viena i s-a promis ajutor pentru cauza Basarabiei, cu condiția să se lupte pe tărâm diplomatic împotriva cererilor Rusiei. De aceea părerea lui Kogălniceanu nu au fost ascultate și s-a adoptat acea atitudine de rezistență care a dus la pierderea Basarabiei, fără a se obține compensații pe măsură⁵⁹.

În aceeași ședință a Senatului, Titu Maiorescu a spus că apostrofarea violentă a lui Văcărescu la adresa lui Sturdza „este respinsă de mai 'nainte printr-un simplu fapt: prin absența domnului Dimitrie Sturdza din Parlament”. Ar fi fost de dorit ca Văcărescu să aștepte până ce Sturdza ar fi fost ales în Parlament înainte de a-l „apostrofa”.

Discursul lui Porumbaru a fost considerat „remarcabil” de către Titu Maiorescu, dar el a observat că în dezbaterile parlamentare consacrate problemelor internaționale „pendente” imaginea nu poate fi întreagă, fiindcă guvernul e obligat la rezervă. Membrii opoziției pot vorbi mai mult, și atunci ceea ce se degajă din aceste discuții este atitudinea pe care opoziția o dorește în respectiva chestiune, este prevestirea atitudinii pe care partidul respectiv ar avea-o ajuns la guvernare. De aceea, el l-a întrebat pe Porumbaru în numele cui a vorbit, dacă se consideră membru al P. N. L. sau nu (acesta era membru al disidenței drapeliste - n. a.). Partidul liberal a „mistificat” de două ori în trecut opinia publică cu declarațiile sale din opoziție, așa că „nu poate să mai inspire încredere în materie internațională”. Astfel, în noiembrie 1875 ziarul „Românul” condus de C. A. Rosetti, organ autorizat al P. N. L., i-a atacat pe conservatori că „umblă după gloriolă, că ar fi vorba să se schimbe Basarabia cu Dobrogea și să se schimbe gloriosul titlu de Domn al României pe numele feudal de Rege. Și chiar la 10 ianuarie 1876, „Românul” d-lui C. A. Rosetti ne amenința textual: Dacă aceasta o va face prințul Carol, atunci va „subscrie propria sa detronare”. Atitudinea de atunci a organului de presă liberal nu a împiedicat însă P. N. L. ca, o dată ajuns la guvernare, să piardă Basarabia, să ia Dobrogea și să proclame apoi și Regatul. O altă mistificare a avut loc atunci când P. N. L. a venit la putere cu „un program foarte violent și foarte imprudent susținut în opoziție în privința relațiilor noastre cu Ungaria”, pentru ca apoi să adopte o politică total diferită. Iar Porumbaru vine din nou din opoziție și vorbește într-o chestiune internațională importantă. Or, dacă partidul liberal vrea să mai inspire încredere în programul său din opoziție, trebuie să dea mai multe garanții. Abia când P. N. L. se va întregi cu toți membrii săi și își va spăla petele trecutului, redeşptând credința în onestitatea declarațiilor sale politice, discursul lui Porumbaru va avea o valoare în plus față de aceea literară⁶⁰.

Ultima intervenție în chestiunea Porților de Fier din sesiunea parlamentară 1899-1900 a avut loc la 9 decembrie 1899 și i-a aparținut lui Take Ionescu, personalitate marcantă a guvernului condus de Gheorghe Grigore Cantacuzino. El a spus că, deși în această privință s-a discutat mult, n-a fost abordată decât foarte puțin politica guvernului față de ea. S-a vorbit aproape numai de istoria chestiunii, de greșelile din trecut ale diferitelor guverne.

⁵⁹ *Ibidem*, ședința din 7 decembrie 1899, p. 85.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 88.

Opoziția este vinovată de această turnură a discuției, guvernul n-a făcut decât s-o urmeze. În afară de o critică anodină formulată de Em. Porumbaru, nu s-a zis nimic de politica actualului guvern. Iar Porumbaru nu a cerut decât ca drepturile noastre să fie strigate în gura mare, ceea ce au mai încercat și alții, cu un eșec complet. Porumbaru și Missir au încercat și să dovedească faptul că deciziile de la Berlin din 1878 au fost firești. Dar a se da cuiva mandat să lucreze în apele tale e o știrbire a drepturilor tale. Cât despre întrebarea pusă de unii dacă se putea decide altfel la Berlin, ea ține de istoria politică, nu de actualitate⁶¹.

Astfel se sfârșeau în Senat discuțiile consacrate chestiunii Porților de Fier în 1899.

Dezbaterile parlamentare din noiembrie și decembrie 1899 au fost urmărite cu mare atenție de ministrul Austro-Ungariei la București, marchizul Pallavicini. În raportul trimis despre ele ministrului de externe austro-ungar, contele Goluchowski, Pallavicini s-a arătat foarte critic față de clasa politică românească, spunând că dezbaterile sunt „o nouă dovadă că în această țară, chiar și atunci când situația este una serioasă (aluzie la severa criză financiară din acea perioadă⁶² - n. a.), nu se acordă nici o considerație adevăratelor interese ale țării, ci până și dificultățile situației sunt folosite pentru ca fiecare să se combată reciproc. Poziția țării este astăzi realmente astfel, încât s-ar impune muncă serioasă din partea tuturor, și totuși întreaga dezbatere a Adresei (răspunsul Camerei sau al Senatului la Mesajul Tronului - n. a.), aproape fără excepție, se compune din acuzații reciproce și recriminări fără folos”⁶³.

Suntem absolut de acord cu acest punct de vedere. O chestiune de politică externă de cea mai mare importanță pentru dezvoltarea economică și chiar pentru suveranitatea națională a României a devenit, pentru parlamentarii de toate orientările, doar un pretext pentru lupte politicianiste. De altfel, atacurile la adresa guvernelor nu aveau nici un suport în realitate, pentru că România nu dispunea singură de mijloacele necesare pentru a forța Austro-Ungaria și, în special, guvernul ungar să cedeze în această problemă. Doar dacă ar fi primit ajutorul altor Mari Puteri, capabile să facă presiuni eficiente asupra Austro-Ungariei, ar fi putut guvernul român să spere într-o modificare în sens favorabil a regimului de navigație la Porțile de Fier. Or, demersuri în acest sens fuseseră făcute de guvernul conservator, care primise sprijin din partea Rusiei și vor fi făcute peste câțiva ani și de liberalii ajunși la putere, pe lângă Germania.

Rezumând dezbaterile, se poate spune că P. N. L. și guvernele liberale din trecut au fost acuzate de către conservatori că n-au fost în stare să influențeze Congresul de la Berlin să dea, în problema Porților de Fier, o rezoluție mai favorabilă României. Lui D. A. Sturdza i s-a reproșat că nu a protestat la timp față de intenția Ungariei de a da hotărâri unilaterale la Porțile de Fier, când ar fi putut ralia mai ușor alte țări la protest și i s-a imputat că acum se folosește de această problemă ca de o armă politică împotriva guvernului conservator, prin publicarea de broșuri, atacuri în ziare și prin discursuri pe care le țin adepții săi din Parlament. Conservatorii erau și ei învinuiți că nu au acționat suficient de energic în această

⁶¹ *Ibidem*, ședința din 9 decembrie 1899, p. 115.

⁶² Vezi amănunte despre criza financiară în studiile lui R. Păiușan, *Criza datoriei externe în Europa sud-estică la cumpăna secolelor XIX-XX*, în *Revista istorică* (S. N.), 4, 1993, 3-4, p. 305-320; Idem, *Împrumutul extern al României din anul 1899*, în *Revista istorică* (S. N.), 6, 1995, 3-4, p. 295-308.

⁶³ Pallavicini către Goluchowski (București, 14 decembrie 1899), ANIC, Fond Casa Regală, dos. nr. 7/1899, f. 202. vezi și f. 203 și 214.

privință și că, prin atacurile la adresa guvernelor liberale din trecut încearcă să-și mascheze propria neputință din prezent, să afirme că, dacă nu reușesc să obțină mai mult, vina e a liberalilor, care nu au știut să acționeze mai bine în trecut și au ipotecat viitorul României.

Toate discuțiile din Parlament și demersurile diplomatice ale guvernelor României în chestiunea Porților de Fier s-au dovedit până la urmă zadarnice. Austro-Ungaria nu a modificat regimul impus prin regulamentele edictate în iulie 1899, fiindcă avea convingerea că Marile Puteri nu vor reacționa contra ei, neavând interese speciale de apărare în amonte de Turnu Severin⁶⁴. De aceea, ministrul de externe Goluchowski putea să declare în mai 1900 în fața Delegației parlamentare ungare: „În privința taxelor de la Porțile-de-Fier s-au ridicat la început proteste mai cu seamă de către guvernele Rusiei, a României și a Bulgariei. Noi am examinat acele proteste și am precizat punctul nostru de vedere: că nu putem să renunțăm la drepturile noastre, fixate de tratatul de Berlin. Nu s-a mai făcut nici un protest și toate vasele care trec plătesc taxele”⁶⁵.

România nu a renunțat totuși să spere la o schimbare a acestei situații. Pe data de 3 iunie 1900 Ion Lahovari, împins poate și de viile reacții sucitate în Parlament de chestiunea Porților de Fier, a trimis o nouă notă Legației austro-ungare de la București. Acolo el făcea propuneri similare celor rostite în Parlament, pentru modificarea regimului taxelor, a organizării pilotajului etc.⁶⁶. Lahovari n-a putut să-și dezvolte acțiunea, pentru că la doar o lună după aceea a fost înlocuit la Ministerul de Externe de Alexandru Marghiloman. Izbucnirea crizei în raporturile cu Bulgaria, declanșată de asasinarea lui Ștefan Mihăileanu la 22 iulie 1900, a făcut ca sprijinul Austro-Ungariei să fie mai necesar României ca oricând. În aceste condiții era normal ca problema Porților de Fier să fie pentru moment părăsită, dar ea nu a fost definitiv abandonată. Peste câțiva ani au început noi demersuri pentru rezolvarea în sens favorabil a plângerilor românești. În 1904, cu prilejul unei călătorii cu vaporul pe Dunăre, primul-minstru D. A. Sturdza și ministrul de externe Ionel Brătianu i-au prezentat ministrului german de la București, Friedrich Rosen, greutățile puse de Ungaria navigației de la Porțile de Fier. Ei au cerut ajutorul Germaniei pentru înlăturarea lor, sperând că aceasta va ține cont și de propriul interes, ca transportul pe Dunăre al petrolului și al altor mărfuri să fie cât mai ieftin, dar n-au obținut sprijinul scontat⁶⁷. În lipsa altor documente putem numai specula asupra cauzelor care au dus la lipsa unui răspuns pozitiv din partea Germaniei la solicitarea oamenilor de stat români. E probabil că un rol în acest sens l-a jucat și eșuarea proiectului de concesiune a terenurilor petrolifere ale statului român unor bănci germane⁶⁸. S-ar putea ca guvernul german să nu fi făcut demersul cerut și pentru că au luat în considerare criza dualismului austro-ungar care avea loc chiar în acea perioadă⁶⁹. Era

⁶⁴ Apud Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 143.

⁶⁵ Cuciurano către Ion Lahovary (Budapesta, 21 mai/3 iunie 1900), AMAE, Fond Problema 21, vol. 27, f. 110; în lucrarea sa *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale*, Ș. Rădulescu-Zoner afirma că nu a reușit să dovedească prin documente de arhivă sprijinul dat în această chestiune României de către Bulgaria (vezi p. 144); raportul lui Cuciurano reprezintă o dovadă a acestui sprijin, deși indirectă.

⁶⁶ AMAE, Fond Problema 21, vol. 27, f. 115-117.

⁶⁷ Fr. Rosen, *Diplomatisches Wanderleben*, apud ANIC, Fond Casa Regală, dos. nr. 91/1913, f. 3-4.

⁶⁸ Vezi amănunte în M. Iosa, T. Lungu, *Viața politică în România. 1899-1910*, București, 1977, p. 136-139.

⁶⁹ Vezi detalii în A. J. P. Taylor, *Monarhia habsburgică, 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, București, 2000, p. 177-180.

improbabil ca solicitarea de a se modifica regimul de navigație de la Porțile de Fier, a cărei acceptare ar fi lovit în interesele directe ale Ungariei, să fi avut vreo șansă de a fi acceptată atunci. Oricum ar fi, regimul era neschimbat și în 1911, când francezul G. Demorgny relata o convorbire avută cu regele Carol I, care i se plânsese de faptul că Ungaria îi obliga pe navigatori să treacă prin canal și să plătească taxe chiar și atunci când nivelul apelor le-ar fi permis să se folosească de albia necanalizată a Dunării⁷⁰.

Abia în 1918 regimul de la Porțile de Fier a putut fi modificat, în condițiile destrămării monarhiei habsburgice⁷¹.

The issue of Iron Gates navigation in the debates of the Romanian Parliament (1899)

Abstract

The existence of natural obstacles on the navigation ways within the Iron Gates sector of the Danube caused the elaboration of numerous projects to remove those. Only after the Congress of Berlin in 1878 did such a project went into execution. The project of navigation works was entrusted to the Austro-Hungarian administration by the stipulation of the Berlin Treaty. After the completion of the works the Austro-Hungarian administration was allowed to levy a passage fee in order to recover the costs of the project. In 1879 the responsibility of the works passed to the Hungarian government, which finalized a channel through the course of the Danube, which was opened for navigation in 1898. In 14 of July 1899 the Hungarian government issued a series of five regulations regarding the navigation, water policing and taxation in the Iron Gates and the Danube Rapids. These acts were regarded as abusive by the Romanian policy makers, as the Austro-Hungarian Empire was already granted the right to tax the passage in order to recuperate de costs of the works, but not the right to set the amounts. Moreover, the Hungarian government decreed that, for recovering the expense, the river policing will be carried out by its own employees, who will be empowered to police the Serbian and Romanian shores, without asking from permission from the respective authorities, the pilotage will be carried out exclusively by Hungarian pilots although the navigation would use only the navigable channel and not the rest of the river, etc.

All these issues were raised in the Romanian Parliament in November and December 1899. In spite of the vivid debates in the Parliament, and the efforts of several Romanian cabinets, the Austro-Hungarian administration could not be determined to change the system established in 1899 for the Iron Gates navigation. The system remained in power until 1918, when the fall of the Habsburg monarchy allowed for its change.

⁷⁰ G. Demorgny, *La Question du Danube. Histoire politique du Bassin du Danube. Étude des divers régimes applicables à la navigation du Danube*, Paris, 1911, p. 14-15.

⁷¹ Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 144.

CRIZA DE SUCCESIUNE GUVERNAMENTALĂ DIN NOIEMBRIE 1937 ȘI POZIȚIA PRINCIPALELOR PARTIDE POLITICE

Corneliu CIUCANU

Evenimentele care au marcat sfârșitul anului 1937 – criza de guvern și deznodământul acesteia, campania electorală și alegerile generale din 20 decembrie 1937 – se circumscriu evoluției social-politice generale ale anilor '30¹. Relațiile lui Carol al II-lea cu partidele și personalitățile politice, situațiile complexe din interiorul partidelor, raportul dintre forțele democratice și cele autoritar-totalitare, sunt aspecte de mare relevanță în determinarea cauzelor și premiselor crizei democrației parlamentare românești, atât de vizibilă la finele anului 1937 și începutul anului 1938. O analiză obiectivă a momentului noiembrie-decembrie 1937 impune o succintă trecere în revistă a principalelor forțe politice care s-au angrenat hotărât în soluționarea crizei de guvern și mai apoi în campania electorală².

În climatul politic al anilor '30 s-a remarcat tot mai mult influența regelui Carol al II-lea și a camarilei sale. Practicile autoritare/dictatoriale ale regelui au fost încurajate, cultivate de o sumă de politicieni scăpătați, de bancheri faliți și alți aventurieri ca: Max Auschnitt, Aristide Blank, Puiu Dumitrescu, Gavrilă Marinescu, Ernest Urdăreanu. Carol al II-lea și camarila de la Palat s-au dovedit a fi factori perturbatori și distructivi³ la nivelul vieții politice românești, din perspectiva normalității democratice și constituționale. Evenimentele derulate la sfârșitul anului 1937, dar mai ales cele care au zguduit România în perioada anilor 1938-1940, au demonstrat cu prisosință rolul nefast jucat de această clică și de un rege pe cât de inteligent, pe atât de imoral și inconștient⁴.

În temeiul prevederilor constituționale și a practicilor devenite tradiționale⁵, regele era factorul determinant în desfășurarea crizei de succesiune guvernamentală ce implica

¹ Florea Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României (1930-1938)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 152; Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 1994, p. 451-452; Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 327 și urm.; Aurelian Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934-1937)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007, p. 581-594; Idem, *Cronica unui eșec așteptat: Guvernarea Goga-Cuza*, Craiova, Editura Aius, 2011, p. 21 și urm.; Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică. Politică și ideologie*, Iași, Tipo Moldova, 2009, p. 281.

² Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, p. 281 și urm.

³ Ioan Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, în „Studii. Revista de istorie”, tomul 20, nr. 1, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 145-146.

⁴ Idem, *Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național Țărănesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 312-313; Horia Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, Timișoara, Editura Gordian, 1994, p. 208-209.

⁵ Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 74.

demisia oficială a vechiului cabinet, audiențe separate la Palat ale șefilor partidelor politice pentru consultări, însărcinarea unuia dintre oamenii politici cu mandatul formării cabinetului, investirea noului guvern în componența propusă de premierul desemnat și aprobată de suveran, depunerea jurământului de către noii miniștri. După consumarea acestor etape, noul guvern, numit *de alegeri* era obligat să organizeze până în două luni – conform legii electorale din 1926 – alegeri pentru Cameră și Senat⁶.

În conformitate cu stipulațiile constituționale în vigoare, odată cu vechiul organ legislativ desemnat de alegerile din decembrie 1933, expira și termenul legal al guvernului liberal⁷. În noiembrie 1937, primul-ministru Gheorghe Tătărescu trebuia să depună oficial regelui demisia cabinetului național-liberal. Succesiunea la guvern era o problemă vitală a preluării puterii în România interbelică, deoarece cu obținerea mandatului regal de constituire a noului guvern, partidul politic desemnat, obținea întreg arsenalul metodelor de influențare și intimidare a corpului electoral chemat în fața urnelor de vot. Rolul ministrului de interne devenea hotărâtor în adjudecarea primei de 40% pentru formațiunea guvernamentală angrenată în campania electorală. Consultarea corpului electoral devenea o simplă formalitate atât timp cât guvernul dispunea de puteri cvasi-discreționale, ce determinau orientarea voturilor spre listele guvernamentale. Peisajul luptelor electorale din perioada interbelică reliefează folosirea pe scară largă a forței de către guverne⁸ și se pare că liberalii au excelat în abuzuri de tot felul⁹. Starea de asediu, carantina, cenzura, baionetele jandarmilor și gazele lacrimogene, folosite pentru dezagregarea manifestărilor opoziției¹⁰, au fost realități jalnice ale vieții politice românești dintre cele două războaie mondiale. Importanța preluării guvernului este lapidar reflectată în faimoasa expresie – deja citată mai sus – atribuită lui P. P. Carp: „dați-mi puterea și vă dau Parlamentul”¹¹ sau celebra sa butadă „în România nu sunt guverne parlamentare, ci parlamente guvernamentale”¹².

Lupta politică din toamna anului 1937 s-a concentrat cu precădere în jurul succesiunii de guvern. Demisia iminentă a cabinetului liberal condus de Gheorghe Tătărescu a suscitât o febrilă activitate din partea forțelor politice interesate în preluarea puterii. Conform uzanței tradiționale, a rotativei guvernamentale¹³ se aștepta însărcinarea lui Ion Mihalache

⁶ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România (1919-1940)*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1976, p. 30.

⁷ Florea Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală*, p. 152.

⁸ N. Iorga, *Supt trei regi*, ediția a II-a, București, 1932, p. 400-401.

⁹ Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 307-308.

¹⁰ „Dreptatea”, XI, nr. 3025, din 14 decembrie 1937.

¹¹ Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației” parlamentare din România* București, Editura Partidului Social Democrat, 1946, p. 25.

¹² Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 26.

¹³ Sistemul *rotativei guvernamentale* s-a impus cu precădere în perioada antebelică, în condițiile existenței celor două partide puternice ale scenei politice de dinainte de război. Dispariția Partidului Conservator și *vasalizarea* aproape completă a Coroanei de către Ionel Brătianu a determinat, în prima decadă interbelică, numirea unor prim-miniștri și cabinete care își datorau existența conjuncturii (guvernul Blocului parlamentar) sau *generozității* lui Brătianu, oricum calculată și deloc dezinteresată (cazul cabinetelor Averescu, Take Ionescu sau Barbu Știrbei). Moartea regelui Ferdinand și a lui Brătianu, inconsistența și erodarea liberalilor a condus la căderea guvernului Vintilă Brătianu și preluarea puterii de către național-țărăniști, în frunte cu Iuliu Maniu, în noiembrie 1928. După 1930, cu excepția guvernului de uniune

cu formarea unui nou guvern de coloratură național-țărănistă¹⁴. Această ipoteză se sprijinea și pe rezultatele excelente înregistrate de Partidul Național Țărănesc în alegerile locale, alegeri care erau considerate un veritabil sondaj de opinie în vederea alegerilor generale.

O etapă deosebită a alegerilor locale a constituit-o consultarea integrală a corpului electoral din județele: Alba, Turda, Tulcea, Făgăraș, Fălciu, Gorj, Hunedoara, Sălaj, Maramureș, Satu-Mare, Muscel, Rădăuți, Câmpulung Moldovenesc, în ziua de 25 iulie 1937¹⁵. Partidul Național Țărănesc a obținut 200 000 de voturi, în comparație cu Partidul Național Liberal, ce a obținut doar 160 000 de sufragii¹⁶. În mod normal, acest test electoral ar fi acreditat soluția unui guvern național-țărănesc, cu atât mai mult cu cât uzura liberalilor era demonstrată și de gravele fricțiuni interne.

În cadrul P. N. L., aflat la putere încă din noiembrie 1933, se confruntau mai multe forțe cu orientări divergente. Gruparea „bătrânilor” liberali, în frunte cu Constantin I. C. Brătianu, președinte al P. N. L., căuta diminuarea influenței în partid exercitată de Gh. Tătărescu, exponent al grupării „tinerilor liberali”¹⁷. Dinu Brătianu și Bebe Brătianu – secretarul general al partidului – urmăreau debarcarea guvernului Tătărescu pentru a administra o dublă lovitură grupării „rebele”. Odată ajuns în opoziție¹⁸, cercurile brătieniste se puteau răfui în voie cu „răzvrătitul” Tătărescu, ba mai mult, prin reîntregirea liberală – fuziunea cu gruparea georgistă – postul de vicepreședinte vizat de Tătărescu, ar fi fost atribuit lui Gh. Brătianu, consolidându-se autoritatea Brătienilor în partid¹⁹.

Jocul de culise al „bătrânilor” liberali a determinat gruparea tătăresciană să treacă la ofensivă. „Tinerii” liberali au dorit instalarea lui Valer Pop ca șef al organizațiilor liberale din Ardeal. Manevrele lui Tătărescu, Inculeț și Valer Pop au declanșat o vie ripostă din partea lui Bebe Brătianu și Alexandru Lapedatu. Ultimul, simțindu-se subminat în funcția sa de șef al organizației liberale transilvănene și în virtutea poziției sale de președinte al Senatului, a organizat puternice manifestații la Dej și Cluj, unde s-au condamnat „ambițiile personale” ale lui Valer Pop²⁰.

Disensiunile existente în P. N. L. între gruparea brătienistă și cea tătăresciană s-au reflectat negativ la nivelul organizațiilor tineretului liberal, soldându-se cu serioase frământări. Astfel în organizațiile județene din Ilfov, Brăila, Argeș, Botoșani, Putna, Bacău, Roman divergențele au degenerat în scandaluri²¹. Pe de altă parte, gruparea „hașistă”, ce înregimenta personalități de vază ale P. N. L. (Victor Iamandi, Petre Bejan, Petre Ghiață), se manifestau fățiș împotriva liniei impusă de președintele partidului, Dinu Brătianu. Victor

națională Iorga-Argetoianu, atribuirea succesiunii de guvern părea să reîntre în limitele rotativei, bazată pe alternarea la putere a celor două mari formațiuni politice, P. N. L și P. N. Ț.

¹⁴ Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României (1933-1938)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 265.

¹⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II/2, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 711.

¹⁶ Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 351.

¹⁷ Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 240.

¹⁸ Florea Nedelcu, *De la restauratie*, p. 154.

¹⁹ „Dreptatea”, XI, nr. 2996, din 12 noiembrie 1937.

²⁰ Idem, nr. 2967, din 8 octombrie 1937; idem, nr. 2970, din 12 octombrie 1937.

²¹ Idem, nr. 2997, din 13 octombrie 1937; Florea Nedelcu, *op. cit.*, 1981, p. 153.

Iamandi, exponentul grupării „hașiste” cooptat și în guvernul liberal, la sugestia lui Gh. Tătărescu, s-a declarat hotărât împotriva reîntregirii liberale²².

Gruparea „georgistă” își prezenta și rezervele cu privire la fuziunea P. N. L.²³. Gh. Brătianu, liderul partidului, ataca extrem de violent pe Tătărescu, desemnându-l potrivnic reîntregirii liberale și principal inamic al consolidării partidului liberal. În cele din urmă totuși Gh. Brătianu, „alarmat de perspectivele d-lui Tătărescu de a pune mâna pe conducerea partidului liberal, s-a grăbit să primească oferta d-lui Tancred Constantinescu și a dr. Constantin Angelescu, fără a formula o condiție specială”²⁴.

Divergențele de opinii în chestiunea reîntregirii liberale au fost cu siguranță alimentate și de regele Carol al II-lea. După ce „făcuseră regelui un imens serviciu, declarându-se pentru dânsul la 6 iunie 1930”²⁵ și provocând, prin aceasta, scindarea P. N. L., Gh. Brătianu a fost sacrificat lamentabil de regele Carol, prins tot mai mult în hățișul politicianismului. În replică, pe tot parcursul anului 1934, Gh. Brătianu a dus „o puternică campanie politică împotriva doamnei Lupescu”, campanie ce a culminat cu declarația fulminantă în ședința Camerei din 18 decembrie 1934²⁶. În consecință, Gh. Brătianu a fost receptat în mediile Palatului drept un adversar periculos al regelui și al camarilei. Infuzia *georgistă* în cadrul P. N. L., după opinia regelui și a camarilei ar fi diminuat influența lui Tătărescu în partid și ar fi dat posibilitatea liberalilor de a se emancipa de sub tutela regală, opunându-se planurilor autoritare preconizate de Carol al II-lea. Pe de altă parte, Gh. Tătărescu a fost propulsat în fruntea guvernului liberal, la dorința expresă a regelui. Fiind recunoscut ca om politic manevrabil și fidel intereselor Palatului²⁷, Tătărescu a primit mandatul de prim-ministru în condițiile asasinării lui I. G. Duca și după un scurt interimat al dr. C. Angelescu (3 decembrie 1933 – 5 ianuarie 1934). Prin numirea lui Gh. Tătărescu premier al unui cabinet liberal, Carol al II-lea a urmărit „compromiterea și discreditarea Partidului Național Liberal, după cum mărturisea în toamna anului 1934”²⁸.

Considerat iremediabil compromis ca urmare a atitudinii sale anticarliste din anii 1926-1927²⁹, Gh. Tătărescu a fost dus „de mână” de către M. Manoilescu în fața regelui, să-l „amnistieze politicește”³⁰. În galeria oamenilor politici interbelici, locul, rolul și caracterul lui Tătărescu, este plastic relevat de M. Manoilescu, în memoriile sale: „... Iorga era un capricios, dar genial, Maniu întortocheat, dar istoricește reprezentativ; Titulescu egoist, dar superior, inteligent și talentat; Vaida-Voevod nesperios, dar sincer și mare român; Averescu nepolitic, dar de înaltă dezinteresare; Goga ușuratic, dar poet de geniu și om politic cu o axă naționalistă a vieții. Toți, dar absolut toți aveau în zestrea lor câte ceva excepțional, câte o însușire culminantă. Numai Tătărescu nu aducea nimic altceva decât o imensă abilitate. Și

²² „Dreptatea”, XI, nr. 2996, din 12 noiembrie 1937.

²³ „Adevărul”, 51, nr. 16501, din 13 noiembrie 1937.

²⁴ „Dreptatea”, XI, nr. 2996 din 12 decembrie 1938.

²⁵ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 354.

²⁶ *Ibidem*, p. 359.

²⁷ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 315-316.

²⁸ Florea Nedelcu, *op. cit.*, 1981, p. 84.

²⁹ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 354.

³⁰ *Ibidem*, p. 356.

totuși, însuși spiritul lui tranzacțional și oportunist și măiastra lui echilibristică au putut folosi câteodată țării³¹.

În lupta sa împotriva „bătrânilor” liberali, Gh. Tătărescu a reușit să-și apropie și să-și subordoneze grupul liberal „Părerii libere”, compus din Eugen Titeanu, Valer Roman, Ionel Vântu, D. Alimănișteanu, Aurelian Benteoiu, Mircea Cancicov, în general profesioniști în ale politicii, tehnocrați abili, adepți ai neoliberalismului³².

Perspectiva reînnoirii mandatului ministerial al lui Gh. Tătărescu, transformat într-un instrument docil al politicii regale pentru promovarea intereselor camarilei, a determinat pe Dinu Brătianu să acționeze mai tranșant în vederea debarcării lui Tătărescu. Încă din martie 1936, Dinu Brătianu acredita ca viabilă formula unui guvern național-țărănesc condus de Ion Mihalache, considerat „drept principal succesor la guvernare datorită proastei impresii făcute de Maniu și Lupu”³³. În timpul unei audiențe la Palat, în ziua de 9 noiembrie 1937, șeful P. N. L. reiterează aceeași soluție, declarând suveranului că „în deplin acord cu Gh. Tătărescu, consideră sarcina P. N. L. de a fi terminată și l-a sfătuit să aducă la putere un guvern național-țărănesc”³⁴.

În tabăra național-țărănistă toată atenția era, de asemenea, concentrată la succesiunea iminentă. P. N. Ț. era și el perturbat de numeroase disensiuni interne. Practic, constituirea partidului, la 20 octombrie 1926, prin fuziunea Partidului Național Român condus de Iuliu Maniu și a Partidului Țărănesc condus de Ion Mihalache, a întrunit aprioric două tendințe ideologico-politice divergente. Antagonismul dintre cele două grupări, cea a „naționalilor” și cea a țărăniștilor, s-a evidențiat în toată perioada interbelică, dar mai ales în timpul guvernărilor național-țărăniste din anii 1928-1933, când s-au format cabinetele „eterogene”, în care „concepția hotărât conservatoare a naționalilor se lovea de tendința revoluționară a țărăniștilor”³⁵.

Pe fondul unor neînțelegeri între „maniști” și „vaidiști”, între Alexandru Vaida-Voevod, fidel regelui Carol al II-lea și Iuliu Maniu, „care s-a consacrat aproape exclusiv criticării camarilei regale”³⁶, Ion Mihalache este ales, la 21 noiembrie 1933, președinte al partidului. Preluarea șefiei partidului de către Ion Mihalache a marcat o nouă etapă în istoria P.N.Ț., caracterizată prin creșterea rolului grupării țărăniste³⁷. Reorientarea spre stânga a P. N. Ț. a favorizat și revenirea dr. Nicolae Lupu, plecat din partid în 1927. Fuziunea dintre Partidul Țărănesc condus de Nicolae Lupu și P. N. Ț. condus de Ion Mihalache s-a semnat la 11 martie 1934 și „a dus la o considerabilă fortificare a aripii de stânga a partidului”³⁸. Ședința Comitetului Central Executiv din 9-12 septembrie 1934 a desemnat Delegația Permanentă a P. N. Ț. Din cei 22 membri permanenți, 13 aparțineau grupării țărăniste și 9

³¹ *Ibidem*, p. 356-357.

³² Florea Nedelcu, *op.cit.*, 1981, p. 86.

³³ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 341.

³⁴ *Apud* Mircea Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II/2, p. 715.

³⁵ M. I. Costian, *Regele Carol al II-lea și partidele politice*, București, Tipografia «Lupta» N. Stroilă ; 1933, p. 168; Ion Rusu Abrudean, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat*, București, Editura Cartea Românească, f. a., p. 572-573.

³⁶ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947)*, p. 272.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Florea Nedelcu, *op. cit.*, 1981, p. 88.

grupării naționale, structură ce va influența semnificativ evoluția generală a P. N. Ț. în perioada 1934-1937³⁹.

Devierea stângistă a conducerii P. N. Ț. a fost reprobă încă din iulie 1934 de către Alexandru Vaida-Voevod, vicepreședinte al P. N. Ț., cunoscut om politic cu vederi naționaliste. Acesta a militat din vara anului 1934 pentru introducerea în programul P. N. Ț. a prevederii *numerus clausus*, adică a proporționalității etnice în toate întreprinderile și instituțiile, astfel încât românii să fie preponderenți în structurile de conducere, în virtutea procentului determinant deținut în țară de populația de origine română⁴⁰. Ideea proporționalității era mai veche și de notorietate lansată încă din timpul mișcărilor studentești declanșate în decembrie 1922. Pentru a nu prelua sloganul care l-a consacrat pe A. C. Cuza, Vaida-Voevod a adoptat formula *numerus valachicus*.

Pe fondul neînțelegerilor dintre Iuliu Maniu și regele Carol al II-lea în cadrul Partidului Național Țărănesc vor apărea o serie de diferenduri cauzate de linia tactică impusă partidului în raport cu Factorul Constituțional. Eșuarea guvernărilor național-țărăniste și mai ales compromiterea în ochii opiniei publice a guvernului Vaida, ca urmare a represiunilor dictate în chestiunea mișcărilor muncitorești din anul 1933 dar și din cauza simpatiilor nedisimulate ale primului-ministru față de Codreanu și Garda de Fier, l-au determinat pe Carol să aleagă soluția unui guvern liberal condus de I.G. Duca, om politic aflat în excelente relații cu cercurile financiar-bancare occidentale, care promitea relansarea economică în baza unor împrumuturi externe consistente. Demiterea lui Vaida și numirea lui Duca a fost o manevră mult mai amplă și cu consecințe mult mai adânci, după cum evenimentele ulterioare aveau să le probeze. Pe de o parte dădea satisfacție bătrânilor liberali, dar urmărea atent disensiunile din partid, alimentând pretențiile tinerilor liberali și aștepta coliziunea cabinetului condus de I.G. Duca cu Garda de Fier, trecută la index de noul premier. Pe de altă parte, retragerea mandatului lui Vaida-Voevod a lăsat sentimentul proaspătului demis că va reveni curând la guvernare. În realitate regele l-a lăsat să înțeleagă că rămâne o soluție de rezervă viabilă, dar doar în condițiile restructurării P. N. Ț. și a despărțirii de indezirabilul Iuliu Maniu. Revenirea liberalilor la putere în noiembrie 1933 și criza de imagine prin care trecea fostul premier național-țărănist îl determină pe Vaida-Voevod să-și prezinte demisia din fruntea partidului. Ca președinte al P. N. Ț. a fost ales Ion Mihalache, exponent al stângii țărăniste și, totodată, motiv de noi nemulțumiri pentru aripa de dreapta a partidului, aflată sub influența lui Alexandru Vaida-Voevod.

Disensiunile din partid au fost alimentate, amplificate și manevrate de rege în scopul fărâmițării P. N. Ț. și al izolării politice a lui Maniu. Insistența regelui și a camarilei pentru compromiterea unor fruntași țărăniști, apropiați lui Maniu, în *afacerea Skoda* a deteriorat și mai mult relațiile Carol-Maniu și așa destul de șubrede. Riposta dură declanșată de gruparea manistă la 1 septembrie 1933 când, cu ocazia ridicării cenzurii, maniștii au publicat pamfletul anti-carlist *A bătut ceasul*, l-a pus și pe premierul Vaida-Voevod în postura ingrătă de a da curs recomandărilor regale și a lua măsuri drastice împotriva propriilor aderenți politici. Excluderea din partid a lui Zaharia Boilă, Aurel Leucuția și Ilie Lazăr la inițiativa și la cererea expresă a regelui, a tensionat raporturile dintre Maniu și Vaida și a creat premisele unei

³⁹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 279.

⁴⁰ „Dreptatea”, XI, nr. 2024, din 14 iulie 1934.

rupturi politice, în ciuda trecutului comun de luptă în cadrul mișcării de emancipare națională din Ardeal și a prieteniei proverbiale dintre cei doi.

Evaluând raporturile de putere din cadrul P. N. Ț. și fidel recomandărilor lui Carol al II-lea, care urmărea destrămarea partidului, Alexandru Vaida-Voevod a incitat și mai mult spiritele prin încercarea introducerii principiului *numerus valachicus* în programul P. N.Ț., adoptat în aprilie 1935. Alături de Vaida s-au raliat alți lideri de notorietate ai partidului printre care amintim pe D. R. Ioanițescu, Aurel Vlad, V.V. Tilea, Eduard Mirto, Constantin Angelescu, Ion Bianu, Emil Hațieganu, Grigore Periețeanu ș.a. Excluderea fracțiunii vaidiste a confirmat sciziunea, iar actul de naștere al noii formațiuni s-a semnat la 12 mai 1935, la București, în sala *Vox*, când Al. Vaida a citit programul noii grupări în cadrul unei întruniri. Noua formațiune s-a numit Frontul Românesc și s-a alcătuit sub egida lozincii *numerus valachicus*, în baza relațiilor politice individuale cultivate de dizidenții amintiți. Frontul Românesc nu era un partid de masă, fiind lipsit de o bază socială relevantă, ci unul de cadre, cu organizații puternice în județele și regiunile din care proveneau principalii lideri politici.

Constituirea și existența Frontului Românesc a depins de prestigiul și autoritatea politică a lui Al. Vaida-Voevod și de relațiile sale cu suveranul. Șeful acestei grupări aducea pe scena politică românească notorietatea unei vieți publice exemplare, pusă în slujba interesului național. Vaida-Voevod era recomandat de activitatea politică de excepție întreprinsă timp de peste trei decenii pentru apărarea drepturilor românilor transilvăneni în cadrul Partidului Național Român, dar și ca om politic, ministru și prim-ministru al României Mari. Născut la 27 februarie 1872 la Olpret, județul Someș, Al. Vaida-Voevod era descendent al unei vechi familii românești. După ce termină studiile primare la Cluj, absolvă gimnaziul săsesc din Bistrița și, mai apoi, gimnaziul românesc de la Brașov. Adolescența și-o petrece în capitala Habsburgilor, ca student al Facultății de Medicină al Universității vieneze, reușind să obțină doctoratul în 1899. În anii studenției este principalul animator al societății culturale *România Jună*. În 1896 a organizat un congres al studențimii vieneze, unde a criticat drastic acțiunile de deznaționalizare ale autorităților austro-ungare. În același an a fost ales membru în Comitetul Partidului Național Român din Transilvania, iar la 1903 este printre principalii adversari ai pasivismului și susținător fervent al noii linii activiste. Ca lider al P. N. R., Vaida-Voevod a fost ales deputat în anul 1906. Din această postură s-a distins prin capacitatea analitică și sintetizare a problemelor cu adevărat importante pentru națiunea română, prin talentul oratoric demonstrat, nu odată, în timpul dezbaterilor parlamentare, dar și ca publicist și polemist acid în problema naționalităților asuprite de Dubla Monarhie, fiind o voce respectată și temută în Parlamentul maghiar și în presa budapestană. Debutul furtunos al tânărului *valah* a atras atenția autorităților maghiare. Astfel, Al. Vaida-Voevod a fost exclus din Camera Deputaților pe motivul îndrăzelii de a recita versuri insultătoare la adresa ungarilor. În 1907, Vaida a fost din nou ales deputat al P. N. R. în circumscripția Făgăraș. El a rămas parlamentar până în 1918 când, după ce participă la conferința Comitetului P. N. R. de la Oradea, în parlamentul ungar, citește declarația de despărțire totală a Transilvaniei de Ungaria. În urma Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, Vaida-Voevod a fost ales membru al Consiliului Dirigent, direct răspunzător de Departamentul afacerilor externe ale Transilvaniei și delegat în comisia ce trebuia să prezinte Actul unirii la București. Odată cu declanșarea lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris, în ianuarie 1919, omul politic ardelean a fost component ale delegației române

prezente în capitala Franței și conduse de I. I. C. Brătianu „primul prim-ministru al României Mari.

Primele alegeri parlamentare din România Întregită, derulate în toamna anului 1919, propulsează formațiunea politică din Ardeal în fruntea listei cu preferințe a electoratului. Formarea guvernului *Blocului Parlamentar* pe osatura P. N. R. a determinat desemnarea ca premier a lui Alexandru Vaida-Voevod. De pe această poziție participă la Conferința Păcii de la Paris, reușind o destindere între România și Marile Puteri, iritate de intransigența și mai apoi de retragerea lui Ion I.C. Brătianu de la lucrările Conferinței de Pace, în iulie 1919.

În România interbelică, Vaida-Voevod a fost ales deputat în toate legislaturile până în 1938 când, odată cu modificarea Constituției, dizolvarea partidelor politice și instaurarea regimului autoritar carlist, acesta va îmbrăca fracul consilierilor regali, legitimând într-o anumită măsură regimul dictatorial al lui Carol al II-lea.

Într-adevăr, Alexandru Vaida-Voevod a fost un om politic apropiat regelui Carol al II-lea și, totodată, a sprijinit tendințele autoritare și manevrele suveranului, instrumentate cu scopul de a slăbi și scinda partidele sau a izola pe oamenii politici neagreați la Palat. Defecțiunea lui Vaida din aprilie 1935 este cea mai bună dovadă a atitudinii bătrânului *leu al Ardealului*, după cum era supranumit de simpatizanți. Răcirea relațiilor dintre Iuliu Maniu și Vaida începe încă de pe parcursul anului 1934 și vor continua la începutul anului 1935, când se ajunge la ruptură ireconciliabilă și totală. Motivul declarat de ambele părți a fost încercarea lui Vaida de a impune principiul *numerus valachicus* în programul Partidului Național Țărănesc, adoptat în aprilie 1935. Refuzul Delegației Permanente a determinat excluderea din partid a fracțiunii vaidiste și constituirea în replică a formațiunii intitulate Frontul Românesc.

Ca urmare a adâncirii divergențelor dintre Vaida și restul conducerii P. N. Ț. și cu siguranță la sfatul regelui Carol al II-lea, în aprilie 1935 fracțiunea „vaidistă” (D. R. Ioanițescu, V. V. Tilea, Ed. Mirto etc.), creează partidul „Frontului Românesc”, grupare de nuanță naționalistă și orientare pro-carlistă. Constantin Argetoianu, însă, nu se poate abține să nu observe că susținătorii: „focului sacru al naționalismului integral” sunt C. Angelescu (bulgar), Mirto (italo-grec-israelit, cu cetățenie română contestată), D. R. Ioanițescu și Voicu Nițescu (țigani)⁴¹. Scindarea P. N. Ț., prin disocierea lui Vaida, a fost inspirată și urmărită de Carol, în scopul diminuării influenței P. N. Ț. în viața politică românească, dar mai ales pentru izolarea lui Iuliu Maniu, adversar declarat al regelui⁴². Tot Argetoianu în memoriile sale, scrie că și Vaida avea o percepție ingrată la Palat. Un informator (intim al Elenei Lupescu) îl asigură pe Argetoianu că Vaida nu era în grațiile regelui: „Niciodată Vaida nu va fi chemat să facă guvern” pe motiv că Vaida ar fi ofensat pe Carol cu propunerea „unui cec pe numele Duduii” și a unei lungi călătorii în străinătate⁴³. Din acest motiv Vaida-Voevod era doar manevrat de rege, dar în nici un caz agreeat ca soluție ministerială. Ostracizat din cadrul conducerii P. N. Ț., Iuliu Maniu stătea momentan în expectativă, însă regele, din pricina atitudinii sale intransigente față de metresa sa, îl considera drept

⁴¹ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I (2 februarie 1935-31 decembrie 1936), ediție Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 64.

⁴² „Lupta”, XIV, nr. 4136, din 8 august 1935.

⁴³ *Ibidem*, p. 50.

„dușmanul său de moarte”, căci Maniu denunțase de mai multe ori intervenția nefastă a Elenei Lupescu în afacerile statului⁴⁴.

Viața internă a P. N. Ț. a continuat să fie extrem de agitată, ca urmare a divergențelor acute ce s-au manifestat la nivelul structurilor de comandă ale partidului. În perioada care ne interesează în cadrul P. N. Ț. existau trei curenți distincte, trei tendințe politico-ideologice⁴⁵.

Gruparea „manistă” ce întrunea personalități politice ardelenice (Mihail Popovici, frații Boilă, Ghiță Pop, Ilie Lazăr etc.), era considerată de dreapta și sub influența „constituționalismului”, adoptat de Iuliu Maniu, se declara categoric împotriva practicilor autoritare ale lui Carol al II-lea, contra intervenției Palatului în mecanismul pluripartidist și pentru îndepărtarea imediată a Elenei Lupescu. La stânga se situa gruparea condusă de dr. Nicolae Lupu și Virgil Madgearu. „Lupiștii”, datorită relațiilor strânse cu comuniștii, și mai ales pentru faptul că militau în vederea constituirii unui „front popular” antifascist ce amintea de haosul politic din Franța, erau prost receptați de opinia publică românească, de Palat și chiar de ceilalți oameni politici național-țărăniști.

Al treilea grup de presiune ce acționa în cadrul P.N.Ț., erau „centriștii”, oameni politici de orientare democratică dar, paradoxal, fideli intereselor Palatului. Gruparea „centristă” cuprindea pe Armand Călinescu, Virgil Potârcă, Mihail Ghelmegeanu și Nicolae Costăchescu, considerat decanul de vârstă al grupului. Indiscutabil, liderul acestui grup era Armand Călinescu, prezentat drept un mare patriot și un mare democrat de către cronicarii înfeudați lui Carol al II-lea și de către toată istoriografia ante-decembristă. Considerăm cel puțin hazardate aprecierile de mai sus dacă reevaluăm activitatea politică întreprinsă de Armand Călinescu ca subsecretar de stat la Interne în cabinetele național-țărăniște, sau acțiunile expres anti-legionare din vremea guvernului național-creștin și chiar sabotarea sistematică a tuturor încercărilor de reconciliere dintre Goga și Codreanu, pe parcursul lunilor ianuarie-februarie 1938. Dovada întreagă a *atașamentului* pentru valorile democratice, pluripartidism și legalitate o face, însă, omul politic Armand Călinescu în timpul dictaturii regale, servind cu loialitate de lacheu inconștient despotismul monarhic, în calitate de ministru de Interne în guvernul Miron Cristea sau de prim-ministru.

Antagonismul dintre grupările enumerate a contribuit în reală măsură la diminuarea rolului P. N. Ț. în viața politică a țării. De asemenea, a fost utilizat de Carol al II-lea pentru compromiterea și discreditarea partidului, pentru manipularea unora dintre lideri, în scopul instituirii regimului personal autoritar. În cadrul evenimentelor care au marcat sfârșitul anului 1937, divergențele din interiorul P. N. Ț. l-au determinat pe regele Carol al II-lea să nu-i atribuie lui Ion Mihalache mandatul de formare al guvernului, după cum recomandase chiar președintele P. N. L., Dinu Brătianu în menționata audiență la Palat.

Lupta pentru succesiunea de guvernare s-a declanșat oficial în ziua de 9 noiembrie 1937, când Carol al II-lea, fără să ceară demisia guvernului Tătărescu pentru a nu crea „o criză de autoritate”, a început consultările cu liderii politici⁴⁶. Intențiile regelui sunt clar rezumate de Constantin Argetoianu în însemnările sale din 10 noiembrie 1937.

⁴⁴ Ioan Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea politică* București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 219 și urm.

⁴⁵ Idem, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, p. 145-146.

⁴⁶ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II/2, p. 714.

Din tot ce știu, din tot ce am vorbit cu regele (și din conversațiunile avute cu dânsul n-am notat în aceste însemnări decât o parte, căci sunt lucruri pe care n-am avut dreptul să le încredințez nici măcar caietului ce conține spovedaniile mele), rezultă că situația politică în momentul deschiderii crizei e următoarea:

Regele vrea:

- 1. să se scape de tirania electorală (admite un regim parlamentar, dar nu pe cel actual, ci unul modificat, în care Parlamentul să nu fie ca azi, pentru guvern, o ghiulea grea legată de picior);*
- 2. să se sporească autoritatea regală și, prin consecință, a guvernului ce reprezintă această autoritate;*
- 3. să scape ținuta de pacostea politicianismului;*
- 4. să pună în fruntea țării o echipă de oameni harnici, care să gospodărească în loc să facă politică și să-și pricopsească partizanii;*
- 5. să îndrepte politica externă pe calea realităților, menținând totuși pentru moment alianțele actuale, ca acte de stare civilă.*

Pentru aceasta:

- 1. nici o combinație de partid în alcătuirea noului guvern.*
- 2. un guvern în care fiecare ministru să fie desemnat de dânsul, pe bază de criterii pur obiective și în vederea posibilității unei continuități în desfășurarea în continuare a eforturilor de guvernare.*

Acestea sunt punctele de plecare.

Să vedem care vor fi cele la care se va ajunge. Dacă nu se realizează acum programul, nu-l va mai putea realiza niciodată. Va fi un răsunător faliment.

Să așteptăm.

Regele Carol nu joacă cartea țării – țara va sfârși prin a-și găsi și singură echilibrul; nu joacă nici pe a noastră, a celor câțiva clarvăzători și sinceri sfătuitori – noi ne-am făcut datoria și suntem în regulă cu concepția noastră, ci propria lui carte. O pricepe?

Să așteptăm câteva zile și vom fi lămurii⁴⁷.

Sub masca lichidării politicianismului și a corupției, regele Carol urmărea *asasinarea discretă* a democrației și pluripartidismului. Pentru anihilarea unor virtuale reacții din partea opiniei publice și a oamenilor politici cu vederi democratice, Carol al II-lea, prin acoliții săi, a acreditat încă din anul precedent ideea unei succesiuni național-țărăniște. Se părea că Ion Mihalache va fi desemnat premier în momentul în care P. N. Ț. se va sustrage de sub influența „anticarlistului” Maniu și a „comunistului” Lupu. Astfel, la 24 iulie 1936, Armand Călinescu nota întrevederea cu Gavrilă Marinescu, exponent al camarilei și cunoscut intim al regelui. Acesta i-a spus lui Călinescu că menținerea guvernului Tătărescu se datorează faptului că „încă nu era aranjată formula național-țărănișă”. Colonelul Gavrilă a mai declarat că: „nu e adevărat că Maiestatea Sa nu vrea pe Ion Mihalache. Lămurii chestia cu

⁴⁷ *Ibidem*, p. 714-715.

comunismul și chestia cu Maniu și veți avea puterea”⁴⁸. Aceeași ipoteză o sublinia și Dinu Brătianu în cadrul unei discuții cu același Armand Călinescu⁴⁹.

Un guvern național-țărănesc ajuns în fruntea țării prin decizia regală nemulțumea, pe de altă parte, forțele politice naționaliste. Partidul Național-Creștin și Mișcarea Legionară îi considerau pe liderii național-țărăniști drept unelte ale „iudeo-masoneriei”⁵⁰ și ale „bolșevismului”⁵¹. Pentru a combate aducerea la putere a unui cabinet Ion Mihalache, forțele de dreapta au declanșat o furtunoasă campanie de presă împotriva P. N. Ț. Promisiunile regelui referitoare la o succesiune național-țărănistă făcute încă din anul 1935⁵², riscau să nu se materializeze, din cauza opoziției forțelor de dreapta. În august 1936 într-o discuție dintre Armand Călinescu și Pamfil Șeicaru, cunoscutul publicist și director al ziarului „Curentul”, îi expune interlocutorului dilema regală în problema succesiunii de guvern. În opinia suveranului un „guvern național-țărănesc ar însemna un război civil, a lăsa în opoziție pe național-țărăniști, iar nu se poate”⁵³.

Partidul Național-Creștin, constituit la 14 iunie 1935 prin fuziunea Ligii Apărării Naționale Creștine, condusă de profesorul A. C. Cuza și a Partidului Național Agrar, în frunte cu Octavian Goga, s-a arătat total ostil unui guvern național-țărănesc. Președintele executiv al partidului, poetul Octavian Goga a amenințat chiar cu declanșarea unui război civil: „... aș putea să indic pe hartă locurile unde va izbucni cu mai multă violență protestarea populară”. Un cabinet național-țărănesc condus de I. Mihalache reprezenta, în opinia aceluiasi Octavian Goga, nimic altceva decât, „pălmuirea mișcării naționaliste”⁵⁴.

Apariția acestei noi formațiuni de dreapta stă sub semnul colaborării dintre cele două mari personalități politice și culturale din România interbelică. Dacă în cazul lui A.C. Cuza, politicianul *subminează* omul de cultură, personalitatea literară a lui O. Goga depășește cu mult omul politic. Amândoi s-au dovedit jurnaliști de talent și au fost preocupați de chestiuni considerate vitale pentru societatea românească, abordând subiecte sensibile cu riscul unor sumbre etichetări, care nu au întârziat să fie aplicate și care mai persistă încă. Ca publicist, Goga s-a axat pe problemele fundamentale ale devenirii românești: originea noastră latină, continuitatea în spațiul carpato-danubiano-pontic, axioma unității tuturor românilor și emergența peste veacuri a idealului unirii tuturor românilor într-un stat național-unitar. „După Eminescu, Octavian Goga este, incontestabil, cel mai de seamă gazetar român. Vocația sa publicistică se împletește organic cu vocația lirică, narativă, dramaturgică și oratorică”⁵⁵.

Într-o conferință ținută în fața studențimii clujene, marele poet consemna miracolul păstrării nealterate a conștiinței de neam pentru românii ardeleni și se întreba tainic: „în ce religie ne-am închinat de ne-am putut păstra sufletele intacte, refractare la toată otrava dimprejur? Cum s-ar putea numi taina noastră, miracolul acestei izolări, instinctul sigur care

⁴⁸ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 342.

⁴⁹ „Buna Vestire”, I, nr 213, din 12 noiembrie 1937.

⁵⁰ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 341.

⁵¹ „Țara noastră”, XVI, nr. 1507, din 21 octombrie 1937; „Buna Vestire”, I, nr. 214 din 13 noiembrie 1937.

⁵² Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947)...*, p. 323-324.

⁵³ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 313.

⁵⁴ „Dimineața”, 33, nr.11092, din 6 noiembrie 1937.

⁵⁵ Vezi *Prefața* semnată de Ion Dodu Bălan, în Octavian Goga, *Precursori*, Editura cit., p. 5.

ne-a smuls totdeauna din ghearele valului?”. Răspunsul implacabil, furtunos, apostolic îl dă el însuși remarcând că: „ideea națională” este „credința fanatică în patrimoniul neamului”⁵⁶ și că aceasta a devenit în preajma primului război mondial „suprema noastră dogmă”⁵⁷. Intrarea noastră în primul război mondial, definit ca unul al *întregirii neamului* are valoare simbolică de *împlinire a scripturilor din veac ale neamului românesc*. Poetul *pătimirii noastre* amintește de cuvintele profetice adresate regelui Ferdinand de către marele patriot Nicolae Filipescu: „Sire, ori te încoronezi la Alba-Iulia, ori mori pe Câmpia Turzii, altcum praf s-alege și de țară și de dinastia ta”⁵⁸.

Expunerea avea să ia o întorsătură alarmistă și catastrofică în contextul luptei diplomatice de mai târziu, care trebuia să consfințească internațional efortul de război și jertfele națiunii române, dar mai ales istoricele hotărâri de la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia. În primul rând oratorul își modelează mesajul în perfectă concordanță cu spiritul antibolșevic și antievreiesc al tineretului universitar din România interbelică. Retorica marelui poet se subscrive temei fundamentale a naționalismului radical dintre cele două războaie mondiale. *Cetatea asediată* de inamici vizibili sau subversivi a fost teza predilectă a noii generații naționalist-creștine, iar O. Goga descrie insinuant-sarcastic tâlcul unei ipostaze hilare, ce indică modul precar în care factorii de decizie tratează probleme de importanță covârșitoare: „Delegatul nostru la conferință a fost ministru de externe d-l I. G. Duca – cine credeți că a fost cancelarul autorizat al opiniei publice: dl. Iacob Rosenthal... Vă puteți imagina biata Românie, aluatul nostru plămădit cu lacrimi și sânge în vijelia războiului, ce strașnic și priceput susținător a avut în persoana abilului director de la *Dimineața* și *Adevărul*... Mai mult, vă amintiți, întreprindul luptător întorcându-se în țară a publicat în gazetele sale un lung interview cu doctorul Rakovsky, delegatul Sovietelor, cu care, spunea dânsul, a avut lungi întrevederi. Stăruțiți, vă rog, cu o analiză de două momente asupra acestor interesante convorbiri pe malul lacului Geneva: Rakovsky, revoluționarul, invectându-ne țara și dl. Rosenthal, democratul, apărând din răsputeri teza românească. Se găsește cineva care să doarmă liniștit, în credința că am avut un avocat bun? ...”⁵⁹

Pericolul comunist este sesizat de O. Goga care cere o *mobilizare morală*⁶⁰. Fidel reflexului conceptual al vremii, care-i identifica pe evrei drept agenți ai bolșevismului, poetul vituperează acțiunea *criminală și teroristă* a „...emisarilor tovarășului Zinoviev-Apfelbaum, care s-au răzlețit în toată Europa centrală”⁶¹. El denunță proverbiala apartenență etnică a celor mai importanți lideri comuniști de la Kremlin, insistând, practic, pe relația evreime-bolșevism, în cazul tentativelor de subminare a statului român din perioada interbelică, dar oglindind, totodată, și atitudinea antipatriotică de dinainte de război a presei controlate de evrei: „Gazetăria noastră ar trebui să fie în plină renaștere, acum la începutul unei vieți de stat schimbate, când pulsația mai vie ca de alte ori, mișcă toate păturile. În ea ar trebui să se concentreze tot planul nostru de apărare. Coloanele ei ar fi să reoglindească spiritul național și să propage adevărurile presei. Prin ea s-ar para orice gest ostil în fiecare zi, răspândind

⁵⁶ *Ibidem*, p. 49.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 51

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 55.

⁶⁰ Octavian Goga, *Mustul care fierbe*, p. 286.

⁶¹ *Ibidem*.

sănătate și încredere mulțimii. Cine face însă această presă și cum o face? (...) Astăzi însă, când preluile Moscovei actualizează iarăși cu mai multă tărie chestiunea, când deodată cu bombele și incendiile se scurge zilnic otrava prin canalul călimarelor străine, nu vi se pare că lucrul este mult mai serios și consecințele mult mai grave? Acum zece ani, pe urma neutralității României, v-aduceți aminte ce galerie de gazete vândute s-a improvisat la București și ce avalanșă spurcată a rămas în urmă. Credeți că la acest moment sentimentul moral e altul în fața tentativelor bolșevice, credeți că rubla de aur are mai puțină căutare decât mărcile lui Guenther, și că o listă nouă de cumpărați o să fie mai mică decât cea de ieri? Eu nu mă leagăn în această iluzie deșartă, fiindcă dinastia Honigmanilor din presă e mai tare azi de cum era în România mică, fiindcă redacțiile lor sunt mai populate și rotativele lor mai unse ca odinioară. Și mai este ceva, o nuanță care nu-mi scapă și care schimbă situația în defavoarea noastră. Sunt de părere că atunci era mai puțină înrudire în țintă, de cuget și de nervi între dl. Blumenfeld și dl. Guenther, decât este astăzi între Apfelbaumii de la Moscova și între Honigmanii de pe Calea Victoriei”⁶². Abordarea comparativă a două ipostaze, dintre care una bine conturată, demonstrată, dezavuată de opinia publică și una recentă, intuită mai mult, dar argumentată profetic prin stabilirea elementelor similare/complementare induce scenariul apocaliptic al *cetății sub asediu*, asediu din afară și din interior. Recomandarea omului politic vizează frontul comun necesar identificării și pacificării acestor elemente dizolvante, străine de țară: „Iată de ce bolșevismul, neexistent în psihologia maselor la noi are totuși aliați naturali în interpușii dintre noi și mulțime [presa evreiască, n. a], în predicatorii dezagregării prin presă. Opera lor e cu deosebire pernicioasă azi, fie că e plătită, fie că se propagă prin instincte de rasă străine de ale noastre și afiliate actualei conduceri moscovite printr-o firească înrudire de sânge”⁶³. Reacția naturală preconizată de poet constă în zidirea unei baricade sufletești, care să se interpună între naționalism ca religie fundamentală a societății românești și *erezia contemporană* a bolșevismului. El scrie de „scutul secular al îngrădirii sufletești”, care nu se poate întemeia artificial prin normative instituționale ale statului, ci din adâncul conștiinței naționale: „Această operație n-o poate face nici starea de asediu, nici comisarul de siguranță, o poate îndeplini numai societatea românească, care trebuie să-și disciplineze rațiunea, urmând un crez național, dacă vrea să trăiască”⁶⁴. Dacă primii doi au aruncat anatema asupra *regimului de exploatare burghez din România* și mai apoi au plecat în grabă la Paris pentru a ne *bălăcări* în presa de stânga, Barbusse a ținut să participe la procesul bolșevicilor acuzați pentru acțiuni subversive și teroriste la Tatar-Bunar. Ziaristul și romancierul francez s-a prezentat la Chișinău, a dat declarații publice pentru apărarea și susținerea inculpaților, dar la revenirea în București a avut parte de o primire ostilă din partea studenților naționaliști.

Într-un alt loc, Goga face un aspru rechizitoriu „procurorilor umanității”, descinși la București ca „voiajori ai idealului moscovit” în sprijinirea revendicărilor sociale și politice ale comuniștilor de la noi: „Iată cazul celor trei procurori comuniști – după cum spunea poetul – sosiți pe rând la București din ordinul Moscovei: d. Guernut, Torres, Barbusse”⁶⁵.

⁶² *Ibidem*, p. 288-289.

⁶³ *Ibidem*, p. 289.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 310.

Ca om politic, Octavian Goga a activat alături de generalul Averescu în Partidul Poporului. Neînțelegerile dintre Goga și Averescu, pe motivul că generalul aluneca din ce în ce mai mult spre tabăra anticarlistă, l-au determinat pe O. Goga să părăsească Partidul Poporului, în martie 1932. Alexandru Averescu s-a arătat extrem de vexat de faptul că nu a fost însărcinat cu formarea guvernului și că a fost preferată formula Iorga-Argetoianu. În replică la ingratitudea regală, Averescu a declanșat o amplă campanie de presă împotriva guvernului, dar și a regelui, publicând o serie de articole de o rară violență. Apropiat al regelui, și apreciind corect situația, Goga a încercat să-l tempereze pe general, însă orgoliul cazon al lui Averescu, cât și semnalele clare venite de la Palat, ce acredatau o imposibilă reconciliere, l-au determinat pe Octavian Goga să-l părăsească pe Averescu.

După mai multe consultări cu o serie de apropiați ca Ion Lupaș, Silviu Dragomir, Ion Petrovici, dar cu siguranță și la inspirația cercurilor de la Palat, O. Goga a încercat debarcarea discretă a lui Averescu. El a convocat congresul partidului împotriva voinței lui Averescu, care a declarat că hotărârile adoptate nu vor fi validate. Congresul l-a considerat demisionar pe venerabilul general și l-a ales ca președinte al partidului pe Octavian Goga⁶⁶. Se pare că scindarea Partidului Poporului prin *defecțiunea* poetului și întemeierea Partidului Național Agrar, dar mai ales viitoarea fuziune cu formațiunea cuzistă, au fost manevre instrumentate de Carol al II-lea, interesat în compromiterea vechilor politicieni și a regimului democratic, cât și în pregătirea climatului propice instaurării regimului autoritar. Lansarea unor noi lideri politici apropiați ideii autoritare și fideli ideii monarhice, gen Al. Vaida-Voevod și Octavian Goga, sau pur și simplu cointeresați la guvernare până la anularea aproape completă a personalității, gen Gh. Tătărescu, Armand Călinescu, M. Ghelmegeanu, face parte din planul regal de desființare a regimului democratic și instaurarea regimului personal. Emblematic în acest sens ni se pare comportamentul politic al celor enumerați mai sus, atitudinea lor în raport cu partidele politice, pe care le *defectează* și le slăbesc sub raportul coeziunii ideologice și organizatorice. Astfel, Partidul Poporului nu va mai trece pragul electoral nici în 1933 și nici în 1937; Partidul Național Liberal nu va reuși să obțină 40% și să continue guvernarea în decembrie 1937, iar Partidul Național Țărănesc, afectat de grave disensiuni interne, nu a reușit să se opună cu succes planurilor autoritare ale regelui, cu toate formulele și alianțele preconizate de Iuliu Maniu.

Apariția noii formațiuni, Partidul Național-Creștin, ca rezultat al fuziunii dintre Liga Apărării Național-Creștine (L. A. N. C.) și gruparea politică condusă de Goga, a declanșat o serie de păreri diferite, atât în rândul contemporanilor, cât și a istoricilor. Astfel, unii specialiști cred că noua grupare a avut ca obiectiv principal izolarea Gărzii de Fier, prin minarea discursului radical cu *plomba* național-creștină și reliefaarea unei alte opțiuni electoratului, alta decât Mișcarea Legionară, ce se dovedise incontrollabilă și instabilă în raport cu Palatul. Pe de altă parte, o reconfigurare a blocului naționalist venea în sprijinul ideilor regelui și prefața instaurarea dictaturii personale a lui Carol al II-lea⁶⁷. Fuziunea Goga-Cuza la inspirația regelui induce și o altă motivație ce ține de antipatia reciprocă dintre Iuliu Maniu și O. Goga, dar și de eșecul parțial înregistrat de cercurile politice

⁶⁶ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II/2, p. 558. Vezi și Gabriel Asandului, A. C. Cuza. *Politică și cultură*, Iași, Editura Fides, 2007, p. 210.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 254.

palatine în problema defectiunii vaidiste. Formarea Frontului Românesc nu a adus rezultatele scontate și în replică regele și camarila a programat altă combinație politică, utilă izolării oamenilor politici anticarliști și în special a lui Maniu⁶⁸.

Evenimentele importante ale anului 1937, criza de succesiune, campania electorală și alegerile generale grăbesc organizarea noului partid. Potrivit „Bunei Vestiri”, gazetă pro-legionară a fraților Manoilescu și considerată de opinia publică drept oficios al Mișcării, procesul de organizare s-a încheiat abia în primăvara anului 1937⁶⁹. Momentul este marcat printr-o declarație optimistă a lui A. C. Cuza, care și-a exprimat convingerea că viitoarele alegeri generale vor însemna pentru P. N. C. „un succes formidabil cu consecințe de neînălțurat pentru izbânda ideii naționale”⁷⁰.

Situația politică din toamna anului 1937 era bine monitorizată de către mediile politice național-creștine și evident de către presa de partid. Într-un articol din oficiosul național-creștin „Țara noastră”, se aprecia că o „prelungire a guvernării de astăzi ar fi o provocare, un regim național-țărănesc, o tentativă de asasinat al sufletului național”⁷¹, iar rezolvarea crizei de guvern era întrevăzută prin impunerea unui „naționalism-militant” promovat, desigur de P. N. Ț., opus „internaționalismului agresiv”, susținut, în opinia ziarului respectiv de P. N. Ț.⁷².

Posibilitatea constituirii unui guvern național-țărănesc a declanșat o reacție extrem de dură din partea Mișcării Legionare. Încă din august 1937, ziarul oficial al Legiunii, „Buna Vestire”, a dezlănțuit o fulminantă campanie împotriva unui virtual cabinet I. Mihalache. Astfel, pe prima pagină a ziarelor legionare tronau titluri incitante ca: „Hanibal ante portas”⁷³, „Opriți guvernul Kerenski”⁷⁴, „Guvern național-țărănesc = Front popular = bolșevism”⁷⁵, „Național-țărăniștii execută ordinele Kominternului”⁷⁶, „Patrurile bolșevismului”⁷⁷. Articolele menționate acuzau de complicitate cu comuniștii pe unii lideri marcant ai P. N. Ț. ca: Nicolae Lupu, Virgil Madgearu, I. Mihalache, gen. Rujinski, Armand Călinescu. În atmosfera încordată creată, organul de presă al partidului „Totul pentru Țară” – expresia politică a Legiunii – desemna eventualul guvern național-țărănesc, drept factor de instabilitate și detonator al dezordinii sociale „Nimeni, credem, în liniștea aceasta de toamnă, nu are interesul să se plimbe cu fitilul pe lângă magazia de muniție”⁷⁸.

Formula unui guvern național-țărănesc nu era combătută doar de formațiunile de orientare naționalistă⁷⁹, ci și de șefii partidelor mai mici, – Grigore Iunian, Grigore Filipescu, Alexandru Averescu, Gheorghe Brătianu, care s-au declarat pentru constituirea unui guvern

⁶⁸ Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 306.

⁶⁹ „Buna Vestire”, I, nr. 15 din 10 martie 1937, p. 3.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ „Țara Noastră”, XVI, nr. 1415, din 19 septembrie 1937.

⁷² *Ibidem*, nr. 1495, din 5 noiembrie 1937.

⁷³ „Buna Vestire”, I, nr. 212, din 10 noiembrie 1937.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 213, din 11 noiembrie 1937.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 214, din 12 noiembrie 1937.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 215, din 13 noiembrie 1937.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 216, din 14 noiembrie 1937.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 217, din 15 noiembrie 1937.

⁷⁹ Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 242.

de coaliție sau concentrare politică, independent față de ideologia de partid și care să includă personalități de prim rang ale scenei politice românești. Pe aceeași linie a întăririi autorității de stat, Constantin Argetoianu, liderul unui minuscul partid agrar, s-a declarat pentru instaurarea fără întârziere, a dictaturii regale, iar N. Iorga, președintele Partidului Național Democrat, s-a pronunțat pentru menținerea guvernului Tătărescu⁸⁰.

La 12 noiembrie 1937, după o scurtă audiență la Palat, Ion Mihalache este însărcinat cu formarea unui nou guvern, punându-i-se drept condiție desemnarea lui Alexandru Vaida-Voevod – consacrat *homo regis* – în fruntea Ministerului de Interne. Conducerea național-țărănistă nu a fost surprinsă de condiția impusă de suveran, deoarece necesitatea cooptării lui Vaida în vederea formării guvernului național-țărănesc, transpare în mediile politice românești încă din ianuarie 1937⁸¹. Armand Călinescu, în memoriile sale, descrie o întrevedere avută cu V.V. Tilea, om politic din anturajul lui Vaida-Voevod și șef al organizațiilor ardelenale ale „Frontului Românesc”. Cei doi oameni politici cad de acord asupra reîntregirii, din perspectiva venirii la putere a P. N. Ț.⁸². Pe lângă condiția integrării lui Vaida în guvern, Ion Mihalache trebuia să respecte și recomandările regelui cu privire la îndepărtarea din viitorul guvern a lui Maniu, Lupu și Madgearu. Astfel de sugestii au fost făcute de monarh lui Armand Călinescu, exponent al „centriștilor”, grupare care, după părerea regelui, urma să joace rolul preponderent atât în P. N. Ț. cât și în viitorul guvern⁸³.

Condiția regelui ce viza indubitabil reducerea influenței lui Maniu în partid a preocupat îndeaproape pe liderii național-țărăniști. Maniu, retras în străinătate după Congresul general al partidului din 4 aprilie 1937 a fost vizitat de V. Madgearu și N. Titulescu, cu misiunea de a-l convinge că formula Mihalache este aproape sigură și că o acțiune anticarlistă ar compromite, poate definitiv, instalarea unui guvern P.N.Ț.⁸⁴. Omul politic ardelean a promis neangajarea sa în nici un fel de acțiune antimonarhistă. Întrebat de nepotul său Aurel Leucuția, care asistase la discuții, cum se va finaliza criza de guvern, Maniu dă dovadă de o reală viziune politică replicând că „lui Gh. Tătărescu îi va urma tot Gh. Tătărescu”⁸⁵.

O radiografie fidelă a situației create în perioada crizei de succesiune ne oferă N. Iorga în *Memoriile sale*. În cadrul unei întrevederi cu suveranul, istoricul trece în revistă principalele forțe angrenate în lupta pentru putere. N. Iorga insistă asupra inoportunității unui guvern național-țărănesc, din cauza convulsiilor interne ce se înregistrează în partid. Savantul condamnă neloialitatea monarhică a lui Maniu⁸⁶, cât și legăturile compromițătoare ale lui N. Lupu cu comuniștii⁸⁷. De asemenea, marele istoric consemnează, în fața regelui, „bătrânețea” lui A. C. Cuza, incapacitatea lui Al. Averescu în a stăpâni situația și

⁸⁰ Ioan Scurtu, *Viața politică din România (1918-1944)*, p.188.

⁸¹ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 328.

⁸² *Ibidem*, p. 333.

⁸³ *Ibidem*, p. 349.

⁸⁴ Zaharia Boilă, Zaharia Boilă, *Amintiri și considerațiuni asupra mișcării legionare*, ediție îngrijită de Marta Petreu și Ana Cornea, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2002, p. 58-59.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VI-VII, p. 429.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 431.

nseriozitatea lui Vaida⁸⁸. Octavian Goga era considerat un agitator, iar „popularitatea” național-creștinilor, determinată de lozincă „Jos Jidanii!”, nu putea să constituie o platformă politică serioasă, iar la guvernare s-ar fi dovedit total inoperantă⁸⁹.

La un moment dat, N. Iorga recomanda regelui un guvern fără caracter de partid, după formula sugerată de Grigore Iunian, liderul Partidului Radical Țărănesc, soluție care ar fi găsit „aprobarea întregii opinii publice”⁹⁰. După o discuție cu ministrul liberal Ion Inuleț, la 1 noiembrie 1937, Nicolae Iorga trimite regelui o scrisoare, în care aprecia formarea unui nou guvern în următorii termeni: „Îi spun că țărăniștii sunt imposibili supt raportul ordinii, național-creștinii supt al politicii externe, iar o coaliție sub raportul solidarității. Deci continuarea liberalilor până la capătul legislaturii, sau, dacă e vorba de o dizolvare a Parlamentului, un guvern de alegere al lor, cu reprezentantul Regelui la Interne, Justiție, Război”⁹¹. Se pare că sugestiile lui Iorga se îmbinau perfect cu planurile autoritare ale regelui. Înainte de a pleca la Paris – 12 noiembrie – în ziua de 10 noiembrie 1937, reputatul istoric are o lungă convorbire cu Carol al II-lea, după o analiză serioasă a principalilor factori de putere interesați în rezolvarea crizei de guvern, Nicolae Iorga recomandă regelui tot o echipă ministerială liberală, deoarece, doar un cabinet liberal era capabil să-și asume responsabilitatea guvernării țării⁹².

Soluționarea crizei prin prelungirea mandatului acordat lui Tătărescu, era anticipată atât de gazetele de stânga, cât și de cele de dreapta⁹³. La 13 noiembrie „Adevărul” acreditează șanse egale lui I. Mihalache și Gh. Tătărescu⁹⁴, pentru ca în ziua următoare, după ce subliniază imposibilitatea înțelegerii între Mihalache și Vaida, să lanseze ca sigură continuitatea liberală la guvern⁹⁵.

Ziua de 14 noiembrie 1937 a fost o adevărată „journée des dups” pentru P. N. Ț. În urma audienței la Palat, Ion Mihalache însărcinat cu formarea guvernului întocmise deja lista ministerială. Noaptea de 13–14 noiembrie, oamenii politici național-țărăniști au petrecut-o în consfătuiri⁹⁶. Astfel, grupul ardelean s-a reunit la M. Popovici, iar „centriștii” la N. Costăchescu. Duminică 14 noiembrie 1937, de dimineață, Virgil Madgearu a lucrat la listele electorale ale P.N.Ț., iar ocupanții portofoliilor ministeriale erau „consemnați” la domiciliu⁹⁷. După-amiază, Ion Mihalache a mers la rege, cu lista ministerială, „în buzunar”. Mihalache n-a ținut cont de recomandarea suveranului cu privire la includerea lui Vaida-Voevod în guvern. Posibil ca liderul P. N. Ț. să fi forțat mâna lui Carol, știut fiind faptul că, în cazul unui eșec al formulei guvernamentale național-țărăniște, Ion Mihalache demisiona din funcția de președinte al partidului, lăsând locul lui Iuliu Maniu, fervent adversar al regelui și al camarilei. Vaida-Voevod, desemnat de rege drept condiție *sine qua non* a

⁸⁸ *Ibidem*, p. 430

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 431.

⁹¹ *Ibidem*, p. 428.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ „Buna Vestire”, I, nr. 212, din 10 noiembrie 1937; „Dimineața”, XXXIII, nr. 11104, din 12 noiembrie 1937.

⁹⁴ „Adevărul”, 51, nr. 16502, din 13 noiembrie 1937.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 16503, din 14 noiembrie 1937.

⁹⁶ „Buna Vestire”, I, nr. 216, din 14 noiembrie 1937.

⁹⁷ *Idem*.

formării cabinetului P.N.Ț., a fost ignorat de Ion Mihalache, crezând că regele putea fi șantajat cu posibilitatea preluării șefiei P. N. Ț. de către adversarul numărul unu al camarilei. Crediința intimă a lui I. Mihalache era că revenirea în forță a lui Iuliu Maniu în fruntea țărăniștilor ar fi radicalizat partidul împotriva regelui, punând în pericol realizarea planurilor autoritare ale lui Carol al II-lea, proiect corect anticipat de mediile politice românești. El miza, astfel, pe faptul că regele ar prefera un guvern țărănist condus de I. Mihalache, decât un P. N. Ț în opoziție condus de intransigentul și intratabilul Maniu. Desfășurările din noiembrie-decembrie 1937 au contrazis logica lui Mihalache, regele *jucând tare* cartea guvernului de *uniune națională* condus de Tătărescu. În opinia lui N. Iorga, eșecul lui Mihalache se datora faptului că șeful P. N. Ț. „a făcut greșeala să-și întrebe partidul, în loc de a merge la Vaida”⁹⁸ pentru a se înțelege asupra listei guvernamentale⁹⁹.

Intransigența lui I. Mihalache l-a costat depunerea mandatului oferit de rege la 12 noiembrie și, în consecință, năruirea tuturor speranțelor de a accede la putere a național-țărăniștilor. La cinci minute după plecarea lui Mihalache, Gh. Tătărescu este primit în audiență la rege. Carol al II-lea a acordat mandatul formării noului guvern tot lui Tătărescu, punând astfel capăt crizei de guvern¹⁰⁰. Acest deznodământ a declanșat o întreagă serie de aprecieri și verdicte în presa interbelică. „Viitorul”, principalul organ de presă al P. N. L., a concluzionat că astfel se încheie „capitolul de patru ani de muncă rodnică, de mari forțări constructive”, iar prin noua însărcinare primită de Gh. Tătărescu se urmărește o nouă etapă de dezvoltare și consolidare a țării¹⁰¹.

În presa de dreapta reacțiile au fost diverse. „Buna Vestire” din 1 noiembrie pe prima pagină titra cu litere de-o șchioapă că „Guvernul Kerenski a fost oprit”, iar la zvonul preluării conducerii interimare a P. N. Ț. de către N. Costăchescu, articlerii legionari, îi urau „să transforme domnia sa, o hoardă internațional-oportunistă, într-un partid românesc”¹⁰². Ascensiunea iminentă la conducerea P. N. Ț. a lui Iuliu Maniu și eventualitatea unei alianțe anticarliste între Maniu și Codreanu, a determinat schimbarea opticii politice a legionarilor și diminuarea atacurilor contra național-țărăniștilor. Din acest motiv, credem noi, are loc o reorientare a atacurilor din presa legionară împotriva P. N. L. și a guvernului Tătărescu. Dacă în perspectiva preluării puterii, Mihalache devenise o adevărată țintă a jurnaliștilor legionari, după soluționarea crizei de succesiune în sensul reînnoirii mandatului lui Tătărescu, acesta devine subiectul principal al articolelor presei de dreapta¹⁰³. Această redirectionare către liberali, în general, și către Gh. Tătărescu, în special, a atacurilor din „Buna Vestire”, pusă în ecuație cu replierea de stil și chiar edulcorarea termenilor aplicați liderilor țărăniști, face parte din noua strategie politică impusă de Codreanu, în vederea semnării acordului de neagresiune electorală cu Iuliu Maniu care, după toate prognozele emise de cercurile politice de notorietate, avea să revină în forță la șefia P. N. Ț. Astfel, personalitatea politică a lui Tătărescu era contestată, iar lui I. Mihalache îi sunt descoperite totuși anumite calități „în acest decor crepuscular, Guță a fost cel mai anemic în corul

⁹⁸ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VI-VII, p. 436.

⁹⁹ Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, p. 304-306

¹⁰⁰ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 359.

¹⁰¹ „Viitorul”, XXIX, nr. 8958, din 16 noiembrie 1937.

¹⁰² „Buna Vestire”, I, nr. 217, din 16 noiembrie 1937.

¹⁰³ Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, p. 304-305.

politicienilor. Până și Ion Mihalache a dat examenul de șefie – destul de reușit – tocmai acum, când de drept nu va mai fi șef. Mihalache – s-o recunoaștem – a știut să moară relativ frumos. Așa cum moare țăranul făcându-și cruce și trăindu-și în ultima clipă toate gândurile bune dintr-o viață. Mihalache n-a putut și n-a știut trăi, dar a știut să moară. E ceva.”¹⁰⁴.

Eșecul formulei Ion Mihalache permitea lui Iuliu Maniu preluarea președinției P.N.Ț., reactualizând, astfel, conflictul cu regele Carol al II-lea. În replică la decizia regală de a-l reinvesti ca premier pe Gh. Tătărescu, P. N. Ț. și-a schimbat tactica politică. Ion Mihalache a declarat pe 16 noiembrie 1937 că „partidul este gata să dea lupta pe terenul pe care au pus-o ultimele evenimente.”¹⁰⁵. Aluzia era evidentă și reprezenta noul raport politic creat între P. N. Ț. și Palat prin revenirea în fruntea partidului a „sfinxului de la Bădăcin”. Adresându-se gărzilor național-țăraniste, Ion Mihalache a declarat: „duceți-vă și spuneți fraților voștri că Țopârlanul de la Topoloveni nu a trădat cinstea și dreptatea țărănească, precum au trădat aceia ce poartă în vine sânge și moravuri levantine”¹⁰⁶.

Desemnarea primului-ministru în persoana lui Gh. Tătărescu s-a dovedit o complexă manevră regală, noul premier având misiunea de a constitui guvernul *pe o bază politică lărgită*. Cooptarea în guvern a mai multor partide și personalități politice crea imaginea unui guvern „de uniune”, a unui cabinet „peste partide”, însă formula politică urmărită de rege în frunte cu un devotat al său, „trebuia să constituie nucleul unui viabil bloc politic patronat de monarhie”¹⁰⁷. În planurile Palatului noul guvern Tătărescu avea rolul de a pregăti instaurarea regimului personal autoritar preconizat de regele Carol al II-lea¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Val Șoimaru, *De la Guță I tot la Guță I*, în *Ibidem*, nr. 220 din 19 noiembrie 1937.

¹⁰⁵ „Adevărul”, 51, nr. 16503, din 16 noiembrie 1937.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 16504, din 17 noiembrie 1937.

¹⁰⁷ Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 330 ; Florea Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală*, p. 163.

¹⁰⁸ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, ediția a III-a, București, Editura Forum, 1945, p. 7.

The cabinet changeover crisis of November 1937 and the position of the main political parties

Abstract

The events shadowing the end of 1937 – the cabinet crisis and its resolution, the electoral campaign and the general elections of 20 December 1937 – are circumscribed to general social-political evolution of the 30's. The relations of king Carol II with the political parties and the personalities, the complex situations inside the parties, the balance between the democratic and the authoritarian-totalitarian forces, all these are significantly relevant aspects for determining the causes and the premises of the crisis of the Romanian parliamentarianism, which became very visible towards the end of 1937 and the beginning of 1938. An objective analysis of the November-December 1937 moment requires a succinct review of the main political forces that were decisively involved, first in solving the cabinet crisis and then in the electoral campaign.

CASA BURCHI-ZMEU DIN IAȘI, VIITORUL SEDIU AL MUZEULUI MUNICIPAL

Sorin IFTIMI

Casa Burchi-Zmeu din Iași este o veche casă cu parter și etaj, un monument istoric situat pe strada Zmeu nr. 3 (cod LMI 2004: IS-II-m-B-04096). Perspectiva asupra sa este astăzi estompată de noua clădire-turn a Universității „Petre Andrei”, devenită cea mai înaltă din oraș¹. Un studiu privitor la această zonă istorică a orașului, cu accent pe casa Burchi-Zmeu și pe agresiunea acesteia de către noile clădiri înălțate în acea zonă, în spațiul de protecție a monumentului, a fost făcut acum câțiva ani de arh. Doina Mira-Dascălu. Textul, privitor la valorificarea întregului context urban de aici, din perspectiva peisagisticii orașenești, nu a fost însă publicat până acum, din ceea ce știm. Pentru înțelegerea evoluției acestei zone – care cuprinde împrejurimile bisericii Sf. Ioan Gură-de-Aur (Zlataust) și vechea Piață a Beilicului – am redactat recent un studiu apărut în paginile revistei „Monumentul”, fundamentat pe câteva planuri vechi, inedite și pe cercetare arhivistică². Acest text reprezintă o completare a celui amintit, ambele fiind necesare pentru buna înțelegere a subiectului articolului de față.

Nicolae Stoicescu presupunea că imobilul Burchi-Zmeu a fost construit între anii 1800-1832, probabil refăcut după incendiul din 1827 (date din arhiva Direcției Monumentelor Istorice)³. Numele lui Burchi-Zmeu se leagă, într-adevăr, de marele incendiu din 1827, cel mai nefast din tot secolul al XIX-lea, care a distrus o mare parte din clădirile Iașului și a provocat mari mutații în fizionomia orașului⁴. Din punct de vedere urbanistic, se poate vorbi de perioada de dinainte și de cea de după acest incendiu. Iată cum relatează Manolache Drăghici acest episod: „În 20 iunie 1827 a fost focul cel mare, care a pornit de la gospodăria lui Ilie Burchi poreclit „Zmeul”, aceia lângă Academie. A ars în acea noapte o treime din Iași, fiind prinse de foc și Curțile Domnești, unde au fost mistuite de foc multe ispisoaice și acte vechi ale țării, care se aflau în arhiva Vistieriei și a Divanului. După această întâmplare vodă Ioan Sturdza s-a mutat în casele spătarului Petrache Cazimir (astăzi sediul

¹ Acest studiu a fost întocmit în anul 2011, la solicitarea S.C. Impex Romcatel S.A., în vederea completării documentației pentru planul de restaurare a monumentului.

² Sorin Iftimi, *Piața Beilicului din Iași și monumentul lui Grigore III Ghica*, în „Monumentul”, XIII/2, Iași, 2012, p. 291-311.

³ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Editura Litera, București, 1974, p. 415.

⁴ *Ibidem*, p. 398; *Pojarul cel Mare din Iași în 19 iunie 1827*, în „Arhiva Genealogică” I, 1912, nr. 12, p. 196-200; D. Găzdaru, *O relatare italiană despre focul din Iași de la 1827*, în „Arhiva”, Iași, 1934, nr. 3-4, p. 118-121; Alex Ciurea, *Focul din 1827 de la Iași și izvoarele Moldovei*, Caransebeș, 1946, extras din „Altarul Banatului”, 1946, nr. 11-12, p. 272-276; Virgil Apostolescu, *Distrugerea de arhive în „focul cel mare” de la Iași din 1827*, în vol. *Arhivele Statului la 125 de ani de activitate, 1831-1956*, București, 1957, p. 247-257.

Academiei), de unde a domnit țara până la intrarea rușilor”⁵. Dacă acesta ar fi fost imobilul de la care a izbucnit marele incendiu, el ar fi avut, într-adevăr o importanță deosebită pentru istoria modernă a urbanisticii ieșene și ar fi fost cu atât mai potrivit pentru destinația de Muzeul al Orașului.

Casa de la care a pornit marele incendiu de la 1827 era însă o altă proprietate din Iași a lui Ilie Zmeu, situată în Piața Unirii de astăzi (str. Arcu), lângă Liceul Național. Academia Mihăileană, amintită mai sus, se afla pe locul Blocului „Tarom” de astăzi, unde a fost amplasată și o inscripție comemorativă; vechiul imobil, încărcat de istorie, a fost demolat prin anii 1960. Probabil că actualul imobil a fost construit de Ilie Burchi-Zmeu după ce prima sa casă a ars în cumplitul incendiu. El a ales o zonă pe care o credea mai protejată de incendii, față de prima sa reședință.

De-a lungul vremii, clădirea de pe strada Zmeu a avut mai multe destinații. La sfârșitul secolului al XIX-lea (1894) casa aparținea încă familiei Burchi. Între anii 1880-1893, probabil la parterul clădirii, au fost găzduite Arhivele Statului, în timp ce etajul era încă locuit de familie. În august 1920, clădirea aparținea Jandarmeriei, care a făcut și unele reparații, probabil cu ocazia instalării. La 2 august 1940 proprietar al imobilului era Institutul de Surdo-Muți, care a făcut, la rândul său, reparații interioare și exterioare (probabil tot cu prilejul instalării). După al doilea război mondial (1945) în imobil au fost repartizate spații pentru mai multe instituții de stat.

După 1990, casa a fost închiriată de Primărie mai multor firme particulare, fundații și sedii de confederații sindicale precum: „Partidul Renașterea și Independența României. Consiliul Județean”; Uniunea Națională a Consilierilor Juridici – Filiala Iași, C. S. D. R. – Uniunea Județeană a Sindicatelor Democratice, C. S. D. R. – Alianța Sindicală „Gh. Asachi”, Sindicatul Național al Țărănimii Române „Propact”, „Asociația Română Anti-Sida, Filiala Iași”, „Liga de luptă contra cancerului mamar – Moldova”, „Aron Company” și altele asemenea.

Vechii proprietarii ai clădirii

Cea mai veche informație identificată până acum privitoare la istoria acestei case este *Planul Mănăstirii Sf. Ioan Zlataust* realizat la 20 septembrie 1808⁶, publicat de noi în studiul amintit⁷. Pe această schiță, care cuprinde incinta mănăstirii și terenul alăturat, pe care s-a construit Beilicul, litera „E” marchează o clădire pe latura dinspre Ulița Zmău, a cărei ogradă este separată de incinta mănăstirii printr-o linie punctată, ce semnala existența unui gard ușor, de lemn. Legenda planului arată că aceasta era casa *căpitanului Vistu*, orientată cu spatele spre Ulița Zmeu și cu fața spre răsărit. Amplasarea casei arată că, într-o perioadă anterioară, clădirea de pe acest loc a făcut parte din ansamblul mănăstiresc amintit, dar nu îi

⁵ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre*, vol. II, Iași, 1857; transpunere în graiul zilei de azi și comentarii de Constantin Mihăilescu-Gruia, Gruparea culturală „Europa în România”, 1999, p. 295.

⁶ ANIC, *Planuri și hărți, județul Iași*, nr. 63. În colțul din stânga jos, aproape de roza vânturilor, se află o însemnare recentă, în alfabet latin, cu cerneală neagră: „Nr. 63. Locurile M-rii Sf. Ioan Zlataust”.

⁷ Sorin Iftimi, *Piața Beilicului din Iași*, p. 291-311.

cunoaștem funcționalitatea inițială. Aceasta era o construcție cu acoperiș în patru ape, cu un foișor central pe latura dinspre răsărit, care marca atât gârliciul de acces în pivnița de piatră (existentă și astăzi, sub casa „Zmeu”), cât și accesul în interiorul nivelului locuit al casei. În colțul de sud-vest al acestei clădiri a fost descoperit în pământ, la 1808, cu ocazia cercetărilor la fața locului, un stâlp de lemn îngropat în pământ, un „tumurâg vechiu, în locul casălor Vistului, cu depărtare de uliță de 2 stânjeni”.

Familia Burchi-Zmeu. Paharnicul Costandin Sion arăta că în vremea sa existau două familii cu numele de Burchi, ambele de origine moldovenească: o ramură, considerată de el ca fiind cea autentică, era originară din ținutul Romanului și fusese ridicată la boierie „de vreo 70 de ani” (adică pe la 1780); celălalt neam ce își zicea „Burchi” se numea, de fapt, „Zmău”, fiind „țăran de la Pătrășcani, ținutul Bacău”. Acest din urmă Burchi a fost, potrivit paharnicului, în serviciul vistiernicului Iordache Rosetti-Roznovanu, dobândind un mic rang de boierie (*căminar*) în timpul domniei lui Scarlat Calimachi (1812-1819)⁸. Ilie Burchi a fost înălțat la rangul de „spătar” de Ioan Sandu Sturdza (1822-1828). Mihail Sturdza (1834-1849) l-a făcut „postelnic” (1843) și apoi chiar „vornic” (1848)⁹. Două spițe de neam ale familiei Burchi au fost publicate recent de Mihai Dim. Sturdza¹⁰. Prima este a neamului Burchi din Muntenia, de origine greacă, venit din insulele ionice. Cea de-a doua spiță aparține familiei Burchi din Moldova, folositoare cercetării de față.

Ilie Burchi (cca. 1768-28 ianuarie 1860) era fiul unui Ursu mazil (amintit pe la 1777), căsătorit cu sora uricarului Iordache Ciolpan. Bunicul său era Burchi mazil (cca. 1750), căsătorit cu Catinca, fiica Nastasiei, nepoata lui Grigore Bârzul. Fiind denumiți „mazili”, încă din secolul al XVIII-lea, înaintașii lui Ilie Zmeu sunt arătați ca descendenți dintr-o familie boierească mai veche și nu din oameni simpli („țărani”). Ursu „Burchi” și soția sa au avut patru sau cinci copii: Casandra, Ilie, Constantin și Ioniță; este posibil ca aceștia să fi avut și un frate mai mare, Gheorghe, al cărui loc în genealogia familiei nu este încă foarte bine stabilit. Descendența familiei Burchi a continuat mai ales prin frații Ilie și Ioniță Burchi.

Ilie Burchi a fost căsătorit de două ori. Prima sa soție a fost Casandra, fiica lui Petre Hermeziu. Din această însoțire s-au născut două fiice: Zoița, măritată cu banul Panaite Tăutu și Elena (n. 1803-1859) măritată cu căminarul Ioan Racoviță.

Ce-a de-a doua soție a lui Ilie Burchi a fost Elena, fiica lui Constantin Racoviță (n. 1790-8 iunie 1852). Ei au avut trei copii. Dintre aceștia, spătarul Nicolae Burchi (1815-1891), a fost căsătorit cu o Elena și apoi cu Maria Panu (1827-1907). Din cea de-a doua căsătorie s-au născut doi copii: Emilian Burchi (n. 1853) s-a însurat în 1891 cu Maria Dumitrescu (n. 1863), o fată de origine simplă, din București, de care a divorțat după doi ani; Victor Burchi (n. 1861), funcționar, s-a însurat în 1885 cu Ioana, fata comerciantului Răducanu Marinescu din București (n. 1865). Ceilalți doi copii ai lui Ilie Burchi și ai Elenei Racoviță au fost Alexandru Burchi (1818-1870) și Maria, care a fost soția colonelului Dimitrie Foti, dar de care a divorțat

⁸ Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Angelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, Editura Minerva, București, 1973, p. 30-31.

⁹ *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, întocmită de Mihai-Răzvan Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 1997, p. 44.

¹⁰ *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. II, coordonator și autor Mihai Dim. Sturdza, Editura Simetria, București, 2011, p. 614-615.

în 1860, așa că, până la sfârșitul vieții sale, ea a purtat numele de „Burchi”. Acești urmași ai familiei Burchi au rămas în Iași.

Familia lui Ilie Burchi a avut o relație specială cu biserica Sf. Ioan Zlataust din vecinătatea principalei lor reședințe ieșene. În această biserică își au mormintele Ilie Burchi și cea de-a doua soție a sa Elena Racoviță, precum și fiul lor mai mic, Alexandru Burchi. Inscripția din biserică este următoarea: „*Trecuți din viață la eternitate/ Zac sub această piatră tată, mamă, frate,/ Ce'n grele suspinuri și nemângâiați/ Au lăsat pe undi fii și a lor frați./ Dar totul se uită, nimic nu rămâne,/ La omu după moarte slava ș-a lui nume,/ Corpul în cenușă, viața ca o floare,/ Se trec în neanturi, ca fumul dispare*”. Inscripția mai arată că vornicul Ilie Burchi „prnumit Zmău” a decedat la 27 ianuarie 1860, în vârstă de 82 de ani; Elena Burchi, născută Racoviță, decedată la 12 aprilie 1850; fiul lor, Alexandru Burchi, decedat la 7 septembrie 1870. Icoana Maicii Domnului, de la catapeteasma bisericii, a fost dăruită de Maria Ilie Burchi, la 20 iunie 1873 pentru pomenirea neamului său¹¹.

Familia Foti. Polcovnicul (=colonelul) Fote era ginerele vornicului Ilie Zmeu, fiind căsătorit cu o fiică a acestuia. El era fiul spătarului Iordachi Fote, de la Tomești (ținutul Botoșani). Mama sa a fost fiica hatmanului Costachi Jora. El a mai avut un frate, aga Iancu Fote. Bunicul celor doi băieți, grec de origine, a venit în Moldova pe la 1785, însoțindu-l pe domnitorul Alexandru Mavrocordat; s-a însurat cu o moldoveancă și din această căsătorie s-a născut Iordache Fote, tatăl băieților¹².

Ulterior, documentele menționează drept proprietară a clădirii din str. Zmeu nr. 3 pe *Ecaterina Fotty*, care a stăpânit clădirea până la 1906. Aceasta nu era o persoană străină, cum s-ar putea crede, ci fiica Mariei Burchi și a colonelului Dimitrie Foti.

Familia Șeptilici. La 1907 apare ca proprietar al casei Burchi un Ilie Șeptilici¹³. Acesta era descendentul unei vechi familii boierești din Moldova veacului XVII, reprezentată de Șeptilici hatmanul, comandantul armatei moldovenești, decapitat la 1621 de Alexandru Iliaș vodă¹⁴. Neamul Șeptilici a avut descendenți și în Moldova de peste Prut (devenită gubernia rusească „Basarabia”, după 1812). Este cunoscut străbunicul său, Constantin Andrieș Șeptilici, fost consilier în Rusia și Guvernator al Crimeii; acesta a fost căsătorit cu principesa Paraschiva Șahovsky. Familia a avut trei fiice (Elisabeta, Ecaterina și Vera) și doi fii, Anton și Platon. Bunicii lui Ilie Șeptilici erau Platon Andrieș Șeptilici și Ecaterina Fote, aceștia au avut trei urmași: Arcadie, Adela și Agripina.

Părinții lui Ilie Șeptilici, moștenitorul de la 1907 al casei Burchi, erau Arcadie Șeptilici (1830-1923) și Olga Foty (probabil fiica Ecaterinei Foty, de la 1906). Din această căsătorie s-au născut patru fii: Gheorghe, Ilie, Leon și Arcadie. Casa Burchi a fost moștenită de Ilie

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Revista „Teodor Codrescu”*, VI, 1936, nr. 2, p. 27.

¹² Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, p. 292. Dintre frați, mai cunoscut în epocă era Iancu Foti, pe care Ioan Sandu Sturdza vodă (1822-1827) l-a făcut tufecchi-bașa (căpitan al arnăuților curții domnești), iar după înființarea Miliției Pămîntene (1832) s-a înrolat în armata pămînteană cu rangul de căpitan, avansând până la maior. Apoi s-a retras din armată căsătorindu-se cu fata căminarului Ioan Becar din Brănești, și s-a stabilit la Galați.

¹³ Mihai Sorin Rădulescu, *Un vechi arbore moldovenesc – Șeptilici*, în volumul *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și peripluri apusene*, București, Editura Vremea, 2011, p. 129-130.

¹⁴ Șeptilici hatmanul cel care l-a ucis pe domnitorul Gaspar Grațiani, primind, în loc de răsplătă, o cumplită pedeapsă pentru fapta sa.

Șeptilici (1878-1927) de profesie medic; acesta era căsătorit cu Maria Șendrea, descendenta cunoscutei familii boierești. Fratele său, Leon Șeptilici (1879-1936) a devenit la rândul său medic; a fost căsătorit cu Elena Corivan. Cel mai mic dintre frați, Arcadie (1879-1916), a fost ofițer superior și s-a însurat cu Hortensia Popovici; a murit în primul război mondial, la Turtucaia (Bulgaria). Familia Șeptilici a continuat prin fiul doctorului Ilie Șeptilici, geologul Neculai Șeptilici, și descendenții săi. Aceștia nu au mai fost, însă, proprietari ai casei Burchi-Zmeu din Iași.

Descrierea monumentului

Casa Burchi-Zmeu, din strada Zmeu nr. 3, a avut destinația inițială de locuință. Imobilul are parter și etaj (la care se adaugă un subsol parțial, obturat) are 18 încăperi (în ambele aripi), 8 holuri și două grupuri sanitare. Există și un beci, datând dintr-o perioadă mai veche a clădirii, dar care în prezent este plombat¹⁵. Beciul este construit, din piatră, cu bolțile „în leagăn” (semicilindru). Se cunoaște aria construită (A_c) = 568 mp; A_{dc} = 1136 mp.

Într-o clasificare recentă a vechilor imobile din Iași, casa Burchi-Zmeu a fost încadrată, potrivit planului interior, în categoria 1.c., cuprinzând „casele ce păstrează influența arhitecturii tradiționale”, clădiri având salonul principal cu latura mică spre exterior – dar care nu au boltă pentru trăsuri¹⁶. Casa Burchi-Zmeu (nr. crt. 17) este plasată, prin analogii, în aceeași categorie cu clădiri precum: Casa Cantacuzino-Pășcanu (*Curtea de Conturi*), casa Dimitrie Beldiman (*Palatul Copiilor*), casa Al. Ghica-Brigadir (*Spitalul de Urgențe*) și Casa Grigore Sturdza (fostul sediu al Studioul TVR-Iași; astăzi Școala „Mitropolit Varlaam”).

Dosarul imobilului consemnează, la 10 aprilie 1897, că proprietara casei, Maria I. Burchi, obținea aprobarea pentru a efectua lucrări de reparații radicale asupra clădirii. La acea dată au fost efectuate intervenții asupra zidăriei, dușumelelor, plafoanelor, au fost refăcute uși și ferestre. Tot atunci a fost refăcut și acoperișul clădirii. În februarie 1906, Primăria somează pe proprietar să demoleze zidul de incintă al casei, care prezenta crăpături periculoase. În septembrie 1907 a fost obținută o altă autorizație pentru a fi înlocuite unele ferestre și a fi reparate o parte din tencuieli¹⁷. Alte intervenții au fost efectuate în 1920 și 1940. În prezent, structura de rezistență a imobilului este fragilizată, clădirea fiind expertizată ca aparținând clasei I de risc seismic. Trebuie examinată și eventualitatea repunerii în valoare a pivniței de sub imobil, datând probabil de la o clădire mai veche, din secolul al XVIII-lea, pivniță care în prezent este plombată.

La casa Burchi-Zmeu întâlnim urme destul de însemnate ale arhitecturii tradiționale, vernaculare, la nivelul structurii interioare. Nu este o clădire al cărui plan să fi fost conceput în stil neoclasic, cu desfășurare simetrică, riguroasă, generoasă. Elementele decorative

¹⁵ Ioan Sasu, *Locuințe boierești neoclase din Iași*, în „Monumentul”, VII, 2006, p. 453-454 (*Casa Burchi-Zmeu*).

¹⁶ Idem, *Case și palate boierești din Iași 1791-1859*, în „Monumentul”, Iași, I, 2000, p. 119.

¹⁷ *Ibidem*, 2006, p. 453.

specifice stilului neoclasic sunt adăugate mai târziu, pe o clădire mai veche sau al cărui plan de construcție a urmat, inițial, o *forma mentis* tradițională.

Accesul în clădire se face prin capătul axul principal, dar cu o scară decalată pe partea lateral-dreaptă. Rezalitul de pe fațada principală corespunde la etaj cu latura mică a salonului. La partea superioară a clădirii se constată inexistența frontonului. După tipicul epocii, rezalitul fațadei păstrează o așa numită „boltă a trăsurilor” formală, deoarece este prea îngustă pentru a permite accesul real al respectivelor atelaje (Fig. 1-2).

În interior se constată dispunerea simetrică a camerelor pe axul principal, trăsătură specifică stilului neoclasic. La etaj, salonul prezintă o înălțime mai mare decât a celorlalte camere, dar aceasta nu se reflectă printr-o înălțime diferită la nivelul cornișei.

Amenajarea boltită a scărilor, suprapusă peste o amplasare mai veche a ferestrelor, dă de gândit. Parterul mai păstrează câteva tavane boltite, ceea ce poate indica preluarea parțială a zidurilor unei clădiri mai vechi decât cea actuală. La sala mare de la etaj, de pe fațada vestică, se observă, doar puțin, sistemul de boltire a tavanului. Este o soluție tehnică ce trebuie comparată cu tavanele celorlalte camere de la etaj, pentru a constata dacă încăperile de sus au avut toate aceeași înălțime. Oricum, încăperile de la nivelul superior sunt ceva mai înalte decât cele de la parter, după obiceiul epocii.

Din examinarea planurilor¹⁸ casei Burchi Zmeu se pot formula mai multe observații.

În prezent camerele sunt destul de bine amplasate, chiar dacă încăperile „simetrice” au dimensiuni diferite. Cea mai mare surpriză este divorțul dintre ceea ce sugerează ferestrele că ar fi structura interioară a casei și planul real al camerelor. Ferestrele estompate de zidărie pe fațadele de sud, vest (spre strada Zmeu) și de nord par să corespundă, la interior, unor ziduri construite mai târziu, perpendicular, și nu unor goluri (încăperi). Este ca și cum clădirea a fost golită la un moment-dat de ziduri interioare și apoi spațiul interior a fost reîmpărțit.

Este interesant că între cele două fragmente rămase ale fațadei de est (cea pe care s-a adăugat aripa nouă) există un mic decalaj, ele nefiind perfect aliniate, cum ar fi fost firesc, dacă au făcut parte din același perete inițial.

Cele mai multe intervenții se observă pe fațada de sud, cea pe care este amplasată intrarea principală. Ferestrele estompate au în spate începutul unor ziduri perpendiculare, și nu golul încăperilor.

Soluția scării interioare actuale credem că reprezintă o improvizație ulterioară, nefăcând parte din proiectul inițial al clădirii. Ea sacrifică spațiul a două încăperi (parter și etaj) cu o foarte bună amplasare, spre sud-est, bine luminate și încălzite natural. Nu este exclus ca, inițial, scara interioară să fi ocupat doar holul central, urcând, în linie dreaptă, spre holul de la etaj. Fereastra de la parter care asigură iluminarea casei scării, credem că a fost decupată cu prilejul acestei amenajări.

Tot pe fațada sudică de la parter, peretele din dreapta rezalitului a fost dublat inexplicabil, mărindu-și grosimea inutil și fiind mai avansat decât peretele din partea stângă a rezalitului. Cu acest prilej, fereastra din mijloc, de la parter, a fost cu totul estompată, în

¹⁸ Am avut posibilitatea de a studia planurile clădirii, puse la dispoziție de S.C. Impex Romcatel SA. Comentariile din text sunt făcute pe baza acestora și a fotografiilor din colecția autorului.

dreptul ei construindu-se un zid perpendicular. Fereastra din dreapta ei, de pe colț, are un pervaz de cca. 1,20 m, rezultat prin dublarea grosimii peretelui exterior.

*

Imobilul de pe str. Zmeu nr. 3 prezintă, la o primă examinare, mai multe etape de construcție sau de intervenții asupra *decorațiunii fațadelor*. Este clar că, la corpul principal, dispus pe direcția nord-sud, de-a lungul străzii amintite, a fost adăugată o aripă ce se dezvoltă spre sud, pe lungimea a patru ferestre. Cărămida din care este construită corpul vechi este roșiatică, de formă foarte îngustă, așa cum se folosea la mijlocul secolului al XIX-lea. Aripa nouă este zidită din cărămidă mai groasă, precum cele folosite în secolul al XX-lea. Fațadele acestei aripi, care nu este expusă privirii directe a trecătorilor, sunt tratate mai simplu, fără decorațiuni speciale, deși s-a urmărit de către constructor și o armonizare cu arhitectura vechii clădiri.

În cele ce urmează, vom descrie doar fațadele clădirii vechi, originale, care prezintă interes din perspectivă arhitectonică. Chiar luând în discuție doar această parte a imobilului, se pot distinge, oricum, cel puțin trei faze de construcție și reamenajare.

Fațada de sud. Aceasta este partea pe care se află amplasată intrarea principală a casei, tratată cu o anumită monumentalitate. Proprietarul a făcut aici ceea ce nu mai putea să facă pe fațada cea mai amplă, cu expunere la stradă, pentru că terenul de pe latura respectivă nu mai permitea o asemenea desfășurare (poate în urma alinierii stradale, efectuate în tot orașul, pe la 1900).

În mijlocul acestei fațade, mai înguste, clădirea prezintă un rezalit, care include și bolta construită deasupra intrării principale. Această formă este unul din elementele neoclasiche specifice locuințelor boierești din Moldova încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: așa numita „boltă a trăsurilor” (Fig. 1, 2). La casa Burchi este însă imitată doar forma, nu și funcționalitatea acestei bolți, arcurile ei laterale fiind prea înguste pentru a permite accesul unui asemenea atelaj prin deschiderea lor. Oricum, spațiul de sub boltă nu este plat, ci este ocupat de o mică platformă și de desfășurarea celor trei trepte care îl aduc pe vizitator la nivelul de călcare al parterului. Arcul frontal al bolții, având cea mai mare deschidere, are o formă aplatizată, amintind de așa numitul „arc românesc”. Colțurile acestei bolți sunt rotunjite. Ele sunt marcate, pe fiecare parte, de bosaje dispuse pe verticală, în forma unor pilaștri, continuate la etaj prin coloanele decorative. De o parte și de alta a bolții se află câte o fereastră terminată în arc clasic, ce corespund holului de intrare. Tot la parter, de o parte și de alta a fațadei de sud, se mai află câte două ferestre corespunzătoare camerelor de pe colțuri.

Pe aceeași latură, la etaj, rezalitul prezintă două ferestre înalte (în mod uzual erau trei asemenea ferestre), terminate în arc în *plin cintru*, precum ferestrele centrale de la etajul fațadei de vest. Cele două ferestre centrale ale rezalitului sunt însoțite, în părțile laterale, de alte două ferestre identice. Camera ce corespunde acestor ferestre nu este prea spațioasă, dar este bine luminată în tipul zilei. Aceste stângăcii indică un plan interior al casei insuficient adaptat la arhitectura neoclasică.

Toate ferestrele au, la partea inferioară, câte un panou decorativ din ceramică (substratul de var), ilustrând un scut heraldic de factură renascentistă, încărcat cu o bandă, încadrat într-un cerc și flancat de fleuroni vegetali cu rol decorativ (precum se vad și la

fațada de vest) (Fig. 11). Cele patru ferestre rectangulare de pe laterale au, deasupra lor, alte „panouri” dreptunghiulare de teracotă cuprinzând câte trei flori mari (cu câte zece petale), asemeni celor de pe fațada de vest (Fig. 10).

La partea superioară a rezalitului abundă coloanele, deși nu au calitatea artistică a celor de pe fațada de vest. Tencuiala căzută pe alocuri permite observarea faptului că aceste coloane sunt realizate din cărămidă, corpul lor nefiind sculptat în piatră. Coloanele de colț nu mai sunt angajate pe jumătate în zidărie, ci sunt libere pe trei sferturi din circumferința lor. Surprinde suportul acestor coloane (corespunzător pedestalului), care prezintă aceeași muchie rotunjită ca la nivelul bolții trăsurilor. Spre deosebire de fațada de vest, unde coloanele alternează cu ferestrele, pe fațada de sud acestea sunt „îngemănate”, ba chiar pot fi privite ca grupate câte trei, la colțurile rezalitului. Efectul aglomerării coloanelor ar trebui să fie unul de monumentalitate, dacă totul nu s-ar desfășura pe un spațiu atât de îngust. Coloana singulară din mijlocul rezalitului, situată între cele (doar) două ferestre, pare chiar puțin stingheră.

Coloanele de la etajul rezalitului, deși au aceleași proporții cu cele de pe fațada de vest, sunt mult mai puțin realizate artistic. În lipsa canelurilor de pe suprafața fusului, precum și a volutelor capitulurilor, coloanele au mai curând aparența stilului toscan. La capitel, doar echina mai păstrează ceva din ovele stilului ionic, în timp ce abaca, rectangulară, se potrivește cu cea a stilului doric (sau a celui toscan; este prezent și „gulerășul” specific acestui din urmă ordin) (Fig. 7).

Deasupra capitulurilor hibride se înalță antablamentul, cu exprimarea clară a tuturor părților componente: arhitrava, friza și cornișa. La un asemenea rezalit, deasupra intrării, ar fi fost de așteptat să aflăm un fronton, specific monumentelor neoclasiche. Nu este exclus ca frontonul să fi existat, într-o fază a evoluției monumentului și să fi fost eliminat mai târziu, pentru ca rezalitul de pe fațada de est să poată fi inclus sub actualul acoperiș, de formă simplă („în patru ape”).

Unele dintre ferestrele originale de pe fațada de sud au fost obturate prin zidărie și tencuială. Trebuie examinată posibilitatea și oportunitatea ca aceste ferestre să fie aduse la starea lor inițială.

Fațada de vest. Aceasta este partea cea mai expusă privirii trecătorilor, fiind situată de-a lungul străzii Zmeu, foarte aproape de trotuarul pietonal, fără distanța oferită de cadrul unei grădini private (Fig. 5). Parterul, ce se ridică deasupra unui soclu discret, este tratat cu sobrietate, fără decorațiuni speciale. Tencuiala eleveției, căzută pe alocuri, lasă vizibil materialul folosit la construcția pereților. Este vorba despre o cărămidă roșie, foarte îngustă, model care se folosea pe la jumătatea secolului al-XIX-lea. Șapte ferestre înalte, identice, oferă o iluminare suficientă încăperilor. Colțurile fațadei sunt tratate în bosaje, ceea ce conferă impresia de soliditate și monumentalitate a clădirii. Aceleași bosaje (în număr de 9) se întâlnesc și în spațiile înguste dintre ferestre, dând aparența unor pilaștri (ce se continuă, pe verticală, cu coloanele de la etaj). Cele două niveluri ale clădirii sunt separate prin obișnuitul brâu profilat.

Decorațiunile fațadei de vest se concentrează asupra etajului, nivelul nobil al clădirii, rezervat locuirii de către familia proprietarului (parterul fiind destinat, de obicei, serviciilor curente și personalului aflat în slujba stăpânului casei). Ferestrele sunt tot în număr de șapte, corespunzătoare celor de la parterul clădirii. Sub fiecare fereastră se află câte un

„panou” decorativ realizat în teracotă (văruită). Este vorba despre un dreptunghi alungit, având în centru un scut heraldic renascentist, încărcat cu o simplă bandă decorativă. Scutul este încadrat într-un cerc și flancat de fleuroni vegetali (Fig. 11).

Aceste ferestre sunt încadrate de 8 coloane ionice, bine realizate. Coloanele sunt concepute după toate regulile stilului neoclasic: sunt așezate pe un pedestal, de formă aproape pătrată (modelul clasic ar fi cerut ca pedestalul să fie ceva mai dezvoltat pe verticală). Pe o plintă patrulateră este așezată baza coloanei ionice, ce respectă modelul clasic. Fusul coloanelor, angajate în zidăria fațadei, are proporția potrivită (cca. 18 moduli). Stilul ionic este respectat nu doar în privința capitelului, ci și prin prezența canelurilor specifice, care ornamează coloana. Fusurile coloanelor se îngustează, treptat, spre partea superioară. Capitелurile, cu volutele specifice, realizate din teracotă (materialul nu este aparent), au o plastică reușită, cu un bun relief. Toate capitелurile au volutele așezate nu în linie dreaptă, ci la 45°, detaliu caracteristic coloanei ionice de colț, chiar dacă ele se desfășoară pe toată lungimea fațadei (Fig. 7). Colțurile fațadei de vest sunt subliniate nu de coloane, ci de doi „pilaștri” decorați cu bonsaje (în număr de 10).

Fațada de vest nu prezintă, în zona centrală, un rezalit care să sublinieze salonul de la etaj. Existența acestei camere, spațioase și luminoase, este indicată la exterior doar de cele trei ferestre mai înalte, terminate printr-un câte un arc *în plin cintru*. Nici la nivelul acoperișului nu este subliniat acest salon, deși, la interior, tavanul său este mai înalt decât al celorlalte camere.

Pe părțile laterale ale fațadei de vest rămân grupate câte două ferestre de formă rectangulară și ceva mai scunde, fără semicercul superior al ferestrelor centrale. În spațiul rămas liber deasupra acestor ferestre, arhitectul a simțit nevoia să amplaseze un alt element decorativ: un „panou” dreptunghiular ce conține trei flori mari, cu câte zece petale, așezate în linie (Fig. 10). Aceste panouri, puțin mai înguste decât lățimea ferestrelor, fac pandant cu celălalt element decorativ, dispus dedesubtul acestora.

Deasupra capitелurilor ionice se înalță antablamentul. Toate cele trei elemente componente ale acestuia sunt bine subliniate: arhitrava, friza (fără elemente decorative) și cornișa. O scădere a fațadei de vest este obturarea, cu zidărie și tencuială, a uneia dintre cele trei ferestre centrale. Ar trebui examinată posibilitatea repunerii acestei ferestre în starea sa inițială.

Fațada de nord (dinspre Universitatea „Petre Andrei”). Aceasta este partea cea mai uzată dintre toate fațadele, fiind expusă intemperiilor. Cărămida, ieșită la iveală în zonele deteriorate, este de formă îngustă, din aceea utilizată la jumătatea veacului al XIX-lea (Fig. 6).

Parterul are, deasupra unui soclu modest, opt ferestre rectangulare, de mari dimensiuni. Ferestrele de la parter sunt separate de pilaștri decorați cu bosaje de zidărie (în număr de nouă). Unii dintre aceștia lipsesc astăzi și ar trebui completați. Există ferestre obturate, în mod neinspirat, și chiar o ușă deschisă în cadrul unei vechi ferestre, care ar trebui anulată.

Etajul este tratat special, ca și în cazul celorlalte fațade, însă decorațiunile sunt mai reduse și mai uzate. Sub fiecare fereastră se află câte un „panou” de teracotă rectangular, alungit, decorat cu o coroniță vegetală flancată de câte două panglici ondulate (fig. 12). Acest motiv element este înscris într-un dreptunghi alungit, cu multe retrageri în adâncime,

ceea ce lasă impresia că astfel se menține la suprafață un element decorativ de pe o fațadă mai veche, peste care s-au mai suprapus straturi noi de tencuială. Acest motiv decorativ este diferit de cele aflate sub ferestrele fațadelor de sud și de vest. Credem că această coroniță, aflată sub ferestrele de pe fațada de nord, este cea mai veche, decorațiunea originală a clădirii. Un argument în acest sens este că un exemplar identic se păstrează (izolat) și pe fațada de est, sub fereastra învecinată fațadei sudice (cea cu rezalitul). Nu ar fi logic ca acest model să ajungă acolo după executarea fațadelor de sud și de vest, și înainte de aceste intervenții. Deasupra acestor ferestre rectangulare nu mai întâlnim „panourile” decorative cu cele trei flori, de mari dimensiuni, dispuse orizontal, precum în cazul fațadelor de sud și de vest.

Între ferestrele fațadei de nord nu mai întâlnim coloane angajate în zidărie, ca în cazul fațadelor de sud și de vest. Acestea sunt înlocuite cu niște chenare verticale, care țin locul unor pilaștri, dar care seamănă mai mult cu niște lesene. Se păstrează capitellurile de teracotă ale acestor „pseudo-pilaștri”. Ei nu aparțin unor coloane îngropate ulterior în tencuială, ci sunt de un tip distinct, aplatizate. Și în cazul acestei fațade există ferestre obturate, care s-ar cuveni să fie repuse în starea lor inițiale. Deasupra capitellurilor de teracotă se află același antablament, tratat identic, ce are puse în evidență cele trei elemente specifice: arhitrava, friza și cornișa.

Fațada de est este compromisă de aripa adăugată într-o epocă târzie, care acoperă aproape integral fațada de est a corpului vechi.

După cum am văzut, pe fațadele imobilului întâlnim trei tipuri diferite de capitelluri, pentru coloane și pilaștri, datând din etape diferite de amenajare a monumentului. La partea superioară a elevației, antablamentul apare ca un element de unitate al celor trei fațade. Acesta este neașteptat de înalt, fapt ce ar putea fi explicat prin indicațiile impuse de Primărie – cu prilejul solicitărilor de autorizații pentru renovarea locuințelor – de a se înălța la o anumită cotă plafoanele camerelor de la etajul clădirilor. Acoperișul clădirii vechi este din tablă albă, „în patru ape”, spre deosebire de aripa nouă, din spate, care are acoperișul „în două ape”. Coșurile de fum sunt înălțate deasupra coamei acoperișului, potrivit normelor specifice.

Concluzii

Chiar dacă analiza decorațiunilor exterioare ale clădirii a pus în evidență mai multe faze de reamenajare, nu credem că monumentul trebuie readus, neapărat, la ceea ce arhitectul va considera că a fost „starea inițială” a imobilului, mai ales dacă se va constata că aceasta nu este și cea mai valoroasă din punct de vedere a calității artistice. Din perspectivă istorică, cele trei faze identificate marchează evoluția clădirii în timp și se poate considera că au dreptul la existență fiecare dintre ele.

Pe fațada de vest, în timpul restaurării, ar trebui urmărit dacă aceasta nu a avut, totuși, de-a lungul existenței sale, un rezalit central, care să fi fost înlăturat cu prilejul alinierii traseului străzii Zmeu. Această verificare s-ar putea face doar arheologic. De asemenea, trebuie verificat dacă nu cumva, în starea inițială, diferența de nivel dintre salonul central și planșeului restului încăperilor nu se reflecta și la nivelul acoperișului, eventual și prin

existența unul vechi fronton clasic. Nu este exclus ca imobilul să fi avut o intrare direct din stradă, pe mijlocul acestei fațade, transformată ulterior într-o fereastră.

Cele mai multe modificări se pare că au fost operate pe fațada de sud, cea rezervată intrării principale. Probabil că, inițial, nu exista rezalitul bolții de intrare. Introducerea acestuia lasă impresia unei improvizații ulterioare, într-un spațiu care nu era suficient de generos pentru o asemenea amenajare. Lățimea de doar două ferestre este cam mică și puțin uzuală. Celelalte două ferestre mari de pe lateralele rezalitului oferă lumină excesivă doar unui capăt al salonului, lăsând celălalt capăt mai puțin luminat.

Nu este exclus ca intrarea principală să fi fost de la început pe această latură, deoarece se mai cunosc în Iași clădiri vechi care au adoptat o soluție identică (Casa Riria-Xenopol, Muzeul de Istorie Naturală ș.a.). Totuși, ar trebui verificat dacă nu a existat, inițial, o boltă a trăsurilor mai amplă, care să fi fost funcțională, să permită cu adevărat accesul trăsurilor printre arcele sale. Dacă nu este așa, înseamnă că „bolta trăsurilor” a fost adăugată într-o perioadă mai târzie – când o asemenea funcționalitate nu mai era necesară – doar ca un element arhitectonic „de prestigiu”.

Pe timpul lucrărilor trebuie examinată cu atenție zidirea, pentru a vedea dacă nu cumva se găsesc urme ale existenței, la partea superioară, a unui *fronton* neoclasic, dintr-o altă fază de evoluție a clădirii. Dacă se găsesc astfel de indicii, se cuvine a fi analizată oportunitatea reconstruirii lui. Capitelurile coloanelor de pe această fațadă, cu forma lor hibridă, merită examinate mai cu atenție, pentru a se constata dacă aceasta a fost forma lor originală sau au rezultat din niște capiteluri ionice cărora li s-au înlăturat volutele. Dacă este așa, ce cuvine căutată cauza acestei transformări.

Pe fațada de nord, dinspre Universitatea „Petre Andrei”, clădirea nu este decorată cu semicoloane, ci cu niște „pseudo-pilaștri” conturați doar printr-un chenar cu relief modest. Ar trebui verificat dacă, sub tencuială, nu se păstrează o formă mai veche prin care erau sugerați acești pilăștri; eventual dacă nu există urme ale unor caneluri decorative, care s-ar potrivi cu capitelul ionic.

Dacă decapările tencuielilor și urmărirea atentă a elementelor constructive de la partea superioară va duce spre un model al clădirii originale sensibil diferit de cea actuală, cu o altă plastică a fațadelor și a acoperișului, care să redea monumentului unitatea de stil originală, ar fi interesant să se facă o reconstituire la nivel de *machetă*, care să fie expusă în viitorul Muzeu. Dacă acest model conține un mare procent de ipoteze (ne sprijinite direct pe probe culese la analiza de pe teren) este bine ca elementele de reconstituire să nu fie aplicate și monumentului. Aceasta mai ales dacă se constată că înfățișarea inițială a monumentului era mai modestă decât cea actuală și că adausurile succesive nu parazitează monumentul original, ci adăugă valoare arhitectonică acestuia.

Este recomandabilă o cercetare atentă a straturilor de culoare ale fațadelor (cu probe luate din mai multe locuri), pentru a se constata succesiunea cromaticii exterioare a clădirii și, eventual, culoarea originală a acestuia, din stratul cel mai profund. S-ar putea alege soluția redării culorii originale a fațadelor, sau, dacă aceasta nu avantajează clădirea, se poate opta pentru una dintre soluțiile ulterioare.

În privința compartimentării interioare, schimbarea funcționalității, din locuință în clădire pentru birouri, probabil că a produs modificări importante și neunitare, necoerente, mai ale în condițiile unor „chiriași” multipli și foarte diferiți. S-au operat obturări ale

ferestrelor precum și ale căilor de acces (uși înființate sau desființate). O restaurare clasică, în folosul clădirii, va trebui să aducă aceste încăperi și deschideri la starea lor originală. Viitoarea destinație, cea de Muzeu, ar putea cere o amenajare specială, legată de necesitatea realizării unui circuit de vizitare. Poate fi analizată posibilitatea unor noi deschideri între camere, sau păstrarea căilor de acces (ușilor) originale. Iluminatul abundent al ferestrelor, salutar în cazul unei locuințe, ar putea fi neconvenabil destinației de Muzeu, în funcție de formula de expunere pentru care se va opta.

Restaurarea unui asemenea monument – aflat într-o stare foarte avansată de degradare și marcat de numeroase reamenajări – reprezintă o provocare profesională, solicită o bună experiență în domeniu din partea specialiștilor, dar va fi în sine un interesant experiment, aducător de cunoștințe și soluții pentru cazuri similare din viitor.

The Burchi-Zmeu mansion of Iași, the future premises of the Municipal Museum

Abstract

The Burchi-Zmeu mansion in Iași is an old two-floored house, a historical monument located on 3rd Zmeu street, behind the new building of “Petre Andrei” University. The present historical study was elaborated within the restoration project of the monument. In 1808 the building existing on the plot was the property of captain Vistu and was previously part of the lands of St. John Chrysostom monastery. After the big fire of 1827 the nobleman (boyar) Ilie Burchi-Zmeu moved here, the one who gave the mansion its current name. After 1860 the property was inherited by his daughter, Maria, married with colonel, Dimitrie Foti. Until 1906, the house was inhabited by their daughter, Ecaterina Fotty. In 1907 a certain doctor Ilie Șeptilici (1878-1927), the son of Arcadie Șeptilici, and married with Olga Fotty appears to be the owner of the Burchi mansion.

During the time, the building on the Zmeu street had more than one uses. Between 1880 and 1893, the ground floor was the location of the State Archives, while the upper floor was inhabited by a family. In 1920 the building was the property of the Gendarmerie, while in 1940 it was the location of the Institute for Deaf-mutes. After 1945 the property was administered by the Mayorality of Iași, which granted here spaces for various state entities. The institutions headquartered here operated many alterations and repairs of the interior and exterior of the building, which largely modified the appearance of the building and the organization of its interior. The historical and architectural study analyzes all the successive alteration of the monument, in order to attempt the restoration of its original appearance. The paper is, in the same time, a reflection on the opportunity of bringing the building to its original state or, alternatively, to preserve its various stages of evolution, as well as on the requirement of space-organization demanded by its future destination as a museum.

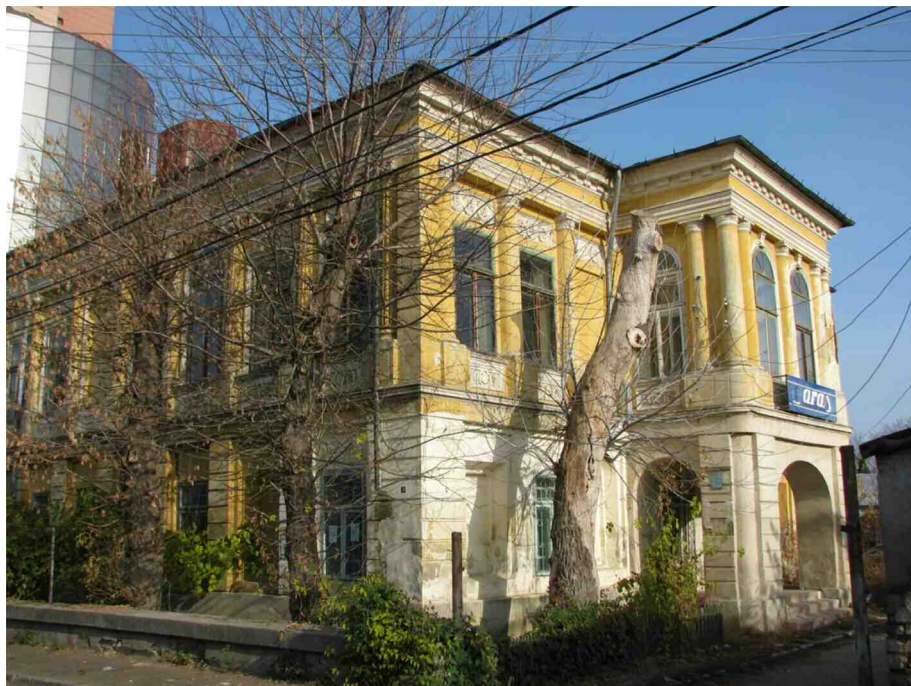

Fig. 1. Casa Burchi-Zmeu. Vedere dinspre sud-vest

Fig. 2. Casa Burchi-Zmeu. Vedere dinspre sud-est

Fig. 3. Casa Burchi-Zmeu. Vedere dinspre nord-vest

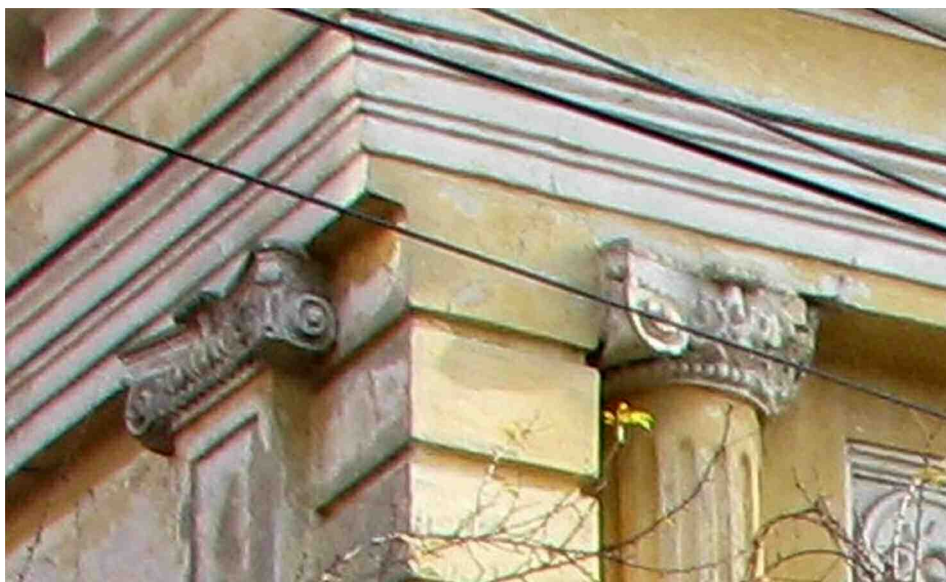

Fig. 2. Casa Burchi-Zmeu. Vedere dinspre sud-est

Fig. 5. Fațada de vest, dinspre str. Burchi-Zmeu

Fig. 6. Aspectul fațadei de nord, dinspre Universitatea „Petre Andrei”

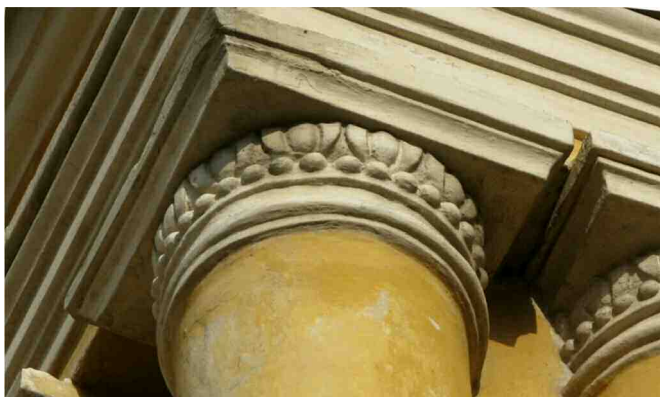

Fig. 7. Capitel de pe fațada de sud, rezalitul central

Fig. 8. Capitel de pe fațada de vest, spre strada Burchi-Zmeu

Fig. 9. Capitel de pe fațada de nord

Fig. 10. Decorațiuni florale de deasupra ferestrelor

Fig. 11. Decorațiune de sub ferestre, fațada de vest

Fig. 12. Decorațiune de sub ferestre, fațada de nord

PALATUL MAVROCORDAT DIN MAHALAUA SĂRĂRIEI DE SUS

Gheorghe BACIU

Neamul Mavrocordaților care au domnit în Principatele Române este originar din insula Chios. Născut în 1599, Nicolae Mavrocordat este cel care a părăsit insula natală și s-a stabilit în cartierul Fanar din Constantinopol pentru a practica negustoria. Din căsătoria sa cu Roxana Scarlatos s-au născut opt copii¹, dintre care cel de-al șaselea, Alexandru, avea să parcurgă o strălucită carieră politică, devenind mare dragoman al Imperiului Otoman. Exercițarea acestei dregătorii, pe care împărăția otomană o acorda unor creștini din cartierul Fanar, i-a oferit posibilitatea de a negocia *Pacea de la Karlowitz* din 1699². El a dobândit titlul de *Exaporitul*, ce avea semnificația de „consilier secret” sau „secretar intim”, deoarece cunoștea și era părtaș la împlinirea secretelor Sublimei Porți³. Totodată, căsătorindu-se cu Sultana Hrisoscoleu, a cărei mamă, Casandra, era fiica voievodului moldovean Alexandru Iliaș, Alexandru Mavrocordat se înrudea cu dinastia „Mușatinilor”, înrudire de care urmașii săi s-au folosit pentru a legitima domnia lor asupra Principatelor Române⁴.

Din căsătoria „Exaporitului” cu nepoata domnului Alexandru Iliaș au rezultat opt copii, dintre care Nicolae, născut la 3 mai 1680, avea să dețină și el funcția de mare dragoman al Porții Otomane, ba chiar să ocupe tronul străbunilor săi materni. În această din urmă privință este necesară observația că dobândirea demnității domnești nu se întemeia pe înrudirea cu neamul „Mușatinilor”, ci pe dorința împărăției otomane de a avea un domn de încredere la conducerea Moldovei, în condițiile în care Imperiul Habsburgic își instalase deja frontiera pe crestele Carpaților, iar Rusia năzuia să ajungă la Nistru. Deși acesta se bucura de încrederea sultanului, prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat a durat numai un an (noiembrie 1709-noiembrie 1710), deoarece nemulțumirile unor boieri și mai ales ale hanului tătarilor din Crimeea au determinat înlocuirea lui cu Dimitrie Cantemir (noiembrie 1710-iulie 1711)⁵. După ce sultanul s-a lămurit cât de dăunătoare fusese numirea lui Cantemir pentru apărarea intereselor otomane, Nicolae Mavrocordat a revenit pe tronul Moldovei. Această a doua domnie a sa a marcat începutul oficial al „secolului fanariot” în principatul dintre Carpați și Nistru.

¹ Emile Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*, Paris, J. Maisonneuve, Libraire-éditeur, 1900, p. 9-10.

² *Ibidem*, p.10.

³ Chesarie Daponte, *Catalogul istoric al oamenilor însemnați din secolul al XVIII-lea, dintre care majoritatea au trăit în Țările Române Valahia și Moldova*, în Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 184.

⁴ Mihail Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1999, p. 319.

⁵ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, Iași, 1857, vol. I, p. 216.

Din cei nouă copii rezultați în cursul celor trei căsătorii ale lui Nicolae Mavrocordat⁶, doi, Constantin și Ioan, aveau să dobândească și ei demnitatea domnească. Primul dintre ei, Constantin Mavrocordat, a domnit de patru ori în Moldova și de șase ori în Țara Românească. El și-a dobândit renumele unui reformator în spiritul ideilor iluministe. Lui i-a revenit, printre altele, meritul de a fi desființat legarea de glie a țăranilor dependenți și de a fi înlocuit limba slavonă cu limba română în oficierea *Liturghiei*. Acesta și-a încheiat cariera domnească pe tronul Moldovei, în 1769, odată cu săvârșirea sa din viață. Fratele său, Ioan Mavrocordat, a deținut numai tronul Moldovei între 1743 și 1747.

Atât Constantin Mavrocordat cât și fratele său Ioan au avut câte un fiu cu numele *Alexandru*, care au ajuns și ei în cea mai înaltă demnitate din stat, aceștia fiind ultimii domni moldoveni descendenți din acel Nicolae Mavrocordat plecat din insula Chios pentru a face negoț la Constantinopol. Primul dintre ei, fiul lui Constantin Mavrocordat, a domnit din 1782 până în 1785, dobândind supranumele de *Dely-bey*, ce poate fi tradus prin *Prințul îndrăzneț*, dar și prin forma mai puțin onorantă de *Prințul nebun*⁷. Vărul său, care i-a urmat pe tronul Moldovei, din ianuarie 1785 până în decembrie 1786, deși a avut o domnie de nici doi ani, a reușit să dobândească două supranume, din care ultimul, cel de *Firaris* („Fugarul”) i-a fost atribuit după ce și-a încheiat domnia, fugind în Rusia⁸ pentru a se sustrage consecințelor pe care le presupunea descoperirea uneltirilor antiotomane pe care le pusese la cale împreună cu Lascarov, consulul împărăției rusești la Iași⁹.

Cât privește celălalt supranume al lui Alexandru Mavrocordat al II-lea, acesta provenea dintr-un fel de energie „incendiară”, cu consecințe devastatoare, ce părea să-l însoțească în locurile prin care poposea. Astfel, cu numai câteva zile înainte de numirea sa pe tronul Moldovei (în noaptea de 23-24 decembrie 1784), un incendiu de proporții a distrus o treime din Iași, inclusiv curtea domnească, din care, potrivit aprecierii lui Mihail Kogălniceanu, nu a rămas „piatră pe piatră”¹⁰. Găsind curtea domnească din Iași distrusă de incendiu, Alexandru Mavrocordat al II-lea ar fi fost nevoit să se stabilească la Mitropolie, însă curând și casele acesteia „fură prefăcute în cenușă”, astfel încât domnitorul s-ar fi mutat „în cetățuia Galata”, de unde „fu iarăși silit a ieși printr-un foc ce izbucni în mănăstire”¹¹. În relatarea lui Manolache Drăghici, ajungând în Iași, domnul s-ar fi instalat în casele unui boier numit Razu care, peste numai trei zile, ar fi fost mistuite de un incendiu, la fel ca și alte două case boierești ce i-au servit ulterior ca reședință¹². În ciuda neconcordanțelor existente în relatările lui Mihail Kogălniceanu și Manolache Drăghici privitoare la locurile prin care domnul a fost urmărit de pârjol, cei doi autori sunt într-un totodată de acord că, în urma acestor evenimente „arzătoare”, poporul sugubăț al Moldovei i-a acordat titlul de *Pârlea Vodă*.

Refacerea palatului domnesc din Iași presupunea cheltuieli foarte mari și de aceea domnitorii care i-au urmat lui Alexandru Mavrocordat, conștienți și de caracterul efemer al

⁶ Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, tabloul general al Mavrocordaților din *Anexele* de la sfârșitul volumului.

⁷ Alexandros Rizo Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Atena, 1892, p. 72.

⁸ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 49.

⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, Iași, 1896, vol. IX, p. 209.

¹⁰ Cf. N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ETP Tehnopress, Iași, p. 175.

¹¹ Ibidem.

¹² Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 49.

deținerii demnității domnești, nu s-au încumetat la asumarea unei asemenea sarcini. Prin urmare, până în 1806, curtea domnească a cunoscut mai multe locații, prima dintre acestea fiind, potrivit părerii lui Manolache Drăghici, în „casele logofătului Alecu Mavrocordat din mahalaua Sărării de Sus”, unde „se așezase... pe vremea lui Firariu”, după ce arseseră „curțile cele mari ale statului”. După o vreme, consemnează același autor, „stăpânirea a cumpărat casele care se ziceau a fi ale vistiernicului Balș și care aveau curtea în dosul bisericii Sfântul Spiridon”, în care s-a mutat Alexandru Moruzi în cea de-a doua domnie a sa (1802-1806)¹³. Și Mihail Kogălniceanu, în „Albumul Istoric și Literar” din 1845, amplasează curtea domnească tot în cele două case boierești, numai că în ordine inversă, fără a aduce niciun argument pentru susținerea părerii sale¹⁴.

În ceea ce privește locația „din mahalaua Sărării de Sus”, se impune constatarea că atât Mihail Kogălniceanu cât și Manolache Drăghici fac precizarea că respectivele case aparțineau logofătului Alecu Mavrocordat. Situația poate conduce la concluzia că acestea fuseseră construite chiar de către cel ce le avea atunci în proprietate. O investigare atentă și nu lipsită de dificultăți, determinate de lipsa unor informații precise, conduce însă la concluzia că cei doi autori atribuiau logofătului Alecu Mavrocordat „casele” din mahalaua Sărării de Sus pentru că acesta era proprietarul lor în momentul în care ei făceau consemnările respective, adică la mijlocul secolului al XIX-lea, fapt ce nu presupunea în mod obligatoriu că el, logofătul, le și construisese.

Pentru susținerea acestei afirmații vom apela mai întâi la un fragment din romanul *Înstrăinații*, al lui Dumitru C. Moruzi, descendent al foștilor domni Alexandru Moruzi și Ioniță Sandu Sturdza. Enumerând casele celor mai de seamă boieri construite de o parte și de alta a străzii Copou, autorul romanului făcea precizarea că, pe lângă acestea, mai existau și alte case boierești situate pe ulițe mai dosnice, printre care o pomeneste și pe aceea a lui „conu Dumitrache Mavrocordat”¹⁵. Chiar dacă această precizare provine dintr-un roman, avem convingerea că aceasta nu era rezultatul imaginației unui autor de ficțiune, ci amintirea unui om care trăia în Iași, contemporan cu casele respective și cu familiile care le stăpâneau. Un argument în acest sens îl reprezintă exactitatea informațiilor referitoare la casele de pe strada Copou, deoarece unele dintre ele există și astăzi.

Cine era, însă, acest Dumitrache Mavrocordat și ce legătură exista între el și pomenitul logofăt Alexandru (Alec) Mavrocordat? În această privință ne lămurește *Genealogia Mavrocordaților*, care, referindu-se la domnul reformator Constantin Mavrocordat, îi atribuie opt copii (patru fete și patru băieți) rezultați din cele două căsnicii pe care le-a avut în cei 58 ani de viață (1711-1769)¹⁶. Dintre băieți, Dimitrie (1744-1817), căsătorit cu Maria D. Sturdza, avea să pună, prin fiii săi Alexandru (Alec) și Constantin, bazele ramurii moldovenești a boierilor Mavrocordat¹⁷. Luând în considerare afirmația lui Manolache Drăghici potrivit căreia reședința domnească s-a instalat în casele Mavrocordat din Săraria de Sus chiar în 1775, curând după ocuparea tronului de către Pârlea Vodă, și anul

¹³ *Ibidem*, vol. II, p. 227.

¹⁴ Cf. N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 175.

¹⁵ Dumitru C. Moruzi, *Înstrăinații*, Vălenii de Munte, Editura „Neamul Românesc”, 1910, p. 65.

¹⁶ Emile Legrand, *op. cit.*, p. 20.

¹⁷ Mihail Dimitri Sturdza, *op. cit.*, p. 324-326.

1775, când s-a născut Alecu, fiul prințului Dimitrie, devine evident faptul că el nu putea construi casele respective la cei zece ani pe care îi avea în acel moment. Aceste date, corelate cu informația din romanul lui Dumitru C. Moruzi, conduc în mod logic la concluzia că palatul care astăzi face parte din complexul de clădiri al Colegiului Național „Mihai Eminescu” din Iași a fost construit prin anii '70 ai secolului al XVIII-lea de către prințul Dimitrie Mavrocordat, de la care l-a moștenit fiul său Alexandru, căruia i se spunea Alecu.

În privința duratei șederii curții domnești în palatul Mavrocordat din mahalaua Sărării de Sus, o estimare precisă nu este posibilă, deoarece nu există nici o informație clară în această problemă. După părerea unor autori¹⁸, încă din vremea lui Alexandru Ipsilanti (decembrie 1786-aprilie 1788), urmașul lui Pârlea Vodă pe tronul Moldovei, curtea domnească s-ar fi strămutat în palatul din spatele bisericii Sfântul Spiridon, palat în care, în octombrie 1860, Alexandru Ioan Cuza avea să deschidă Universitatea din Iași. Potrivit altor autori¹⁹, domnitorul Alexandru Callimachi (aprilie 1795-martie 1799), îndată ce a ajuns pe tronul Moldovei, considerând „că în Iași nu se aflau *curți* în care să locuiască domnii”, ar fi hotărât „să se cumpere pentru domnie” palatul de lângă biserica Sfântul Spiridon.

În opinia noastră, aceste puncte de vedere – ce par a se exclude unul pe celălalt –, indică o realitate ce este sugerată de către Mihail Kogălniceanu care, afirmând că „de atunci”, adică din momentul începerii domniei lui Pârlea Vodă, „rezidența domnească fu când în acest palat (de lângă biserica Sf. Spiridon – n. ns.), când în casele d-sale logofătul Alecu Mavrocordat, mai sus de biserica Buna Vestire”²⁰, vrea să spună că reședința domnească a fost găzduită de mai multe ori în cele două locații.

A existat chiar și o perioadă când ambele palate au avut simultan statut de reședință. Făcând această afirmație, avem în vedere războiul dintre 1787-1792, purtat de către Imperiul Țarist și Imperiul Habsburgic împotriva Imperiului Otoman, cu scopul de a pune în aplicare „proiectul grecesc” elaborat de împărăteasa Ecaterina a II-a. În timpul acestui război Moldova s-a aflat sub ocupație militară austriacă și rusească, cea mai mare parte din țară, inclusiv Iașul, fiind sub ocupația Rusiei. În teritoriul ocupat de ruși, autoritatea civilă era exercitată de Divanul Cnejei Moldovei, alcătuit din boieri moldoveni sub conducerea senatorului rus Lascarov, în timp ce autoritatea militară îi revenea în totalitatea cneazului Potemkin²¹. Dacă în ceea ce-l privește pe Potemkin se știe sigur că și-a instalat reședința în palatul de lângă biserica Sfântul Spiridon, informații indirecte conduc la concluzia că Divanul Cnejei Moldovei și-a desfășurat activitatea în palatul Mavrocordat, motiv pentru care și *Pacea de la Iași*, încheiată între Rusia și Imperiul Otoman, prin tratatul semnat la 9 ianuarie 1792, s-a finalizat în același loc.

În susținerea acestei ipoteze ne bazăm pe informațiile referitoare la misiunea diplomatică, condusă de generalul Kutuzov, ce avea rolul de a rezolva problemele „rămase în suspensie între Rusia și Poarta Otomană” după încheierea *Păcii de la Iași* și de a înlesni

¹⁸ Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 88.

¹⁹ N. Grigoraș, *Curtea și biserica domnească din Iași*, București, Editura Meridiane, 1970, p. 9.

²⁰ Cf. N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 175. Fapt notabil, casa lui Mihail Kogălniceanu, aflată și ea mai sus de biserica „Bunavestire”, se învecina cu Casa Mavrocordat din incinta Liceului „Mihai Eminescu”.

²¹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 54.

reluare relațiilor diplomatice dintre cele două imperii²². În drum spre Istanbul, misiunea diplomatică a lui Kutuzov a trecut prin Iași în iulie 1793, unde a rămas timp de două săptămâni. Cele două săptămâni petrecute în Iași au reprezentat un bun prilej pentru organizarea unor petreceri somptuoase. Mai întâi, Kutuzov a oferit „un banchet în cinstea domnitorului, a familiei sale și a înalților dregători ai Moldovei”²³. Peste numai câteva zile, domnitorul Mihai Suțu (decembrie 1792-aprilie 1795) a dat o petrecere în onoarea soliei rusești care, în relatarea lui Struve, „a depășit cu mult” banchetul lui Kutuzov, masa fiind servită în corturi instalate „dans le jardin de son château”²⁴. În anul următor, în mai, încheindu-și misiunea diplomatică, Kutuzov revenea în Iași, unde, a doua zi după sosire, același domnitor Mihai Suțu dădea un nou banchet în onoarea oaspetelui său care, conform mărturiei lui Struve, s-a desfășurat chiar „în sala în care fusese semnat tratatul de pace”²⁵.

Corelând informațiile de mai sus cu aceea potrivit căreia domnitorul Alexandru Callimachi, imediat după ce a ajuns pe tronul Moldovei, în aprilie 1795, a decis să mute reședința domnească în palatul de lângă biserica Sfântul Spiridon, rezultă că *Pacea de la Iași* a fost semnată acolo unde în 1793 și 1794 s-au desfășurat banchetele date în cinstea lui Kutuzov, adică în palatul Mavrocordat din mahalaua Sărării de Sus, care a fost desemnat ulterior și cu numele de *Curtea domnească din Sărărie*. Precizarea lui Struve din care rezultă că la banchetul dat de Mihai Suțu în onoarea lui Kutuzov, în chiar sala în care fusese semnat tratatul de pace, se afla un foarte mare număr de boieri ne îndreptățește să presupunem că este vorba despre încăperea în care astăzi își are „reședința” laboratorul de chimie.

Din motive ce nu sunt cunoscute, reședința domnească s-a mutat iarăși în palatul Mavrocordat, probabil în timpul domniei lui Alexandru Suțu (iunie 1801-septembrie 1802), deoarece, ne spune Manolache Drăghici, în septembrie 1802 – atunci când a fost numit pentru a doua oară pe tronul Moldovei –, Alexandru Moruzi „se așază în casa logofătului Alecu Mavrocordat din Sărărie”, de unde „după un timp” s-a mutat în palatul de lângă biserica Sfântul Spiridon, căruia i-a făcut „zidul înconjurător”, punând și „marca domnească” deasupra porții²⁶. Tot Alexandru Moruzi avea să poruncească refacerea curților domnești distruse de incendiul din decembrie 1784, lucrările respective, „începute în anul 1803 sub conducerea arhitectul Johann Freywald”, fiind finalizate la 28 august 1806²⁷. După această dată, fosta curte domnească de lângă biserica Sfântul Spiridon, numită *Curtea Veche* sau *Curtea gospod cei vechi*²⁸, avea să revină, la fel ca și palatul Mavrocordat, la statutul de casă boierească.

În ceea ce privește palatul Mavrocordat, nu există nici o informație care să ne lămurească dacă acesta a revenit în folosința prințului Dimitrie sau a trecut direct în stăpânirea fiului său, Alexandru. Din 1817, când beizadeaua Dimitrie și-a încheiat existența, este sigur că fosta reședință domnească din Sărărie a devenit proprietatea fiului său,

²² Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 102.

²³ *Ibidem*, p. 104.

²⁴ Struve, *Voyage en Krimée, suivi de la relation de l'Ambassade envoyée à Constantinople*, Paris, 1802, p. 306.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Manolache Drăghici, *op. cit.*, vol. II, p. 227. De fapt, „marca domnească” de pe fronticipiul porții este datată 1796 și a fost pusă de Alexandru Callimachi vodă.

²⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, p.9.

²⁸ *Ibidem*.

căsătorit cu Ecaterina, fiica lui Theodor Balș. Această căsătorie se realizase, probabil, prin 1802, având în vedere că Zoe, cea de-a doua fiică a soților Alexandru și Caterina Mavrocordat, viitoarea soție a lui Gheorghe Bibescu Vodă, era născută în 1805²⁹. În afară de Zoe, cei doi au avut încă patru copii: Maria, Dimitrie, Pulheria și Alexandru³⁰.

În cursul vieții sale, Alexandru Mavrocordat a deținut mai multe ranguri boierești, printre care s-au numărat cele de mare comis, mare căminar, mare postelnic, mare logofăt³¹. Din cele câteva informații care s-au păstrat despre el, rezultă că nu era omul care să se împiedice în principii morale atunci când era vorba de câștigarea unor bani și că nu manifesta nici prea multă chibzuință în cheltuirea acestora. În ceea ce privește primul aspect, edificatoare este implicarea sa în răscoala tătarășenilor din 1819, al cărui autor moral a fost considerat. Pornind de la „un simplu prepus de ciumă”, Alecu Mavrocordat, ca deținător al funcției de *agă*, adică de șef al poliției capitalei, împreună cu hatmanul Suțu („Suțachi”) au ordonat „țăpuirea” Iașiului „cu străji din toate părțile” care „nu lăsa pe nime să iasă sau să intre fără de parale” și care au instaurat astfel un adevărat monopol asupra produselor alimentare de care aveau nevoie târgoveții³². Creșterea rapidă a prețurilor a provocat declanșarea răscoalei din 8 iunie 1819, care, potrivit consemnării unui martor ocular, s-ar fi soldat cu „destui morți”³³, determinându-l pe domnitorul Scarlat Callimachi să-i destituie pe cei doi dregători ai săi. Știindu-se vinovat, aga Alecu Mavrocordat „a fugit la moșia sa Drăgușeni”, din ținutul Sucevei, unde „s-a opus cu armele” atunci când arnăuții trimiși după el au încercat „să-l ridice” pentru a-l aduce la Iași. Profitând apoi, „de panica provocată de veste neîntemeiată... a năvălirii turcilor și tătarilor în satele învecinate cu satul Drăgușeni”, ar fi reușit să dispară, rămânând nepedepsit pentru faptele sale³⁴.

Desigur că, în comparație cu aceste evenimente sângeroase petrecute la sfârșitul domniei lui Scarlat Callimachi (1812-1819), implicarea lui Alecu Mavrocordat, în februarie 1828, pe când deținea dregătoria de mare cămăraș, în comerțul cu „pitace de boierie” inițiat de domnitorul Ioniță Sandu Sturdza³⁵, putea fi considerată un joc nevinovat.

Cât privește predispoziția logofătului de a cheltui sume de bani care depășeau veniturile furnizate de proprietățile sale, este suficient să amintim că în anii ce au precedat sfârșitul său, survenit în 1861, acesta avea datorii considerabile față de mai mulți creditori particulari și față de Banca Națională. O inventariere a averii „mișcătoare și nemișcătoare” făcută imediat după moartea logofătului evidențiază că, în timp ce toate bunurile rămase în urma lui valorau 277.463 lei, valoarea datoriilor se ridica la suma de 287.620 lei³⁶.

Ajuns în incapacitatea de a-și achita datoriile, logofătul Alecu Mavrocordat s-a văzut pus în neplăcuta situație de a i se scoate casa la vânzare prin mezat pentru „îndestularea” creditorilor săi. Documentele de arhivă probează că încă din 1855, la cererea creditorilor,

²⁹ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Chișinău, Universitas, 1991, vol. II, p. 596.

³⁰ Mihail Dimitri Sturdza, *op. cit.*, p. 326.

³¹ *Ibidem*.

³² Manolache Drăghici, *op. cit.*, vol. I, p. 100.

³³ Cf. D. Constantinescu, *Însemnări despre răscoala tătarășenilor din 1819*, Iași, 1943, p. 5.

³⁴ Gh. Duzinchevici, *Date noi asupra răscoalei tătarășenilor din Iași și asupra sfârșitului domniei lui Scarlat Callimachi*, în „Studii”, tom 21, 1968, nr. 1, p. 68.

³⁵ Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1892, p. 282.

³⁶ *Arhivele Naționale Iași (ANI)*, Fond Tribunalul Iași, secția I-a, tr. 1788, opis 2039, doc. 5744/1862, f. 1.

instanțele juridice ale vremii acceptaseră ideea vinderii la mezat a fostei reședințe domnești din Sărărie. Folosindu-se de pretextul legal că vânzarea prin mezat nu se putea face decât după efectuarea „hotărâniciei” locului „casălor ci urmează a să vindi”, logofătul a reușit să amâne nefericitul eveniment până la moartea sa³⁷. Eforturile de a salva casa de la mezat au fost continuate de văduva sa, care a încercat să convingă că aceasta era proprietatea ei, deoarece i-ar fi fost cedată de către fostul soț în schimbul unor părți din zestrea sa și, prin urmare, nu putea fi vândută pentru datoriile soțului. Cum autoritățile au dovedit cu documente din care rezulta că răposatul amanetase casa la banca creditoare ca proprietate a sa, încercarea văduvei a fost sortită eșecului³⁸, determinând-o să încerce alte mijloace care au amânat soluționarea problemei, până la 6 martie 1869 când, în cadrul Tribunalului județului Iași, s-a desfășurat adjudecarea definitivă. Pornită de la prețul de 1001 galbeni, licitația s-a oprit la suma de 2005 galbeni, oferită de către Petru Poni, Nicolae Culianu, Ioan M. Melik, Ioan Ciure și Pavel Paicu³⁹, cei care în 1866, împreună cu D. Qinezu, decedat în anul următor, înființaseră Institutul Academic, primul liceu privat din Iași, amplasat într-un local neîncăpător de pe strada Sf. Haralambie.

Așadar, din 1869, fosta reședință boierească și domnească din mahalaua Sărăriei de Sus și-a schimbat destinația, adăpostind între zidurile sale Liceul privat de băieți care, timp de trei ani, funcționase la doar câteva sute de metri. Peste zece ani, în 1879, după ce a fost onorat cu vizita domnitorului Carol I, *Institutul Academic* avea să fuzioneze cu *Liceul Nou*, sub numele de *Institutele Unite*. Această nouă instituție școlară a activat o vreme în două locații: cursul primar în clădirea care aparținuse Liceului Nou, cursul liceal (inferior și superior) în localul în care funcționase Institutul Academic. Construirea unui nou local în curtea fostului palat Mavrocordat (clădirea ce adăpostește astăzi cantina și căminul Colegiului Național „Mihai Eminescu”) a pus capăt acestei situații.

În anul 1909, ca urmare a faptului că localul de care dispunea în curtea Mănăstirii Golia a fost mistuit de un incendiu, în imobilul în care până în 1907 funcționaseră Institutele Unite s-a mutat Externatul secundar de fete „Oltea Doamna”, pe baza unui contract de închiriere semnat de C. C. Arion, ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor și coproprietarii clădirii respective⁴⁰. În 1913, contractul de închiriere era reînnoit, de această dată pentru o perioadă de cinci ani, tot în folosul Externatului secundar de fete, de către Take Ionescu, deținătorul din acel moment al funcției de ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor⁴¹.

Intrarea României în război, în 1916, în scopul desăvârșirii unității naționale, a schimbat destinația fostului palat Mavrocordat, în care a fost instalat un spital militar pentru tratarea bolilor de ochi. În 1919, Externatul secundar de fete a revenit, tot în calitate de chirie, în localul în care funcționase din 1909, care, potrivit celor consemnate de Tereza

³⁷ *Ibidem*, doc. 3229, f. 2.

³⁸ *Ibidem*, doc. 5744/1862, f. 1.

³⁹ Muzeul Literaturii Române Iași, doc. nr. 5230/L.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. nr. 4781/L.

⁴¹ *Ibidem*, doc. nr. 5580/10.

Strătilescu în manuscrisul intitulat *Istoricul Școalei*, „a fost cumpărat de Minister” în 1920⁴², cu suma de 600 mii lei plătită coproprietarilor⁴³.

În perioada interbelică, în timpul directoratului Terezei Strătilescu, a fost construită sala de sport și s-a hotărât extinderea localului școlii prin construirea unui nou corp de clădiri atașat palatului Mavrocordat, construcție pe care cea mai longevivă directoare a școlii nu avea să o vadă realizată. După al Doilea Război Mondial, Liceul „Oltea Doamna”, ca urmare a instaurării regimului politic impus de Uniunea Sovietică, a schimbat mai multe denumiri, rămânând însă școală de fete. În 1960, Ministerul Învățământului și Culturii a hotărât ca Școala medie nr. 2, care funcționa în fostul palat Mavrocordat, să devină școală mixtă și să se numească *Liceul nr. 2 „Mihai Eminescu”*. Schimbările produse prin această hotărâre ministerială ne îndreptătesc să considerăm că anul 1960 a marcat sfârșitul existenței școlii de fete ce purtase numele „Oltea Doamna” și începutul existenței unei școli noi, care se deosebea de cea anterioară prin faptul că era o școală mixtă și că purta numele celui care, în anul școlar 1874-1875, fusese profesor la Institutul Academic. Până în 1970, când i-a fost atribuit localul vecin, ce fusese construit pentru Liceul Pedagogic, Liceul „Mihai Eminescu” a funcționat în cadrul palatului Mavrocordat și în clădirile anexe, construite în timpul Institutelor Unite și al Liceului „Oltea Doamna”. În ultimii ani ai secolului al XX-lea, ca urmare a deteriorărilor suferite după cutremurele din 1977, 1986 și 1990, clădirea fostei reședințe boierești și domnești a fost supusă unei temeinice acțiuni de consolidare ce oferă garanția că își va putea împlini misiunea pe care o îndeplinește din 1869 încă multă vreme.

The Mavrocordat palace of *Sărăria de sus* quarter

Abstract

The subject of this paper is the “palace” of prince Dimitrie Mavrocordat (the son of voivode Constantin Mavrocordat), built in Iași at the end of 18th century in the *Sărăria de Sus* (the Upper Salt-road) quarter. The building was significant mainly because one of its ballrooms hosted the Peace of Iași of 1792. The same building hosted the balls offered to Russian general Kutuzov, in 1793 and 1794. In 1806, voivode Alexandru Mavrocordat „Firaris” established here the Princely Court, after the fire that destroyed the Old Court. There are no information regarding the time the Court functioned here and an estimation is not possible, as there are no clear data on the matter. Afterwards, the building became the private residence of the Mavrocordat family. In 1817, prince Dimitrie Mavrocordat dies. The *Sărărie* residence was inherited by his son Alexandru Mavrocordat, who married, around 1792, Ecaterina, the daughter of Theodor Balș. They are the parents of Zoe, born in 1805, the future wife of reigning prince Gheorghe Bibescu. Alexandru Mavrocordat held several noble ranks, among which the ones of grand *comis* (marshal), grand *căminar*, grand *postelnic*, grand *logofăt* (chancellor). He was the holder of the office of grand Aga (chief of Police of

⁴² Tereza Strătilescu, *directoarea liceului Oltea Doamna din Iași (1902-1929). Documente*, volum alcătuit de prof. Gh. Baci, Iași, Editura Panfilus, 2008, p. 230.

⁴³ ANI, Fondul familial „Poni”, dos. 1435/1920, f. 322.

the capital) in 1819, when broke out the notorious revolt of the Tatarasi townspeople, which he is to be blamed for.

The building was sold in 1855, after the large amount of debt amassed by the owner caused it to be auctioned (*sultan-mezat*). The sale was postponed, though, until after the death of the respective owner.

Starting with 1869 the building hosted the Academic Institute, the first private high-school in Iași. Since 1879 the Academic Institute merged with the New Lyceum under the name of Unified Institutes, a boys' high-school. In 1909, the Mavrocordat palace hosted the Secondary School (externals) for Girls - „Oltea Doamna”, after the destruction by fire of its premises in the courtyard of Golia monastery. After 1960 the Medium School No. 2, which functioned in the ex Mavrocordat palace, was transformed in mixed school, under the name of High-School No. 2 „Mihai Eminescu”. This year marked the end of the old school for girls and the beginning of the „Mihai Eminescu” National Collegium of today.

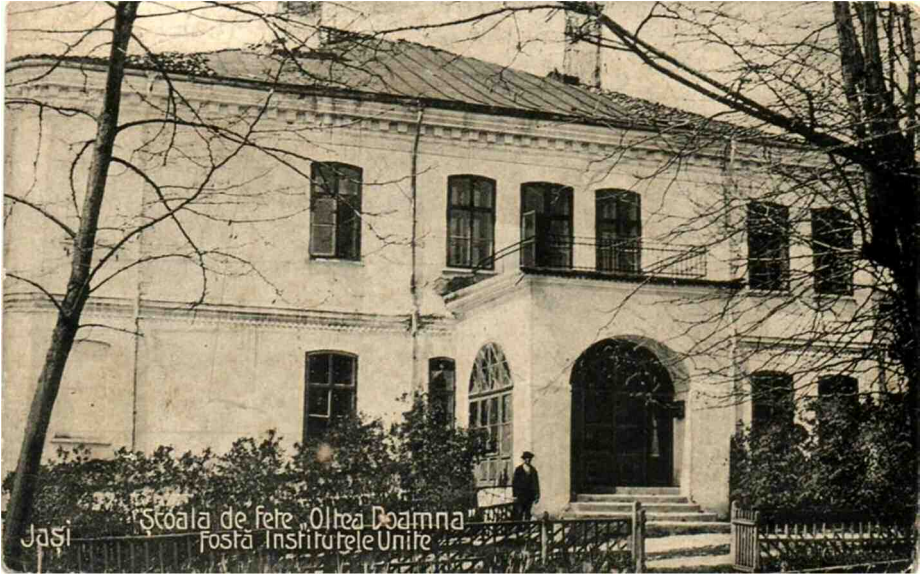

Fig. 1. Casa Mavrocordat, fosta „Curte Domnească din Sărăria de Sus”

Fig. 2. Alegorie privitoare la ratificarea Păcii de la Iași (1792), semnată în salonul casei Mavrocordat

ÎNSEMĂNĂRI DE PE CĂRȚILE ȘI MANUSCRISUL CE SE PĂSTREAZĂ LA BISERICA SF. NICOLAE DIN COMUNA ARONEANU (IAȘI)

Arcadie M. BODALE

Construită de Alexandru Lăpușneanu (1553-1561; 1564-1568) și refăcută de fiul său, Aron vodă¹, Mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarina orașului Iași a avut o istorie destul de zbuciumată. Jafurile, distrugerile și confiscările de moșii pe care le-a suferit de-a lungul timpului, numeroasele închinări pe la Locurile Sfinte și certurile dintre călugării români și cei străini pentru averea acestei mănăstirii² fac din acest lăcaș un caz reprezentativ pentru trecutul vieții monahale de la Est de Carpați.

Din păcate, istoria așezământului monahal amintit este destul de dificil de reconstituit, căci, după secularizarea averilor mănăstirești (1863), cei peste 300 călugări greci în frunte cu egumenul Ilarion au părăsit ctitoria lui Aron Vodă, luând cu dâșii și vechea arhivă a mănăstirii³. De asemenea, în anul 1944, aflată pe linia frontului, biserica din Aroneanu a fost incendiată, așa încât patrimoniul pe care-l adăpostea a suferit din nou pagube incalculabile. Atunci s-au pierdut pomelnicul, cărțile liturgice, arhiva și iconostasul acestui lăcaș de rugăciune.

În 1948, impresionat de situația grea a fostei ctitorii domnești, Gheorghe Ungureanu, directorul din acea vreme al Arhivelor Statului din Iași, l-a convins pe mitropolitul Moldovei să aducă la Aroneanu vechiul iconostas⁴ de la Biserica Sfântului Nicolae Domnesc din Iași și să doneze ctitoriei lui Aron Vodă o parte din vechile cărți de cult păstrate la Mitropolia Moldovei și Sucevei. Apoi, arhivistul amintit a donat bisericii Aroneanu o mică icoană cu Maica Domnului, din 1835, zugrăvită pe lemn și ferecată cu argint⁵.

În urma acestor acte de donație, parohia din Aroneanu a ajuns să păstreze din nou câteva prețioase odore bisericești. Dată fiind profesia noastră, în anul 2010 și, apoi, în anul 2011 am luat contact cu tezaurul amintit și cu fondul arhivistic recent al acestei biserici. Cu acest prilej, am putut constata că în biserica din satul Aroneanu se păstrează mai multe cărți de cult tipărite în chirilică, cu însemnări mai vechi și/sau mai noi: *Apostol* (1756), *Penticostar*

¹ N. Grigoraș, *Biserica Aroneanu*, în *MMS*, Iași, anul XLIII (1967), nr. 7-8, p. 521-541.

² Arcadie M. Bodale, *Ctitori și călugări de la mănăstirea Sfântul Nicolae (Aron Vodă) de lângă Iași. Un episod al relațiilor ecleziastice greco-române la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, în vol. *Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, volum editat de Leonidas Rados, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2003, p. 31-45.

³ *Istoricul bisericii din Aroneanu și pomelnicele morților. Anul 1965-1966*, Arhiva Parohiei Bisericii Aroneanu, Ms. fără cotă, f. 7r.

⁴ *Ibidem*, f. 4v.

⁵ *Ibidem*, f. 1v.

(1768), *Triodion* (1769), *Octoih* (1774), *Minei pentru luna februarie* (1779), *Minei pentru luna decembrie* (1779), *Minei pentru luna august* (1780), *Octoih* (probabil din 1811), *Ceaslov* (1835), *Psaltire* (1837), *Liturghier* (1845) și *Penticostar* (1854). În același timp, lăcașul amintit deține și cărți de la sfârșitul veacului al XIX-lea [*Liturghier* (1887), *Apostol* (1888), *Octoih mare* (1890)] și chiar din secolul trecut [*Apostol* (1914), *Penticostar* (1924), *Panihida* (1948), *Gramatica muzicii psaltice* (1951) sau *Triod* (1970)], pe care se găsesc doar însemnări recente.

Totuși, biserica Aroneanu păstrează și cărți fără însemnări, precum *Mineiul pe ianuarie* (1780), *Mineiul pe iulie* (1780), *Biblia* (1819), trei *Molitfelnice* tipărite în chirilică (1828, 1834 și încă unul deteriorat), precum și o *Liturghie psaltică* (1957).

Din păcate, însemnările aflate pe cărțile bisericești păstrate astăzi pe la parohii sunt foarte puțin cunoscute, deoarece cercetătorii ajung la ele cu dificultate.

Dat fiind faptul la biserica Aroneanu există mai multe cărți bisericești tipărite, ale căror însemnări marginale de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor nu au intrat până acum în circuitul științific, am fotografiat aceste izvoare, în vederea publicării lor. Cu acest prilej, am fotografiat și însemnările mai noi aflate pe aceste cărți, deoarece acoperă într-o măsură importantă lipsa de informații documentare pentru istoria localității Aroneanu de dinainte și din vremea celui de-al doilea război mondial. În plus, indiferent dacă însemnările amintite sunt mai vechi sau mai noi, pe măsura trecerii timpului, importanța lor va crește, permițând cercetătorilor avizați completarea unor date referitoare la societatea românească din epoca în care ele au fost realizate. În sfârșit, prin publicarea lor în lucrarea de față, contribuim la salvarea unora din aceste însemnări, căci în câteva cazuri scrisul se citește cu dificultate din pricina decolorării cernelii sau a ștergerii parțiale a însemnărilor făcute cu creionul.

În același timp, cu ocazia cercetărilor efectuate în arhiva bisericii, am găsit și o interesantă lucrare sub formă de manuscris: *Istoricul bisericii din Aroneanu și pomelnicele morților. Anul 1965-1966*, care a fost alcătuită în deceniul al VII-lea al secolului trecut de fostul cântăreț Dumitru Manolache. Deși notițele autorului sunt destul de recente, pe cele mai însemnate dintre ele le-am inclus în această lucrare, căci Dumitru Manolache s-a bazat atât pe propriile amintiri, cât și pe lecturile pe care le-a făcut în arhiva veche a bisericii Sf. Nicolae din comuna Aroneanu. Din păcate, memoria colectivă a sătenilor din Aroneanu (și nu numai) din vremea celui de-al doilea război mondial nu a fost imortalizată (așa cum s-ar fi convenit) de foștii și, de ce nu, actualii arhiviști (prin înregistrări audio-video, așa cum se practică de multă vreme în Occident), iar arhiva veche a bisericii nu se mai păstrează astăzi. Semnificativă pentru însemnatatea acestui manuscris este redarea în paginile sale a unuiu din vechile pomelnice ale acestui lăcaș, pomelnic care astăzi nu mai există. Prin urmare, aceste notițe sunt de o importanță istorică particulară atât pentru istoria locală, cât și pentru istoria națională. Ca atare, punerea lor în circuitul științific o socotim a fi cât se poate de firească, cu atât mai mult cu cât în spațiul românesc viața documentelor a fost, este și (foarte probabil) va fi extrem de efemeră. Din acest motiv, orice amânare a publicării oricărui izvoare găsite fortuit prin poduri și beciuri poate însemna adeseori o șansă irosită de a salva de la dispariție informațiile prețioase pe care ele le conțin.

În editarea tuturor acestor însemnări, semnele () au fost folosite pentru a întregi prescurtările făcute de autorii lor, semnele < > marchează întregirile în cazul rupturilor și al

omisiunilor din texte, precum și echivalarea cronologică în anii erei de la Hristos, iar semnele [] indică ceea ce este de prisos în text.

Firește, normele de editare a textelor scrise în limba română cu grafie chirilică sunt similare celor adoptate la publicarea seriei A, Moldova, a colecției *Documenta Romaniae Historica*.

Încheiem acest cuvânt introductiv, nu înainte de a aduce încă odată mulțumirile noastre preotului paroh Buzenchi Ovidiu pentru solicitudinea cu care ne-a înconjurat în cele două zile care au fost necesare realizării fotografiilor amintite.

I. Un *Apostol* tipărit la Iași, în 1756⁶, de Grigorie Stanovici tipograf, legat în coperte de lemn, acoperite cu piele maro, inv. nr. 327.

- 1) Pe copertă, pe o etichetă lipită în partea superioară, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Parohia Aroneanu-Iași. Apostol de Iași, din 1786 (sic!), conține 346 pagini. Inv. nr. 327”.
- 2) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „De la Dumbrava”.
- 3) Pe foaia de titlu, recto, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la sfârșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea:> „Această carte este dată la biserica, nu are...”¹.
- 4) Pe foaia de titlu, verso, la mijlocul foii, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, <la sfârșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea:> „<...>² Măriuh <...>² mă rog <...>² plata”.
- 5) Pe foaia cu chipul lui Hristos, aflată după foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Donat bisericii Aroneanu de Sf. Mitropolie Iași astăzi, 8 XII <1<948, înscris în inventar sub no. 327. Cântăreț D. Manolache <m.p.>”.
- 6) Pe foaia 1 recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Parohia Ciumulești, jud. Baia. An 1941. Preot Gh. Baltag”.
- 7) Pe foile 1-45, în partea de jos, pe recto-ul fiecărei file, scris în grafie chirilică, aproximativ câte un cuvânt pe fiecare pagină, cu cerneală maro, <la sfârșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea:> „În nume<le>³ Tatului, și a Fiului și a Sfântului Duhu, și acum și purure<a>³ și în vecii vecilor amin. Ace<a>³stă carte ci să che<a>³mă Apostul, ci l-au cumpărat Vasile Stămati, și cumpărătura ei esti 5 lei. Eră cine s-ar ispiți să o furi, să fii neiertat de D(o)mnul I(isu)s H(risto)s și de Maica Precistă. Amin. Și de toți sfinții părinți neiertat să fii! Să fii afurisit, și anaftima și în burdușul dracului. Și să aibă dracul parte de sufletul aceleuie ce a fura-o, această carte. Amin”.
- 8) Pe fila 46, recto, în partea de jos, scris în grafie chirilică, de aceeași mână, cu cerneală maro, <la sfârșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea:> „Să fie iscălitul, Arit(o)n Stăm(a)ti <m.p.>⁴, cum în urmă să zice. Amin”.

¹ „Această carte este dată la biserica, nu are...” lectură nesigură. Text ilizibil.

² Rupt.

⁶ Ediții: Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Vol. II (1717-1808), București, Edițiunea Academiei Române, Atelierele Grafice Socex & Co., 1910, p. 132-133, nr. 296.

³ Omis.

⁴ «Ariton Stămati» lectură nesigură, căci semnătură a fost adăugată ulterior, de altă mână, cu cerneală neagră, pe loc răzuit.

II. Un *Penticostar*, tipărit la București, în 1768⁷, legat în coperte de lemn acoperite cu piele, cu încuietorile de metal pierdute, inv. nr. 326.

- 1) Pe fila 1 recto, în partea de sus, deasupra vinierei, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea:> „Iasti și al meu”.
- 2) Pe fila 1 recto, în mijlocul foi, sub vinieta, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donat bisericii de Sf(ân)ta Mitropolie Iași, astăzi 8 XII 1948, înscrisă <în>¹ inventar <cu>¹ no. ...². Cântăreț, D. Manolache <m.p.>”.
- 3) Pe filele 3-10, în partea de jos, pe recto-ul fiecărei file, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „<Să să știi că acești Penti>³costariu <esti>³ a dumi<sa>⁴li cuco(a)ni<i>¹ Mari<i>¹ Gândulesi, <cu>¹ bani drepti cumparați, și al ei <și>¹ al meu, <și l-am dat>¹ la bi<se>¹rica dumis<ale de>⁴ la Forăști, undi să prăznuiești hramul Adormiri<i>¹ Precisti<i>⁴. Iar cini l-ar fura si fi<e>¹ afurisit di cii 12 apostoli și di D(o)mnul H(risto)sî și di Maica Precistă. Și eu, Ion dascal eram la biserica dumisali. Veletu 7289, a lui H(risto)sî velet 1781, april în 1 (?) zil(e)”.
- 4) Pe filele 12 și 13, în partea de jos, pe recto-ul fiecărei file, scris în grafie chirilică <pe la 1804 aprilie⁶, cu cerneală neagră:> „Acest Panticostariu esti al cuco(a)nii Măriuții Gândulesii, cumpărată cu bani<i>¹ dum(i)sale”.
- 5) Pe fila 27 verso, în mijlocul foi, sub textul tipărit, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Acest Panticostariu este al cuco(a)nii Măriuții Ghergheloe, al sfintii beserici ot Gropniță. Și am scris eu, Neculai Caragea ca să să știe la ce vreme am intrat eu la casile cuco(a)nii, let 1804 apr(ilie) 18”.
- 6) Pe fila 28 verso, din mijlocul până în partea de jos a foi, sub textul tipărit, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Să să știe de când am intrat eu în sat, în Gropniță, la velet 1804 apr(ilie) 18, Neculai Caragea. Și am venit din Bulbucan(i). Dar cine va pute ceti, o, Doamne? Și am scris cu mână di țărănă, mâna va putrezi, dar slova va rămâne și cel ce va ceti, mă va pomeni(i). Amin. Cel ce tace merge în pace, dar cel ce vorbești tot mai zăbovești. Pentru înpuțurare(a) minții, pierdii ziua pocăinții”.
- 7) Pe fila 50 recto, în mijlocul foi, sub textul tipărit, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Acestu Panticostari este a bisăricii Sfintei Adormirii ot Gropniță. Și am scris eu cu mână de țărănă; mâna va putrezi, dar cel ce a ceti, mă va pomeni. Dum(i)trachi Graur, la velet 1819 mart(ie) 27”.
- 8) Pe fila 115 verso, pe marginea stângă a textului tipărit, scris în grafie latină, cu creionul: „Zoița, <îngropată>⁸ marța, 14 mai 1917”.
- 9) Pe fila 124 verso, pe marginea stângă a textului tipărit, scris în grafie latină, cu creionul: „Zoița C. Rotariu mo(a)rtă 12 mai, 9 ce(a)suri no(a)pte”.
- 10) Pe fila 152 verso, pe marginea stângă a textului tipărit, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Și a<m>⁹ <s>⁹cris[i] eu a<i>⁹ce la <40 de>⁹ Sfi<n>⁹ți, <martie>¹ 9 zili, <17>¹99”.
- 11) Pe fila 197 verso, pe marginea stângă a textului tipărit, scris în grafie latină, cu creionul: „C. Rotariu dascal, în timpul mobilizării, 1917 mai 14”.

⁷ Ediții: *ibidem*, p. 183-184, nr. 359.

- 12) Pe fila 217 verso, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Conține 217 file cu 434 pagini, plus la început 2 <file cu>¹⁰ 4 <pagini>¹⁰. Total: 219 <file cu>¹⁰ 438 <pagini>¹⁰. Cântăreț, D. Manolache. 1. I. 1962”.

¹ Omis.

² Loc lăsat necompletat.

³ Rupt. Se zăresc doar marginile superioare ale unor litere.

⁴ Rupt.

⁵ Șters.

⁶ Datat după scrisul lui Neculai Caragea.

⁷ Scrisul lui Neculai Caragea.

⁸ Omis. Dedus după data morții Zoiței, soția dascălului C. Rotariu.

⁹ Textul a fost tăiat, la relegarea cărții.

¹⁰ În text, în loc de cuvinte, a fost marcat prin semnul continuității -II-, rândurile fiind dispuse unul sub altul.

III. Un *Triodion*, fără pagina de titlu, tipărit la București, în 1769⁸, legat în coperte de lemn, acoperite cu piele, cu marginile tăiate la relegarea cărții, inv. nr. 325. Numerotarea filelor prezintă numeroase omisiuni și reluări de paginație.

- 1) Pe fila 1 recto, scris între titlul cărții și conținut, în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donat bisericii Aroneanu de Sf. Mitropolia Iași, azi, 8 XII 1948, înscris în inventar sub nr. 325¹. Cântăreț D. Manolache”.
- 2) Pe filele 1 recto, 1 verso, 2 recto, 2 verso și 3 recto, jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „<Acest>² Triod l-au cunpăra<t>² <...B?>² uruhciuciu (?) și ctitor la biser(i)ca lui Sviti³ Ioani Botezătoriu di targol³ Botoșeniului, la mah(a)lau(a)⁴. Vecinica pome<ni>⁴re. 1774 f(e)vr(uarie) 8”.
- 3) Pe fila 134 recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion chimic: „Procurat pentru biserica Sf. Ioan. A. C...⁶ <m.p.>, cantor”.
- 4) Pe fila 304 verso, scris în mijlocul foii, în partea stângă a filei, în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <în prima jumătate a sec. al XIX-lea>⁷: „<... p>⁸reot ot Sv(e)t(i) Ioan <m.p.>”.
- 5) Pe fila 119 verso și pe fila albă care urmează, recto, scris în partea de jos a filelor, în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <în prima jumătate a sec. al XIX-lea>⁷: „Ace<a>⁵stă carte este de la Sf(ă)ntul Ioan Botezătorul sau la bășărică Murăreștilor ...⁹”.
- 6) Pe fila albă care este între fila 119 și fila 411, scris în partea de sus, în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Să s(e) știe de când m-am tocmit dascal la Sfântul Ioan Botezătoriu, la beserică, în târg în Botoșani, în mähălao Murărești. Întâi[ia] an am fost tocmit drept cu treizăci lei bani, alt(a) nimic. Al doile an, am fost cu patruzăci de lei. Al treile am fost cu treizăci și cinci de lei. Și am învățat și copii și am mai câștigat vreo treizăci de lei osăbit de beser<ică>⁸. Și când m-am tocmit întâi, umbla veletu 1801 mai 1. Și am fost pă<nă>⁵ când au umblat veletu 1803 iulie ...⁸. Și am slujit cu dreptate lui Sfântul Ioan. Eu Necolai dascal <m.p.>”.
- 7) Pe fila alba care este între fila 455 și fila 469, scris în partea de sus, în grafie chirilică, cu cerneală neagră <în prima jumătate a sec. al XIX-lea>⁷ sunt scrise câteva litere și cifre, precum și o încercare de condei.

⁸ Ediții: *ibidem*, p. 192, nr. 367.

¹ «325» scris ulterior, de aceeași mână.

² Rupt.

³ Așa în text.

⁴ Scrisul de pe f. 2v a fost tăiat, probabil odată cu relegarea cărții. Nu se mai vede decât marginea superioară a însemnării.

⁵ Omis.

⁶ Semnătură indescifrabilă.

⁷ Datat după grafie.

⁸ Margine tăiată la relegarea cărții.

⁹ Urmează două sau trei cuvinte indescifrabile.

IV. Un *Octoih*, fără început, tipărit la București, în 1774⁹, legat în coperte de carton (la finalul octoihului, se păstrează o singură copertă, alcătuită din lipirea succesivă de foi scrise, acoperită în piele), inv. nr. 324. La fila 14v, din partea introductivă, portretul litografiat al popii Costantin Tipograful Râmnicianul.

- 1) Pe foaia nr. 4, din partea introductivă, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donată de Sf. Mitropolie Iași, la 8 decembrie 1948. No. 324. Octoih”¹.
- 2) Pe filele: 1 recto, 2 recto, 3 recto, 4 recto și 5 recto a octoihului propriu-zis, în partea de jos a fiecărei file, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „+Acest octoih ce să zice Praclitichi l-am cumpărat eu robul lui Dumnăzău, Ioan Cantacozino biv vel vornic în 15 mai, în zilili preainălțat(ului) domnu nostru Alexandru Costantin Mavrocordat voievod, întru întâie domnie a a Moldovii, let 1784 maiu 15. Ioan Cantacozino biv vel vornic <m.p.>”.
- 3) Pe fila 94 recto, a octoihului propriu-zis, în partea de jos, este semnătura, în grafie chirilică, scrisă cu cerneală neagră, <pe la 1784 mai 15:> „Ioan <Cantacozino-n.AB> vel vorn(ic) <m.p.>”.
- 4) Pe fila 137 recto, a octoihului propriu-zis, în partea de jos, este semnătura, în grafie chirilică, scrisă cu cerneală neagră, <pe la 1784 mai 15:> „Ioan Cantacozino vel vorn(ic) <m.p.>”.
- 5) Pe fila 382 verso, a octoihului propriu-zis, în partea de jos, este semnătura, în grafie chirilică, scrisă cu cerneală neagră, <pe la 1784 mai 15:> „Ioan Cantacozino vel vorn(ic) <m.p.>”.
- 6) Pe fila 384 recto, a octoihului propriu-zis, în partea de jos, este semnătura, în grafie chirilică, scrisă cu cerneală neagră, <pe la 1784 mai 15:> „Ioan Cantacozino vel vorn(ic) <m.p.>”.
- 7) Pe fila 437 verso, a octoihului propriu-zis, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion negru: „Conține 437 file, cu 874 pagini. Cântăreț D. Manolache. 1.I.1962. Inventar 324”.

¹ Scrisul lui D. Manolache, cântăreț.

⁹ Ediții: *ibidem*, p. 206-210, nr. 388.

V. Un *Minei pentru luna februarie*, tipărit la Râmnic, în 1779¹⁰, legat în coperte de lemn, acoperite cu piele, inv. nr. 313 [în folio de 5 foi nenumerotate și 161 numerotate].

- 1) Pe coperta de la începutul cărții, verso, în partea de sus, scris în limba greacă, cu cerneală neagră: „Αικατερίνι γιαγιούλαια, ίαν(ουαρίου) 27, <1>805 δι Μαργινεῖν”.
- 2) Pe coperta de la începutul cărții, verso, în partea de sus și de mijloc a copertii, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, pe două coloane <la începutul sec al XIX-lea:>
„Vii: Costin, Flo<a>²re.
Lupu, Marie, Marie, Io<a>²na, Ile<a>²na, Ile<a>²na, Dum<i>²trachi, A<n>²ghelușa.
Vii: Irimie, Marie.
Mor(ți): Nastasie, Ion, To<a>²dir, Anița, Marie.
Vii: Vasili, Sofroni<a>², Năstas<e>², Dochîța, Năstas<e>², Rad(u), Ursu, Safta.
Vii: Mihai, Marie, Ion, Anița, Ion, Safta, Ile<a>²na.
Vii: Ion, Irina. Ion, Irina”.
- 3) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:>: „Cu frățască drag(o)sti mă închin dumitali a<r>²hon dascali i trimăt la mâna dumitali ca să-m(i) faci un un bini a citi, că și eu voi fi îndatorit a-ți faci or și când vei agiungi și-i vini la citi<t>²”.
- 4) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, <la începutul sec al XIX-lea:> „Mu<l>²ți o(a)meni sâ<n>²t în lume cari ...⁴”.
- 5) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Mulți o<a>²meni sânt în lume cari calcă legea lui Dumnezeu, departi fugi di a lor înpărtășire”.
- 6) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, recto, în mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, <la începutul sec al XIX-lea:> „Cu plecăciuni sărut mănili ta[a]tii și a mamii. Iată am dat ceie ci me-i poruncit”.
- 7) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, recto, în partea de mijloc, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, <la începutul sec al XIX-lea:> „Eu, gios iscălitul, încredințaz prin această că ...⁵⁹⁶”.
- 8) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, <la începutul sec al XIX-lea:> „Dat-am adiverit și încredințat zapisu meu la cestu ...⁵⁹”.
- 9) Pe fila de forță aflată la începutul cărții, verso, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Cu plecăciune<ne>² sărut mâna dumitali ...⁷⁹”. Ulterior, mai jos, a fost imprimat în tuș sigiliul cu legenda: „România. Parohia Mărgineni, jud. Neamț”.
- 10) Pe foaia 2 verso, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donată de Sf. Mitropolie Iași bisericii Aroneanu, la 8 XII 1948. Înscris în inventar <sub>² no. 313. Cântăreț D. Manolache <m.p.>”.
- 11) Pe foaia 6 verso, în partea de jos, a fost imprimată ștampila în tuș cu legenda: „Parohia Mărgineni, com(una) Mărgineni, jud. Neamț, no⁸. 1941⁹, 5 sept(embrie)¹⁰⁰”.

¹⁰ Ediții: *ibidem*, p. 237, nr. 421.

- 12) Pe foaia 6 verso, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Donată <de>² Sf. Mitropolie Iași bisericii Aroneanu, Iași, 8. XII. 1948. Trecut <în>² inventar <sub>² no. 313¹¹. Cântăreț D. Manolache <m.p.>”.
- 13) Pe foaia 103 recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru: „1895 am fost numit cântărețu <la parohia Mărgineni, jud. Neamț, n. AB> Gheorghe Petrovici <m.p.>¹²”.
- 14) Pe ultima foaie, verso, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Eu, preutul¹³, adiverez și încredințez”.
- 15) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:>
„+ Rugii pomi [pomi] (?) gar<oaf>²ă (sic!) a [a] me floare;
Garoafă mirositoare și bini împodobită;
Ca o garoafă mirositoare <...>¹⁴”.
- 16) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Duhul umblându cu mult dor pre pământ, în desfăie șezându¹⁵”.
- 17) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: <la începutul sec al XIX-lea:> „Să să știi când am ...⁵”.
- 18) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, la mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Împărați Cer(esc), Mângâitoriule”.
- 19) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, la mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Adic(ă) eu, cutari, cari mai gios îmi voi puni numili și degitul, dat-am adivâr(a)t ...^{5m16}”.
- 20) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, la mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Să să știi de când au luat...^{5m17}”.
- 1) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, la mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <la începutul sec al XIX-lea:> „Dat-am adev(ărată) ...⁵”.
- 21) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, la mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „La anul 1842, fev(ruarie) 24”.
- 22) Pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, este scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Si se știi <că>² și s-au încredințat aceste. 1806, fev(ruarie) 11”.
- 23) Alături de aceste însemnări, pe fila de forțaș aflată la sfârșitul cărții, recto, sunt scrise în grafie chirilică, cu cerneală neagră și creion negru, <la începutul sec al XIX-lea>, mai multe litere și însemnări de condei, semn că cineva învăța să scrie.

¹ Bunicuța Ecaterina, ianuarie 27, <1>805, din Mărgineni.

² Omis.

³ Margine tăiată la relegarea cărții.

⁴ Însemnare neterminată. Pare să fi fost făcută de un elev care a încercat să copieze însemnarea următoare.

⁵ Însemnare neterminată.

⁶ Scris de mâna care a făcut însemnarea: „Mulți o<a>meni sint în lume cari calcă legea lui Dumnezeu, departi fugi di a lor împărtășire”.

⁷ Însemnare neterminată. Scris de mână care a făcut însemnarea : „Cu plecăciuni sărut mânili ta[a]tii și a mamii. Iată am dat ceie ci me-i poruncit”.

⁸ Loc necompletat.

⁹ «41» lectură nesigură.

¹⁰ «41, 5 sept.» completat de mână în spațiul rezervat în ștampilă pentru data de înregistrare.

¹¹ «313» scris ulterior, de aceeași mână, cu cerneală neagră.

¹² Semnătura este scrisă cu alfabet chirilic.

¹³ «Eu, preutul» lectură nesigură.

¹⁴ Rupt.

¹⁵ Scris de mână care a făcut însemnarea: „+ Rugii [...] Ca o garoafă mirositoare <...>”.

¹⁶ Scris de mână care a făcut însemnările : „Cu plecăciuni sărut mânili ta[a]tii și a mamii. Iată am dat ceie ci me-i poruncit” și „Cu plecăciune sărut mâna dumitali...”.

¹⁷ Scris de aceeași mână ca și însemnarea precedentă: „Adică eu, cutari ...”.

VI. Un Minei pentru luna decembrie, tipărit la Râmnic, în 1779¹¹, legat în coperte de carton, inv. nr. 322.

- 1) Pe fila de forțat aflată la începutul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, <la sfârșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec al XIX-lea>: „Nechita, Cantachie, Neculai, Vârvara, Alixandru, Gathița, Thodosie, Marie, Scărlatî, Costantin, Ioana, Marie și Ichim, Acsinie, Ana, Iftimi”.
- 2) Pe fila de forțat aflată la sfârșitul cărții, verso, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu creion roșu: „Biserica Dumești, jud. Iași”, alături de care e sigiliul cu stema României, având în exergă legenda: „România. Parohia bisericii Dumești, com(una) Dumești, jud. Iași”.
- 3) Pe prima foaie, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donată bisericii Aroneanu de cătră Sf. Mitropolie Iași, astăzi, 8 decembrie 1948. Înscris <in>¹ inventar sub no. 322. Cântăreț D. Manolache <m.p.>”.

¹ Omis.

VII. Un Minei pentru luna august, tipărit la Râmnic, în 1780¹², legat în coperte acoperite cu piele, inv. nr. 308.

- 1) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Parohia Aroneanu, înscrisă în inventar bibliotecă, cărți sub inv. no 308”.
- 2) Pe prima foaie, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Acest Mineiu este singurul rămas din cărțile de ritual ale bisericii parohiale Aron Vodă din com(una) Aroneanu-Iași, cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, cari au ars în timpul și din cauza războiului din 1944, când Aroneanu fiind în zona de operațiuni, biserica a fost incendiată la 20 aug(ust) 1944, rămânând oribil mutilată și cu turnul descoperit.

Deci, acest *Minei pe august* nu era la biserică, ci se găsea la cântărețul Chiosa C-tin, acasă la el, și <de>² pe cari³ numitul împreună cu Pr(eotul) militar Argint făceau servicii religioase pe câmp, la «Pâslari», fiind timp de războiu. Cântăreț D. Manolache <m.p.>. 1944”.

¹¹ Ediții: *ibidem*, p. 231, nr. 419.

¹² Ediții: *ibidem*, p. 265, nr. 437.

¹ Numărul «inv. no 308» completat de altă mână (a lui D. Manolache), cu cerneală neagră.

² Omis.

³ De pe *Minei*.

VIII. Un *Octoih*¹³ în chirilică, fără început, puțin degradat, legat în coperte acoperite cu piele, inv. nr. 329.

- 1) Pe copertă, o etichetă pe care a fost scris: „Parohia Aroneanu-Iași. Octoih Mare. Litere vechi. Donat de Sf. Mitropolie Iași în 1948 prin D-l Ungureanu Gh., director(ul) Arhive(lor) Stat(ului) Iași; conține 348 file, cu 696 pagini. Lipsă foaia cu titulatura. Inv. no. 329”.
- 2) Pe fila de forțat aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Această carte numită Octoih este donată bisericii Aron vodă din satul și comuna Aroneanu, jud. Iași, de către d-l Gh. Ungureanu, director(ul) Arhivelor Statului și episcop(ul) bisericii Golia Iași, prin Macsim C. Pleșcan, episcop(ul) bisericii Aroneanu, astăzi, 30 aprilie 1948. Cântăreț D. Manolache. 1948. Inv. no. 329”.
- 3) Pe fila 4 recto, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donat de Sf(ânta) Mitropolie Iași, la 8. XII. 1948. Inventar no. 324”.
- 4) Pe fila 98 verso, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro, peste care s-a mângălit cu creion chimic, în încercarea de a anula proveniența cărții: „Această carte Octoih este a mănăstirii Golii și afierosată de preutul Dimitrii. Și cine a vre să o schimbe, să n-aibă voi de a o schimba, măcar de ar fi or(i) ce fel di întâmplari, că nu va ave iertare de Dumnezeu. Dimitrii preut <m.p.>. 1823 fevr(u)a(r)i 10”.
- 5) Pe fila 166 verso, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro: „Acest Octoih este cumpărat de la Vasăle Brașuvanul di pi Ulița Mari, din Poarta Ungure(a)scă cu 50 <și>¹ 5 lei, adică cincizăci și cinci lei, de preutul Dimitrii de la Golii, la 1823 fev(ruarie) în 10. Dimitrii preut <m.p.>. Vasăle, Dimitrii, Uian, Grigori preut, David diacon”.
- 6) Pe fila 437 verso, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Conține 437 file cu 874 pagini. Cântăreț, D. Manolache. 1. I. 1962. Inventar 324”.
- 7) Pe fila 438 verso, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Conține 448 file cu 696 pagini. Cântăreț, D. Manolache. 1. I. 1962”.
- 8) Pe fila 348 verso, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <în prima jumătate a sec. al XIX-lea:> „Stălpul cel cu foc înfășurit și cetate cu doisprezeci păreți, scaun cu picături de soari, ședere(a) împăratului minun(e) necuprinsă de minte, cum cu lapti ai hrănit pre stăpânul”.

¹ Omis.

² «diiacon» scris ulterior, probabil tot de mâna preotului Dimitrie, cu cerneală maro, peste cuvântul «dascal». Această modificare este o dovadă că în momentul scrierii acestui pomelnic, David era dascăl, însă mai târziu a devenit diacon.

¹³ După numărul de pagini pe care îl are, exemplarul de față pare a fi *Octoih*, tipărit la Buda, în 1811 [cf. Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, vol. III (1809-1830), București, Edițiunea Academiei Române, Atelierele Grafice Socec & Co., 1912-1936, p. 47-50, nr. 796], deoarece „de la f. 349 înainte urmează un «Tipicon pescurt»” (*Ibidem*, p. 50), care pare să lipsească din exemplarul de față.

IX. Un *Ceaslov*, tipărit la Braşov, în 1835¹⁴, legat în coperte acoperite cu pânză albastră, inv. nr. 673.

- 1) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Parohia Aroneanu. Filiala Rediu Aldei. Inventar no. 673¹⁵”.
- 2) Pe foaia 1 recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Mărio<a>²ra Catargiu. 1849”.
- 3) Pe fila de forţaş aflată la sfârşitul cărţii, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion negru: „Amintire din ziua de 23. II³, când am citit eu pe acest ceaslov de la Cristofor, cl. I. Pavel Zuzvu⁴, cl. I, S<eminarul> V<eniamin> C<ostachi>. Iaşi”.
- 4) Pe ultima copertă, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu pix albastru: „Legat cu cheltuiala enoriaşului Tămăzicarul Alecu, în luna aprilie 20, 1975”.

¹ Numărul «673» completat de altă mână, cu creion albastru.

² Omis.

³ Anul a fost omis

⁴ «Zuzvu» lectură nesigură.

X. O *Psaltire*, tipărită la Sibiu, în 1837¹⁵, legat în coperte de lemn acoperite cu piele şi având două încuietori de metal, inv. nr. 323.

- 1) Pe fila de forţaş aflată la începutul cărţii, recto, în partea de sus, scris în grafie chirilică¹, cu cerneală maro², <în al doilea sfert al sec. al XIX-lea³:>
 „1 Gălbănuş di la un ou proaspăt,
 Un căţal di⁴ usturoi.
 Doi⁵ grăunţ(ă) tămâi.
 Acesti doi din urmă pisându-să bini, să punu apoi⁶ pisti gălbănuş şi bătându-să aceli⁷,
 să-l pui pi pânzişăli de in, să li pui la degitele mâinii stângi şi 24 ceasuri să şadă. ...⁸”.
- 2) Pe fila de forţaş aflată la începutul cărţii, recto, în mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră, <pe la 1856>:
 „Costachi <m.p.>”.
 1856 <+>
 38
 1<8>⁹94».
- 3) Pe fila de forţaş aflată la începutul cărţii, verso, din partea de sus până în josul foi, scris în grafie chirilică, cu creion, <pe la mijlocul sec. al XIX-lea>:
 „9 acfite¹⁰ dumenic(a)
 6
 3
 218 mărti di popuş(o)i
 4

¹⁴ Ediţii: *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, ed. coord. de Gabriel Ştrempel, vol. III (*Literele L - Q*), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, poziţia nr. 256, *Orologhiu-Orologhion*, doc. nr. 42.944 (<http://www.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=o&page=240&&limit=20>).

¹⁵ Ediţii: *ibidem*, poziţia nr. 2290, *Psaltire-Psaltirea*, doc. nr. 49.447 (<http://www.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=p&page=2280&&limit=20>).

5 [dimirli(i) di g<r>⁹ău<n>⁹ță]¹¹ 2 merță di popuș(o)e
5 merță di popuș(o)i

2

2

2

2 firanci¹², [35]¹³ 55 păral(e)”

- 4) Pe foaia de titlu, verso, din partea de sus, scris în grafie chirilică, cu creion, de aceeași mână care a scris și textul de pe verso-ul foi de forțat, <pe la mijlocul sec. al XIX-lea:>
„10 lie¹⁴ Bejan au vinit în z<â>⁹ua delasat de săc
2 f<ranci>⁹ 4 firanci¹²
1 f<ranci>⁹ 2 firanci¹²
3 f<ranci>⁹”.
- 5) Pe pagina 1 recto, din partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Donată bisericii din Aroneanu, jud. Iași de Sf(ân)ta Mitropolie Iași, astăzi 8 XII 1948, înscrisă <în>¹ inventor no. 323. Cântăreț D. Manolache <m.p.>”.
- 6) Pe pagina 1 recto, din partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Biserica Sf. Paraschiva din Muntenimea de Sus, 1843” și sigiliul bisericii Sf. Paraschiva din Muntenimea de Sus.
- 7) Pe fila de forțat aflată la sfârșitul cărții, verso, din partea de sus până la mijlocul foi, scris în grafie chirilică, cu cerneală maro², <în al doilea sfert al sec. al XIX-lea³:>
„Această psaltire ...¹⁵”.

¹ Textul este aproape ilizibil.

² Pigmentul cernelii s-a decolorat în timp, așa încât textul este foarte dificil de citit. Acest lucru a fost posibil numai datorită tehnologiei moderne de prelucrare a imaginii.

³ Datat după grafie și după data de apariție a cărții.

⁴ «un cățal di» lectură nesigură.

⁵ «doi» lectură nesigură.

⁶ «bini, să punu apoi» lectură nesigură.

⁷ «aceli» lectură nesigură.

⁸ Un cuvânt sau o semnătură ilizibilă.

⁹ Omis.

¹⁰ Cf. cu *cfit=achitat*.

¹¹ «dimirli(i) di g<r>ăunță» tăiat cu două linii. Probabil, autorul a vrut să taie întreaga expresie «5 dimirlii de grăunte», dar din grabă nu a tăiat și cifra 5. Numai așa se explică de ce alături a corectat cantitatea corectă: «2 merță de păpușoi».

¹² Greșit pentru «franci»!

¹³ «35» tăiat cu mai multe linii.

¹⁴ Greșit pentru «lei».

¹⁵ Urmează vreo 3-4 cuvinte ilizibile.

XI. Un *Liturghier*, tipărit la Iași, în 1845¹⁶, legat în coperte acoperite cu pegamoid (balacron) maro, inv. nr. 311.

¹⁶ Ediții: *Ibidem*, poziția nr. 548, *Liturghie-Liturghii*, doc. nr. 32.944

(<http://www.biblicad.ro/bnr/brmautori.php?aut=1&page=540&&limit=20>).

- 1) Pe fila de forzaț aflată la începutul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie chirilică, cu cerneală neagră: „Damiean ieromonah <m.p.>”, deasupra căreia a fost pus un sigiliu în fum, cu chipul Sf. Nicolae, în exergă este o legendă în alfabet de tranziție, din care se poate citi doar jumătatea aflată în partea de sus a sigiliului: „P<ecetea> B<i>s<ericii> C<omunei> Lunca S<f> Necolai”.
- 2) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Provine de la Parohia Lunca, Cetatea Neamțului”.
- 3) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu pix albastru: „Legată cu cheltuiala lui Dumitru Manolache, cântăreț pensionar, parohia Aroneanu, orașul Iași. 16 octombrie 1967. D. Manolache <m.p.>. Înscrișă în inventar sub nr. 311”.
- 4) Pe foaia de titlu, recto, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donată bisericii Aroneanu de Sf. Mitropolie Iași, astăzi, 8 decembrie 1948. Înscrișă în inventar sub no. 311¹. Cântăreț D. Manolache <m.p.>”.
- 5) Pe ultima foaie, verso, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Conține 143 file, cu 286 pagini, plus

La început	3 <file cu> ²	6 <pagini> ²
Total	146 <file cu> ²	293 <pagini> ²

1961 ian. 1
D. Manolache <m.p.>, cântăreț”.
- 6) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru: „1913 sept. 20. Lumânări total 26 lei, când s-au gătit”³.
- 7) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru, de altă mână: „Resboiul Eoropean (sic!), 1914-1915. Început la avg(ust) 1914; pe front Rusia a fost luat de 3 ori Boc<ovina>⁴, dar a evacuat-o din cauza meșteșugiri<i>⁵ nemților, care voiau a-i încurca.

La maiu 8 a intrat și Italia în Războiu cu Rusia, spre a-și revendica teritoriul ei. România face înțelegeri cu cele<l>⁵alte puteri tot spre revendicare și răscumpărarea neamului său.

La 20, 21, 22 maiu se face sfat unde ea (sic!) parte și reprezentanți din puterile Rusiei și Italiei. Eară (sic!) la 15 avg(ust) 1916 au intrat în acțiune unită cu aleați<i>⁵ (sic!) și au luat în Ardeal Brașovu, Făgărașu și au ajuns la Calimani și Dorna. Eară (sic!) Bulgari<a>⁵ a declarat răs<boi>⁴ României împreună cu Puterile Centrale și au năvălit în Cadrilater și Dobrogea, dar ai noștri se țin cumplit, în unire cu rușii”.
- 8) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu creion negru, de a treia mână: „La 1928 septembre 12, ora 3 1/2 a încetat din viață tatăl meu, preutul paroh al acestei parohii, Pr. Ion Teodorescu. Fiu<l>⁵ care am scris, V. I. Teodorescu <m.p.>”.
- 9) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru, de mâna care a scris însemnarea despre Primul Război Mondial: „Sora mea, Melania, cu⁶ Palaghie, fiica sa.

1910 <->⁵
1888
 ==22”.

¹ Numărul «311» completat de aceeași mână, cu pix albastru.

² Omis. Pus semnul continuității sub cuvintele similare de deasupra.

³ «gătit» lectură nesigură.

⁴ Margine tăiată la relegarea cărții.

⁵ Omis.

⁶ «cu» lectură nesigură.

XII. Un *Penticostar*, fără pagina de titlu, tipărit la Buzău, în 1854¹⁷, legat în coperte de carton, fără nr. de inv. Numerotarea filelor prezintă numeroase omisiuni și reluări de paginație.

- 1) Pe fila de forzaț aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru: „1949 iunie 11. Cântăreț D. Manolache <m.p.>. Parohia Aroneanu”.
- 2) Pe fila de forzaț aflată la începutul cărții, recto, scris cu creion: „24 aprilie 1927. Obosit peste măsură de slujba de la Aroneanu, fac Învierea a II<-a oară>¹ la Rediu Aldei. Oameni cam pe sponci. Preot paroh Rotaru Gh. <m.p.>”.

¹ Omis.

XIII. Un *Liturghier*, tipărit la București, în 1887¹⁸, legat în coperte acoperite cu pergamoid (balacron) maro, inv. nr. 332.

- 3) Pe fila de forzaț aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru, peste care s-a trecut cu pix albastru pentru ca textul să nu devină invizibil: „Biserica parohială Aroneanu, cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, din Țarina Iașilor, zidită în timpul domnitorului Moldovei Aron vodă, la anul 1592-1594”.
- 4) Pe fila de forzaț aflată la începutul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion negru: „Donată de Osvald Racoviță-Iași, în timpul Pastorației Pr(eotului) Paroh Ec(onom) (sic!) Rotaru Gh., în 1925”.
- 5) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Liturghii I. Sărinescu”.
- 6) Pe fila de forzaț aflată la începutul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion albastru: „Osvald G. Racoviță”.
- 7) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu pix albastru: „Legată cu cheltuiala lui Dumitru Manolache, cântăreț pensionar la parohia Aroneanu, orașul Iași. 16 octombrie 1967. D. Manolache <m.p.>. Înscrisă în inventar sub nr. 332”.
- 8) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion negru: „22 iunie 1952. Ploaie cum n-a fost demult pe Redio (sic!) Aldei. Ec. G Bantaș <m.p.>”.
- 9) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion albastru: „22.1.<1>933. Ger strașnic”.
- 10) Pe fila de forzaț aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion chimic: „15 august 1928. Lume multă! Iar vorbi despre grija Martei și a Mariei în Lumina Evangheliei. Preot I. Teodorescu <m.p.>”.

¹⁷ Ediții: *Ibidem*, poziția nr. 687, *Penticostar-Penticostarion*, doc. nr. 44.758
(<http://www.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=p&page=680&&limit=20>).

¹⁸ Ediții: *ibidem*, poziția nr. 548, *Liturghie-Liturghii*, doc. nr. 32.935
(<http://www.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=l&page=540&&limit=20>).

- 11) Pe fila de forțat aflată la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion negru: „20 iulie 1957. An bun în agricultură. Pr(eot) G. Bantaș <m.p.>”.
- 12) Pe coperta de la sfârșitul cărții, recto, în jumătatea superioară, scris în grafie latină, cu creion roșu: „6.XII.<1>931 Slujba hramului împreună cu Păr(intele) C. Bogdan”.
- 13) Pe coperta de la sfârșitul cărții, recto, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu creion albastru: „Ionic(ă)¹ Bogdan<m.p.>²”.
- 14) Pe coperta de la sfârșitul cărții, recto, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu creion roșu: „În ziua de 17 oct. <1>936 zi urâtă și posomorâtă. Am îngropat pe N. Cosnia³, paraclisierul din Rediu Aldeii. Preot Rotaru <m.p.>⁴”.
- 15) Pe coperta de la sfârșitul cărții, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu creion negru: „20 iulie 1956. S-a sfințit biserica Sf. Ilie din Redio (sic!) Aldei de către patru preoți, lume f<oarte> multă. S-a făcut sfântul maslu pe ploaie și după amează (sic!) a plouat torențial. Pr(eot) G. Bantaș <m.p.>”.

¹ «Ionică» lectură nesigură.

² Același scris ca la însemnările din 6.XII.1931 și 17.X. 1936.

³ «Cosnia» lectură nesigură.

⁴ Același scris ca la însemnarea din 6.XII.1931.

XIV. Un *Apostol* (*Faptele Sântilor Apostolilor*) tipărit la București, în 1888¹⁹, legat în coperte acoperite cu pegamoid (balacron) roșu, inv. nr. 310.

- 1) Pe copertă, pe o etichetă lipită în partea superioară, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Apostol-litere noi. București, Tipogr(arfia) Cărți(i) Bis(ericești). Conține 414 pagini. Gh. Chiran. Inv. nr. 310”.
- 2) Pe ultima filă, verso, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Conține 414 pagini. Cântăreț, D. Manolache. 1 ian(uarie) 1962. Inv. nr. 310”.
- 3) Pe fila de forțat aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion chimic: „4 aug. <1>942. Reparat de mine, D-tru Manolache, cântăreț bisericesc. Aroneanu-Iași”.

XV. Un *Octoih mare*, tipărit la București, în 1890²⁰, legat în coperte acoperite cu pergamoid (balacron) roșu, inv. nr. 309.

- 1) Pe fila de forțat aflată la începutul cărții, verso, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion chimic: „Cristofor Ioan preot paroh. <...>¹ Mihai, venit de la Iași”.
- 2) Pe ultima filă, verso (pg. 768), în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion chimic: „4 aug(ust) 1942. Reparat de mine, D. Manolache <m.p.>, cântăreț bisericesc, Aroneanu, Iași”.
- 3) Pe ultima filă, verso (pg. 768), în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Donat de Pr(eot) sachelar Dăscălescu Maxim. 1910”.

¹⁹ Ediții: *ibidem*, vol. II (*Literele D - K*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, poziția nr. 48, *Faptele Sântilor Apostoli*, doc. nr. 20.883 (http://www.biblicad.ro/bnr/search_rezultate.php).

²⁰ Ediții: *ibidem*, vol. III (*Literele L - Q*), poziția nr. 39, *Octoih (Ohtoih)*, doc. nr. 42.308 (http://www.biblicad.ro/bnr/search_rezultate.php).

- 4) Pe ultima filă, verso (pg. 768), în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu creion: „Amintire. Buchman Alexandru, Aroneanu, 7 septembrie 1905”.
- 5) Pe ultima filă, verso (pg. 768), în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu creion: „Mihail Gheorghe. 7/9 1905-<1>906”.
- 6) Pe ultima filă, verso (pg. 768), în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Reparată de mine, C. Bârlescu, 26 aug. 1979”.

¹ Rupt.

XVI. Un *Penticostar*, tipărit la București, Tipografia Cărților Bisericești, în 1924²¹, legat în coperte de carton, cu cotor din piele, fără nr. de inv.

- 1) Pe pagina de gardă, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Această carte este cumpărată și dăruită bisericii cu hramul Sf. Proroc Ilie, din satul Rediu Aldea de d-l Ernest și Catinca Donac, prin stăruința arhim(andritului) Mina Prodan, spre amintire și pomenire veșnică. Anul 1924”.
- 2) Pe pagina de gardă, recto, în partea de jos, scris în grafie latină, cu cerneală neagră, peste un scris mai vechi realizat cu creionul: „Biserica cu hramul Sf. Proroc Ilie Tezvitianu este zidită în anul 1778, de către ctitora Maria Catargi”.

XVII. O *Panahidă*, tipărită la București, în 1948²², legat în coperte de carton, inv. nr. 338.

- 1) Pe fila de forțat aflată la începutul cărții, verso, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion chimic: „Astăzi, 21 VII <1>957 a slujit la Aroneanu P.C.P. Arhim(andritul) Luchian Narcis de la Patriarhia Română, București, împreună cu P.C. Paroh Pr(eot) Acatrinei Mihai și Pr(eot) C. Bantaș. Cântăreț D(umi)tru Manolache <m.p.>”.
- 2) Pe foaia de gardă, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală albastră: „Această carte este legată de domnul Pohonțu¹ Gh. Dumitru, cântăreț la parohia bis(ericii) Aroneanu, fiind preot paroh Mihai Acatrinei. 21 maiu² 1970 Pohonțu¹ <m.p.>”.
- 3) Pe foaia de gardă, verso, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion: „5 iulie 1953. Pr(eot) C. Bantaș <m.p.>. Zi de duminică frumoasă”.
- 4) Pe foaia de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donată de Pleșcan C. Maxim și Eugenia, cu fiul lor. Înscrisă în inventar sub no. 338”³.
- 5) Pe a doua foaie de titlu, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu creion: „Parohul bis(ericii Aroneanu), Ec(onom) (sic!) C. Bantaș <m.p.>”.
- 6) Pe a doua foaie de titlu, recto, în mijlocul foii, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „18.XI.<1>951. Această carte este cumpărată și donată Sf. biserici Aron Vodă de către enoriașul Pleșcan C. Maxin și Eugenia, cu fiul lor pentru sănătate, ajutorul și mântuirea

²¹ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: „*Penticostarul care cuprinde în sine sluja ce se urmează din sfânta și luminata duminică a Paștilor, până în duminica tuturor sfinților*, tipărită cu binecuvântarea Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române, Ediția a IV-a, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1924.

²² Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: „*Panahida cuprinzând sfintele slujbe de înmormântare și pomenire*, tipărită în vremea păstoriei înalt preasfințitului Nicodim, patriarhul României, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1948.

lor, prin îndemnul preotului paroh Ion Popovici. Pleșcan C. Maxin <m.p.>. Dascăl fiind Dumitru Manolache”.

¹ «Pohonțu» lectură nesigură, deoarece peste hârtie a căzut apă și cerneala s-a împrăștiat.

² «mai» lectură nesigură, deoarece peste hârtie a căzut apă și cerneala s-a împrăștiat.

³ Scrisul lui D. Manolache.

XVIII. Un *Triod*, tipărită la București, în 1970²³, legat în coperte acoperite cu pergamoid (balacron) albastru, fără nr. de inv.

- 1) Pe fila de forțat aflată la finalul cărții, recto, în partea de sus, scris în grafie latină, cu cerneală neagră: „Donat de familia Culina și Dumitru Zlăvog, împreună cu fii, pentru biserica din com(una) Aroneanu, jud(ețul) Iași, pentru sănătatea și ajutorul familiilor lor. Astăzi, Sf. Dumitru, 26 oct(ombrie) 1977”.

XIX. La aceste cărți, se mai adaugă un Manuscris fără cotă, cu coperte de carton, intitulat: ***Istoricul bisericii din Aroneanu și pomelnicele morților. Anul 1965-1966***, Ms. alcătuit de Dimitrie Manolache cântăreț în anul 1966, scris în grafie latină, cu cerneală neagră (f. 1r-5r; 6r-12v) și albastră (f. 5r).

- 1) Pe filele 1 recto-2 verso, este redactat „***Istoricul Bisericii foastei Mănăstiri «Aron Vodă» cu hramul Sf. N(ico)lai din comuna Aroneanu, orașul Iași***, care nu este altceva decât o descriere compilată a arhitecturii bisericii. Doar două pasaje nu se referă la descrierea arhitecturii locașului de cult:

<f. 1 recto> „Este ctitoria domnitorului Moldovei Emanoil Aron vodă, supranumit cel Rău, din nou zidită din temelie în formă de cruce cu sânnuri din piatră lucrată și cărămidă, cu o singură turlă și fără contraforturi, construită pe culmea platoului dealului Aroneanu, loc fost acoperit de pădurile Codrilor Iașului, la Răsăritul și Miază Noapte a orașului, la marginea satului, în anul 7102 (1592-1593)”. și

<f. 1 verso> „Obiecte de preț nu sunt, și nici documente, ele fiind dispărute odată cu secularizarea averilor mănăstirești din 11 decembrie 1863. Nimic antic afară de zidul bisericii și catapeteasma donată de Sfânta Mitropolie Iași, prin ordinul no. 9949 din 22 IX 1948, cu mențiunea: «Vechea catapeteasmă a bisericii Sf. Neculai Domnesc din Iași, mutată la Aroneanu, care provine din biserica Sf. (Neculai Domnesc) Gheorghe a Vechii Mitropolii». De o mare însemnătate istorică și valoare artistică, mai avem: o candelă de argint din 1834, o icoană mică, <înfațișând-o pe>¹ Maica Domnului, <zugrăvită pe>¹ lemn, îmbrăcată cu argint, din 1835, donată de Gheorghe Ungureanu, directorul Arhivelor Statului din Iași, și un Sf. Epitaf de mușama, uzat simplu de arhieru<l>¹ Meletie, din 1852, precum și una Biblie litere vechi, tipărită la Sankt Petersburg, din 1819, cu 1554 pagini”.

- 2) Pe filele 3 recto-5 recto, este redactat capitolul: ***Fapte istorice legate de Mănăstirea «Aron Vodă»***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

<f. 3 recto:>

²³ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: „*Triodul care cuprinde slujbele bisericești de la Duminica Vameșului și a Fariseului până la Sfânta Înviere*, tipărit în zilele păstoriei preafericitului Justinian, patriarhul României, cu aprobarea Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române, Ediția VII, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1970.

Anul	
1600	„Sub domnia lui Ieremia Movilă «leșii au prădat și Mănăstirea lui Aron vodă»
1606 mai 25	Ieremia Movilă închină călugărilor greci de la Zograf, din Sf. Munte Athos, m(ănăști)rea Aron Vodă de pe deal, odată cu m(ănăști)rea de la Greci (sic!), din Țarina Iașilor, de sub dealurile Aroneanului, ambele cu același hram: Sf. Ier(arh) Nicolae.
1607	Biserica era pustie, neîncuiată măcar. Așa o găsisese Domitian egumenul.
1618 aprilie 7 (sic!)	Ieremia Movilă scoate cu silnicie pe călugării moldoveni de la Aron Vodă, tăindu-le uricile avute de la domnitorul Moldovei, ctitorul acestei mănăstiri
1626 ian(uarie) 7	Radu Mihnea închină M(ănăști)rea Aron Vodă metoh la M(ănăști)rea Sf. Ioan Botezătorul de la Sozopole, <la>' Marea Neagră, călugărilor greci, iar călugării moldoveni – goniți fiind – pribegiră pe la mănăstirile din țară. În urmă, Miron Barnovschi hotărî ca ei să locuiască la M(ănăști)rea Zotei de la Hlincea-Iași, dându-le diferite danii.
1630 martie 20	În urma distrugerii M(ănăști)rei de la Sozopole de către turci, călugării refugiindu-se la Halki-Constantinopole (Insulele Princiare), atrăseseră după ei și închinarea M(ănăști)rei Aron Vodă metoh al M(ănăști)rei de la Halchi, închinare pe care o făcu Alexandru Voievod.
1661 febr(uarie)	Aici s-a dat lupta între tătarii lui Ștefăniță vodă Lupul și cazacii lui Constantin vodă Cărnul, luptă ce puse capăt domniei efemere a acestui Basarab în Moldova.
1685 oct(ombrie)	Aici tăbărăseră oștile Țării Românești ale lui Șerban vodă Cantacuzino, chemate de turci la marea lor expediție din acest an împotriva leșilor.
<f. 3 verso:>	Constantin Șerban Basarab domn(ul) Munteniei intră în Moldova cu 5000 ostași, crezând să apuce scaunul lui Ghica Gh. I. Acesta trimise pe hatmanul Hăbășescu și pe paharnicul Grigore cu călărimea, care descinse la M(ănăști)rea Aron Vodă în expediția contra Poloniei.
1711 (7219)	Aici se refugie cu slujitorii săi Dumitrașco vodă Cantemir când, în așteptarea mântuitoare a muscalilor, primi vestea amăgitoare că turcii vin să-l maziilească. Apoi, trecu Prutul pe la Zagarance, cu doamna și boierii, pentru a nu fi mazilit de turci.
1787	Biserica a fost reparată și chiliile înconjurătoare de arhim(andrul) Domitian.
1788 aug(ust) 31	O carte arată că generalul feldmareșal Rumanzoff ³ , șef al armatelor rusești de ocupație – guvernator fiind generalul Gorceacoff – poruncește ca M(ănăști)rea Aron Vodă să fie scutită de greutăți și apărută de răutăți.
1863	<u>Secularizarea</u> – când M(ănăști)rea Aron Vodă se găsea închinată Patriarhiei Antiohiei (sic!) ³ – rămasă pe seama statului, părăsită și neîngrijită.
1863	A fost trimis, după secularizare, ca superior al M(ănăști)rei Aron Vodă Isaia Teodorescu arhimandrit (Popa Duhu), de loc din Cogeasca-Iași, educatorul lui Io[a]n Creangă, care – pe lângă o serioasă administrare – voia să înființeze și o școală pentru fiii de săteni din satul Aroneanu.
1866	Biserica reparată de guvernul Catargiul.
1868	Devine biserică de mir.
1882	Reparată.
1885	Melchisedec găsește biserica în stare mizeră.
1898	Biserica a fost prădată.
1906	Marele istoric N. Iorga găsește biserica în stare mizeră.
<f. 4 recto:>	
1907	N. Iorga vizitează biserica.
1907	Reparată conștient, prin îngrijirea Comisiei Monumentelor Istorice, sub arhitectul N. Ghica-Budești.
1920	Reparată de poporeni.
1930	Vizitată de N. Iorga
1940 nov. 10	Cutremurul a produs crăpături la turnul central, care prin consolidare cu fier pot fi localizate. Desfacerea cornișei de la turlă, care amenința cu căderea. Restul clădirii în stare bună, de folosit în mod normal.
1944 martie	Comuna Aroneanu fiind în zonă de operațiuni militare, populația s-a evacuat. Biserica rămasă intactă, obiectele de cult n-au fost evacuate.

	Unitățile militare germane au folosit biserica drept observator. Covoarele și sticlăria duse de militari, folosite pe poziții în tranșee, pe front.
1944 aug(ust) 20-21	Biserica din cauza acțiunilor de războiu a fost grav avariată și incendiată [în timpul și din cauza războiului], rămânând doar zidurile și turnul rămas descoperit.
1946	Academicianul Prof. Dr. V. Mârza, ministrul Sănătății, acordă bisericii Aroneanu ajutor un milion lei.
1947-1949	S-a refăcut și reparat biserica cu ajutor bănesc acordat de stat, prin: - Ministerul Cultelor, în 1948: 42.000 lei; - Încasări de la locuitorii din comună: 106.857 <lei> ¹ ; - Cost materiale Of(iciul) Reconstr(ucției) Moldovei Iași, împrumut: 51.143 <lei> ¹ . - Totalul încasărilor și cheltuielilor însumează 200.000 lei, afară de munca binevoitoare pentru biserică, făcută în mod gratuit de credincioșii din parohie.
<f. 4 verso:>	
1948 dec(embrie) 8	Sfânta Mitropolie Iași, la stăruința d-lui Gh. Ungureanu, directorul Arhivelor Statului Iași, donează catapeteasma istorică, cu ord(inul) no. 9949: «Vechea catapeteasmă a bisericii Sf. Neculai Domnesc din Iași mutată la Aroneanu, care provine din biserica Sf. Gheorghe a vechii Mitropolii».
1948 dec(embrie) 8	Tot Sf. Mitropolie Iași donează bisericii Aroneanu 18 cărți de ritual (cult), <cu> ¹ litere vechi, prin epitropul Pleșcan C. Maxim.
1949 iunie	S-a construit din nou în curtea bisericii Aroneanu clopotnița pe 8 furci <de> ¹ lemn <de> ¹ stejar și acoperită cu tablă albă, prin contribuția enoriașilor.
1949 nov. 3	Biserica <a fost> ¹ resfințită de protoiereii Todicescu Neculai și Sandu Ioan de la Mitropolia Iași, cu un sobor de preoți și redată cultului, paroh fiind Pr(eot) Budescu Alexandru, epitrop Pleșcan C. Maxim, iar cântăreți Chiran Constantin și Dumitru Manolache.
1950 aug(ust) 17	Reparat acoperișul de pe turla bisericii, <ce fusese> ¹ avariata de furtuna de la 4 august 1950, paroh fiind Pr(eot) Budescu Alex(andru).
1960 aprilie 17	Biserica <a fost> ¹ electrificată cu cheltuiala enoriașului și a familiei Dumitru C. Zlâvog, cu 43 becuri mici și 3 mai mari, total 46 <becuri> ¹ .
1960 martie 25	S-a construit din nou gard de scândură la curtea bisericii Aroneanu, partea de la apus <de> ¹ 72 m(etri), cu 36 țarași donați de enoriași și m(iază) z(i) <de> ¹ 8 m(etri) cu 4 țarași, prin stăruința epitropului Zlâvog Anton Gh., cari a donat cei 4 țarași gardului de la poartă, cari a făcut și alte îmbunătățiri bisericii ca: Sf. Cruce Mare a Răstignirii, stranele din biserică și un sfeșnic mare de bronz, paroh fiind Pr(eot) Acatrinei Mihai, venit de la Catedrala Sf. Mitropolii Iași, <la> ¹ data 1 ian(uarie) 1956, prin a cărui stăruință biserica a fost înzestrată prin contrib(ucția) enoriași(lor) cu veșminte, 2 sf. chivote și un frumos sfeșnic de bronz, cu 7 lumini pe Sf. Masă, dveră și un preș, etc. Scriș de Dumitru Manolache, cântăreț pensionar. 1956.
<f. 5 recto:>	
1966	S-a înlocuit tabla neagră veche de pe biserica Aroneanu cu tablă albă, nouă, zincată, prin contribuția benevolă a enoriașilor; - cost 750 kg. Tablă x 8,65 <lei> ¹ : 6487,50 <lei> ¹ . - cost 33,950 kg. cuie <de> ¹ bătut tabla și scânduri acoperiș: 287,00 <lei> ¹ . - cost materiale conf(orm) celor 11 bonuri: 6895,50 <lei> ¹ . Cost manoperă Pleșcan I. Alexandru: 2800.00 <lei> ¹ . Total + 8.995,50 <lei> ¹⁹⁴ .
În 1968 decembrie 11-14. S-a reparat acoperișul turnului bisericii Aroneanu, descoperit de furtuna din ianuarie 1968, cu bani, prin contribuția benevolă a enoriașilor din Aroneanu. Pe baza delegației dată de preotul paroh Acatrinei Mihai epitropului Huțanu T. N(ico)lai, Cojocaru I. Ion și D(umi)tru Manolache consilieri parohiali, s-a încasat cu listă de subscripție sub semnătură, în 4 file, 11-14 dec(embrie) 1968 de la 63 enoriași suma totală de lei 1.615, din care:	

- s-a plătit tinichigiului Ciobanu Gh. Const(antin) manopera: lei 1.300
Rămânând un sold disponibil în sumă de lei: 315, din care:
- s-a cumpărat de la Librăria Eparhială Mitropolia Iași:
-un Moliotfelnic nou, legat cu chit, no ...⁵, val(oare) 225 <lei>¹, cum și
- plata luminei din biserică sub chitanță, lei 90.
<Total>¹ 315 <lei>¹.
Acte aflate la dosarul cauzei, în arhiva parohiei.
Cătăreț bisericesc pensionar, onorific cu evidența, D. Manolache <m.p.>.
Zlăvog A. Gh. a împrumutat 2 bile lungi brad p(entru) scară și a donat cinci foi tablă albă nouă pusă la acoperiș, iar Manolache D(umi)tru a donat scândura și câpriorii necesari reparației, plus masa lucrătorilor gratuit”⁶.

- 3) Pe filele 6 recto-7 recto, este redactat capitolul: **Daniile Mănăstirei «Aron Vodă»**, scris cu cerneală neagră, în grafie latină, în care se rezumă documentele de înzestrare ale acestui lăcaș. Dat fiind faptul că aceste documente sunt cunoscute, o importanță oarecare poate prezenta doar fragmentul final al acestui capitol:
- <f. 7 recto:>
„[...] la mijlocul secolului trecut⁷, averea ei⁸ <era vândută>¹ la licitație pe 3 ani <și>¹ abia aducea <un venit de>¹ 3.620 galbeni anual. Curând apoi, la secularizare (1863) s-a pierdut și puținul acesta, ce dealtmintrelea se împărțea cu Patriarhia din Constantinopol, căreia îi era închinată. La secularizare, cei peste 300 călugări greci retrăgându-se cu arhiereul Ilarion, au luat cu ei toate documentele mănăstirii. Scris de D(umi)tru Manolache <m.p.>, cântăreț pensionar. 1965”.
- 4) Pe fila 8 recto, este redată o: Copie după un pomelnic vechi din anul 1829, din biserica fostei Mănăstiri «Aron Vodă», cu hramul Sf. ier(arh) Nicolae, zidită în 1592-1593, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

„Aron voievod	ctitor
Stanca doamna	(doamna lui)
Gavriil voievod	(Movilă)
Petru voievod	(Șchiopul)
Radu voievod	(Mihnea)
Iancul voievod	
Dafina doamna	și neamul
Constantin voievod	(Movilă)
Smaranda doamna	
Alexandru voievod	
Zoi doamna	(ultimii doi Rusetesți)
Dimitrie	
Panaiote	(Moruzi și neamul)
Leondari	
Alexandru voievod	
Constantin voievod	
Alexandru voievod	(Moruzi)
Gavril Calimah	arhiereu
Cu tot neamul lor cel adormit! Conform cu copia din 10 iunie 1946, originalul fiind ars la 20-21 aug(ust) 1944, odată cu toată arhiva, în timpul și din cauza războiului. Cântăreț pensionar D(umi)tru Manolache <m.p.>. 1965”.	

- 5) Pe fila 8 verso, este redat: Pomelnicul donatorilor și înzestrătorilor Mănăstirei «Aron Vodă» din Țarina Iașilor, comuna Aroneanu, orașul Iași, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

„Iancu voievod
Matei Ghica voievod
Ioan Dediulescu
Ieremia Movilă
Simion Movilă
Constantin Movilă
Moise Movilă
Gașpar vodă
Ștefan Tomșa
Miron Barnovschi
Maria Lupu vodă
Ștefăniță vodă
Eustratie Dabija vodă
Nastasia Oproaiei
Leondari vameșul
Enache postelnicul
Constantin Cantemir
Mihai Racoviță
Neculai Mavrocordat
Alexandru Mavrocordat
Cu tot neamul lor!
Conform cu copia din anul 1946.
D(umitru) Manolache <m.p.>, cântăreț pensionar 1965”.

- 6) Pe fila 9 recto, este redactat, pe baza mărturiilor documentare pe care Dumitru Manolache le-a văzut înainte de 1944: ***Pomelnicul slujitorilor decedați, cari au servit la Mănăstirea «Aron Vodă»***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

<nr.> ¹	„Rangul ierarhiei	Numele și	Pronumele	Anul de la	Anul până la
1	egumen	Melchisedec		1650	1653
2	„	Ioasaf		1652	
3	arhimandrit	Domitian		1784	1787
4	arhiereu	Teoclit	Evhaiton	1794	1827
5	arhimandrit	Filaret		1811	1812
6	arhiereu	Calimah	Gavril	1829	1867
7	egumen	Antim		1842	1843
8	arhimandrit	Teodorescu	Isaia (Popa Duhu)	1863	1866
9	arhiereu	Ilarion		1863	1866
10	preot	Chiran	Vasile	1866	1867
11	arhimandrit	Grigoriu	Dionisie	1867	1868
12	arhimandrit	Iurașcu	Iachint	1867	1868
13	arhimandrit	Mitoșaru	Patapie	1870	1871
14	protosinghel	Bordașă	Vladimir	1871	1872
15	preot-econom	Ionescu	Ghe(orghe)	1870	1871
16	ieromonah	Torovschi	Antonie	1871	1874
17	preot	Pavliu	Irinarh	1875	
18	ieromonah	Chiril		1876	
19	preot	Pintlei			

20	„ monah	Enache			
21	protosinghel	Constantinescu	Victor	1897	1905
22	sachelar stavrofor	Dăscălescu	Macsin	1905	1913
23	Ieromonah ⁹	Cosma	Paisie		
24	protosinghel	Stanciu	Veniamin	1914	1917
25	preot	Irimescu	N.		
26	preot	Văleanu	N.		
27	preot	Bantaș	Constantin	1952	1956
Veșnica lor pomenire! Cântăreț D(umitru) Manolache <m.p.>, 1965”.					

- 7) Pe fila 9 verso, este redactat, pe baza mărturiilor documentare pe care Dumitru Manolache le-a văzut înainte de 1944, pomelnicul cu: ***Ostașii eroi, căzuți pentru patrie, în războiul din anul 1916-1919, din Aroneanu***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

	„Gradul	Numele și	Pronumele
1	caporal	Avădăanii V.	Sava
2	soldat	Anușcă N.	Vasile
3	caporal	Cuvuliuc	Gh.
4	soldat	Cojocarul I.	Teodor
5	„	Căprariu Gh.	Vasile
6	„	Caminic	Ioan
7	„	Drangă Gr.	Mihai
8	„	Enhea	Vasile
9	„	Huțanu C.	Vasile
10	„	Jeleanu H.	Constantin
11	„	Luca I.	Chirilă
12	„	Luca C.	Chirilă
13	„	Luca	Grigore
14	„	Luca I.	Ștefan
15	„	Moraru	Constantin
16	„	Nedelcu	Vasile
17	caporal	Păltinel	Gh. Sârghi
18	soldat	Pleşcan	Mihai
19	„	Simionescu T.	Gh.
20	„	Ungurianu V.	Ioan
21	„	Zlăvog D.	Constantin
22	„	Zlăvog D.	Ioan
Cu tot neamul lor! Să păstrăm amintire sfântă eroilor neamului, cari au luptat cu vitejie și credință pentru «Întregirea Neamului» ^{10!} ”.			

- 8) Pe fila 10 recto, este redactat, pe baza mărturiilor documentare pe care Dumitru Manolache le-a văzut înainte de 1944 pomelnicul cu: ***Ostașii eroi căzuți pentru patrie în războiul din anul 1916-1919, din Rediul Aldei***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

	„Gradul	Numele și	Pronumele
1	soldat	Bădici	Mihai
2	„	Bădici	Ilie

3	sergent	Cucireve	Vasile
4	soldat	Goria N.	Ioan
5	„	Grojdia	Dumitru
6	„	Henea T.	Gheorghe
7	„	Moroșanu	Constantin
8	„	Nițelia M.	Ioan
9	„	Oltu	Gheorghe
10	„	Nițelia	Gheorghe
11	caporal	Nițelia M.	Anton
12	soldat	Suciu	Ilie
Cu tot neamul lor! Să păstrăm amintire sfântă eroilor neamului!”.			

- 9) Pe fila 10 verso, este redactat de către Dumitru Manolache, probabil pe baza amintirilor și cercetărilor personale, pomelnicul cu: ***Ostașii căzuți pentru patrie în războiul din 1941-1945, din Aroneanu***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

	„Gradul	Numele și	Pronumele
1	soldat	Budeanu V.	Constantin
2	sergent	Bârlescu N.	Gheorghe
3	fruntaș	Cristofor V.	Neculai
4	soldat	Cazacu V.	Dumitru
5	fruntaș	Cojocaru C.	Mihai
6	soldat	Caminic Gh.	Ioan
7	soldat	Drangă Gh.	Constantin
8	sergent major	Drangă Gh.	Gheorghe
9	caporal	Gheorghiu V.	Constantin
10	soldat	Huțanu D.	Alexandru
11	soldat	Huțanu Gh.	Constantin
12	caporal	Luca Kirilă	Neculai
13	fruntaș	Luca Gh.	Ștefan
14	soldat	Luca I.	Gheorghe
15	„	Loghin	Ștefan
16	„	Monac Gh.	Gheorghe
17	„	Nedelcu V.	Chirilă
18	„	Prodan	Gh. Pantilimon
19	„	Rusu N.	Constantin
20	„	Rusu N.	Dumitru
21	caporal	Ungurianu Gh.	Vasile
22	caporal	Văleanu I.	Constantin
23	soldat	Zlăvog I.	Iordan
Cu tot neamul lor!”.			

- 10) Pe fila 11 recto, este redactat de către Dumitru Manolache, probabil pe baza amintirilor și cercetărilor personale, pomelnicul cu: ***Ostașii căzuți pentru patrie în războiul din 1941-1945, din satul Rediul Aldei***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

	„Gradul	Numele și	Pronumele
1	soldat	Butnaru Al.	Constantin
2	sergent	Cucireve Gh.	Maxim
3	soldat	Dănilă I.	Mihai

4	serg(ent) major	Guțanu V.	Gheorghe
5	sergent	Herghelegiu I.	Anton
6	serg(ent) major	Iftode C.	Ernest
7	soldat	Iftode D.	Neculai
8	caporal	Iftode I.	Petru
9	sergent	Iftode I.	Ilie
10	caporal	Lungu D.	Ioan
11	soldat	Lungu D.	Dumitru
12	„	Marghidan	Gheorghe
13	„	Moroșanu Gh.	Neculai
14	„	Niculii I.	Gheorghe
15	„	Radu	Th. Anton
16	„	Todirică	Ioan
— o —			
	soldat	Goria I.	Constantin omorâți de explozie mine ¹¹
		Gorojdia	Petru
«Voi ce-ați murit pentru țară, Ostași ai credinței soldați, Fie-vă țărâna ușoară, În orice morminte voi vă aflați!»».			

- 11) Pe fila 11 verso, este redactat de către Dumitru Manolache, probabil pe baza amintirilor și cercetărilor personale, pomelnicul cu: ***Ostașii români din alte localități, căzuți pe teritoriul Parohiei Aroneanu, în războiul din 1941-1945, înmormântați la Aroneanu și Rediu Aldei***, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

	„Gradul	Numele și	Pronumele	C(on)t(in)g(entul)	unitatea
1	soldat	Alexandru	Constantin	1944	
2	Sergent	Burilă	Ioan	1932	
3	soldat	Ciobanu	Alexandru		R(egimentul) 21 art(ilerie)
4	caporal	Cioarec	Ioan		
5	soldat	Crețu	Jan	1943	C4T
6	soldat	Coșuli	Constantin		R7R
7	caporal	Ispas	Petru	1944	R7R
8	soldat	Ignat	Gh.		R7R
9	plutonier adj(utant) elev	Jitariuc	Simion		R6R
10	fruntaș	Mironică	Constantin		
11	fruntaș	Mandilă	Ioan	1933	
12	soldat	Pantilimon	Gh.	1939	R7R
13	soldat	Spoială	Vasile		R7R
14	fruntaș	Șogan	Coman	Dezhumat ¹²	R24 Pionieri
15	fruntaș	Tataru	Gh.	1935	R7R
16	sergent	Teșoianu	Iulian	1941	R7R
17	plut(onier) adjutant	Văleanu			
Pe teritoriul comunei Aroneanu, căzuți pe naționalități:					

Români înmormântați în curtea bisericii Aroneanu	6	La moldoveni înmormântat 1 ostaș român
Români înmormântați în curtea bisericii Rediu Aldei	5	Iar în pădurea Aroneanu, 2 necunoscuți
Români înmormântați în cimitirul	6	
Români înmormântați în curtea Gh. Netcă, R(ediu) Aldei	3	
<total> ¹	20	
Ostași sovietici înmormântați <la> ¹ biserica R(ediu) Aldei	6	
Ostași germani <înmormântați> ¹ în curtea bis(ericilor) Aroneanu <și> ¹ R(ediu) Aldei	56	
Ostași necunoscuți, numai cu cruci	5	
<Total> ¹	87	
Veșnica lor pomenire! D(umitru) Manolache <m.p.>, cântăreț pensionar, parohia Aroneanu, Iași, 1965”.		

- 12) Pe fila 12 verso, este redat, ***Pomelnicul fostului paroh, Bantaș Constantin, decedat***¹³, scris în grafie latină, cu cerneală neagră:

Constantin preot	Varlaam arhiereu	Ion
Elisabeta	Mihai	Adam preot
Alexandru preot	Corneliu	Costache preot
Maria	Iorgu	Aglaia
Ioan preot	Victor	Magdalina
Natalia	Gh(eorghe)	Gh(eorghe)
Grigore	August	Ion
Ana	Aristotel preot	Elena
Aurel	Olga	Ana
Ion	Elisabeta	Darie
Adrian	Eugenia	Neculai preot
Radu	Vasile	Dimitrie preot
Dumitru preot	Ion	Alexandrina
Haralambie preot	Dragomir	Gh(eorghe)
Victor preot	Minu	Alexa arhiereu
Eduard	Cornelia	Maria
Maria	Eugenia	Ion
Sofia	Alexandru	Paraschiva
Gh(eorghe)	Adrian	Gh(eorghe)
Ion	Gh(eorghe)	Maria
Maria	Ecaterina	Eugenia
Eufrosina	Teodor preot	
Cezar	Filimon preot	
Cezar	Alexandru	
Fevronia maică	Virgil	
Zavasta	Zavasta	
Gheorghe preot	Elena	
Adrian preot	Vasile”.	

- 13) Pe f. 13r-115v scris cu cerneală neagră și albastră, pomelnicul enoriașilor din parohia Aroneanu, din deceniul al VII-lea al sec. al XX-lea, scriși în ordinea alfabetică a numelor de familie.

¹ Omis.

² Este vorba de generalul «Petr Rumeanțev».

³ În realitate, este vorba de Patriarhia de Constantinopol.

⁴ Fragmentul: «1966 [...] Total = 8.995,50 <lei>» scris tot cu cerneală neagră, de mâna lui Dumitru Manolache cântăreț.

⁵ Loc alb în text.

⁶ Fragmentul «În 1968 [...] gratuit» scris tot de D. Manolache cântăreț, cu cerneală albastră.

⁷ Al XIX-lea.

⁸ A mănăstirii Aron Vodă.

⁹ «Ieromonah» tăiat cu o linie, și scris deasupra «Arhimandrit».

¹⁰ Scrisul lui D. Manolache.

¹¹ Formula: «omorâți de explozie mine» adăugată ulterior, de Dumitru Manolache, cu creionul.

¹² Scris ulterior, tot de D. Manolache cu cerneală neagră.

¹³ Cuv. «decedat» scris ulterior, tot de D. Manolache, cu creionul.

*

Așadar, pe cărțile păstrate la biserica din satul Aroneanu, între 1774 și 1979, s-au făcut mai multe însemnări privitoare la prețul, daniile, repararea și înfrumusețarea bisericii și a cărților liturgice de către mireni; la dănuirea micilor acte ctitoricești chiar și în anii regimului comunist; la angajarea, salarizarea slujitorilor bisericești; la învățământ; la rețete medicale; la starea vremii și fenomene meteorologice neobișnuite; la producția agricolă; la distrugerea bisericii din Aroneanu în timpul celui de-al doilea război mondial și la refacerea ei; la câteva evenimente colective (sfințirea bisericilor, slujbele ținute cu ocazia marilor sărbători religioase) și familiale (hirotonii, numiri într-o funcție sau deces), precum și la vizita pastorală a unor prelați de la Patriarhia Română la biserica din Aroneanu. De asemenea, pe unele cărți au fost înscrise pomelnice familiale de la începutul sec. al XIX-lea (însemnările nr. V.2 și VI.1), între care cel al preotului Dimitrie de la mănăstirea Golia (1823) este deosebit de important (însemnarea nr. VIII.5). În același timp, socotim că însemnările prezentate sunt însemnate pentru istoria cărții și a tiparului, pentru istoria locală, pentru reconstituirea percepției populare asupra primului război mondial (însemnarea nr. XI.7) și pentru aflarea unor detalii prețioase privind activitatea unor săteni și militari pe linia frontului de la nord de orașul Iași, în anul 1944. În sfârșit, chiar și literele făcute aparent fără nici o noimă, repetițiile, omisiunile sau propozițiile neterminate, ce exprimă îndeosebi formule de început din zapisele și mărturiile vremii, ce pot fi regăsite pe câteva cărți (însemnările cu nr. III.7, V.15-21 și V.24), au importanța lor, căci sunt printre puținele izvoare scrise care atestă la noi maniera medievală de învățat carte, ilustrând străduința unor tineri de a învăța scrierea și formularul diplomatic al epocii, după ce – mai întâi – învățaseră să citească pe aceste cărți.

De asemenea, însemnările de pe cartea cu nr. VIII arată că Gh. Ungureanu, în calitate de epitrop al Bisericii Golia, a încălcat actul de danie pe care preotul Dimitrie l-a făcut acelei biserici în anul 1823. Totuși, gestul fostului director al Arhivelor Statului din Iași poate fi

înțeles și iertat prin grija deosebită pe care a purtat-o pentru refacerea și înzestrarea celor două lăcașe de rugăciune ridicate de Ieremia Golia și, respectiv, de Aron vodă.

În sfârșit, informațiile din manuscrisul *Istoricul bisericii din Aroneanu și pomelnicele morților. Anul 1965-1966*, sunt extrem de interesante pentru istoria mănăstirii lui Aron vodă. Astfel, el cuprinde o copie a pomelnicului din 1829, al cărui original a fost distrus în cel de-al doilea război mondial. Totodată, această lucrare cuprinde atât numele eroilor din comuna Aroneanu care au căzut în cele două conflagrații mondiale, cât și a celor din alte părți care și-au găsit odihna de veci în cuprinsul acestei localități.

Some inscriptions on the books and the manuscript preserved in St. Nicholas church of Aroneanu (Iași county)

Abstract

St. Nicholas church of Aroneanu village, near Iași, was founded by voivode Aron Vodă (1591-1595). A long time here was a monastery, inhabited by Greek monks, until 1863, when it was transformed in parish church, for the local Romanian community. The patrimony of the church a destroyed mostly in 1944, when the frontline passed through he village. In 1948, Gheorghe Ungureanu, then director of the Iasi State archives, intervened to the Metropolitan for the relocation of the old iconostasis of St. Nicholas the Princely Church in Iasi (a foundation of Stephen the Great) to the church of Aroneanu and for the donation to the foundation of voivode Aron of several of the old liturgical books preserved in the library of the Metropolitanate of Moldavia and Suceava. Thus, the parish church of Aroneanu came to hold again several precious liturgical objects, books and manuscripts. In 2011 I succeeded to access the old liturgical books in the patrimony of this church and to transcribe the old or more recent inscriptions on the leaves of these books, believing in their historical significance. A special item of interest is a manuscript with the title "The History of Aroneanu Church", as is the lists of the dead, written in 1965– 966, by Dumitru Manolache, then singer of St. Nicholas in Aroneanu.

EVACUAREA INSTITUȚIILOR CULTURALE DIN JUDEȚUL IAȘI (1944)

Lucian SPIRIDON

Datorită prestigiului său, a vechimii și a importanței culturale, Universitatea din Iași a fost printre primele instituții evacuate. Rectoratul universității preciza că „evacuarea Universității din Iași a început în ziua de 25 martie 1944”¹. Decizia evacuării corpului profesoral, a studenților și a bunurilor care îi aparțineau primei universități a României a fost luată în cadrul ședințelor de guvern din acea perioadă. Din partea conducerii Universității, evacuarea a fost asigurată de profesorul Petru Caraman, de la Facultatea de Litere. Se aprecia că Universitatea se poate evacua în condiții bune și că „la Alba Iulia poate funcționa chiar din acel an, poate ține examenele și eventual, poate să deschidă cursurile”². În derularea evacuărilor, s-au implicat atât corpul profesoral, cât și restul personalului „oamenii de serviciu, improvizați în tâmplari, lucrează zi și noapte la lăzi. Sala pașilor pierduți și holul facultății de drept sunt transformate în ateliere”³. Într-un raport către Ministerul de Interne, din 26 mai 1944, profesorul Petru Caraman preciza că, până la acea dată, fuseseră expediate din Iași 150 vagoane, cu bunuri ale Universității. Se reușise, astfel, evacuarea a 90% din averea instituției. Pentru a reuși să evacueze în totalitate fondul de carte al bibliotecilor care nu fuseseră încă evacuate (Facultatea de Medicină, de exemplu) se solicita, la mijlocul lunii iulie, suma de 300.000 de lei. Din lipsă de fonduri, suma solicitată nu a fost alocată în totalitate.

Bunurile au fost evacuate în localități din județul Alba: Zlatna, Alba-Iulia, Geoagele de Sus și Micești. Numărul persoanelor evacuate din cadrul Universității „a fost de 1.800 de persoane, cazate la Zlatna, Alba Iulia și alte localități. Universitatea are în permanență la sediul ei, 160 de studenți. Universitatea are nevoie urgentă de un ajutor pentru acoperirea cheltuielilor de evacuare, cât și pentru a recupera fondurile pe care am fost nevoiți a le

¹ ANI, fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectorat, dosar 2354/1944, f. 618. Cu privire la istoria Universității din Iași vezi și Gh. Iacob, Al. Fl. Platon (coord.), *Istoria Universității din Iași*, Iași, 2010.

² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 64/1944, f. 35. Pe durata cât Universitatea s-a aflat în refugiu „pe lângă activitățile cu studenții, profesorii Universității s-au implicat și în prezentarea unor conferințe pe teme istorice. Impulsul venea de la Președinția Consiliului de Miniștri, care, în acele vremuri tulburi, sugera profesorilor universitari să vorbească populației despre teme importante din istoria națională. Venind în întâmpinarea acestei sugestii, dar și din convingerea că unul dintre scopurile Universității era acela de a răspândi cultura profesori ai Facultății de Litere și Filosofie au ținut conferințe în sala Cazinoului intelectualilor din Zlatna. Nici activitatea de cercetare nu a fost complet neglijată. Au continuat să apară unele reviste, să fie editate cursuri, iar câțiva profesori ai Facultății de Științe au realizat cercetări în Munții Făgăraș precum și în împrejurimile orașelor Alba Iulia și Zlatna. De asemenea, un grup de studenți conduși de profesorul Radu Vulpe a participat, la inaugurarea săpăturilor la cetățile dacice din zona Orăștiei”. A. Vițalaru, *Universitatea în refugiu*, în Gh. Iacob, Al. Fl. Platon (coord.), *op.cit.*, p. 515.

³ Gh. Zane, *Memorii (1939-1974)*, București, 2000, p. 93.

cheltui pentru a face evacuarea”⁴. Despre situația economică grea a Universității, aflăm mai multe informații dintr-o notă transmisă de salariații ei, care menționau că majoritatea funcționarilor nu au mai primit salariu de trei luni. Unele problemele administrative și financiare apăruseră și din cauza faptului că nu fuseseră prinse în sumele alocate pentru plata salariilor profesorilor. Începând cu luna mai, reprezentanții Universității ieșene au solicitat, atât guvernului cât și Consiliului de Patronaj și Ministerului Culturii, acordarea sumelor necesare asigurării hranei și plății salariilor profesorilor.

Despre perioada funcționării universității ieșene la Alba Iulia, profesorul Gheorghe Zane avea să noteze în memoriile sale, printre altele, că, după o scurtă perioadă de ședere la București, „am stat la Alba Iulia aproape cinci luni până în primele zile după 23 august. Populația locală indiferent de naționalitate a primit refugiații cu rezervă. Ne-am cazat cum am putut. Dintre profesorii din Iași erau Constantin Angelescu, I. Coroiu, Ștefan Procopiu. O parte se așezaseră la Zlatna, Alexandru Myller cu doamna, George Pascu, Ion Botez cu nevasta”⁵. Din cauza lipsurilor și a diferitelor greutăți cu care s-au confruntat în perioada refugiului, profesorii universității ieșene au adresat un memoriu mareșalului Antonescu, solicitându-i scoaterea țării din război. Memoriul⁶ a fost semnat de o parte a corpului profesoral, însumând doar 17 persoane. Unii colegi îi vedeau pe semnatari ca pasibili a suporta consecințele cererilor.

Ca urmare a aceluși memoriu, guvernul a luat decizia de a suplimenta bugetul universității ieșene cu suma de cinci milioane de lei. În același timp, Mihai Antonescu, în calitate sa de vicepremier, recomanda ca studenții din zona de sud a țării să rămână la domiciliu, pentru a nu împovăra volumul de cheltuieli reclamate de un buget de austeritate. El considera că este necesar un efort financiar suplimentar pentru a fi sprijiniți studenții din familiile evacuate. O bună parte dintre studenții bursieri erau din zona Moldovei. Statul și-a luat obligația să le asigure acestora burse, până la finalul anului universitar. Conducerea universității solicita însă asigurarea resurselor necesare pe toată perioada cât se afla în refugiu, deoarece considera că instituția are „datoria sfântă de a adăposti copiii Moldovei, ce i-au fost încredințați de țară pentru educare și instruire atunci când acești copii nu au unde a-și adăposti capul, când tinerețea lor entuziastă se află în bătaia vântului. De aceea, domnule ministru, Universitatea Moldovei vă roagă să-i acordați posibilitățile materiale necesare”⁷. Studenților bursieri din Basarabia și Bucovina, care se aflau în refugiu cu universitatea, li se acordau aceste sume de bani din fonduri aparținând guvernămintelor celor două provincii, Universitatea având doar obligația de a asigura cazarea acestora. Întrucât există o hotărâre de guvern prin care se acorda celor evacuați câte 25 lei lunar pentru hrană, conducerea Universității a cerut Consiliului de Miniștri permisiunea să poată acorda acel sprijin financiar și angajaților. Solicitarea a fost respinsă însă, deoarece evacuarea nu se realizase din București, așa cum prevedea ordinul respectiv.

⁴ ANI, fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectorat, dosar 2354/1944, f. 588.

⁵ Gh. Zane, *op.cit.*, p. 96-97.

⁶ Vezi textul memoriului adresat mareșalului de către profesorii universității ieșene în *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. XI (mai-august 1944), p. XXII-XXV. Memoriu a fost trimis Mareșalului în luna mai 1944.

⁷ ANI, fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectorat, dosar 2352/1944, f. 500. Scrisoarea Rectorului Universității adresată Domnului Ministru al Instrucțiunii Naționale și al Cultelor în 20 mai 1944.

La rezolvarea unor probleme financiare a contribuit și Consiliul de Patronaj din Alba-Iulia. Acesta, printr-o scrisoare adresată conducerii Universității, solicita un raport pentru cunoașterea stării materiale a studenților de care urma să se țină cont la propunerile de acordare a ajutoarelor din partea comitetului Municipal.

De un sprijin financiar pentru evacuare, în valoare de trei milioane lei, a beneficiat și biblioteca universității. Ministerului Culturii i se solicita să facă demersurile necesare în vederea acordării de către guvern a mijloacelor pentru a transporta „cărțile bibliotecii ce sunt ambalate”⁸. Pentru a se asigura că fondul de carte va fi bine păstrat, conducerea universității a solicitat prefecturii Alba, în data de 6 aprilie 1944, să îi fie oferit ca spațiu de depozitare castelul Albini de la Galda de Jos, în care se puteau adăposti întreaga bibliotecă și o parte din personalul strict necesar pentru supraveghere.

Reprezentanții instituțiilor implicate în evacuare considerau că este necesar, pentru susținerea operațiunilor de mutare, să fie alocate unele sume de bani de la fondul de construcții al Universității. Pentru a primi permisiunea folosirii acestor sume de bani, conducerea Universității s-a adresat, printr-un memoriu, mareșalului Antonescu și lui Mihai Antonescu. Ca urmare a acestui memoriu, Guvernul a însărcinat Ministerul de Finanțe cu soluționarea acestei solicitări. Mihai Antonescu și Mircea Vulcănescu, subsecretar de stat la Ministerul Finanțelor, au efectuat o vizită la Universitatea din Iași, pentru a verifica veridicitatea situației prezentate. Cei doi reprezentanți ai Guvernului au considerat că nu se pot lua bani din fondul de construcții. A fost acceptată hotărârea ca profesorii și restul personalului să primească anticipat salariile pentru trei luni. Suma retribuită urma să le asigure strictul necesar pentru perioada șederii în refugiu.

O altă problemă cu care s-a confruntat conducerea Universității a fost aceea a spațiului destinat funcționării. Reprezentanții garnizoanei locale au mutat Universitatea din liceul Maylat, liceu destinat numai instituției ieșene, în alte locații improprii desfășurării activităților ei. În urma acestei mutări, s-a solicitat autorităților locale asigurarea pazei bunurilor evacuate forțat din liceul Maylat. Pentru că nu puteau asigura paza, acestea au hotărât ca sediul să fie mutat în clădirea liceului teologic din Alba Iulia. Tot la Alba Iulia, conform hotărârilor de guvern, au fost evacuate și bunurile din căminele studențești.

O parte din bunurile din patrimoniul instituțiilor evacuate a fost distrusă în perioada cât acestea au funcționat în refugiu. Din cauza unei astfel de situații, rectoratul universității ieșene a solicitat Guvernului, în luna iulie 1944, tragerea la răspundere a personalului care avusese în pază bunurile. Pentru stabilirea vinovaților a fost înființată o comisie.

Reprezentanții Fundației Regale Ferdinand I au solicitat Ministerului Culturii să facă demersurile necesare pentru ca C.F.R. să le pună la dispoziție vagoanele pentru evacuarea bunurilor care le aparțineau. Din lipsa mijloacelor de transport, a fost evacuată numai o parte din fondul de carte și din mobilier.

În haosul care se instalase în oraș, s-a încercat, fără a se reuși, însă, devastarea sediului Fundațiilor Regale⁹. Pentru a nu se mai repeta astfel de situații, Prefectura a luat decizia ca Jandarmeria să intensifice controalele în preajma Fundațiilor Regale, a Universității și a altor obiective culturale.

⁸ *Ibidem*, f. 589.

⁹ ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 38/1944, f. 80.

Printre instituțiile evacuate a fost și Inspectoratul Școlar Iași, a cărui reședință a fost mutată în județul Argeș, la Liceul Teoretic de Băieți¹⁰.

La începutul lunii iunie 1944, reprezentanții Liceului Negruzzi au fost convocați la comisia de recensământ și evacuare a populației din municipiul Iași. Profesorii diriginți întocmiseră încă de la sfârșitul anului 1943 „chestionare privind condițiile în care elevii urmau să se evacueze”¹¹. În urma deciziei autorităților centrale de a evacua instituțiile statului din fața înaintării armatelor sovietice, liceul a fost mutat în județul Severin. Din informările transmise Inspectoratului Școlar Iași reieșea că, din lipsa mijloacelor de transport, unitatea școlară nu a putut evacua toate bunurile aparținătoare. Conducerea liceului arăta că reușise evacuarea arhivei, a fondului de carte al bibliotecii, a obiectelor din laboratoare etc. Deși Inspectoratul Iași era evacuat în județul Argeș, iar liceul în județul Severin, la Balint, pe parcursul anului 1944, reprezentanții instituției au trimis inspectoratului situația bunurilor evacuate și valoarea lor. Suma totală a bunurilor pe care liceul reușise să le evacueze, conform unui raport trimis Inspectoratului Școlar, la data de 26 septembrie 1944, era „de 13.250.000 de lei”¹². Ca și în cazul Universității, conducerea Liceului Negruzzi a solicitat ministerului ca „elevii bursieri evacuați să aibă un mic internat la Lugoș, ei urmând cursurile liceului C. Brediceanu din localitate”¹³. Conform declarației directorului liceului Negruzzi, doar o parte dintre profesori se evacuasera în aceeași localitate cu liceul, alți profesori și angajați ai instituției fiind evacuați în alte localități.

La revenirea din evacuare, începând cu anul 1945, s-au demarat lucrările de reparare a clădirii liceului, clădire care fusese arsă în întregime în timpul bombardamentelor. Directorul înștiința ministerul de resort că „în urma sprijinului primit vom putea repara și ține cursurile liceului nostru în o parte din clădirea din strada Toma Cozma numărul 4, rămânând ca internatul să funcționeze în clădirea din strada Palat numărul 1, neîncăpătoare și pentru cursuri”¹⁴.

Evacuarea Universității ieșene, o instituție de mare importanță națională, a reprezentat o încercare foarte dificilă pentru autoritățile vremii. În acest caz, urma să fie evacuat întregul corp profesoral, familiile lor, personalul ajutător, administrația etc. Totodată, trebuiau evacuate toate dotările specifice unei asemenea instituții: laboratoare, ateliere tehnice etc. și materialele din dotarea acestora. O problemă delicată și complicată era aceea a evacuării tuturor cărților de care beneficiau bibliotecile diferitelor facultăți. Evacuarea atâtor persoane și a numeroaselor bunuri materiale de care dispunea Universitatea ieșeană era foarte complicată și complexă, iar transportul oamenilor și a zestreii materiale însumau responsabilități neobișnuite.

În plus, evacuarea nu se încheia în momentul ajungerii în localitatea de destinație, iar la sfârșitul războiului, întregul cortegiul de oficialități trebuia reluat de la capăt, în sens invers.

¹⁰ Vezi referințe despre perioada refugului instituțiilor culturale din Iași în județul Argeș și la N. Ionuț Gherghina, *Istoria bombardamentelor anglo-americane asupra fostelor județe Argeș și Muscel 1943-1944*, Pitești, 2002.

¹¹ I. Agrigoroaiei, Gh. Iacob, *Istoria Liceului Internat „Costache Negruzzi” (1895-1995)*, Iași, 1995, p. 50.

¹² *Ibidem*, p. 52.

¹³ *Ibidem*, p. 53.

¹⁴ *Ibidem*, p. 57.

Pe lângă Universitate, au fost evacuate și alte instituții de învățământ superior, precum licee, școli profesionale, muzee etc.

Evacuating the cultural institutions from the county of Iași (1944)*

Abstract

Based on several archival funds within the Central Historical Archives and the Regional Department of the National Archives of Iasi, the paper succinctly presents the evacuation process that, beginning with March 1944, the cultural institution from the former department of Iasi were submitted to. The focus is on the efforts made by the central and local authorities of the time during the evacuation operations of institutions such as “Alexandru Ioan Cuza” University and “Costache Negruzzi” Boarding High School. The two prestigious cultural institutions of Iasi, together with archival funds and museum collections of Iasi were to be evacuated in the southern side of the country (county of Arges) and Transylvania (county of Alba).

* Rezumat tradus de Simona Postolache.

DIMITRIE PAPAZOGLU ȘI CULTURA MUZEALĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

Aurica ICHIM

1. O idee de muzeu și avatarurile sale

În peisajul bucureștean al anilor domniei lui Alexandru Ioan Cuza, funcționa un insolit muzeu, cel întemeiat de maiorul Dimitrie Papazoglu¹, găzduit chiar în locuința sa de „pe strada Văcărești nr. 151, culoarea albastră”². În fapt, credem că putem vorbi de primul muzeu particular, de cea dintâi inițiativă privată privitoare la inserarea unor obiecte cu valoare istorică într-o poveste atrăgătoare pentru publicul larg. Erau îngrămădite în casa fostului militar, precum și în grădină, un mare număr de piese, ce alcătuiau una dintre cele mai bogate colecții de antichități din Țara Românească³. Unele sursele documentare ale timpului o comparau cu cele care aparțineau lui Mihalache Ghica și generalului Nicolae Mavros.

Fără îndoială, vestigiile și lucrurile amintite nu reprezentau decât o parte din ceea ce fusese strâns pe parcursul a mai bine de treizeci de ani; mai precis, ce mai rămăsese dintr-o colecție pe care astăzi o mai putem doar bănuî, în lipsa unor inventare. Se știe despre intențiile lui Dimitrie Papazoglu de a vinde, inclusiv statului⁴, o parte dintre antichitățile și raritățile deținute. Nu ne putem pronunța dacă propunerile sale erau dezinteresate din punct de vedere financiar sau încercau să răspundă unor nevoi personale stringente. Nicăieri în filele de manuscris nu transpiră sensul acestor decizii. Au fost mai multe demersuri. Chiar colecționarul pomenește de invitația făcută generalului Tell, ministru al Cultelor din Țara Românească, de a dispune achiziționarea unor obiecte istorice. Aceasta se întâmpla în prima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Maiorul revenea cu o adresă la următorul titular al portofoliului, nimeni altul decât Alexandru Odobescu. Apelul său nu era

¹ Pentru informațiile despre Dimitrie Papazoglu și muzeul său am folosit, în special, lucrarea *Muzeul Pappasoglu*, precum și studiul lui Constantin Căzănișteanu, *Un înaintaș al muzeografiei românești, Dimitrie A. Papazoglu (1811-1892)*, publicat în „Revista Muzeelor”, 5/1971, p. 389-394. Sunt printre mărturiile rare editate în ultimul veac și jumătate. Trimiteri și amintiri pasagere le-am întâlnit în literatura autobiografică, poate mai atentă uneori cu memoria acestui pasionat colecționar.

² Această adresă este dată de el însuși pentru a servi drept invitație celor care ar dori să îi viziteze stabilimentul cultural, vezi *Muzeul Papazoglu*, p. 6. Oricine urma să fie bine primit, cu o singură excepție, Cezar Bolliac: „oricare vor fi îmbrățișați ca buni români și concetățeni, afară de onor. domn Cesar Boliacu care au profanat aceste sacre monumente prin ziarul *Buciumul*, răposatu cu nefericire [adică și-a încetat apariția, n. A. I.]”, în *Ibidem*, p. 80.

³ Privitor la această colecție vezi *Muzeul Papazoglu*, București, Tipografia C. A. Rosetti, 1864, p. 6.

⁴ *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*, ediție de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Editura Minerva, 1984; scrisoarea lui Dimitrie Papazoglu către Alexandru Odobescu, p. 258.

adresat istoricului sau arheologului, ci ministrului. Credea că Alexandru Odobescu era cel mai potrivit dintre deținătorii portofoliului Ministerului Cultelor și Instrucției Publice în a aprecia și judeca valoarea averii sale culturale. Recent străbătuseră amândoi Țara Românească în căutarea mostrelor patrimoniale, unele găsindu-și similitudini și în inventarele lui Dimitrie Papazoglu. Era acolo munca și pasiunea unui om, cultivate pe parcursul a aproape patru decenii, mai mult de jumătate din viață⁵.

Organizarea muzeului nu a fost riguros gândită, fapt ce poate fi înțeles pentru acea epocă de pionierat. Dimitrie Papazoglu nu consemnează nici în sesizările către minister, nici în însemnările personale cum a gândit și pregătit aranjarea vestigiilor. Senzația de neorânduială încerca pe fiecare vizitator. Cele mai multe observații priveau depozitarea inadecvată a artefactelor, fără nici o rânduială, în interiorul curții. Era evident pentru vizitatori că unele exponate zăceau acolo de o bună perioadă de vreme. Se aflau însă, între vestigiile împrăștiate peste tot, povești nespuse ale trecutului ce aveau șansa decodării unei istorii greu de bănuț printre rafturile bibliotecilor.

Pasionat de istoria orașului București și a țării, editor de litografii, cartografii⁶ și hărți, Dimitrie Papazoglu s-a dedicat, mai ales după ce a demisionat din armată, în 1855, căutării și depozitării vestigiilor trecutului, cu „sentimentul iubirii de progresul națiunii mele”, dar și pentru a înfățișa „compatrioților mei niște dovezi solide, care se adaugă pe lângă cele mai multe ce au românii de noblețea originii lor”⁷. Tânărul Papazoglu crescuse și se maturizase în cultul pentru ceea ce au însemnat generalul Nicolae Mavros și Mihalache Ghica⁸ pentru conservarea artei românești. El avea cunoștință despre cercetările acestora, începute după 1830. Acesta știa, de asemenea, că cei doi s-au numărat printre protejații puterii, oricare ar fi fost aceasta, plecând de la ocupația rusă, trecând prin două domnii pământene. Generalul Mavros câștigase stima și aprecierile lui Alexandru Ioan Cuza. Demnitățile publice ocupate de Nicolae Mavros și Mihalache Ghica le-au facilitat acestora întreținerea pasiunii și curiozității pentru obiectele vechi. Asemeni celor doi, Dimitrie Papazoglu nu căuta „antichitățile” pentru a le valoriza la cel mai bun preț, ci asocia bunul gust cu știința, încercând a pune în valoare acel trecut de care conașionalii nu aveau idee.

În două încăperi și în grădina casei Papazoglu erau expuse piese adunate în timpul propriilor cercetări, datând mai ales din perioada în care a activat într-una din garnizoanele de pe malul stâng al Dunării, podoabe cumpărate de la oamenii locului, de la negustorii străini sau din bâlciurile și târgurile ținute cu regularitate în Țara Românească, altele primite în dar. Nu știm exact când a fost deschisă expoziția. Nici chiar Dimitrie Papazoglu nu a considerat nimerit și important a reține această dată. Cert este că ea devenea un punct de reper pentru public după anul 1860. Muzeul va ființa până după moartea colonelului Papazoglu (august 1892), când va fi vândut statului de către urmași⁹. Ca și în cazul celorlalți colecționari, excepție făcând doar generalul Nicolae Mavros, nici Dimitrie Papazoglu nu a lăsat prin testament dispoziții precise privind soarta acestui muzeu. Suntem de părere că

⁵ Muzeul Papazoglu, p. 4.

⁶ A editat *Charta României sau Principatele Unite în 1864, Hărțile districtelor României*, tot în 1864, ș.a.

⁷ *Muzeul Papazoglu*, p. 4.

⁸ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 107.

⁹ C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 390.

astfel de situații reprezintă indicii asupra impactului strategiilor patrimoniale, aproape nul în epocă.

Dimitrie Papazoglu a crezut de cuviință să-și organizeze muzeul în 20 de „despărțiri” cuprinzând antichități și rarități. Era o varietate impresionantă. În nici unul dintre textele consultate până în clipa de față, tipărite sau păstrate în manuscris, maiorul nu-și devoalează raționamentul clasificării patrimoniale. El propunea următoarea împărțire: „I. Medalii, aur, argint și aramă; II. Monede de aur și argint; III. Monede de aramă și alamă, care se împart în 6 mărimi;

IV. Bijuterii romane și pietre mici sculptate; V. Diferite găтели de ambe sexe; VI. Statui de bronz, de piatră și de pământ ars, precum și busturi asemenea; VII. Plăci de piatră sculptate, de pământ ars, turnate, cum și de alte metale; VIII. Vase de pământ, de metale și de piatră; IX. Arme antice diferite, din secolile cele mai vechi; X. Pietre mari cu diferite sculpturi, busturi, olane și cărămizi mari; XI. Diferite petrificații de oseminte și vegetale; XII. Diferite rarități naturale de peatră, lemne, vegetale, oase și insecte; XIII. Mineralogia Munților României; diferite metale; XIV. Obiecte antice bisericești; XV. Rarități orientale din Asia, Egipt și Persia; XVI. Diferite instrumente de fer, bronz, os și peatră; XVII. Diferite rarități de manufacturi și țesături din România; XVIII. Biblioteca veche, numai de cărți tipărite; XIX. Manuscrise pe hârtie și pe pergament; XX. Galeria de Tablouri, în ulei pe pânză, Halhografii și Litografii”¹⁰. Și nu era doar o simplă clasificare, o banală enumerare. Pentru fiecare categorie, chiar și pentru unele exponate reprezentative, construia mici povestioare.

Piatră și fier, monezi, medalii și podoabe, vase și arme, obiecte casnice și religioase, vechi cărți și manuscrise reprezentau, practic, toate orizonturile trăirii neamului românesc, pe parcursul a mai bine de optsprezece veacuri. Ineditul în această înșiruire îl constituiau mineralele și diversele mostre de piatră. Nimeni până la Papazoglu nu mai promovase, în spațiul public, utilitatea străngerii acestor probe din natură. Pentru prima oară, o bucată de rocă extrasă dintr-un perete stâncos era analizată, și se căuta un atare sens. Tot el se număra printre cei dintâi colecționari de rarități aduse de pe alte continente. Mapele personale îl arată interesat mereu de orice obiect exotic, apreciindu-i valoarea, căutând să-i găsească posibile echivalențe, similitudini în cultura autohtonă. Document de piatră, document de hârtie, document de pânză, artă miniaturală, toate categoriile se regăseau în această expoziție. Cei care îi călcau pragul înțelegeau că istoria nu depindea exclusiv de însemnările din vechile acte, așa cum nici inscripțiile ori vestigiile arheologice nu puteau pretinde un control absolut asupra reprezentărilor trecutului.

Din perspectivă semantică, Dimitrie Papazoglu denumea drept *rarități* în special dovezile civilizației medievale autohtone, jalonând cu lejeritate prin secolele XV-XVII. Pentru toate categoriile enunțate, Dimitrie Papazoglu prezenta în detaliu piesele, încercând să schițeze o „legendă” pentru fiecare obiect în parte, să încerce stabilirea provenienței, redând acolo unde credea de cuviință desene și însemne. În cazul celor din urmă nu ne putem pronunța asupra paternității lor. Reținerea noastră pleacă de la structura echipelor coordonate de cei patru comisari autorizate de guvernul Țării Românești pentru a

¹⁰ Muzeul Papazoglu, p. 6-7. Trebuie observat că la detalierea *Catalogului*, unele denumiri ale acestor „Despărțituri” au fost completate sau chiar a fost modificată numărătoarea.

întreprinde cercetările cunoscute. Știm că printre ei se aflau pictori, desenatori a căror misiune era reproducerea, pe cât posibil, a monumentelor reprezentative. Prin urmare, e posibil ca unele dintre desenele la care ne-am referit să nu aparțină proprietarului muzeului. Revenind la paragrafele atașate majorității obiectelor, acestea erau, mai degrabă, descrieri simple, lipsite de interpretări artistice, de punere în context. Ceea ce puteau afla vizitatorii din conținutul „legendelor” privea mărimea exponatului, locul descoperirii și posibile asocieri cu alte artefacte. Poate părea puțin, dar pentru practicile acelor vremuri, mai ales în cazul celor cu impact public, era o noutate. După știința noastră, nimeni înaintea lui Dimitrie Papazoglu nu gândise o astfel de sistematizare menită a veni în întâmpinarea curiozităților publice, a-i facilita apropierea de trecut. Era și aceasta, în fond, una dintre primele forme de cultivare a strategiilor patrimoniale.

În cazul multora dintre obiectele incluse în listă, Papazoglu manifestă un interes deosebit pentru identificarea personajelor gravate în metal sau piatră. Cele mai numeroase sunt monedele – romane, bizantine, orientale, macedonene – de altfel și cele mai bine păstrate, pe care proprietarul le clasifica și în funcție de mărimea fiecăreia. Nu întâmplător, doar în cazul monedelor, maiorul crezuse nimerit a insista în tabelul general asupra dimensiunilor, încercând unele conexiuni cu interstițiile în care fuseseră bătute; era și firesc, ținând cont de arealul geografic în care Dimitrie Papazoglu făcuse săpături. Cu mici excepții, acesta oferea indiciile necesare, notând conștiincios și convingător din ce perioadă provenea fiecare monedă, cine a emis-o, alături de alte detalii privind calitatea, structura și dimensiunea piesei. Vizitatorul primea astfel informațiile de bază, ceea ce pentru cultura istorică a acelor ani era suficient. În cazul unor monede, zgârieturile evidente, distrugerile parțiale făceau imposibilă orice tentativă de recunoaștere. Astfel de constatări nu au rămas fără urmări. De atunci întâlnim în adresele emise de Ministerul Cultelor și Instrucției Publice recomandări explicite privind păstrarea obiectelor în forma și starea în care fuseseră găsite. Deținătorii acestora nu trebuiau să mai intervină din dorința de a le șterge urmele de pământ, de a încerca să îndepărteze rugina depusă timp de secole. Colecționarii care nu respectau aceste instrucțiuni erau pasibili de a fi pedepsiți.

La rândul lor, bijuteriile și gătelile suscitau un interes deosebit. Viața cotidiană își cerea dreptul la recunoaștere. Foi de zestre, haine preoțești sau banale batiste duceau fiecare povestea unui altfel de trecut. Astfel de piese fuseseră adunate din casele oamenilor simpli, din pivnițele umezite ale mănăstirilor, altele au fost primite în dar din partea celor care îi oferiseră găzduire în timpul desfășurării perieghazelor. Știm, din corespondența oficială purtată de Dimitrie Papazoglu că prefectii și primarii erau anunțați de sosirea echipelor de cercetare, transmițându-le și dispoziții privind asigurarea cazării trimișilor guvernamentali și punerea la îndemâna lor a ajutoarelor necesare. Pe un tip de batistă, basma era cusută în mijloc „marca Țării Românești în mătase și fir, iar în colțurile lui sunt cusute armele țării și steagurile cu fir galben și alb”¹¹. Inițiatorul stabilimentului nu oferea lămuriri despre simbolistica cusăturii. Însemne heraldice, atribute ale puterii erau evidențiate printre expozatele muzeului lui Dimitrie Papazoglu.

În cazul armelor – găsite fie în timpul lucrărilor edilitare începute sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, fie datorită hazardului – se aventurează în a le reconstitui scurte

¹¹ *Ibidem*, p. 27.

istorioare cu iz de legendă. Își încredința vizitatorii că una dintre ghiulele etalate fusese trasă în războaiele turco-austriece din secolul al XVI-lea, că vârfurile de alamă proveneau de la steagurile purtate de cruciați în ultima cruciadă¹², iar extremitatea unei sulite, fără nici o îndoială, era din vremea lui Radu Negru. Ipotezele păreau fără cusur, asociind multora dintre expozate un personaj istoric legendar. Până și piatra, sfărâmată de mâna omului sau roasă de timp, reîntorcea privitorul în lumea lui Constantin cel Mare, sau a lui Vladislav Vlaicu¹³. Prezentările și explicațiile lui Dimitrie Papazoglu puteau fi considerate atrăgătoare, dat erau mai puțin convingătoare. Erau genul de descriere plauzibilă care nu se transforma însă și în argumentație pertinentă, nu convingea nici pe vizitator, nici pe cititor. Prezentarea unui ibric mare din argint, realizat în secolul al XIV-lea¹⁴, drept certitudine nu aducea și lămuririle necesare. Nimic din succintele observații nu inducea privitorului certitudinea înțelegerii unui anume fapt istoric.

La o primă vedere, Papazoglu nu pare a fi fost mai mult decât un simplu colecționar, e drept, deosebit de activ¹⁵. Dar, într-o vreme când în Principatele Române instituția muzeului era în faza căutărilor, colecțiile sale suplineau nu doar o carență pedagogică națională; acestea își asumau chiar statutul unui veritabil muzeu, așa cum era el organizat în lumea occidentală. Și toate acestea erau realizări făcute din pasiunea și ambiția unei singure persoane. Gratiutudinea față de memoria sa ar trebui să fie cu atât mai mare având în vedere că Dimitrie Papazoglu nu era deținătorul vreunei averi familiale consistente și nu ocupase o funcție publică menită a-i facilita achiziția și colecționarea obiectelor.

Biblioteca sa număra peste opt sute de cărți în greacă, latină, franceză, rusă, germană, diverse limbi orientale, tipărite între secolele XV-XIX. Puține biblioteci publice din Principate aveau în fondurile lor exemplare similare celor deținute de maiori. Comparăția cu cele ale marilor boieri nu își are rostul în cazul de față, având în vedere că aceștia cumpărau îndeosebi cărți recent apărute, nefiind atrași de parcurgerea vechilor manuscrise. Acestora li se mai adăugau aproximativ trei sute cincizeci de manuscrise, dar și un catalog cu documente vechi. Tablourile erau, în bună măsură, copii după desenele realizate în timpul călătoriilor prin patru districte ale Valahiei, efectuate în cursul anului 1860.

Toate aceste eforturi erau puse în slujba unor idealuri. Primul ținea de cultivarea spiritului patriotic al conaționalilor. Imaginile muzeului puteau vorbi uneori mai grăitor decât textele din cărți și periodice. Un altul privea constituirea și protejarea patrimoniului național. Nu în cele din urmă activitatea muzeală, așa cum o gândea el, trebuia să genereze un plus de ordine într-un domeniu lăsat prea mult la mâna hazardului. Existența muzeului Papazoglu se constituia într-un argument pentru elaborarea cadrului legislativ privind protejarea patrimoniului românesc. Cu timpul însă, speranțele au lăsat locul deziluziilor. Bătrânețile îl găseau încercat de regretul major că „nici o măsură de stăvilirea acestui rău

¹² *Ibidem*, p. 44.

¹³ *Ibidem*, p. 47-48.

¹⁴ *Ibidem*, p. 62.

¹⁵ Gabriel Badea Păun, *Carmen Sylva. 1843-1916. Uimitoarea regină Elisabeta a României*, traducere din franceză de Irina-Margareta Nistor, București, Editura Humanitas, 2008, p. 76-77.

păgubitor nu s-a luat”¹⁶, deși semnalele primite dinspre Minister și autoritățile provinciale îl asigurau mereu că lucrurile vor fi îndreptate.

În acest sens, el propunea autorităților un proiect menit a strânge cât mai multe antichități „ce se găesc cu îmbelșugare” în țară, asupra cărora plana riscul major de a le pierde. Ministerul Instrucțiunii Publice solicita punctul de vedere al direcțiunii Muzeului Național. Răspunsul, semnat de C. Ferreratti, venea în ziua de 9 martie 1864. Dintre toate ideile și recomandările maiorului Papazoglu se admitea că singurul lucru care putea fi acceptat era „un apel general către toți cei ce posed obiecte antice de a le trimite la Ministerul Instrucțiunii Publice, pentru care obiecte vor fi despăgubiți prin bani”¹⁷. Mai presus de constrângerile financiare, C. Ferreratti atrăgea atenția lipsei unui corp de specialiști pregătiți să analizeze și să aprecieze valoarea obiectelor. Această constatare putea fi ușor de observat și în proiectul lui Papazoglu. Dintre cei care urmau a fi implicați în depistarea, selectarea și cumpărarea antichităților teoretic figura o singură persoană competentă, cea trimisă de guvern. Restul, notarul satului, precum și reprezentanții prefecturilor¹⁸, e greu de crezut că aveau cultura și specializarea necesară. De fapt, intenția era de a asigura recunoașterea juridică a inspectorului de antichități¹⁹. Prin urmare, el cerea un răgaz până la înființarea Societății Academice, fiind convins că membrii competenți ai acesteia vor fi cei mai în măsură a cerceta antichitățile în cauză²⁰.

Istoria muzeului deschis de Dimitrie Papazoglu ne oferă o pildă. Într-o vreme când autoritatea științifică în domenii precum arheologia și organizarea muzeelor lipsea, când legislația nu-și formase încă mecanismele de reglare și intervenție în protejarea zestrei materiale a românilor, perseverența și crezurile unor persoane au putut salva de la distrugere câte ceva din moștenirea lăsată de înaintași, ba chiar au reușit să suplinească acele atribute statale care dau legitimitate și privilegii de mândrie comunității. Așa s-a conturat și reformulat ceea ce a rămas în percepția timpului drept „muzeul lui Papazoglu”.

2. Papazoglu și protejarea urmelor trecutului în societatea românească modernă²¹

Literatura de specialitate nu a fost darnică cu posteritatea lui Dimitrie Papazoglu. A fost mai ușor să i se atribuie un statut ambiguu, de căutător de comori, de colecționar diletant, suficient pentru a-l clasa drept subiect de importanță secundară. Alături de cercetările de teren, așa cum au fost ele făcute, de colecționarea vestigiilor istorice, poate în exces, poate fără reguli și principii metodologice, regăsim în documentele de arhivă păstrate, fie în fondurile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, fie în mapele personale, un

¹⁶ *Muzeul Pappasoglu*, p. 4.

¹⁷ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 105.

¹⁸ *Ibidem*, f. 107v.

¹⁹ *Ibidem* f. 108v.

²⁰ *Ibidem*, f. 105v.

²¹ Mulțumim domnului Alexandru Istrate pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție un text mult mai amplu decât acesta despre Dimitrie Papazoglu inclus în sumarul „Anuarului Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»” pe anul 2013.

Dimitrie Papazoglu încântat să dea soluții, să înainteze propuneri autorităților, să se implice în protejarea patrimoniului autohton. Corespondența privată²² arată un pasionat de arheologie, dispus să ofere ceea ce astăzi am denumi drept expertiză, în vederea salvării, conservării și popularizării urmelor trecutului. Firește, până la dânsul, notele din epocă vorbesc și de alți căutători de comori, de diletanți în știința arheologiei. Doar că nimeni nu încercase sistematizarea rezultatelor săpăturilor, nu manifestase ambiția de a transforma rostul obiectelor, căutate de majoritatea contemporanilor doar pentru valoarea lor materială, în strategii patrimoniale. Acesta este, în mare, contextul promovării unui proiect menit a reda societății motive întemeiate de a se reîmprieteni cu o altfel de istorie, distantă de interminabilele războaie și intrigi politice, de a oferi comunității argumente pertinente pentru a fi mândră și demnă de faptele antecesorilor. Așadar, nu trebuie să mire pe nimeni faptul că prezentarea proiectului se reîntoarce, exclusiv, la documentul de arhivă.

Propunerea înaintată de Dimitrie Papazoglu Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în 1864, se înscrie în continuarea unei procesualități istorice ale cărei începuturi le plasăm, convențional, la finele deceniului trei al secolului al XIX-lea. Trecuseră aproape treizeci de ani de la apariția primelor periodice, de la reformarea sistemului public școlar. Un interstițiu în care fervoarea pentru istorie, arheologie și antichități reușise să capteze în bună măsură sfera publică. Pentru aceasta stau dovadă înștiințările inserate în cuprinsul gazetelor, în special din „Albina Românească” și „Curierul Românesc”, iar peste munți în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. Călătoriile prin cele două principate, precum și în străinătate, devoalau lumi nebănuite până în jurul anului 1830. Curiozitățile elitelor autohtone au cunoscut o metamorfozare, depășind pasiunile mondene și mofturile cotidiene. Estetizarea istoriei vorbea despre un trecut dincolo de lupte pentru putere și conflicte armate, de calamități și temeri. Lipsea însă un efort de ordonare în căutarea, clasificarea și punerea în valoare a antichităților împrăștiate în toată țara, aflate sub diverse forme de proprietate, supuse mai multor forme de reglementare juridică. Toate acestea puteau fi îndreptate, rezolvate doar de către autoritatea centrală. Acestea i se adresa Dimitrie Papazoglu pe parcursul deceniului șapte. E bine de știut că ceea ce prezentăm în rândurile de față este doar unul dintre planurile gândite de maior. Hărțile de epocă mai probează și alte propuneri legate de muzeul personal sau de problema succesiunii colecțiilor private.

Se admitea că vestigiile arheologice descoperite până atunci fuseseră rezultatul hazardului „căci ele se găsesc cu îmbelșugare numai din întâmplări, prin lucrarea pământului și prin vărsarea apelor”²³. Se știau și perioadele propice căutărilor de comori, împărțite fiind în două mari intervale. Primăvara, în martie, aprilie, mai, apele Dunării surpau malurile scoțând la suprafață diferite artefacte. În plină vară, în lunile iunie, iulie și august, temperaturile ridicate aduceau secetă, iar nivelul apelor scădea semnificativ, lăsând descoperite indicii ale prezenței altor obiecte. Ținând cont de această ciclicitate era formulată și recomandarea de a fi întreprinse cercetări mai cu seamă pe parcursul interstițiilor amintite. În accepțiunea semnatarului proiectului, autoritățile trebuiau să se asigure că pot fi în măsură să diminueze fenomenul săpăturilor neaprobrate, a furturilor

²² Trimiterile noastre privesc mapele aflate la Biblioteca Academiei Române (BAR).

²³ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 108v, *apud* Alexandru Istrate.

semnalate până atunci cu o ritmicitate dezarmantă. Acest lucru putea fi realizat doar prin asumarea de către ministeriabili, alături de autoritățile locale, a susținerii săpăturilor arheologice aprobate de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Papazoglu nu atribuia responsabilitatea sustragerii vestigiilor din situri doar oamenilor simpli, ci și căutătorilor de vestigii și numeroșilor samsari, o categorie întâlnită tot mai des în consemnările din a doua parte a veacului al XIX-lea. Urmele trecerii acestora prin regiune erau vizibile ani buni. Cezar Bolliac găsea în apropierea Alexandriei o groapă adâncă²⁴, aflând de la localnici că fusese făcută de căutătorii de comori. Era limpede pentru dânsul că aceștia fuseseră înțeleși cu reprezentanții instituțiilor statului.

Propunerile înaintate de Papazoglu nu s-au rezumat doar la prezentarea unui singur proiect de adunare a antichităților. Ceea ce noi denumim generic „proiectul Papazoglu”, promova însumarea, aranjarea și prezentarea metodică a tuturor intervențiilor anterioare pe acest subiect. De-a lungul anilor depunea adrese la Ministerul de Interne și la cel al Instrucțiunii Publice²⁵, semnalând punctual fie descoperirile făcute, fie distrugerile și comercializarea obiectelor de patrimoniu. Așa și s-a născut ideea articulării unor norme legislative. Mai în fiecare locație unde deschisese un șantier de lucru se confruntase cu lipsa reglementărilor, cu indecizia și indolența primarilor, cu nemulțumirile unor localnici supărați că vechile ziduri deveniseră ținta predilectă a hoților și străinilor suspecti.

Reproșul fundamental adresat autorităților viza neglijența față de antichități și, implicit, față de recuperarea trecutului, într-o vreme în care în alte state se articula legislații privitoare la protejarea patrimoniului, erau înființate comitete pentru popularizarea unor altfel de narațiuni ale istoriei. Papazoglu nu ezita să folosească termeni mai duri, arătând că, dacă lumea occidentală ne privea drept barbari, acest fapt se datora și lipsei unor dovezi care să probeze legitimitatea și onoarea noastră ca nație prin istorie.

Reforme agrare inițiate de Cuza au determinat schimbări majore în ceea ce privește regimul proprietății. De pildă, exproprierea moșiei mănăstirii Hotărani lăsa libertatea căutătorilor de comori în a căuta vestigii, distrugând orice urmă de zidire²⁶. Săpăturile lor devastară până la nimicire „întregi sisteme de fortificații din epoci vechi”²⁷, lăsând în urmă doar mormane de dărâmături. Orașul vechi, Romula, fusese practic șters de pe hartă. Abia în 1885 unii parlamentari cereau exproprierea terenurilor în folosul statului. Prea târziu. Planurile cetății întocmite de Alexandru Popovici, Cezar Bolliac, August Treboniu Laurian sau Grigore G. Tocilescu prezentau un complex dispărut între timp²⁸.

Fără menajamente, inițiatorul măsurii legislative îi indica pe grânicerii de pe Dunăre ca fiind implicați în transportul și comercializarea ilegală a artefactelor²⁹. O primă soluție avansată viza colaborarea dintre centrele de decizie. În consecință, Ministerul Cultelor și

²⁴ Cezar Bolliac, *Excursiuni arheologice*, vol. I, antologie de N. Georgescu, studiu introductiv, comentarii și glosar de Mariana Marcu, notă asupra ediției, verificarea și colajonarea realțiilor de Doinea Rizea, București, Editura Floare Albastră, 2005, p. 97.

²⁵ *Muzeul Papazoglu*, București, Tipografia C. A. Rosetti, 1864, p. 4, apud Alexandru Istrate.

²⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, Editura Academiei, 1968, p. 186.

²⁷ Raymund Netzhammer, *Din România. Incursiuni prin această țară și istoria ei*, vol. I, introducere la ediția românească de Violeta Barbu, traducere din germană de George Guțu, București, Humanitas, 2010, p. 170.

²⁸ D. Tudor, *op. cit.*, p. 186.

²⁹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 109, apud Alexandru Istrate.

Instrucțiunii Publice trebuia să coopereze cu Ministerul de Război în vederea combaterii acelor situații. Controlul la graniță trebuia întărit, iar cei care prezentau la verificare obiecte în vederea scoaterii lor din țară trebuiau să aibă un „bilet sigilat” de la minister. Astfel de acte trebuiau eliberate doar pentru copii ale exponatelor incluse deja în patrimoniul Muzeului Național. Din informațiile deținute de autorități reieșea că o bună parte a obiectelor din aur și argint erau scoase din țară doar pentru a fi topite și preschimbate în bijuterii. Papazoglu dorea instituirea controlului din partea autorităților asupra procedurilor care aprobau începerea săpăturilor, a celor care priveau comercializarea produselor descoperite, precum și clasificarea lor.

Remarcile și poziția intransigentă demonstrează că recomandările nu erau un produs al elitelor intelectuale de cabinet, nu reproduceau un discurs tipic festivităților publice sau practici birocratice. Probau neștiutele experiențe de teren, care conduseseră la asimilarea unor cunoștințe aparte, dincolo de farmecul și relatările cărților.

Filozofia proiectului lansa și noi provocări, unele inedite în peisajul dezbaterilor publice autohtone. Papazoglu tatona ceea ce am putea defini drept *spiritul civic* și *cultul donației* în societatea românească. Constituirea patrimoniului național nu trebuia să mai fie un demers rezervat exclusiv autorităților. Adunarea acestui tezaur trebuia să fie rezultatul implicării întregii națiuni. Proiectul dispunea de resursele financiare limitate. Particularii erau chemați să doneze Muzeului Național probe convingătoare despre trecutul nostru ca națiune.

Proiectul gândit de Dimitrie Papazoglu preciza care erau obiectele și vestigiile incluse în aria semantică a conceptului *antichitate* și clarifica statutul *inspectorului de antichități*. Spațiul geografic asupra căruia se insista era bazinul dunărean, ținându-se cont și de locațiile în care se mișcase anterior Papazoglu.

Erau prezentate autorităților douăsprezece categorii de produse cu importanță istorică:

I. Medalii aur, argint, alamă și aramă; II. Monede aur, argint – modele mari, mijlocii și mici; III. Statui și busturi, aur, argint, alamă și aramă, pietre și pământ ars; IV. Vase, aur, argint, alamă și aramă; V. Plăci sculptate aur, argint, alamă; VI. Bijuterii, inele de fier și de argint, pietre mici sculptate, agrafe de aur și argint; VII. Instrumente din fier și aramă; VIII. Armuri și îmbrăcăminte de fier și aramă; IX. Pietre mari și coliere cu fragmente istorice și cu inscripții; X. Pietrificații cu diferite vegetale și insecte; XI. Manuscrise în diferite limbi pe pergament și hârtie; cărți vechi tipărite în diferite limbi orientale și occidentale.

Termenul de *antichitate* nu se suprapunea, nu se afla într-o relație de sinonimie absolută cu intervalul acceptat de istoriografie. El sugestiona, mai degrabă, vechimea lucrurilor a căror taină apăsa asupra modernității. Valoarea de vechime și de mister îi era conferită și de imposibilitatea contemporanilor în a ierarhiza respectivele vestigii, în a le trasa sensul istoric, în a le înrădăcina într-un scenariu al devenirii noastre naționale. Printre ele Papazoglu încadra și „poduri de piatră istorice, [...] șosele de pietriș antice istorice, biserici ruinate, [...] precum și chiar o mulțime de cruci mari domnești monumentale istorice”³⁰. Legende localnicilor maiorul le atribuiau doar marilor domni, fără a mai putea

³⁰ *Ibidem*, f. 109v.

spunea și altceva despre ele. „Antic” putea fi un rest de zidire medievală, dar și un manuscris din secolul al XVIII-lea.

Este lesne de observat că Papazoglu a ținut să aplice, în bună parte, această clasificare și la organizarea Muzeului personal. Artefacte din piatră, bronz, hârtie, metale prețioase trebuiau adunate din întreaga țară și incluse în patrimoniul național administrat și popularizat prin intermediul muzeelor, pinacotecilor și bibliotecilor.

Pentru bunul mers al lucrurilor trebuia ținută la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice o condică în care să fie trecute toate descoperirile. Primarii din comune trebuiau înștiințați să anunțe ceea ce se găsea în zonele lor. Comisii însărcinate trebuiau să circule prin districtele principatelor pentru a face cunoscute „severi porunci, tarife tipărite” prevăzute pentru cumpărarea-vânzarea antichităților, pentru a nu mai fi date „prin târguri, prin hanuri sau prin cârciumile sătești, pe la particulari”³¹. Și această propunere ținea cont de realitățile vremii, de practicile cotidiene despre care autoritățile știau, dar nu putuseră să le combată eficient până atunci și chiar mult după. Chiar Papazoglu, în cercetările sale prin districtul Romanați, profita de „bâlciul cel mare al Caracalului unde toți locuitorii ce au asemenea obiecte vin cu ele a le desface pe la amatori”³², din 17 mai 1864, pentru a cumpăra antichități. Ce aștepta el să găsească? Aflase că recent fuseseră scoase la iveală tezaure cu sute și mii de piese. Cu trei ani înainte, lângă Craiova, fuseseră găsite aproximativ 5.000 de piese de argint emise de la Constantin cel Mare până în vremea lui Grațian³³. Paradoxal, târgurile și bâlciurile, aprobate de către decidenții locali, ținute în zilele de sărbătoare, prilejuiau comercializarea monezilor, a obiectelor de podoabă purtate cândva de reprezentanții marilor familii românești.

Papazoglu știa că cele mai căutate, dar și mai scumpe erau monezile din argint și aur „cu prețuri de îndoită și întreită valoare a metalului”³⁴. La fel de prețuite erau și pietrele mici sculptate, idolii de argint care se găseau foarte rar, precum și cei din piatră. Papazoglu gândea că va mai putea alege vase de pământ, candelă, instrumente din fier și de aramă. Pentru achizițiile pe care preconiza a le face în săptămâna cât ținea târgul, acesta solicita suma de patru mii de lei. El primea, însă, din fondul Muzeului, o sută de galbeni³⁵. Aceasta era o sumă prea mică, în comparație cu resursele colecționarilor particulari și a samsarilor. Se știa de interesul muzeelor occidentale în a cumpăra la prețuri derizorii obiecte cu valoare istorică. Era o competiție inegală și în contratimp.

Papazoglu intervenea la ministru pentru a-l convinge să-i ceară prefectului să anunțe în toată regiunea că, în ziua amintită, un reprezentat al statului va fi prezent la târg, interesat fiind de produse vechi. El insista în această direcție pentru a evita concurența acelor „agenți orânduși cu cumpărarea lor din partea străinilor, precum și a argintarilor care le cumpără ca să le desfigureze”³⁶. Ceea ce pretindea semnatarul adresei nu era, din nefericire, susținut în plan legislativ. Furturile și distrugerile nu erau sancționate prin lege, totul depinzând de

³¹ *Ibidem*, f. 108.

³² *Ibidem*, f. 159.

³³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 126.

³⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 169, *apud* Alexandru Istrate.

³⁵ *Ibidem*, f. 171v.

³⁶ *Ibidem*, f. 159v.

capacitatea și disponibilitatea factorilor decizionali locali în a se implica în combaterea fenomenului.

Fără un cadru legislativ era dificil de întreprins un atare plan. Dimitrie Papazoglu solicita autorităților să decreteze vestigiile drept „tezaure ale statului” pentru a le putea proteja. Tot prin lege urma să se recunoască doar comisiilor pentru antichități și prefecturilor locale dreptul de a cumpăra obiectele descoperite. Aparatul administrativ din fiecare regiune urma să întocmească liste cu toate ruinele, arătând locurile unde se află, descrierea lor, transcrierea inscripțiilor, luând și măsurile necesare pentru protejarea lor. Se știa că ruinele deveniseră locațiile preferate pentru adunarea cărămizilor și pietrelor folosite ulterior la alte construcții, iar „crucile le strămută dupe la locul lor și le pun hotare sau le pun punți pe la noroaie și pe la fântâni”³⁷. Luarea cărămizilor nu distrugea doar ruina. Cu ajutorul lor puteau fi approximate perioadele în care fuseseră construite respectivele fortificații. Descifrarea inscripțiilor ajuta la identificarea fondatorului, la stabilirea unei cronologii plauzibile. Cezar Bolliac, săpând la temelia unei cetăți, observa că structura cimentului era diferită de cimentul roman³⁸. Acesta avea o expertiză care îi lipsea lui Papazoglu, reținându-l în a avansa cu cercetarea acolo unde condițiile nu îi erau întrutotul favorabile. Descoperind la Celei un sarcofag mare din piatră, cerea părerea ministrului dacă să-l trimită intact la București, unde operațiunea putea fi supravegheată de mai mulți specialiști, sau să-l deschidă la fața locului³⁹. Papazoglu aducea în discuție și aparent neinteresantele motive de pământ. Ruinele și motivele de pământ fuseseră semnalate cu doar câțiva ani înainte de Théodore Margot; și nu era vorba de simple ridicături de pământ; unele erau, în fapt, monumente funerare, în care se găsiseră urme de gresie, vase, sicrie de piatră, statui, inele, monede antice. Pentru cei familiarizați cu istoria veche, acestea nu puteau fi decât „adevărați tumuli ai eroilor romani”⁴⁰. Și ruinele de la Celei, rămășițe ale unei fortificații, resturi dintr-un turn primeau aceeași atenție din partea călătorului străin. Înaintea lui Dimitrie Papazoglu și a lui Cezar Bolliac, Théodore Margot nota că „în adevăr, după un timp de ploaie este cu neputință să nu se găsească câteva monede antice ori chiar obiecte vechi”⁴¹. Localnicii, în special soțiile și fetele, își făceau din ele coliere, diademe și brățări. Lectura foilor de zestre din cele două principate adevărate veridicitatea însemnărilor personale. Cadouri pentru botez, nuntă sau zile de naștere cuprindeau, nu de puține ori, salbe realizate din vechi monezi, diademe și bijuterii. Acestea erau menționate cu atenție în actele de familie, semn al mândriei și potenței financiare.

În fiecare sat mai trebuia anunțat public că nimeni nu avea dreptul de a strica, de a sfărâma ori deteriora busturile, statuile și monezile descoperite⁴². Experiența primei jumătăți de veac arătase că mai toți cei cu dare de mână, chiar și persoanele investite cu

³⁷ *Ibidem*, f. 109v.

³⁸ Cezar Bolliac, *op. cit.*, p. 47.

³⁹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 179, apud Alexandru Istrate.

⁴⁰ Théodore Margot, *O călătorie în cele șaptesprezece districte ale României. Noțiuni despre România și Oltenia, în Călători străini*, serie nouă, volumul VII (1857-1861), coordonator Daniela Bușă, autori Daniela Bușă, Venera Achim, Adrian-Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Raluca Tomi, București, Editura Academiei, 2012, p. 355.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 108 r-v, apud Alexandru Istrate.

autoritate din partea guvernului, colecționau furibund, în folos personal, orice piesă din trecut. Cezar Bolliac găsea în casa maiorului Stefanopol, administratorul districtului Teleorman, mai multe medalii romane, unele părți componente ale unor salbe⁴³, reușind să convingă gazdele să îi dea și lui câteva dintre cele din bronz.

Oricine săpa vreo temelie pentru casă, pivnițe, cine dorea să-și facă puțuri sau șanțuri de împrejmuire și vor da peste bolți ale vreunei zidiri sau peste vreun sarcofag prins în lanțuri sau peste vreo statuie să anunțe imediat prefectura locală. Se știa de „pietre sculptate, istorice, ce au fost înfipite în frontispiciurile porților și a bisericilor, precum și pietre mormântale istorice și care, nemaifiind puse la locul lor, unele sunt azvârlite prin curți, altele puse prag de scări, altele întrebuințate prin pivniți și cămări drept proptețe”⁴⁴.

Tot pentru prima oară era tras un semnal de alarmă referitor la patrimoniul istoric aflat sub jurisdicție religioasă. Firește, tema secularizării acaparase atenția elitelor politice și intelectuale, sensibilizase etosul național. Pe maior nu-l interesau mizele economice. El arăta că prin bisericile și mănăstirile ruinate se aflau mormintele unor membri de familii însemnate a căror atență cercetare puteau contura imagini nebănuite ale trecutului. Ca și în cazul pichetelor care asigurau paza graniței pe Dunăre, Papazoglu vorbea deschis despre deciziile iresponsabile luate de unii egumeni soldate cu profanarea mormintelor⁴⁵, a căror atitudine nu diferea de cea a proprietarilor laici. Statul era chemat să intervină. Orice deschidere de mormânt putea fi întreprinsă doar în prezența unui inspector al antichităților trimis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice⁴⁶. Din acel moment, egumenii erau obligați să vegheze la buna păstrare a locurilor de veci. De ce erau importante aceste monumente? Semnalele venite din teritoriu vorbeau nu doar de furtul de bijuterii și „gâteli domnești”, ci și de semnele puterii marilor voievozi – trofee și arme câștigate în luptă, drapele, sceptre menite a le proba gloria în fața urmașilor.

Nici documentele de hârtie nu au fost ignorate. Papazoglu stabilea în mod arbitrar un reper în funcție de care urmau a fi clasificate cărțile și manuscrisele. Astfel, operele scrise sau copiate înainte de 1750 aveau întâietate. Recomandarea semnatarului era de a fi ridicate de la mănăstiri și de la particulari și depuse la loc sigur. Și în acest sens realizase colecția de reprezentări litografice ale mănăstirilor, apreciată, printre alții și de Raymund Netzhhammer. Acesta observa deasupra capului lui Radu cel Frumos, păstrat într-o lădiță de lemn cu capac de sticlă la mănăstirea Dealu, una dintre planșele colecției⁴⁷.

Unul din scopurile majore ale acestui proiect privea recunoașterea oficială a rolului echipelor de cercetare. Fără nici o reținere, Dimitrie Papazoglu cerea deținătorilor portofoliilor Cultelor și Instrucțiunii Publice numirea sa în funcția de „inspector peste toate antichitățile din țara noastră”⁴⁸. Până în acel moment, suflul romantic al călătorilor, conjugat cu ambiția unora în adunarea vechilor dovezi, certificau doar experiențe individuale. Firește, cunoștințele și competențele norocoșilor descoperitori erau reduse. Informațiile erau

⁴³ Cezar Bolliac, *op. cit.*, p. 49-50.

⁴⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 111, *apud* Alexandru Istrate.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 110v.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Raymund Netzhhammer, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁸ *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*, ediție de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Editura Minerva, 1984; scrisoarea lui Dimitrie Papazoglu către Alexandru Odobescu din iulie 1863, p. 260.

incluse în relatări de călătorie, departe de orice pretenție de acuratețe și veridicitate științifică. Adevărul lor, rostit cu naivitate, se pierdea în construcția literară. Pentru imortalizarea momentului, pentru păstrarea și analizarea micilor detalii, era propus în echipele de teren și un fotograf, practică curentă în spațiul occidental. Înainte de fotograf, încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea, era inclus în echipă, ca desenator, câte un pictor.

Lectura programului promovat de Dimitrie Papazoglu la mijlocul secolului al XIX-lea, reflectă o gândire centralistă, în ton cu politicile momentului. Practic, tot ce era mai important nu rămânea sub patronajul comunităților locale, ci lua drumul Capitalei, fiind înscrise, marea lor majoritate, în patrimoniul Muzeului Național. Sensibilitatea pentru original a stârnit însă frustrări și nemulțumiri. Argumentația invocată de autoritățile ministeriale a insistat și pe ideea că apetența exagerată pentru păstrarea originalelor limita popularizarea artei și culturii vechi, implicit a trecutului. Astfel de pledoarii, fără a minimaliza dreptul proprietății private, propuneau un concept de bun național, accesibil întregului popor⁴⁹. Această concepție legitima drepturile și pretențiile societății moderne în a-și administra propria istorie.

Dimitrie Papazoglu and the museum culture of the 19th century

Abstract

During the reign of Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), Dimitrie Papazoglu founded the first private museum in Bucharest, within his own residence of 151st Văcărești street. He gathered a large number of items, making one of the richest antiques collections in Wallachia, rival to the ones of Mihalache Ghica or general Nicolae Mavros. In a time when the museum as institution was lacking in the Romanian Principalities, the collections of major Papazoglu fulfilled not only a national educational deficiency, but assumed the role of a veritable museum on the western model. Papazoglu even try to systematize his collections, creating 20 categories, according to the nature of the items.

All his efforts were run by ideals, and first of these was the one of cultivating the patriotic spirit of his fellow Romanians. Another ideal was the establishment and protection of the national heritage. The existence of the Papazoglu museum is one of the keystones in the inception of the cultural heritage legislation in Romania. In 1864 (after the appropriation by the state of the monasteries' properties), major Papazoglu initiated a law project for the safeguarding of the "antiquities" found all over the Romanian territory, which were endangered. His initiative lacked the support of the government and folded.

The program promoted by Dimitrie Papazoglu in the middle of 19th century reflects a centralizing way of thinking, aligned with the political tendencies of the moment. In fact every significant find, instead of remaining under the management of the local authorities, was taken to Bucharest, the vast majority being registered in the patrimony of the National Museum Național. Such pleas, without minimizing the right to private property, proposed a

⁴⁹ Nikolaus Himmelmann, *Trecutul utopic. Arheologia și cultura modernă*, traducere și note de Alexandru Avram, prefată de Petre Alexandrescu, București, Editura Meridiane, 1984, p. 141.

concept “national property”, accessible to the whole nation. This conception legitimates the rights and the pretensions of the modern society to manage its own history.

PORTRETISTICA PICTORULUI LUDOVIC STAWSKI (1807-1896)

Sorin IFTIMI

Ludovic Stawski este unul dintre pictorii a căror activitate a fost strâns legată de orașul Iași. Deși a avut o carieră îndelungată în capitala Moldovei, comparabilă cu cea a lui Niccolo Livaditi, puține dintre picturile sale au supraviețuit până astăzi. Majoritatea lucrărilor semnate sau atribuite lui Stawski au fost adunate, de-a lungul vremii, în colecțiile Muzeului de Artă din Iași. Numărul redus al acestora ar putea explica, în parte, de ce opera pictorului nu a beneficiat, până în prezent, de nici un studiu special, ci doar de referințe în studii mai generale. Aducerea la lumină și valorificarea operei acestui interesant artist plastic este, în primul rând, o datorie a cercetătorilor ieșeni¹.

Repere biografice privitoare la Ludovic Stawski

Plecând de la nume, Stawski, artistul este considerat ca fiind un pictor polonez, venit chiar din Polonia. Totuși, acum câteva decenii s-a arătat că el s-ar fi născut, în anul 1807, la Solonta². Probabil că este vorba despre localitatea omonimă aflată astăzi în județul Bihor, dar care aparținea, la acea epocă, Imperiului Habsburgic. Nici chestiunea prenumelui nu este prea limpede și necesită clarificări. Cu diverse ocazii, pictorul se iscălește „Ludovic“, „Louis” sau „Ioan”.

Nu știm cu siguranță dacă artistul a ajuns la Iași la invitația lui Gheorghe Asachi, organizatorul învățământului artistic din Moldova, așa cum se consideră de obicei³. Stawski a venit în orașul de pe malul Bahluiului în timpul administrației rusești (1828-1834), care aducea la Iași artiști de tot felul, legați de prezența ofițerimii cosmopolite, de utilizarea limbii franceze pentru comunicare, de o elită boemă și cheltuitoare, de atmosfera occidentalizantă ce se instaura pentru câțiva ani în asemenea ocazii⁴.

¹ George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 59-61. Adrian Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială din România în secolul al XIX-lea*, Editura Noi Media Print, București, p. 53-54. În prezent, Muzeul de Artă din Iași manifestă un interes deosebit față de activitatea acestui artist, avînd în pregătire, pentru anul 2014, o expoziție și chiar o lucrare dedicată lui Ludovic Stawski. Studiul de față vine în întâmpinarea acestei inițiative.

² Maria Hatmanu, *Autoportretul în pictura românească*, Iași, 1976, p. 30, nr. 4.

³ George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 59-61.

⁴ Vezi Sorin Iftimi, *Pictorii străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea și influența lor asupra artelor plastice din Moldova*, în Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina-Brîndușa Munteanu, *Niccolo Livaditi și epoca sa (1832-1858)*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, p. 15-16.

Aproape tot ce se cunoaște despre acest pictor se bazează pe trei anunțuri apărute în gazeta ieșeană „Albina Românească”. Iată textul publicat la 22 mai 1830: „*Înștiințare. Gios iscălitul are cinste a înștiința pe iubitorii măestriei de zugrăvie că cu zăbava sa în această capitală dorește a-și întrebuința măestria sa ce este cunoscută în mai multe capitalii ale Austriei pentru zugrăviri de portreturi. Cea mai dreaptă sămăluire a trăsăturilor și potrivire a vâpselilor va mulțami pe fieștecare drept cunoscătoriu. Cu lăcuința se află lângă biserica Sf. Ioan Botezătoriu. Stavski zugraf de portreturi*”⁵. Este vorba despre strada denumită mai târziu „Gh. Mârzescu”, care ieșea în Ulița Goliei (str. Cuza Vodă) în ceea ce a fost o vreme Piața Primăriei, din care nu a mai rămas astăzi decât frumoasa statuie a cronicarului Miron Costin (1888) de lângă Teatrul Național.

O analiză a acestui scurt anunț permite formularea câtorva observații. Artistul, proaspăt sosit în capitala Moldovei, ar putea fi încadrat în categoria acelor „pictori peregrini” sau itineranți, care se deplasau în căutare de comenzi și de notorietate; pictorul vorbește despre „zăbava sa în această capitală”, ceea ce arată intenția unui popas și nu aceea de a se stabili la Iași. El se recomandă ca un artist cunoscut în mai multe mari orașe din Imperiul Habsburgic, probabil Viena și Pesta. Aceasta nu exclude originea sa poloneză: potrivit celei de-a treia împărțiri a Poloniei între Austria, Prusia și Rusia (1795), o parte a acestui stat, cu vechea capitală, Cracovia, a fost inclusă în Imperiul Habsburgic. Pictorul nu spune nimic despre studiile sale artistice. Casa în care își fixase locuința și atelierul, desigur cu chirie, era situată lângă cea a marelui vistiernic Alecu Balș, în salonul căreia avea să concerteze Franz Liszt, la 1847⁶. Nu se știe câtă vreme a locuit Stawski la această adresă; credem că cel mult până la căsătoria sa, din 1835.

Pictorul polonez a venit în Iași la o vârstă tânără, de 24 de ani. În mod surprinzător, el a primit o comandă importantă, care l-a făcut să creadă în viitorul pe care i-l putea oferi capitala Moldovei. Este vorba despre lucrarea solicitată de unul dintre cei mai importanți și bogați dregători, vistiernicul Iordache Rosetti-Roznovanu. În 1830, acesta își reconstruia palatul de pe Ulița Mare, din fața Mitropoliei, cu ajutorul arhitectului vienez Gustav Fraywald, stabilit la Iași⁷. Clădirea avea să fie considerată, în deceniile următoare, drept cea mai frumoasă din vechea capitală a Moldovei. Tânărului pictor i s-a cerut să decoreze tavanele din încăperile palatului, cu scene mitologice, în stilul neoclasic al clădirii. Lucrările erau gata în aprilie 1832, astfel încât palatul a putut fi inaugurat de Sf. Gheorghe, ziua onomastică a proprietarului⁸. Tânărul pictor, necunoscut în Moldova, trebuie să se fi bucurat de o mare apreciere și încredere din partea vistiernicului Rosetti-Roznovanu. Acesta ar fi putut juca chiar rolul de protector al artistului, în primii ani de ședere la Iași.

Șansa de a avea chiar la începutul carierei o comandă atât de însemnată ar fi trebuit să fie o mare reclamă pentru Ludovic Stawski, care putea să obțină și alte lucrări de același gen, mai ales că în deceniul respectiv capitala Moldovei trăia o efervescență a construcțiilor de

⁵ „Albina Românească”, II, nr. 38, 22 mai 1830, p. 162.

⁶ Ca o coincidență, în apropiere, în spatele Filarmonicii, funcționează astăzi Liceul de Artă „Octav Băncilă”.

⁷ Vezi Viorica Malacopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecților Freywald*, în SCIA, Artă plastică, 1964, nr. 2, p. 331.

⁸ „Albina Românească” nr. 33, din 28 aprilie 1832, p. 132.

reședințe după gustul occidental⁹. În aceeași perioadă, 1831-1832, Niccolo Livaditi decora, cu o pictură asemănătoare, clădirea *Teatrului de varietăți* a fraților Foreaux, din casele Costachi-Talpan.

În anii următori, Stawski a prins rădăcini la Iași, căsătorindu-se cu o localnică. În 1839, Ioan Stawski se prezenta în presă ca „zugrav distins, căsătorit și statornicit aici”¹⁰, ca o garanție a seriozității artistului. Identitatea soției pictorului Stawski a rămas necunoscută până acum.

În registrele arhivei Stării Civile din Iași se păstrează o însemnare, în limba germană, potrivit căreia „Ludvig Stavski” s-a căsătorit, la 28 aprilie 1835, cu *Aneta Vollceski*, la Biserica Protestantă din Iași¹¹. Biserica Evanghelică (Reformată) la care a avut loc ceremonia, a fost construită, în 1812, de către generalul maior de gardă superioară din armata rusă Johann Georg von Staedler¹². Lăcașul este actuala biserică ortodoxă Sf. Mina din Păcurari (str. Petru Poni), situată pe atunci în zona coloniei germane a orașului.

Să fi aparținut această *Aneta Vollceski* familiei boierești Volcinski? Paharnicul Costandin Sion scria despre Volcinski că ar fi un „moldovan de la ținutul Cernăuțului; după luarea Bucovinei de nemți, au rămas din neamul acesta în Moldova, la Herța, mazili vechi; dar rădicat la boierie piste 100 ani”¹³. Deși această familie a făcut obiectul unor investigații genealogice, textele publicate până acum nu găsesc un loc pentru pictorul Stawski în arborele neamului Volcinski¹⁴.

Nu există informații privitoare la adresa din Iași la care a locuit pictorul Stawski după căsătorie. Într-o listă a caselor de pe principalele străzi din Iași, de la 1853¹⁵, pictorul nu apare ca proprietar de imobile, după cum nu este menționat nici confratele său, Niccolo Livaditi.

⁹ Mihail Sturdza, pe când era mare vistiernic, a încredințat pictarea Palatului Belvedere de la Socola, de lângă Iași, pictorului grec Theodor Chirangheleu (1755-1847), vezi Remus Niclescu, *Contribuții la istoria începuturilor picturii românești*, în SCIA, I, 1954, 1-2, p. 87-88. Ceva mai târziu și alți pictori sosiți în capitala Moldovei își ofereau serviciile ca pictori-decoratori de case precum: Septimio Hanni („Albina Românească”, XI, nr. 24, 24 mart. 1840, p. 96); italianul Zoboli („Albina Românească”, XVIII, nr. 82, 17 oct. 1846; nr. 83, din 20 oct. 1846). Nu știm însă dacă aceștia au și obținut asemenea comenzi.

¹⁰ „Albina Românească” din 2 februarie 1839, p. 37.

¹¹ Arhivele Naționale Iași (ANI), Colecția Stare Civilă Oraș Iași, Biserica Protestantă, Mitrici, Dos. I, 1809-1865, f. 17 r, nr. 126, la 28.04.1835.

¹² Beate Welter, *Comunitatea protestantă din Iași (secolele XVIII-XIX)*, în vol. *Istoria ca o lectură a Lumii*, Biblioteca Fundației Academice „A. D. Xenopol”, Iași, I, 1994, p. 397-410; o variantă prescurtată în *ArhGen*, p. 123-128.

¹³ Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefăta de Mircea Angelescu, postfața, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, Editura Minerva, București, 1973, p. 46-47. Vezi și comentariile lui Ștefan S. Gorovei: Ilie ot Volcineț, din 1617, este strămoșul acestei familii; din această familie s-a ridicat vestitul serdar Vasile Bainschi (Vasile Volcinski din Baeniți), rudă după prima soție cu Cantemireștii. Răzeșită, familia Volcinski a rămas, după 1775, în Bucovina austriacă). Sever Zotta a scris despre serdarul Vasile Bainschi, „nepotul” lui Ștefan vodă Petriceico, în *ArhGen*, II (1913), p. 84-93 și 110-122.

¹⁴ Sergiu Groholski-Miclescu, *Genealogia familiei Volcinski*, în *ArhGen*, nr. VI-XI, 1999, p. 59-71. Pentru familia Volcinski (Wolczynski) vezi și <http://ro.wikipedia.org/wiki/Volcinski>

¹⁵ *Lista caselor și dughenelor Capitalei supuse la vremelnica dare a somelor pentru îmbunătățirea ulițelor capitalei, legiuite de Divanul obștesc încuviințate de Prea În. Domn*, Iași, Institutul Albinei 1853, ediție îngrijită de Georgeta Crăciun și Adrian Pricop, Editura Nöel, Iași, 2000.

Dacă în cazul bisericilor ortodoxe putem ști că o persoană locuia pe teritoriul parohiei în care își oficiază căsătoria, în cazul bisericii protestante nu putem presupune că persoana în cauză locuia în apropierea respectivului lăcaș. Domiciliul putea fi în orice zonă a orașului.

O monografie recentă arată că, la 1835, moșia Pogonești de pe Prut (com. Stănilești, jud. Vaslui), aparținea familiei Stavski¹⁶. Nu se știe cu siguranță dacă era vorba chiar de pictorul Stawski, deși acest nume era unul rar. Anterior, proprietara moșiei era o fiică a lui Alecu Balș, rămasă văduvă. Moșia avea să fie vândută, la 1845, generalului Andrei Pizani.

Căsătoria pictorului cu Aneta a durat mult, însă nu până la târșitul vieții. O însemnare suplimentară adăugată pe fila aceluiași registru al Biserica Protestante consemnează faptul că, la 1888, după trei decenii de conviețuire, Ludwig Stavski a divorțat de Aneta Vollceski¹⁷. Pictorul avea deja vârsta de 80 de ani...

Nu se cunoaște, deocamdată, ca pictorul să fi avut urmași. Semnalăm doar faptul că o familiei cu numele de Stavski a existat în Basarabia¹⁸, la Bălți, cu descendenți până astăzi. Din rândurile acesteia s-a distins poeta Irina Stavski (fiica unul Teodor Stavski, agricultor) prietena din tinerețe a marelui lingvist Eugen Coșeriu, care rezida la Tübingen¹⁹. Este greu de spus dacă aceasta era o descendentă a pictorului Stawski sau avem de a face doar cu o coincidență onomastică.

*

În februarie 1839 se anunța în publicația tipărită de Gheorghe Asachi faptul că „Stavski, pictor istoric, va preda, *gratis*, desenul la școala fetelor”. Iată anunțul apărut în „Albina Românească”: „*Eșii. D. Stavski, zugrav d'istorie, căsătorit și statornicit aice, s-au hărăzit de la sine a paradosi gratis desenul la Școala Fetelor. Acest ram hotărât fiind și prin Regulamentul Școlilor, Epitropia Învățăturilor Publice, prin a ei rezoluție din 15 ghenarie, au primit această propunere cinstitoare pentru D. Stavski și folositoare pentru tinerele fete ale acestui Institut, carele învață acolo broderia și tapiseria cea fină. Învățătura desenului va urma de trei ori pe săptămână; marți, gioi și sâmbătă, de la 1 ½ până la 12 ceas*”²⁰.

Reține atenția formula din varianta franceză a textului: „*peintre d'histoire*”, care sugerează că Stawski obișnuia să picteze mai mult decât portrete: scene istorice, compoziții mai ample. Din păcate, nu s-a păstrat nici o lucrare de acest gen, cu excepția cunoscutei *Panorame a Iașilor din 1842*, care nu este prea relevantă, sub acest aspect.

Pictorul își va continua activitatea de profesor la aceeași școală și peste două decenii. La Arhivele Naționale Iași se păstrează o cerere din 1860 a lui Ioan Stavski, profesor de desen la Școala Centrală de Fete, către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice,

¹⁶ Ștefan Plugaru, *Privire în oglindă: Pogoneștii din dreapta și din stânga râului Prut – file de istorie*, lucrare apărută sub egida Asociației Culturale „Pro Basarabia și Bucovina”, Filiala „Mihail Kogălniceanu” Huși, 2007, p. 64. După Nicolae Stoicescu, la 1825, satul aparținea lui Al. Balș (*Repertoriul localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 654).

¹⁷ ANI, Colecția Stare Civilă Oraș Iași, Biserica Protestantă, Mitrici, Dos. I, 1809-1865, f. 17 r, nr. 127 (nr. 95/1888).

¹⁸ În Republica Moldova sunt semnalate, în prezent, opt familii cu numele de Stavski, care locuiesc în șase localități, printre care Chișinău și Bălți.

¹⁹ Claudia Craiu, *O dragoste care a trebuit să aștepte 63 de ani*, în „Ziarul de Iași”, 7 august 206.

²⁰ „Albina Românească”, an X, nr. 10, din 2 februarie 1839, p. 37 (text bilingv, în română și franceză).

Secțiunea Școalelor, prin care se roagă să-i mărească numărul de ore spre a putea controla lucrările elevilor, în număr de 80²¹. Este posibil ca o cercetare sistematică efectuată în acest fond arhivistic să scoată la iveală și alte informații privitoare la activitatea desfășurată de Stawski la Școala Publică de Fete.

Dar unde funcționa instituția la care își ținea orele de desen Ludovic Stawski? Școala de Fete a fost înființată, după prevederile *Regulamentului Organic* (1831), într-o clădire din incinta bisericii Sf. Ilie²², care a existat pe str. Vasile Alecsandri de astăzi, lângă casa părintească a „Bardului din Mircești” (clădire care a adăpostit, până de curând, Muzeul Teatrului) (Fig. 1). Biserica se afla peste drum de casele Cantacuzino-Pașcanu, care aveau să găzduiască, multă vreme, Primăria orașului. Instituția de învățământ se afla sub patronajul doamnei Smaranda Vogoride, soția domnitorului Mihail Sturdza.

În 1850 *Institutul de Fete*, care pregătea învățătoare, s-a mutat în casa părintească a lui Anastasie Panu de pe strada Sf. Vineri²³ (astăzi Bd. Anastasie Panu) (Fig. 2). S-a păstrat o descriere a acesteia, din 1861: era o clădire de cărămidă, cu etaj, dar acoperită cu șindrilă de lemn; avea șase odăi la parter, iar la etaj cinci odăi și un salon; casa avea o grădiniță de pomi roditori și era împrejmuită cu zăplaz de scânduri. Următoarea locație a Școlii de fete a fost în casele Ghika-Brigadir din str. Muzelor, cumpărate de stat pentru acest scop, unde a rămas până în anul 1890. Acestea au fost sediile Școlii Normale de Fete din timpul vieții pictorului Ludovic Stawski.

S-a susținut că, în 1839, Stawski a fost chemat să ocupe la Academie postul de profesor de „zugrăvie”, atunci când Eforia Școalelor s-a decis să renunțe la serviciile pictorului Mauriciu Löffler²⁴. Stawski ar fi revenit la Școala de fete în 1841, după reîncadrarea lui Giovanni Schiavoni la Academie. De fapt, Stawski nu a fost profesor la Academie. Vechea aserțiune pleacă de la o eroare de transcriere strecurată într-o scriere a lui de V. A. Urechia, la 1897. Informația greșită a fost preluată apoi de George Oprescu, după cum a demonstrat Henri Blazian, încă din 1939²⁵. Totuși, Stawski a avut recomandarea Epitropiei Școalelor și chiar promisiunea domnitorului Mihail Sturdza pentru ocuparea acestui post, potrivit informațiilor păstrate în arhiva Ministerul Instrucțiunii Publice.

În mai 1839, aflând că Epitropia intenționa să elibereze postul de profesor de pictură de la Academie, Ludovic Stawski face următoarea petiție către Domnitor:

„Prea Înălțate Doamne,

Este o îndelungată vreme de când mă aflu în pământul acesta îndeletnicindu-mă cu meșteșugul zugrăviei, străduindu-mă a mă aduce la o plăcută cunoștință a publicului, simțirea mea a primit o plăcută învoioșare de pământean, primind decretul Epitropiei Școalelor de învățatură publică, care mă recomandă. Rezemat mai mult de strălucita

²¹ ANI, Fond Universitatea, 1860 octombrie 28, Rectorat, dosar 1/1860, f. 101 (copie).

²² N. A. Bogdan, Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată, Iași, 1913, p. 259.

²³ Cf. Rodica-Eugenia Anghel, *Casa Anastasie Panu*, în *IN*, I, 1995, p. 91-95.

²⁴ George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 60.

²⁵ Henri Blazian, *Giovanni Schiavoni*, București, 1939, p. 19, nota 1. Autorul arată că George Oprescu și ucenicii săi (Teodora Voinescu, E. Zara) au preluat de la V. A. Urechia (1897) o greșală de transcriere din scrierea chirilică în cea latină a documentului din 29 septembrie 1841, prin care era numit un nou profesor la Academie: s-a transcris „Stawski” în loc de „Schiavoni”. „De aici urmează o serie de alte confuzii, care denaturează adevărul istoric”.

făgăduitoare rostire a însăși persoanei Înălțimii Voastre apoi acum în privilegiul științei ce am luat că la Academie are să se deschidă vacanța profesorului de zugrăvie, cu adâncă supunere pui mica îndrăzneală a aduce la știința Înălțimii Voastre dorința ce am a mă îndeletnici cu slujba aceasta, rugându-mă ca la deschiderea unei așa vacanțe să fiu sorocit a păși către meritul postului acestuia, precum în aceasta am și avut milostivirea Înălțatei făgăduințe. Al Înălțimii Voastre întru tot credincios supus, Louis Stawski, profesor”²⁶.

Pe postul de la Academie a revenit în 1839, Giovanni Schiavoni, titularul acestei catedre, întors de la Odessa. Era un pictor, într-adevăr, mai dotat decât Stawski, care și-a pus amprenta, în următorii 3-4 ani pe destinul tuturor studenților Academiei de Artă care reprezentau speranțele unei Școli Naționale (precum Gh. Năstăseanu și Gh. Panaiteanu-Bardasare ș.a.).

Astfel, Stawski a rămas, mai departe, profesor la Școala de Fete. Știm aceasta dintr-o altă solicitare a pictorului către Direcția Învățăturilor Publice, din 22 martie 1840. În cerere se arată că de 15 luni pictorul a cheltuit câte un galben pe lună pentru materialele necesare exercitării serviciului său de profesor onorific la Școala de fete și solicita decontarea sumei de 15 galbeni²⁷. De la 17 aprilie 1840, Stawski începe să fie plătit pentru activitatea sa de „professeur de dessin”, primind o leafă 1800 lei pe an²⁸.

Potrivit puținelor informații cunoscute până acum, am putea crede că Stawski s-a împăcat cu situația dobândită la Iași, prin căsătorie și prin statutul de profesor de desen, eventual aspirant la catedra de la Academie (post care s-a și desființat, în 1843). El părea să fi devenit un artist blazat, lipsit de mari ambiții. Cu toate acestea spiritul său de aventură, de „pictor pelerin”, avea să manifeste o ultimă zvâcnire în 1845²⁹. Informația surprinzătoare vine dintr-o gazetă bucureșteană care publica, în acel an, un anunț din care aflăm că J. C. Stawski „pictor istoric și de portrete” aflat în drum spre Orient, anunță că va lucra *câteva săptămâni* în București³⁰. Nu știm dacă Stawski a mai ajuns „în Orient”, la Constantinopol sau mai departe, dar anunțul deschide posibilitatea identificării unor portrete muntenești realizate de acest pictor, al cărui orizont de activitate nu s-a limitat, după cum se vede, doar la Moldova. Din aventura „Orientală” nu s-a păstrat nici o pictură și nici măcar un caiet de schițe, pentru a ne putea face o idee.

O altă necunoscută este ultima parte a vieții și carierei lui Ludovic Stawski. S-a scris că artistul a trăit până în 1887, dar după 1860 nu mai avem nici repere biografice, nici producții artistice, sau acestea au rămas neștiute până în prezent. Practic, perioada activă a artistului, așa cum poate fi delimitată aceasta în prezent, se situează între anii 1830 și 1860, ceea ce corespunde cu activitatea ieșeană a lui Niccolo Livaditi (1830-1858); comparațiile dintre cei doi artiști, justificate, se impun și din acest punct de vedere. Ultimele trei decenii de viață ale lui Ludovic Stawski rămân un mister, care poate că va fi dezlegat într-o bună zi.

²⁶ Henri Blazian, Contribuții la istoria picturii române în secolul al XIX-lea. Începutul picturii moderne în Moldova, în „Viața Românească”, XXX, septembrie, 1838, p. 52.

²⁷ Henri Blazian, *op. cit.*, p. 54.

²⁸ *Ibidem*, p. 54, nota 24.

²⁹ Anul coincide cu momentul vânzării moșiei Pogonești de la Vaslui. Probabil că banii cuveniți pentru lucrare aveau să finanțeze această proiectată călătorie a pictorului.

³⁰ Anunț publicat în „Bukarester Deutsche Zeitung”, I, 1845, p. 232; apud *Bibliografia analitică a periodicelelor românești*, vol. I, 1790-1850, partea II, Editura Academiei, București, 1967, p. 924.

Anul morții lui Ludovic Stawski este dat, în diverse scrieri, cu un semn de îndoială (1887?). Nu știm pe ce bază documentară a fost stabilit acest an. Registrele de stare civilă păstrate la Arhivele Naționale Iași consemnează decesul lui „Ión Stavski, în vârstă de 90 ani, fără profesie”. Acesta a încetat din viață la 15 octombrie 1896³¹. Scurta însemnare conține ultima adresă a lui Stawski, care domiciliase în str. Eternitate nr. 42 (desp. IV); tot acolo este amintită și soția sa, o anume Iulia. Datele biografice se potrivesc cu ale pictorului, dar această însemnare îi mai conferă un deceniu de viață, peste ceea ce se știa. Faptul este neobișnuit pentru un mediu în care mai mulți pictori cunoscuți au decedat în jurul vârstei de 40 de ani. Din păcate, această longevitate biologică nu a fost dublată și de una artistică.

Punând informațiile într-o anumită ordine, reiese că Stawski, după divorțul din 1888, și-a găsit o altă parteneră de viață, pe nume Iulia, și a locuit în cartierul Tătărași, foarte aproape de cimitirul care îi va asigura odihna de veci. Este greu de spus dacă Stawski, după vârsta de 80 de ani, a încheiat o a doua căsătorie, sau a fost un simplu concubinaj. El nu mai picta de multă vreme, probabil de două-trei decenii, de vreme ce nu mai era cunoscut ca atare, fiind trecut în registru ca fără profesie. Artistul pare să fi sfârșit lent, într-un trist anonim... Registrul Cimitirului „Eternitatea” consemnează faptul că un „Ion Stavski” a decedat în octombrie 1896. Acesta a fost înmormântat în zona săracilor, într-un mormânt de clasa a III-a, ceea ce, potrivit precizării Administrației, însemna loc în folosință pentru șapte ani, deci nu loc de veci. De aceea nici nu se păstrează vreo piatră de mormânt cu inscripție, iar locul înhumării nu mai poate fi identificat astăzi.

Repere artistice în pictura lui Ludovic Stawski

Picturile mitologice „în stil Renaissance” de pe tavanele Palatului Rosetti-Roznovanu, actuala reședință a Primăriei Iași, au dispărut pe la 1890 – odată cu reamenajarea clădirii de către arhitectul Paul Gottereau – și nu ne putem face o părere asupra valorii lor artistice³². Acestea ar fi oferit o idee asupra capacității pictorului Stawski de a realiza compoziții pe suprafețe mari și pentru a lucra și în altă tehnică decât ulei pe pânză.

În istoria artei plastice românești Stawski se identifică printr-o pictură de mari dimensiuni *Panorama orașului Iași la 1842*, aflată în colecția Muzeului de Artă din Iași³³ (Fig. 3). Această lucrare de factură specială este un foarte bun document vizual și merită o abordare separată, având alți parametri decât portretistica lui Stawski. De aceea nu vom insista aici asupra ei.

Deși a avut o carieră îndelungată în capitala Moldovei, de peste trei decenii, puține dintre lucrările lui Ludovic Stawski au supraviețuit până astăzi; sunt cunoscute doar șase, față de cele circa 60 de picturi ale contemporanului său Niccolo Livaditi, activ la Iași în

³¹ ANI, Colecția Stare Civilă Oraș Iași, Decese, Registru/Dosar 7/1896M, Act. nr. 1145/15.X.1896.

³² S-a păstrat, totuși, o descriere detaliată a acestor picturi, cameră cu cameră. Vezi Dumitru C. Moruzi, *Pribege în țara răpită*, partea I, Iași, Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefănoiu, 1912, p. 250. Ion Mitican, *Romantica poveste a Palatului Roznovanu*, Iași, Editura Tehnopress, 2002, p. 52.

³³ Georgeta Podoleanu, *Iașii în arta plastică. Catalog*, Iași, 1974, p. 23, repr. 71; Adrian Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială*, p. 54.

aceeași perioadă de timp (1830-1860)³⁴. Această mare diferență cantitativă nu este, desigur, întâmplătoare, ci reflectă și o diferență semnificativă de comenzi.

Ludovic Stawski, spre deosebire de alți pictori stabiliți la Iași în epoca modernă, precum Niccolo Livaditi, Giovanni Schiavoni, sau chiar Mauriciu Loeffler și Ioan Balomir, nu este prezent în colecția Muzeului Național de Artă al României, cel puțin nu în Secția de pictură românească³⁵. Toate pânzele sale în ulei, cunoscute până acum, se află în colecția Muzeului de Artă din Iași; portretele sale au fost reproduse într-un recent catalog³⁶. Acestea au intrat în colecția Pinacotecii ieșene în mai multe etape, contribuind treptat la conturarea personalității artistice a lui Stawski. Ordinea în care au ajuns acestea în colecțiile publice reflectă și modul în care a fost receptat Stawski ca artist, înregistrându-se chiar, un anumit decalaj în acest sens. Verdictul dat de George Oprescu este menținut și astăzi. Istoricul de artă afirma că Ludovic Stawski „face figură palidă față de Schiavoni”³⁷; Livaditi era considerat și el un pictor mai înzestrat decât Stawski.

Donația Iancu Codrescu

Primele portrete atribuite lui Stawski care au ajuns în colecția Muzeului de Artă din Iași au făcut parte dintr-o donație ce cuprindea 18 tablouri, făcută de Iancu Codrescu din Piatra Neamț, în aprilie 1880. Din această donație făceau parte lucrările: *Panorama orașului Iași la 1842*, *Postelniceasa Safta Cantacuzino* și *Portret de bătrână*. Toate aceste trei tablouri erau nesemnate și nedatate. Dacă *veduta* Iașilor a fost cunoscută de timpuriu ca aparținând lui Ludovic Stawski, celelalte două portrete au fost atribuite acestui pictor în urma unei analize stilistice efectuate în 1979 de către istoricul de artă Virginia Vasilovici, muzeograf la Muzeul de Artă din Iași. Informația a rămas multă vreme în fișele instituției, ajungând mai târziu în lucrări publicate.

Postelniceasa Safta Cantacuzino este o frumoasă lucrare ce a făcut parte din veche expoziție permanentă a Muzeului de Artă din Iași³⁸. Această operă a fost atribuită lui Stawski de Virginia Vasilovici, după cum am arătat, în urma unei analize stilistice, prin comparație cu două lucrări semnate de acest pictor: portretul domnitorului Antioh Cantemir și portretul prințului Alexandru Ipsilanti³⁹. Fiind un portret reușit, al unei „grande dame” din protipendada moldovenească, este greu de înțeles de ce artistul nu și-a semnat opera. Deși portretul nu este datat, detaliile vestimentare și coafura doamnei indică perioada 1830-1835, deci, primul deceniu de activitate a pictorului la Iași, fiind considerată, astfel printre cele mai

³⁴ Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina-Brândușa Munteanu, *Nicolo Livaditi și epoca sa (1832-1858)*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012.

³⁵ *Catalogul Galeriei Naționale. Pictura. Secolul XIX*, coord. Georgeta Pieleanu, autori Paula Constantinescu, Ștefan Dițescu, Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, București, 1975.

³⁶ Minola Iuțiș, *Portretul de șevalet în pictura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea în patrimoniul Muzeului de Artă Iași. Catalog de colecție*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2010, text p. 190-195, nr. cat. 56-61.

³⁷ George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, p. 59-61.

³⁸ *Postelniceasa Safta Cantacuzino*, ulei/pânză, 69x55 cm, Muzeul de Artă Iași, nr. inv. 113.

³⁹ Acest portret-efigie era atribuit lui Stawski și de Emilia Armenau, într-o notă de curs ANI, Fond personal „Emilia Armeanu”, Mss. 10, f. 6.

vechi lucrări executate de Stawski în capitala Moldovei⁴⁰. Pentru datarea lucrării de față, cea mai bună analogie este cu o cunoscută lucrare a lui Josef August Schoefft, *Portret de bunică cu nepoțica*, expus la Muzeul Național de Artă a României și datat în 1836⁴¹.

Aflată la vârsta maturității, doamna impune prin trăsăturile chipului ei, bine definite, care degajă siguranță de sine și distincție. Chipul mediteranean, cu ten ușor măsliniu, este bine încadrat de buclele cilindrice, făcute cu drotul⁴². Nasul drept aflat în prelungirea frunții pare să fie vestitul „nas grecesc”, demn de o Cantacuzină. O privire din semi-profil l-ar fi putut pune mai bine în evidență. Bustul personajului este bine situat în cadru, iar cromatica sobră conferă un rafinament aparte lucrării. Artistul a evitat să picteze mâinile personajului, preferând să nu se complice cu asemenea detalii, uneori dificil de realizat (Fig. 4).

Doamna poartă pe cap un așa numit „turban” din muselină albă (*gris-perl*), foarte savant împletit și decorat cu flori naturale de iasomie⁴³. Acesta este prins la spate cu două panglici ale căror capete coboară elegant pe umerii doamnei. Gulerul de muselină plisată are aspectul celui „spaniol”, lansat în moda europeană prin secolul al XVI-lea. Aceste accesorii de culoare deschisă luminează și pun în valoare chipul modelului. Dincolo de modă, gulerul amplu avea, poate, și rolul de a corecta un gât considerat puțin prea lung. Umerii sunt acoperiți, se pare, nu de o cămașă, ci de o eșarfă de mătase albă, ale cărei părți sunt trecute una peste alta.

Rochia elegantă, de culoare albastru-cobalt, cu decolteu amplu („*en bateau*”) și cu umeri amplii (mâneci „*en gigot*”), este de model occidental. Aceasta este strânsă la mijloc cu un cordon lat, de culoare neagră, încheiat în față cu o cataramă, ce pune în evidență talia subțire. Pe brațe, doamna poartă un prețios șal indian, alb, cu capetele înflorate, potrivit gustului epocii.

Vestimentația doamnei pare, la prima vedere, o combinație de elemente occidentale și orientale, așa cum se putea întâlni în acest mediu provincial de la Porțile Orientului. În realitate, doamna este „la zi” cu moda din marile capitale apusene, în care Orientul era bine receptat, iar genul acesta de „turbane” și de șaluri de cașmir făceau modă, fiind asortate exact la același tip de rochii.

Safta Cantacuzino păstrează misterul asupra identității sale. Se pare că ea a fost soția marelui vistiernic Ilie Canta. Un portret de tinerețe al lui Iliaș Canta se păstrează în colecțiile Pinacotecii ieșene, făcând parte din aceeași donație a lui Iancu Codrescu⁴⁴. Acest Ilie Canta era fiul logofătului Ioan Canta (cronicarul), făcând parte dintr-o ramură

⁴⁰ Datarea portretului după vestimentație nu este suficientă pentru a fi relevantă. Lucrarea nefiind semnată, ar putea fi și o copie executată de Stawski, prin anii 1840-1850, după un portret mai vechi, realizat de el, sau de alt artist.

⁴¹ Cf. Adrian Silvan-Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară din România modernă (1790-1920)*, în „Muzeul Național”, XVIII, 2006, p. 48 și fig. 8.

⁴² „Între anii 1825-1835, părul era împărțit la mijloc de o cărare și era frizat în cârlionți cilindrici, ca niște sărmăluțe, plasați orizontal sau oblic de o parte și de alta a creștetului, lăsând ceafa goală, restul părului era adunat de la spate într-o mare buclă ridicată, țănoș, și depășind circumferința capului, pentru a evidenția florile naturale sau false, ce erau înfipite în ea. Adesea era un turban lejer legat în jurul creștetului (Adrian Silvan-Ionescu, *Modă și societate urbană*, București, Editura Paideea, 2006, p. 405).

⁴³ Vezi și Adrian Silvan-Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară*, p. 48 și fig. 5.

⁴⁴ *Portretul lui Iliușă Canta*, ulei/pânză, 65x53,5 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 177; vezi Minola Iutiș, *op. cit.*, p. 36, planșa nr. 15 și p. 155.

secundară a familiei, Canta-Șerbești (jud. Neamț), fondată de bunicul său, Tudor Canta mare stolnic⁴⁵. Aceasta era o subramură a Cantacuzinilor de la Deleni-Hârlău (jud. Iași). Nu se știe însă din ce familie provenea Safta. Pe de altă parte, dacă este numită „postelniceasă”, ar fi trebuit să fie soția marelui postelnic Ioniță, fratele lui Iliaș; aceștia i se cunosc însă alte două soții: Ecaterina Paladi și Anița Hurmuzachi. Dacă între frații Ioniță și Iliaș Canta nu era o diferență mare de ani, această Safta Cantacuzino se poate să fi fost prea în vârstă, pe la 1835, pentru a fi doamna din portretul lui Stawski.

Personajul din tablou ar putea să corespundă cu cineva din generația următoare a aceleiași ramuri Canta-Șerbești (Deleanu). Este vorba despre *Elisabeta* (Elisafta/Safta?) fiica mai mare a lui Ioniță Canta și a celei de-a doua soții, Anița Hurmuzachi. Aceasta Cantacuzină s-a măritat cu un alt Cantacuzin, din cealaltă ramură a familiei: Alexandru Cantacuzino-Pășcanu (1786-1832). Cei doi s-au căsătorit prin 1810, căci prin 1812 li s-a născut deja primul copil. După patru fete, a apărut și un fiu, născut în 1829: Ioan „Zizin”, cel care a devenit director general al Teatrelor, cunoscut din anturajul doamnei Elena Cuza. Această „Elisafta” era născută înainte de 1790⁴⁶ și ar avut 45-50 de ani în momentul în care Stawski a pictat tabloul. Nu se știe însă dacă soțul ei a avut și rangul de postelnic, pentru a îndeplini toate criteriile personajului căutat. Probabil că nu ar trebui să ne împiedicăm prea mult de rangul de „postelniceasă” căutând un soț care să fi exercitat dregătoria de postelnic. Acesta era și un titlu onorific pentru boierii din marile familii care nu au ajuns să dețină funcții publice⁴⁷.

Presa vremii a păstrat o știre care ar putea implica personajul de față: gazeta „Albina Românească” făcea cunoscut că, la 18 septembrie 1838, a avut loc „concert în casa vornicesei Safta Cantacuzino, dat în 18 septembrie de Roger, violonist al Operei comice din Paris”⁴⁸. Safta era soția marelui vistiernic Ilie Canta, fiul cronicarului Ioniță Canta. Nu știm însă dacă vorniceasa și postelniceasa purtătoare ale acestui prenume erau una și aceeași persoană.

Un alt portret feminin, denumit generic *O cucoană bătrână*, făcea parte din aceeași donație a lui Iancu Codrescu⁴⁹. Lucrarea nu este semnată, nici datată de autor. A fost atribuit lui Stawski, în 1978, tot de către doamna Virginia Vasilovici. În vechiul inventar al Pinacotecii, publicat de Octav Minar, lucrarea figurează ca: Anonim, *O femeie bogată cu tulpan negru pe cap*⁵⁰. Lucrat fin, în tehnică lisă, portretul este prezentat cu o lumina din față, sensibil dozată.

De această dată, subiectul este o femeie în vârstă, cu fața palidă și obrajii trași, dar cu ochi mari, încă vioi. Probabil că avem în față o văduvă, dacă nu cumva preferința pentru tonurile închise se datorează vârstei mai înaintate⁵¹. În orice caz, veșmintele par a fi cele de folosință zilnică și nu eleganta ținută de ocazie. Tabloul este dominat de tonurile închise,

⁴⁵ Vezi Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, București, Editura Albatros, 1996, Planșa VII (Moldova).

⁴⁶ Mama sa, Anița Hurmuzachi, a murit în 1792, după ce a mai născut doi copii.

⁴⁷ De exemplu *postelnicul* Ioan Cuza, tatăl Domnitorului Unirii, care nu a deținut dregătorii publice.

⁴⁸ „Albina Românească”, IX, nr. 73, din 15 septembrie 1838, p. 308.

⁴⁹ *O cucoană bătrână*, ulei/pânză, 55x 47 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 176.

⁵⁰ Octav Minar, *Pinacoteca Națională din Iași*, Ministerul Cultelor și Artelor, București, 1926, p. 42.

⁵¹ Un portret de văduvă, care reprezintă o bună analogie pentru luctarea lui Stawski, a fost reprodus pe coperta cărții lui Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Editura Polirom, Iași, 2008.

dar pictorul se folosește de același efect al gulerului alb, pentru a dirija atenția privitorului pe fața personajului. Gulerul alb, dublu, este lucrat cu mare delicatețe; umbrele fine ale onduleurilor dau naturalețe acestei piese vestimentare, iar marginile ajurate au fost pictate cu deosebită acribie (Fig. 5).

Doamna poartă pe cap o bonetă din muselină neagră, fiind legată pe sub bărbie cu o eșarfă de aceeași culoare, astfel încât nu i se vede deloc părul, semn de decență la femeile în vârstă. Acest mod de „îmbrobodire” pune în evidență ovalul feței. Rochia este de culoare albastru-cobalt, foarte închisă. De altfel, este remarcabilă arta cu care pictorul reușește să dea relief și să facă vizibile faldurile hainelor negre, o adevărată încercare pentru orice artist. Pe umeri, bătrâna poartă un șal negru, ce are spre capete mici buchețele de flori roșii cu frunzulițe verzi. Ca un specific al pictorului, și de această dată el evită să picteze mâinile personajului; faptul ar putea fi explicat și prin aceea că, la vârsta respectivă, mâinile, oricât de expresive, nu ar fi avantajat modelul; probabil că acestea ar fi apărut înmănușate.

Portretele provenite de la Epitropia Sf. Spiridon

Aceste două portrete au intrat în colecția Muzeului de Artă din Iași în anul 1948, fiind aduse de la Epitropia Sf. Spiridon din Iași. Ambele sunt semnate de pictor și sunt primele lucrări sigure ale lui Stawski intrate în colecțiile publice. Amândouă sunt iscălite în aceeași manieră, cu litere capitale: „STAWSKI”. De aceea ele au folosite ca etalon pentru definirea stilului specific al pictorului, în vederea stabilirii paternității celor două portrete feminine analizate mai sus.

Cele două efigii masculine făceau parte dintr-o amplă colecție de portrete de voievozi moldoveni ce se păstra, înainte de război, la sediul Epitropiei Sf. Spiridon din Iași. Se știe că această colecție a fost donată Spiridoniei, la 1855, de vornicul Iordachi Beldiman.

Din păcate, cele două portrete nu sunt lucrări contemporane, pictate după modele vii, ci reconstituiri istorice după opere mai vechi, adaptate însă la tehnica picturii de șevalet. Ele exemplifică un alt capitol din opera lui Stawski, și anume „pictura istorică”. Domeniul se anunța cam arid, portretele-efigie de domnitori fiind un gen ce nu lasă prea mult loc expresivității și creativității, dar pictorul a găsit aici o anumită libertate de exprimare și de manifestare a stilului propriu, dincolo de gusturile îndoielnice ale vreunei comanditare, care să îi impună reveniri și rectificări străine spiritului acestui artist. În plus, aceste portrete mai prezintă avantajul de a data din perioada de maturitate artistică a lui Stawski.

Cele două portrete au avut un destin diferit: în vreme ce chipul lui Antioh Cantemir a intrat în circuitul public încă din epoca expunerii sale la Spiridonie, portretul prințului Ipsilanti a rămas o imagine necunoscută, proaspătă chiar și în ziua de astăzi.

Antioh Cantemir, fratele principelui-cărturar Dimitrie Cantemir, a domnit de mai multe ori în Moldova, între anii 1695-1707⁵². Portretul acesta a fost reprodus (alb-negru) de

⁵² Portretul domnitorului *Antioh Cantemir*, ulei/pânză, 59,5x46 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 115. Autograful și data sunt mai greu lizibile. Anul citit anterior pe acest portret este 1852.

N. Iorga în albumul *Domni români după portrete contemporane*⁵³. Față de chipul zugrăvit la Mănăstirea Mera (jud. Vrancea), necropola Cantemireștilor, în stilul destul de rudimentar al epocii, portretul realizat de Stawski prezintă numeroase calități artistice.

În vreme ce bustul personajului este reprezentat din față, chipul domnitorului este surprins privind spre umărul său drept. Bretonul foarte scurt, ca și bărbuță, par a fi de inspirație romană, antică, dar mustața lungă și subțire urmează, se pare, modelul „scitic”, care a făcut modă în rândurile nobilimii leșești din veacul al XVII-lea. Tenul foarte fin, trandafiriu, amintește, de asemenea, de un specific fizionomic polonez. Foarte interesant este modul în care pictorul aplică luminile pe chipul voievodului, conferindu-le un interesant efect de sidef. Aceste caracteristici au fost considerate ca fiind caracteristice stilului lui Ludovic Stawski (Fig. 6).

Vestimentația domnitorului, frumos realizată, este pur fantezistă și deci lipsită de valoare documentară. Antioh vodă poartă o haină albă cu găitane din galon auriu, decorate cu ciucuri spre exterior; aceasta pare a fi de inspirație poloneză sau ungurească, fără mare legătură cu veșmintele tradiționale ale domnitorilor moldoveni. Albul a devenit culoare domnească mai târziu, pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și mai ales în cel următor. Alături, peste umărul drept, o cușmă de blană cu fundul de postav alb, împodobită cu un frumos panaș de egretă, completează uniforma domnitorului. Mantia domnească, în loc să fie roșie, este aici de culoare albastru-închis (cobalt), nuanța preferată a lui Stawski. Domnitorul are la gât un mic guler blană de culoare închisă (samur?), delicat ca realizare tehnică. Mantia este închisă cu o broșă de aur în care este montat un diamant de dimensiuni apreciabile. Modul în care este redată această bijuterie, prin punere în evidență a strălucirii aurului și a străveziului diamantului, este de asemenea remarcabil.

Publicând acest portret, N. Iorga arăta că „la Muzeul Sf. Spiridon din Iași, Antioh apare însă altfel, destul de asemenea cu portretul de bătrânețe al fratelui său Dimitrie. Pare autentic”. Iorga arată că portretul din albumul său a fost preluat „după o pânză modernă din Muzeul Sf. Spiridon, realizată probabil după o frescă”(1)⁵⁴. Modelul acestui portret este, aproape sigur, o gravură de A. Osipov intitulată *Cneazul Dimitrii Constantinovici Kantemir*⁵⁵ (Fig. 7). Datorită neasemănării cu celelalte portrete ale lui Dimitrie Cantemir, Iorga înclină să creadă că portretul îl reprezintă, de fapt, pe fratele mai mare al acestuia, Antioh vodă Cantemir, chiar dacă în imaginea gravată personajul are pe piept un medalion oval cu chipul țarului Petru I, la curtea căruia a fost refugiat Dimitrie și nu Antioh. Acest medalion nu a mai fost reprodus în portretul pictat.

Galeria portretelor de voievozi de la Epitropia Sf. Spiridon a reprezentat un amplu proiect patriotic, înfăptuit într-o epocă de făurire a spiritului național, rămas aproape necunoscut astăzi. Acesta va fi subiectul unei cercetări viitoare. Nu cunoaștem gradul de implicare a lui Ludovic Stawski în proiectul de recuperare a chipurilor voievozilor din *Panteonul* național, întrucât majoritatea portretelor din seria amintită nu sunt semnate. Doar o analiză stilistică detaliată va putea aduce noi contribuții pe această line. Sunt însă

⁵³ N. Iorga, *Domni români după portrete și fresce contemporane*, Comisiunea Monumentelor Istorice, Sibiu, Editura și tiparul Krafft & Drotleff S.A., 1930, planșa 141 (reprodus, alb-negru, portretul din Muzeul Sf. Spiridon).

⁵⁴ *Ibidem*, p. XIII.

⁵⁵ *Ibidem*, planșa 152.

indicii că, în acei ani, Stawski a primit și alte comenzi, el angajându-se să picteze unele portrete de voievozi din amintita serie. Urme ale acestei activități s-au păstrat în colecțiile Academiei Române, sub forma de schițe și lucrări de grafică. Meritul de a fi identificat și semnalat două desene din această categorie îi revine lui George Oprescu, în lucrarea sa despre grafica românească, publicată în 1942.

George Oprescu arăta că la Academia Română se păstrează două desene de Stawski, datate 1853. „Unul este un portret al lui *Alexandru Constantin Moruzi voievod*, în creion și tuș, de formatul unei miniaturi. Cealaltă, tot un portret, reprezintă pe *Ioan Sandu Sturza*, în creion, cu oarecare accente de guașe (barbă, pe față și pe veșmânt). Și unul și altul poartă frumosul costum boieresc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, adică giubea, căptușită cu blană și caucul, tot de blană, cu fundul alb. Cum însă este vorba de personaje ce nu mai erau în viață la 1853, miniaturile au trebuit să fie copiate după portretele mai vechi, ceea ce explică nesiguranța desenului și neîndemânarea artistului”⁵⁶. Cel puțin acesta din urmă ar putea să fie o schiță pentru unul dintre portretele de la Spiridonie.

Într-o lucrare recentă, Adrian-Silvan Ionescu scria despre Stawski că „a onorat și cererile de portrete, uneori fără a avea în față modelul, așa cum a fost situația cu acela, postum, al mitropolitului Veniamin Costache, sau cele ale domnitorilor Antioh Cantemir, Alexandru Ipsilanti sau Constantin Racoviță”⁵⁷. Un frumos portret al mitropolitului Veniamin Costache, de dimensiuni mari, lucrare nesemnată, se află în depozitul de patrimoniu al Mitropoliei Moldovei, de la Mănăstirea Golia din Iași. Despre un portret al domnitorului Constantin Racoviță semnat de Stawski, nu avem cunoștință. Ar putea fi portretul din seria de la Spiridonie, existent și astăzi, dar nesemnat de autor.

Deși nu este un portret de voievod, la fel de interesantă este și figura prințului *Alexandru Ipsilanti*, lucrare rămasă necunoscută istoricilor⁵⁸. În mod practic, portretul nu putea să facă parte din galeria domnitorilor Moldovei. Cu toate acestea, el a fost realizat și inclus în galeria de la Epitropia Sf. Spiridon. Faptul că lucrarea are aceleași dimensiuni și este realizată în același stil arată că ea a fost comandată de la început pentru a face parte din această serie și nu a ajuns întâmplător aici. Acesta nu este un portret contemporan, „după natură”, căci Stawski a venit în capitala Moldovei la un deceniu după acțiunea lui Ipsilanti. Pictorul trebuie să fi avut însă ca model un portret contemporan personajului, ceea ce conferă o valoare documentară acestei opere.

Portretul este semnat și datat: „Stawski (1)858”⁵⁹, în stânga personajului, sub gulerul mantiei. Tabloul reprezintă un portet-efigie, de factură academistă, al prințului Alexandru Ipsilanti, conducător al *Eteriei grecești*, fost general în armata rusă și aghiotant al țarului. El era fiul lui Constantin vodă Ipsilanti și nepotul lui Alexandru Vodă Ipsilanti.

Ipsilanti este înfățișat din trei-sferturi, bustul fiind amplasat pe un fond gri-verzui. Chipul personajului are trăsături de o finețe deosebită, lăsând impresia că modelul de care s-a servit pictorul a fost o miniatură pe fildeș. Efectul de sidef al luminilor ce îi conturează

⁵⁶ G. Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. 61-62.

⁵⁷ Adrian Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială în România secolului al XIX-lea*, p. 54.

⁵⁸ *Alexandru Ipsilanti eteristul*, ulei pe pânză, 59,5x46,5 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 116.

⁵⁹ V. Vasilevici, *Valori de artă românească. Catalog (Achiziții din ultimele două decenii, 1951-1970)*, Muzeul de artă din Iași, 1971, p. 35.

trăsăturile feței este mai estompat decât în portretul anterior. Fruntea înaltă, afectată de calviție, este încadrată de șuvițe de păr. Pentru un grec, surprinde faptul că prințul Ipsilanti are ochii albaștri; aceasta ar putea fi o moștenire de familie, deoarece bunicului său omonim, Alexandru Ipsilanti, domn al Moldovei, în portretul aflat în colecția aceluiași Muzeu, are de asemenea ochi albaștri.

Prințul poartă o tunică neagră, închisă la gât, decorată cu brandenburguri argintii. De sub gulerul tunicii se ridică spre obraji colțurile înalte și tari ale cămășii albe, susținute în această poziție și de o legătură de mătase neagră, petrecută de mai multe ori în jurul gâtului, după moda epocii. De pe umărul stâng coboară pe piept o bandulieră neagră, pe care este amplasat însemnul *cap de mort* (nu știm dacă acesta era locul uzual de afișarea simbolului amintit). Pe celălalt umăr se sprijină o pelerină albă, amintind de toga antică, atât prin falduri cât și prin faptul că aceasta înfășura cu totul mijlocul personajului⁶⁰ (Fig. 8, 9). Fireturile albe, brodate pe uniformă, identifică calitatea sa de comandant suprem al Eteriei (uniformele obișnuite aveau fireturi negre). Mantia albă, purtată pe umăr, este un însemn princiar. Culoarea albă devenise un apanaj al Domniei în epoca fanariotă; doar beizadelele aveau privilegiul de a purta veșminte de culoare albă, căci aceasta era rezervată familiei domnitoare⁶¹.

Uniforma lui Alexandru Ipsilanti a fost lucrată la Iași, deoarece el a venit de peste Prut și a intrat în capitala Moldovei îmbrăcat în uniforma de general al armatei ruse⁶² și nu de *mavrofor*, cum îl arată o cunoscută ilustrată policromă de propagandă filo-elenă.

Nucleul armatei eteriste, „Batalion Sacru”, era alcătuit din așa numiții „mavrofori” (purători de haine negre)⁶³. În februarie 1821, în tabăra eteriștilor de lângă mănăstirea Galata, au apărut pentru prima oară caftanele scurte, negre și căciulile la fel, cu cap de mort brodat în fir de argint⁶⁴. Potrivit vornicului Alecu Beldiman, cei dintâi eteriști sosiți de la Odessa, aveau o uniformă proprie („*Oameni vrednici și de cinste, toți într-un fel îmbrăcați/ce mai mulți erau pedestri și unii neînarmați*”). După acest model s-au confecționat la Iași haine ostășești, din postavurile oferite de negustorii greci simpatizanți ai mișcării. Postavurile folosite erau de bună calitate, aduse de la Lipsca (Leipzig) („*Lipscanii neguțătorii, cei ce erau eteriști/ Postavul de prin dughene îl trimeteau nesiliți/ Cămara orânduiește toți ovreei croitori/A straielor Eteriei ei să fie lucrători/ Silă le fac foarte mare zi și noapte a lucra/ Câte se găteau din straie, îndată le îmbrăcă*”).

⁶⁰ *Scurtă istorie a artelor plastice în RSR*, II, sec XIX, 1958, p. 45; Virginia Vasilevici, *op. cit.*, p. 35, Adrian Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială din România în secolul XIX*, p. 52-53.

⁶¹ Adrian-Silvan Ionescu, *Politică și modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX*, în *AIIAI*, XXXIII, 1996, p. 63. O poruncă a fost dată în acest sens la 1817, în Muntenia, de către Gheorghe Caragea Vodă: „atlasul cel alb și fețele albe de giubele, binișuri și de alte haine ce se îmblănesc (fie măcar de orice materie), este o față dată spre purtare numai obrazelor cărăra le vor fi încredințate domnii și oblăduiri de noroade..., iată dar și domnia mea le poprim cu totul de a nu le purta nimeni altul atlasurile albe, însă nici într-un fel de haină...” (Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, II, București, Editura Meridiane, 1987, p. 267).

⁶² *DIR. Răscoala din 1821*, vol. V, I. P. Liprandi, *Note*, p. 482. vol. I, p. 205 (mărturia generalului Ivan Inzov); vol. V, p. 282 (Liprandi).

⁶³ Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1987, p. 190-193.

⁶⁴ *DIR. Răscoala din 1821*, vol. V, p. 284.

După o altă mărturie din epocă, uniforma lui Ipsilanti și a întregii sale suite se compunea: „dintr-o *venghercă* de postav negru cu găitane de șnur negru, pantaloni negri (de călărie) și centură neagră de arnăut, cu cocardă tricoloră, eșarfă de mătase roșie și la brâu două pistoale. Pe cap purtau chivere cu fund rășfrânt în jos ca și pe mâneca ilicelor brodate cu fir, „cap de mort”, semnificând hotărârea lor de a-și asuma sacrificiul suprem pentru patrie”.

Potrivit relatării lui Liprandi, șef al serviciilor secrete rusești, prințul Alexandru Ipsilanti a ajuns în Focșani la 6 martie 1821, unde a poposit șase zile „în nehotărâre”, așteptând să i se alătore și alți voluntari greci din Moldova. „Aici a pus el bazele pentru formarea *Batalionului Sacru*, în care intrau doar tineri de neam pur grecesc, venind din diferite universități și alte școli. Comandantul acestui batalion trebuia să fie însuși prințul dar, din motive necunoscute, el a amânat mereu să ia comanda acestui batalion⁶⁵”.

Înfățișarea lui Ipsilanti în această uniformă avea o încărcătură simbolică pentru nostalgicii Eteriei din deceniile următoare. Prințul Ipsilanti a evitat mereu să se pună în fruntea mavroforilor; este posibil ca, în realitate, el să nu fi îmbrăcat această uniformă.

Ultimele achiziții la Muzeul de Artă

În deceniile care au urmat, la Muzeul de Artă din Iași au fost achiziționate noi portrete realizate de Stawski: două lucrări, ambele semnate și datate. Este vorba despre o miniatură și un portret de grup, de mari dimensiuni. Pe lângă certitudinea paternității, ele aduc o nouă optică și adaugă noi dimensiuni operei artistice a lui Ludovic Stawski. Acestea au ajuns la cunoștința publicului printr-un *Catalog* publicat de Virginia Vasilovici⁶⁶. În privința semnăturilor, partea interesantă este aceea că ele sunt foarte diferite de cele aflate până atunci în patrimoniul muzeului, dar asupra acestui aspect vom mai reveni.

Autoportretul ocupă un loc special în opera pictorilor din toate timpurile. Acest gen de lucrări propagă imaginea artistului despre sine și concentrează, de obicei, trăsăturile de stil cele mai caracteristice, asumate în mod expres de fiecare creator în parte. *Autoportretul* lui Ludovic Stawski (1842) este o lucrare de foarte mici dimensiuni (10,4 x 9 cm), în care pictorul se înfățișează pe el însuși la vârsta de 35 de ani, pe un fond de peisaj romantic (Fig. 10). Lucrarea pune în evidență delicatețea și calitățile de miniaturist ale pictorului⁶⁷. Este un portret făcut pentru a fi oferit sau chiar purtat de cineva drag, chiar dacă pe verso nu poartă o dedicație, ci e semnată și datată, în creion: „*L. Stawski, par soi-même. 1842. Iassy*” („*de el însuși*”) (Fig. 11). Această scurtă însemnare ne arată un Stawski nu doar vorbitor de franceză, ci obișnuit să gândească în această limbă, chiar în intimitate.

Nu ne este cunoscută cea persoană specială căreia pictorul i-a oferit acest portret și nici traseul urmat mai târziu de mica lucrare. Se știe doar că micul portret provine de la

⁶⁵ *Ibidem*, p. 287.

⁶⁶ V. Vasilovici, *Valori de artă românească*, p. 35.

⁶⁷ Ludovic Stawski, *Autoportret*, tempera/carton, 10,4x9 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 921. Vezi și Virginia Vasilovici, *Valori de artă românească. Catalog (Achiziții din ultimile două decenii, 1951-1970)*, Muzeul de artă din Iași, 1971, nr. cat. 12, p. 35 (reproducere la p. 103); Maria Hatmanu, *Autoportretul în pictura românească*, Iași, 1976, nr. cat. 4, p. 30.

doamna Aurora Costăchescu din Iași. Este vorba despre Aurora-Margareta Dumitrescu, măritată cu profesorul Mihai Costăchescu, cunoscutul editor de documente medievale, care a lăsat familiei și un valoros tezaur de acte vechi⁶⁸. Deci, autoportretul provine, de fapt, din colecția Costăchescu.

Adrian-Silvan Ionescu arăta că pictorii peregrini de la noi, între care și L. Stawski, erau factori ai occidentalizării și ai modelării noilor criterii estetice; „erau toți oameni eleganți, stilați, de lume, companii agreabile și căutate de societatea înaltă a capitalelor noastre”. „erau arbitri ai modei, ale căror păreri și indicații erau urmate cu sfințenie, iar noile veșminte în care apăreau țineau locul jurnalului de modă ce încă nu apăruse aici”⁶⁹. Stawski era și un poliglot, după cum am văzut; în afară de franceză ședea în granițele Imperiului Habsburgic trebuie să îl fi făcut și vorbitor de germană. Probabil că era vorbitor de limbă poloneză și în mod sigur de limbă română. Aceste abilități îl făceau pe pictor să se miște cu dezinvoltură în lumea saloanelor aristocratice din vechea capitală a Moldovei.

În acest *autoportret* Stawski se reprezintă pe sine într-o atitudine căutată, zugrăvinduse până în talie, întors trei-sferturi spre dreapta și având capul orientat spre stânga. Are pieptul scos ușor în față, capul drept și umerii în poziția „corectă”. Imaginea ne dezvăluie o persoană grăcilă, de o finețe și o sensibilitate aparte. „Poza” adoptată pentru acest portret este oarecum rigidă, specifică acestei perioade de început a artei portretului din Țările Române.

Bărbatul pare mai tânăr decât vârsta sa reală (35 de ani); are ochii de un albastru spre gri și părul brunet, ondulat și destul de rebel, pe care se străduiește să îl disciplineze într-o pieptănătură reținută. Mustăcioara răsucită și „musca” ce ține loc de barbișon îi conferă un aer tineresc. Pictorul poartă o redingotă neagră, cu revere de catifea, având mânecile înguste, potrivit modei epocii. Sub redingotă, Stawski îmbracă obișnuita vestă cu revere întoarse, aici de culoare maro (vișinie?), înviorată de picățele roșii și albastre. De aceeași culoare este și legătura petrecută de mai multe ori în jurul gâtului, după moda epocii. Se observă lanțul decorativ al ceasului de buzunar, accesoriu care completa ținuta obligatorie a unui om de lume. Stawski se înfățișează șezând, cu caietul de schițe pe genunchi și cu penelul în mână, instrumentul ocupației sale, zugrăvind practic un statut social, o profesie, mai mult decât o persoană. Merită atenție instrumentul de desenat, care nu pare a fi o pensulă, ci mai curând o tijă în care se poate fixa vârful de grafit pentru desen. Un caiet de schițe, precum cel din imagine, trebuie să fi existat și în realitate, precum în cazurile cunoscute ale lui Giovanni Schiavoni și Mauriciu Loeffler. Dar un asemenea prețios document nu a ieșit la iveală până acum.

Noutatea este dată de decorul natural din fundal, ce surprinde un peisaj specific împrejurimii Iașilor. Este singura lucrare a lui Stawski, cunoscută până acum, care apelează la o asemenea soluție artistică. Putem remarca faptul că decorul natural nu este deloc unul formal, ci chiar avem un mini-peisaj care dezvăluie o altă latură neexplorată a artistului, aceea de peisagist. Segmentul de natură este bine decupat, iar perspectiva este realizată atât prin succesiunea de planuri, cât și prin estomparea culorilor sau virarea spre albastru a

⁶⁸ Mihai Costăchescu. *Correspondență*, volum editat de Dumitru Ivănescu, Virginia Isac și Sorin D. Ivănescu, Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Editura Junimea, Iași, 2003, p. 18.

⁶⁹ Adrian-Silvan Ionescu, *Politică și modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX*, p. 70.

tonurilor. Avem în față un artist care pare să mai fi încercat asemenea experiențe. Opțiunea pentru decorul natural este tipică pictorilor romantici, care experimentează acum pictura în aer liber („*plein air*”) practică mai târziu de impresioniști. În prim-plan se disting două trunchiuri de mesteacăn, cu scoarța albă și frunze mărunte, arbore specific peisajului nordic, rusesc. Mestecenii nu făceau parte din peisajul natural al Iașilor, fiind întâlniți doar în diverse grădini boierești, unde erau cultivați special, ca arbori decorativi. Nu este exclus să existe aici și o nostalgie a Poloniei natale, unde mesteceni ca aceștia erau la ei acasă.

În această etapă a carierei sale, artistul chiar cultiva un interes special pentru pictatul în aer liber: tot în 1842 el a realizat cunoscuta *Panoramă a Iașilor*, lucrare prin care se identifică, de obicei, în peisajul artistic al epocii. *Veduta* nu are același aer romantic, ci mai curând un caracter narativ, cu interes pentru pitoresc și chiar accente de umor. Nu este exclus ca, în cursul hoinărelilor de pe dealurile Iașilor, să fi reîncolțit în mintea pictorului gândul de pribegie: planul călătoriei spre Orient pe care o va încerca în 1845.

Un loc aparte în creația lui Ludovic Stawski îl deține **Portretul Familiei Bucur** (1848), pictură de dimensiuni mari. Această lucrare a devenit cunoscută deoarece făcea parte din expoziția permanentă a Muzeului de Artă din Iași⁷⁰. Tabloul a fost achiziționat în 1956 de la doamna Elvira Botez din București, fiind, probabil, o moștenire de familie⁷¹. Această operă a fost inclusă în categoria Tezaur, prin ordinul de clasare 2114, din 29 martie 2010, la poziția 17.

Inițiatorul portretului de grup în pictura moldovenească este considerat Niccolo Livaditi. Pe lângă lucrările cunoscute, recent au fost semnalate și alte opere de acest gen, datorate pictorului italian⁷². Livaditi apare și ca singurul practicant al acestui gen de compoziții în peisajul artelor plastice din Moldova. De aceea portretul *Familiei Bucur* realizat de Stawski, după o formulă compozițională proprie, originală, este demnă de interes (Fig. 12).

Istoricul de artă Andrei Cornea a găsit în acest portret un exemplul perfect pentru a-și argumenta teoriile privitoare la pictorii „primitivi” de la jumătatea secolului al XIX-lea; de aceea el acordă acestei o atenție specială. Autorul remarca faptul că, „Spre deosebire de portretele individuale,... în portretele colective au întâietate trăsăturile *pseudo-primitive*: isocefalie, predominanța linearului asupra clarobscurului, etc.”⁷³. Un fenomen asemănător întâlnim și la polonezul Ludovic Stawski, mult mai arhaic prin aceleași aspecte, în portretul său colectiv *Familia Bucur*, decât în unele dintre portretele sale individuale⁷⁴. În general se poate afirma că în toate portretele de grup trăsăturile „pseudo-primitive” apar mai manifest, în timp ce prezența lor în restul lucrărilor poate admite, câteodată, eclipse, nu fundamentale, dar oricum de luat în considerație”.

⁷⁰ *Familia Bucur*, ulei/pânză, 1120 × 960 cm, Muzeul de Artă Iași, inv. 673. Semnat și datat dreapta mijloc cu alb: *Lc Stawski 848*. Vezi și Virginia Vasilovici, *Valori de artă românească*, p. 35, nr. 13.

⁷¹ Elvira Botez, din București, fusese soție de colonel, iar din căsătorie nu au rezultat copii. Doamna a fost, se pare, președinta Societății pentru Protecția Copilului. Presa bucureșteană din anii '70 a marcat momentul în care longeviva doamnă a împlinit vârsta de 100 de ani. Aceste indicii ne-au fost oferite de o persoană omonimă, Prof. Dr. Elvira Botez de la Academia Română – Filiala Cluj Napoca.

⁷² Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina-Brândușa Munteanu, *op. cit.*

⁷³ Andrei Cornea, „*Primitivii*” *picturii românești moderne*, București, Editura Meridiane, 1980, p. 55.

⁷⁴ *Ibidem*. Portretul este reprodus în volum, fig. 11.

Membrii familiei sunt zugrăviți pe un fundal care nu este cel neutru, cu care ne-a obișnuit Stawski, ci preia un element din vechile portrete „de aparat”: draperia amplă, cu falduri și șnururi cu canafi decorativi, care nu este însoțită, însă, și de obișnuita coloană clasică. Culoarea roșie a draperiei abia se distinge în atmosfera întunecată a tabloului, fără a face concurență cromaticii persoanelor din prim-plan.

Personajele sunt surprinse în atitudini oarecum rigide, specifice picturii din epocă. Expresiile fețelor sunt convenționale, fără psihologie, caracteristice acestei perioade a începuturilor. În această lucrare este evidentă preocuparea pentru compoziție: fețele celor patru personaje sunt dispuse echilibrat, într-un romb simetric. Izomorfismul fețelor, jocul asemănărilor fizice, lipsa umbrelor, fețele prea albe, sunt semne ale „primitivismului” artistic modern.

Personajul masculin, capul familiei, aflat în stânga imaginii, este reprezentat așezat. Obrazul bărbatului este ras, păstrând doar o mustață, precum boierii de rangul II sau III. Pe cap acesta are un fes oriental de culoare roșie, cu fundul negru. Este un fes boieresc și nu o tichie de negustor balcanic, cum s-ar putea crede⁷⁵. Bărbatul păstrează vestimentația orientală care vorbește despre poziția sa socială: anteriul în dungi verticale (dominantă fiind culoarea roșie), obișnuitul taclit din șal prețios de cașmir indian, cu decorațiuni florale fine, iar deasupra giubeaua de postav verde cu un guler lat, dintr-o blană neagră (vulpe neagră?), foarte scumpă. Lipsa bărbii și culoarea verde a giubelei ar indica un boier de rangul al doilea. Doar legătura albă de la gât, rulată de mai multe ori în jurul grumazului și înnodată în față, este un însemn vestimentar occidental, ce ține de noua modă⁷⁶. Bărbatul poartă pe unul din degete doar un inel cu o piatră neagră, care avea, probabil, și rolul de sigiliu personal.

Fața doamnei Bucur nu are machiaj evident, dar nici umbre. Culoarea foarte albă a chipului considerată un semn de frumusețe, amintește de obiceiul damelor de a se pudra excesiv atunci când pozau pentru un portret (sau de a folosi chiar praf de cretă) pentru a scăpa de umbra supărătoare ce le acoperea gâtul delicat⁷⁷. Pictorul a intervenit apoi pentru a înviora pomeții doamnei cu o tentă de trandafiriu. Albirea feței și estomparea sprâncenelor negre, modificarea formei nasului și finalizarea bărbiei, încadrarea chipului într-un oval aproape perfect, pare să fie rezultatul gusturilor și insistențelor doamnei; credem că modificările au dus la scăderea calității artistice inițiale a portretului feminin. Nu este exclus ca, sub actualul strat de culoare, să se păstreze încă un alt chip al doamnei, așa cum a fost zugrăvit inițial de pictor.

Coafura doamnei, având cărare la mijloc și zuluți verticali (*anglaise*) ce acoperă urechile, este cea numită *à la Sevigné*, la modă în deceniul 1835-1845, anii de tinerețe ai

⁷⁵ Acest tip de fes este purtat de mai toți marii boieri din timpul lui Mihail Sturdza, în ampla pictură realizată de Giovanni Schiavoni la 1837. Cf. Gheorghe Macarie, *Giovanni Schiavoni – un pictor italian la Academia Mihăileană din Iași*, în „Cercetări istorice”, XXVII-XXIX, 2008-2010, Iași, 2011, p. 269-292; Sorin Iftimi, *Portretul principelui sârb Miloš Obrenović de Josef August Schoefft* (1835), în „Cercetări istorice”, XXX-XXXI, 2011-2012, Iași, 2012, p. 127-153.

⁷⁶ Cf. Adrian Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană*, p. 84 (fiu de boier, 1830), 142 (portretul lui Barbu Solacolu din 1832, aflat la Muzeul Național de Artă).

⁷⁷ Adrian-Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială*, p. 266-267, Anexa I.

doamnei portretizate⁷⁸. Buclele „englezești” sunt cam rigide, ceea ce nu avantajează modelul.

Rochia de bal, din catifea albastru-închis (*cobalt*), are un decolteu amplu, cu margini răsfrânte. Umerii nu sunt expuși vederii, fiind ascunși sub țesătura fină, semitransparentă, a unei bluze albe, cu guler răsfrânt, purtate pe dedesubt. Micul decolteu rămas, în formă de „V”, este decorat cu o cruce masivă, cu diamante, având brațele lățite și dublu butonate; aceasta este prinsă la gât cu un foarte fin lănțisor de aur.

Sub decolteu, în partea stângă, o trusă de bal (un *necéssaire* din aur) subliniază destinația acestei rochii, pentru ocazii deosebite. Trusa cuprinde probabil un sigiliu personal, un mic ceas, o cheiță (poate de la o casetă de bijuterii sau corespondență). Capacul ceasului de aur este decorat în email, nu cu *putti*, ci cu doi copii mici, un băiat și o fetiță (identificați prin hăinuțele de culoare roz și albastru); acesta trebuie să fie, desigur, un dar din partea soțului, cu referire specială la cei doi copii ai familiei, portretizați în tabloul mare. Lucirile metalului nobil, nuanțele diferite ale aurului – roșcat sau verzui – sunt detalii prin care se manifestă priceperea deosebită a pictorului în redarea bijuteriilor, calitate mult apreciată în epocă (Fig. 13).

Mâna stângă a doamnei, împodobită cu mai multe inele, ține o batistă dintr-o țesătură albă fină. Pe degetul arătător doamna poartă un inel masiv de aur, cu talonul oval; probabil că este vorba despre un inel sigilar, dar pe talonul său nu se poate distinge o stemă sau vreo monogramă. Pe degetul inelar se pot distinge trei piese diferite, de forma simplă a unei verighete. Cea din mijloc are o inscripție pe smalțul albastru, din care se pot citi doar literele „...ANDEM...” (ultimele două fiind incerte). Descifrarea inscripției de pe inelul albastru ar putea risipi un mic mister. Deosebit de interesantă este brățara de aur, cu forme baroc, împodobită cu pietre prețioase azurii și albe (probabil safire și briliante), ceea ce indică o valoare deosebit de mare a bijuteriilor de acest fel. Pictorul a redat atât de detaliat bijuteriile, încât tabloul poate fi folosit ca sursă pentru studierea podoabelor de preț din epocă.

Spre deosebire de tată, fiul, aflat în pragul adolescenței, adoptă o vestimentație occidentală. Redingota neagră lasă să se vadă vesta carioată, în culorile maron și albastru deschis. Gulerul înalt al cămășii albe este prins cu o legătură de mătase albastru închis, precum rochia mamei. Expresia „tâmpă” de pe chipul acestei progeneruri – catalogată astfel de Emilia Armeanu – provine de la zâmbetul artificial, care nu se încadrează suficient de bine cu expresia restului feței. Probabil că și acest zâmbet este rezultatul unei modificări solicitate în mod expres de comanditari. Dacă ar fi să găsim o referință culturală, acest zâmbet nefiresc al copiilor familiei Bucur amintește de așa numitul „surâs arhaic” al personajelor (*kouroi* și *korai*) din sculptura greacă antică (sec. VI a. Chr.), expresia altui „primitivism” artistic.

O prezență interesantă este fiica familiei care, în ciuda vârstei fragede, nu este zugrăvită ca o fetiță, cu inocența specifică, ci ca o „mică femeie”. Chipul fetei a suferit mai puține reveniri și modificări decât cel al doamnei și de aceea este mai bine realizat. Au fost estompate și aici sprâncenele, iar gura a căpătat un zâmbet artificial, se pare tot în urma unei corecții. Bluza cu volănașe este excesiv de transparentă și de decoltată. Această vestimentație pune în evidență bijuteriile abundente, lucrate în același stil: cercei, colier,

⁷⁸ Cf. Adrian Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană*, p. 404-405.

broșă și brățară. Bijuteriile, cu totul nepotrivite pentru vârsta fetei, provin, probabil, din caseta de podoabe a mamei. Colierul de la gât și brățara de pe mâna fetei sunt lucrate în aceeași manieră ca și brățara mamei. În același stil este și broșa de aur aflată la decolteul fetei, în care este montată o camee antică, de culoare grenă; scena reprezentată pe aceasta pare a fi compusă din două personaje: o femeie, șezând și un copil, probabil un Cupidon încercându-și arcul.

În privința personajelor feminine mai ales, Emilia Armeanu evidențiază „culoarea pielii e redată în nuanțe sidefii, cu unele calități de transparență ce-i sunt caracteristice. De asemenea, în veșminte nu lipsește albastrul închis, cobalt, ca o preferință a autorului”⁷⁹.

În lipsa unei investigații genealogice, plecând de la donatorii portretului, este dificilă identificarea familiei portretizate. Ar putea fi vorba de Nicolae Bucur, amintit în epocă cu rangul de paharnic (1835), cel care a fost făcut spătar, prin decretul domnesc nr. 3168 din 23 decembrie 1847⁸⁰. La 1831, paharnicul Nicolae Bucur era arendașul moșiei Costuleni, de pe Prut, lângă Braniștea domnească⁸¹. În 1832 paharnicul Nicolae Bucur a fost numit în comisia de verificare a întocmirii *Catagrafiei locuitorilor din ținutul Iași*⁸². La 1833, apare o neînțelegere între paharnicul Neculai Bucur și fratele său Iordache Bucur, determinată de posesia moșiei Costuleni, ținutul Iași, proprietatea Mitropoliei⁸³. Faptul că personajul avea o anumită anvergură este sugerat și de faptul că, la 1841, paharnicul Neculai Bucur a cumpărat moșiile din Moldova și Basarabia vândute de domnitorul Țării Românești, Alexandru Dimitrie Ghika⁸⁴.

Un Iordache Bucur apare, la 1857, printre boierii cu rang de spătar⁸⁵. Stolnicul Iordache Bucur era, prin anii 1836-1840, arendaș la Comarna de Jos, tot în fosta Braniște⁸⁶. La 1841, el refuza să cedeze casa, livezile și via de la Comarna, deși exista o decizie a Isprăvniceii în acest sens⁸⁷. În anii 1858-1870 spătarul Iordache Bucur, arendașul moșiilor Chiperești și Țopol, se judeca cu Epitropia Sf. Spiridon, pentru „pagube în posesie”⁸⁸. Este posibil ca acești membri ai familiei Bucur să fie descendenți ai vornicului de poartă Vasile Bucur, cel care a desenat multe planuri de moșii în Iași și împrejurimi, la începutul secolului al XIX-lea.

⁷⁹ ANI, Fond Personal Emilia Armeanu, Mss. 10, f. 6.

⁸⁰ *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, întocmită de Mihai Răzvan Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru I. Cuza, 1997, p. 42; ANI, Secretariatul de Stat, n.a., 345, f. 129.

⁸¹ *Isprăvnicia ținutului Iași (1828-1860). Inventar arhivistic*, întocmit de Virgil Apostolescu și Ema Apostolescu București, 1984, p. 69, nr. 289. Vezi și Constantin I. Bobulescu, *Satul și biserica din Costuleni din județul Iași*, în *RI*, II, 1916, p. 8-17.

⁸² *Isprăvnicia ținutului Iași*, p. 87, nr. 415. Paharnicul Nicolae Bucur este amintit la Costuleni-Rotari și la 1837, în conflict cu locuitorii de aici (*Ibidem*, p. 415, nr. 2634).

⁸³ *Secretariatul de Stat al Moldovei (1832-1862). Inventar arhivistic*, coord. Gh. Ungureanu, București, 1966, p. 44, nr. 194.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 178-179, nr. 1024.

⁸⁵ Rodica Iftimi, Sorin Iftimi, *Alegătorii Divanului Ad-hoc din Moldova (1857). Un manuscris necunoscut*, în *IN*, nr. X-XII, 2004-2006, 86 p.

⁸⁶ *Isprăvnicia ținutului Iași*, p. 402, nr. 2548.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 562, nr. 3588; vezi și *Secretariatul de Stat al Moldovei (1832-1862). Inventar arhivistic*, p. 178, nr. 1019.

⁸⁸ *Epitropia Generală a Casei Spitalelor Sfântul Spiridon Iași (1824-1948). Inventar arhivistic*, București, 1871, p. 89, nr. 376.

Portrete identificate recent

Pe lângă lucrările aflate în colecția Muzeului de Artă din Iași, am avut prilejul de a identifica și alte lucrări de Ludovic Stawski aflate în diverse colecții ieșene. Este vorba despre portretele logofătului Alecu Ghika și ale cărturarului Gheorghe Săulescu, păstrate în original sau în diverse copii, dar care contribuie la o mai bună cunoaștere a operei pictorului polonez.

Portretul logofătului Alecu Ghika, realizat de Stawski, se află la Muzeul de Științe Naturale, cea mai veche instituție de profil din Iași⁸⁹. Faptul că lucrarea a fost păstrată în această colecție se explică prin aceea că logofătul Alecu Ghika a fost membru fondator al Societății de Medici și Naturaliști (1830) și președinte al Societății, între anii 1844-1852⁹⁰. Personajul, de mare notorietate în epocă, este reprezentat în numeroase portrete aflate în colecții publice și particulare, pe care am avut ocazia de a le analiza într-un studiu special⁹¹. Toate portretele din seria amintită erau replici după un model datorat pictorului Josef August Schoefft (1836). Ca simplă observație, notăm că logofătul Alecu Ghika nu i-a făcut lui Livaditi oferta de a-i face un portret; acesta a avut doar ocazia de a executa o copie după portretul zugrăvit de Schoefft, în 1836.

Deși reprezintă același personaj, pe marele logofăt Alecu Ghika, portretul pictat de Stawski nu mai urmează modelul cunoscut. Este un portret după natură, realizat în timpul vieții logofătului, la un deceniu după modelul anterior (Fig. 15). Acesta este conceput, parcă, „în oglindă” față de exemplarele anterioare, marele boier fiind orientat spre stânga; draperia verde și coloana de marmură, atribute ale portretului „de aparat”, sunt și ele transferate pe cealaltă latură a tabloului. Chipul personajului este mai puțin expresiv, părul mai albit, iar barba retezată drept la bază, după un alt model. Asemănarea chipului cu cele din portretul de la 1836 nu este una evidentă. Decorațiile purtate pe piept fiind aceleași, amplasate aproape identic, ne încredințează că este vorba, fără dubiu, despre logofătul Alexandru Ghika. *Nishan Iftihar*-ul nu mai este prins pe fermenele ci dedesubt, la pieptul anteriorului.

Logofătul Ghika poartă un anterior în nuanțe de ocru, pe care decorațiile se disting mai greu. Mâna dreaptă este adusă în dreptul brâului de cașmir indian, sprijinindu-se pe acesta. Este o mână „bărbătească”, pictată fără prea mult rafinament. Haina purtată pe deasupra este de culoare mai întunecată, probabil neagră, căptușită cu atlas alb, după cum se poate vedea la gulerul stâng. Fermeneaua, aflată sub ea, paspoalată cu fir auriu, are aceeași culoare închisă, încât prezența sa este greu de remarcat. Folosirea culorii negre este neobișnuită pentru cromatică orientală, fanariotă. Deși croiala veșmintelor exterioare este orientală, culoarea sobră pare a fi o concesie făcută modei occidentale, tot mai răspândită în capitala Moldovei.

Ca tehnică, acest portret este mai puțin rafinat decât cele realizate de Schoefft sau Livaditi, însă are calitatea de a fi o operă originală, realizată după natură, și nu o copie

⁸⁹ *Portretul logofătului Alexandru Ghika*, ulei/pânză, 95x70 cm, Muzeul de Istorie Naturală Iași.

⁹⁰ *Societatea Medico-Naturistă și Muzeul Istorico-Natural din Iași*. Documente, scripte și amintiri, culese și comentate de N.A. Bogdan, (ed. II, f.a.), Iași, Editura Tehnopress, (ed. I, 1919).

⁹¹ Sorin Iftimi, *Portretele logofătului Alexandru Ghika aflate în colecții din București și Iași*. Schoefft, Livaditi, Stawski, în *IN*, XIII-XV, 2007-2009, p. 203-216.

oarecare. În partea dreaptă jos, pe baza coloanei de marmură, se află iscălitura pictorului: „I. Stawski, [1]845” (Fig. 16).

Portretul poate fi datat, mai exact, în prima parte a anului 1845, deoarece după aceea Stawski se afla la București, după cum am văzut. Bani câștigați pe acest portret au intrat, probabil, în suma necesară pregătirii călătoriei lui Stawski spre Orient.

Portretele lui Gh. Săulescu. Un alt portret a cărui „genealogie” poate fi limpezită este cel al lui Gheorghe Săulescu (1799-1875), filolog și arheolog, fost profesor la Academia Mihăileană. Chipul lui Săulescu, așa cum a rămas el în conștiința publică, se datorează portretului realizat, în epocă, de Ludovic Stawski. Nu s-a păstrat originalul acestei lucrări, sau nu a fost descoperit încă. În colecția Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași se află, însă, o foarte bună replică a acestuia⁹². După cum arată chiar însemnarea făcută de pictor pe tablou, acesta este copia unei lucrări mai vechi: „*După Stawschi. Copie de C. D. Stahi, Iași, 1888*” (Fig. 18). Fiind format la Academia din München, Stahi este recunoscut pentru fidelitatea copiilor pe care le realiza, manifestând o mare scrupulozitate în reproducerea exactă a oricărui detaliu.

Un portret al lui Gheorghe Săulescu, foarte asemănător cu cel din colecția Muzeului Universității, a fost publicat de N. A. Bogdan în monografia orașului Iași⁹³ (Fig. 17). Deasupra umărului drept al personajului portretizat, se află un ornament baroc ce indică faptul că lucrarea înfățișată nu este cea de la Muzeul Universității; credem că reproducerea alb-negru este chiar lucrarea realizată de Ludovic Stawski, astăzi dispărută. În această imagine, Gheorghe Săulescu apare ca un bărbat de 40 de ani, ceea ce înseamnă că Stawski a realizat portretul pe la 1840.

Am mai întâlnit o veche copie a aceluiași portret, aflată astăzi în colecțiile Academiei Române – Filiala Iași⁹⁴. Lucrarea este semnată de pictorul Gheorghe Panaiteanu-Bardasare (1816-1900), primul director al Academiei de Arte Frumoase din Iași (Fig. 19). Chipul este reprodus cu fidelitate, însă corpul, umerii, sunt disproporționat de mari, pentru a-i conferi o anumită monumentalitate. Lucrarea este încadrată în rama veche, originală, care este ea însăși o piesă remarcabilă. Este probabil ca și această lucrare să păstreze precizarea că este o copie după Stawski (în stânga jos, cu roșu), care va putea fi mai vizibilă după scoaterea ramei.

Concluzii.

Cronologie. În studiul de față am preferat să prezentăm lucrările lui Stawski în ordinea în care au fost receptate de istoricii de artă, pas cu pas, pe măsură ce acestea intrau în colecțiile publice. Astfel putem înțelege de ce George Oprescu a putut face referire doar la anumite lucrări, cunoscute și identificate în vremea lui; de ce Andrei Cornea a insistat

⁹² Cf. Sorin Ifțimi, *Considerații privitoare la galeria de portrete a Muzeului Universității din Iași*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, revista Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, I, 2012, p. 210-211, și fig. 3, 30, 31.

⁹³ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 475, fig. 506.

⁹⁴ Portretul se află la sediul Centrului de Istorie și Civilizație Europeană din Iași, în biroul istoricului Gheorghe Buzatu și al doamnei arheolog Stela Cheptea.

asupra portretului de grup al familiei Bucur și de ce Adrian-Silvan Ionescu a semnalat și a comentat mai multe asemenea lucrări decât antecesorii săi.

Pentru o altă optică asupra creației lui Stawski este absolut necesară o reaşezare cronologică a acesteia, în ordinea în care pânzele au fost create. Vom avea următoarea înşiruire: *Postelniceasa Safta Cantacuzino* (c. 1835?); *Portret de bătrână* (c. 1835?); *Panorama oraşului Iaşi* (1842); *Autoportret* (1842); *Portretul lui Gheorghe Săulescu* (c.1840); *Portretul logofătului Alecu Ghika* (1845); *Portretul familiei Bucur* (1848); *Portretul lui Antioh Cantemir* (1852); *Alexandru Moruzi*, desen (1853); *Ioan Sandu Sturdza*, desen (1853); *Portretul prinţului Alexandru Ipsilanti* (1858). O asemenea trecere prin opera unui pictor poate pune în evidenţă evoluţia stilistică a pictorului, etapele creaţiei, poate sublinia perioada de maturitate şi de maximă creativitate. Din păcate, în cazul lui Ludovic Stawski, lucrările cunoscute sunt prea puţine pentru o asemenea analiză detaliată.

Ordonarea cronologică pune în evidenţă şi golurile din creaţia unui pictor, ridicând numeroase semne de întrebare. Astfel, constatăm că dacă Ludovic Stawski ar fi stat la Iaşi doar un deceniu (1830-1840) nu am fi cunoscut nici una dintre picturile sale; chiar cele două portrete feminine despre care s-a spus că au fost lucrate de el în această perioadă, ar fi rămas opere cu „autor anonim”; Stawski ar fi fost doar un nume menţionat în „*Albina Românească*”, ca atâtea altele ... Se poate remarca, de asemenea, că nu a fost identificată nici o lucrare a lui Stawski din ultimele două-trei decenii de viaţă, de după anul 1858. Acest fapt reprezintă un alt mister al biografiei sale.

Autografele lui Stawski. Felul în care lucrările lui Stawski sunt autentificate prin semnătură necesită o discuţie specială. Cele mai vechi lucrări din seria discutată, databile prin analiza vestimentaţiei feminine, par a fi portretul *Saftei Cantacuzino* şi *Portret de bătrână*. Acestea nu sunt însă semnate de Stawski, ci atribuite ulterior acestuia de către specialiştii.

O serie de autografe comparabile între ele este oferită de lucrările din anii 1842, 1845 şi 1848. Trebuie luat în considerare, în primul rând, autograful în creion de pe spatele autoportretului pictorului (astăzi greu accesibil): „*L. Stawski, par soi-même. 1842, Iassy*” („*L. Stawski, de el însuşi*”). În adresele sale către Ministerul Instrucţiunii Publice din Moldova, pictorul semnează franţuzeşte, *Louis Stawski, professeur de dessin*, chiar dacă cererea era redactată în limba română⁹⁵ (*Louis* este echivalentul francez pentru *Ludovic*).

Un autograf asemănător este cel de pe portretul marelui logofăt Alecu Ghika: „*I. Stawski, [1]845*”. (Fig. 16) Aici pictorul a preferat să semneze cu o iniţială diferită şi cu numele de Ioan Stawski. O sumară analiză grafologică duce la concluzia că este vorba despre acelaşi pictor, numele Stawski fiind caligrafiat aproape identic. În 1967, E. Pohonţiu semna că „prenumele lui este transcris când G. Stawski, când Ion. De fapt, este vorba despre aceeaşi persoană: Ludovic Stawski (...)”⁹⁶. În realitate, iniţiala „G” nu a fost folosită de Stawski; este adevărat că iniţiala „I” de mână din iscălitura pictorului poate fi citită şi ca un „G”, pentru cei care nu sunt obişnuiţi cu grafia sa. Astfel este caligrafiată iniţiala „I” din

⁹⁵ Henri Blazian, *Contribuţii la istoria picturii române în secolul al XIX-lea. Începutul picturii moderne în Moldova*, în „*Viaţa Românească*”, XXX, septembrie, 1938, p. 52, 54.

⁹⁶ Eugen Pohonţiu, *Începuturile vieţii artistice moderne în Moldova. Gh. Asachi şi Gh. Panaiteanu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967, p. 34.

autograful aflat pe portretul logofătului Alecu Ghika, aceasta putând fi luată cu ușurință drept un „G” de mână.

În aceeași serie se situează și semnătura de pe *Portretul familiei Bucur*: „L.c Stawski [1]848”. (Fig. 14) Este singurul caz cunoscut în care pictorul folosește două litere pentru prenume, care nu pot fi citite decât „Ludovic”. Pe de altă parte, putem observa că în anunțul apărut în amintita gazetă bucureșteană, la 1845, pictorul semnează J. C. Stawski, de unde se vede că acel mic „c” care urmează inițiala prenumelui, ar putea face referire la numele tatălui artistului și să nu provină de la „Ludovic”.

Din deceniul următor se cunosc două lucrări semnate de acest pictor: *Portretul domnitorului Antioh Cantemir* (1852) și *Portretul prințului Alexandru Ipsilanti* (1858). Ceea ce surprinde este autograful foarte diferit al pictorului, care semnează acum cu litere majuscule, îngroșate: „STAWSKI 858” (Fig. 9). Diversele prenume folosite și cele două tipuri de semnături, foarte diferite între ele, au făcut necesară verificarea ipotezei de lucru potrivit căreia ar fi putut exista doi pictori cu numele de Stawski. În momentul de față, în ciuda variațiunilor arătate, considerăm că este vorba despre un singur artist: Ludovic C. Stawski.

Observații stilistice. Am remarcat deja numărul foarte redus de lucrări realizate de Stawski păstrate după câteva decenii de activitate în vechea capitală a Moldovei. Acestea sunt doar câteva crâmpoie ale activității sale artistice, după care nu este deloc simplu să i se schițeze un profil de artist. Pe de altă parte, Stawski a primit câteva comenzi de la familiile cele mai importante – Rosetti-Roznovanu, Cantacuzino, Ghika ș.a. – arta sa fiind apreciată, în epocă, de mai mulți reprezentanți ai înaltei aristocrații din Moldova.

Pe lângă portretele simple, remarcabil este portretul de grup al familiei Bucur, lucrare care demonstrează capacitatea lui Stawski de a realiza asemenea lucrări de compoziție, mai complexe, după o formulă originală. În această direcție, el nu este doar un imitator al lui Niccolo Livaditi creditat ca inițiatorul portretului de grup în Moldova acelor vremuri, ci își impune amprenta sa personală.

Autoportretul său, aproape necunoscut, îi dezvăluie calitățile de miniaturist și nu este exclus ca pictorul să mai fi realizat asemenea mici portrete, încă neidentificate. Cadrul natural din fundal ne dezvăluie realele sale calități de peisagist, neapreciate însă de clientela epocii, interesată mai ales de un singur gen artistic: portretul. Această mică lucrare, realizată în tempera pe carton, dezvăluie priceperea pictorului și în această nouă tehnică.

Din lucrările păstrate, putem observa că persoanele portretizate de Ludovic Stawski prezintă o rigiditate a ținutei: pieptul puțin împins în față, umerii retrași, în poziția „corectă”, capul drept. Această „poză” este impusă personajelor de manierele epocii, de hainele strâmte sau de legătura specifică de la gât, care conferea o anumită rigiditate mai ales personajelor masculine. Dincolo de aceste realități, care doar nuanțează concluzia, ținuta puțin forțată a personajelor ține și de o anumită inabilitate, de un anumit manierism al pictorului. Atunci când sunt portretizate singure, mai toate personajele privesc spre dreapta, excepție făcând autoportretul pictorului, în care subiectul și-a întors privirea în partea opusă. Toate chipurile sunt reprezentate din trei-sferturi, evitându-se înfățișarea frontală, mai dificil de realizat.

Pictorul evită reprezentarea mâinilor modelelor; aceasta era și o chestiune care se reflecta în costul final al lucrării, dar și o opțiune a pictorului, care se simte mai puțin stăpân

pe sine la acest capitol. În portretul de grup al familiei Bucur artistul reușește performanța ca la patru personaje să picteze doar două mâini!

Faptul este oarecum surprinzător, deoarece Stawski se evidențiază ca un maestru al detaliilor, trăsătură specifică „primitivilor” moderni și atât de apreciată de comanditarii din epocă. Am putut vedea priceperea sa specială în redarea materialității specifice ale unor țesături sau blănuri, dar mai ales în pictarea bijuteriilor: a aurului vechi sau nou, a pietrelor prețioase și cameelor sau a micilor reprezentări pe email. Această caracteristică face din portretele lui Stawski o sursă vizuală deosebit de prețioasă pentru cercetătorii interesați de studierea modei, vestimentației, vieții cotidiene de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Stawski se remarcă, în mai toate lucrările, ca un priceput colorist, în mod paradoxal, prin economie de culoare. Picturile sale se caracterizează prin rafinament cromatic, rezultat din folosirea tonurilor fine, lipsite de stridențe. Lumina este folosită cu delicatețe pentru a pune în valoare personajele portretizate. S-a observat o preferință a pictorului pentru albastru-cobalt, folosit mai ales în vestimentația personajelor. O altă caracteristică ar fi tonurile sidefate ale luminii, aplicate pe fața modelelor, remarcate mai ales la portretele lui Antioh Cantemir și Alexandru Ipsilanti. Stawski se descurcă bine și cu pictarea hainelor negre sau de culoare închisă – o încercare dificilă pentru mulți artiști plastici din epocă – găsind soluții elegante pentru redarea volumelor, a faldurilor și a pliurilor.

După acest periplu în lumea imaginilor zugrăvite de Ludovic Stawski, putem spune că pictorul are un loc bine definit în peisajul artistic moldovenesc de la jumătatea secolului al XIX-lea. Dincolo de limitele amintite, el aduce o notă originală în domeniu portretisticii, ca forme plastice și formule compoziționale. Pictorul se remarcă mai ales ca un rafinat colorist, realizând portrete remarcabile cu o cromatică reținută, dar cu o diversitate de tonuri. Regretăm doar că nu s-a păstrat un număr mai mare portrete realizate de pictorul polonez, lucrări ce i-ar fi conturat mai bine stilul, cariera și personalitatea artistică.

The portraits of painter Ludovic Stawski (1807-1896)

Abstract

Ludovic Stawski, an artist of polish origin, is one of the painters whose activity os closely linked to the town of Iași. Although his career here was a long one, few of his paintings survived to the present. Most of the works signed by or attributed to Stawski were gathered in the collection of the Iași Art Museum. The painter's work did not benefited of a dedicated study, only of short references in general art history works. Stawski taught drawing at the Girls' School in Iași, at least between 1839 and 1860. Although he made several portraits, he is known for the painted ceilings of Iordache Rosetti-Roznovanu's mansion (no longer extant) and for *Panorama of the city of Iasi in 1842*.

The portrait of Bucur family made by Stawski (1848) includes him in the category of group-portrait painters, together with Livaditti. We identified several previously unknown portraits, which are now completing the work of Ludovic Stawski: The *Logofăt* Alecu Ghica (1845), original, and Gheorghe Săulescu (c. 1840), preserved only as copies, made by Gh. Panaiteanu-Bardasare and C.D. Stahi.

The civil records give evidence for the fact the painter lived another decade beyond of what was previously known (1887/1896); unfortunately this last decade is lacking any known artistic activity. A special discussion is carried out about the signatures present on Ludovic/Ioan Stawski's paintings, as these are of different shape. Finally, we attempted to outline some stylistic features, which would define the artistic profile of , Ludovic Stawski.

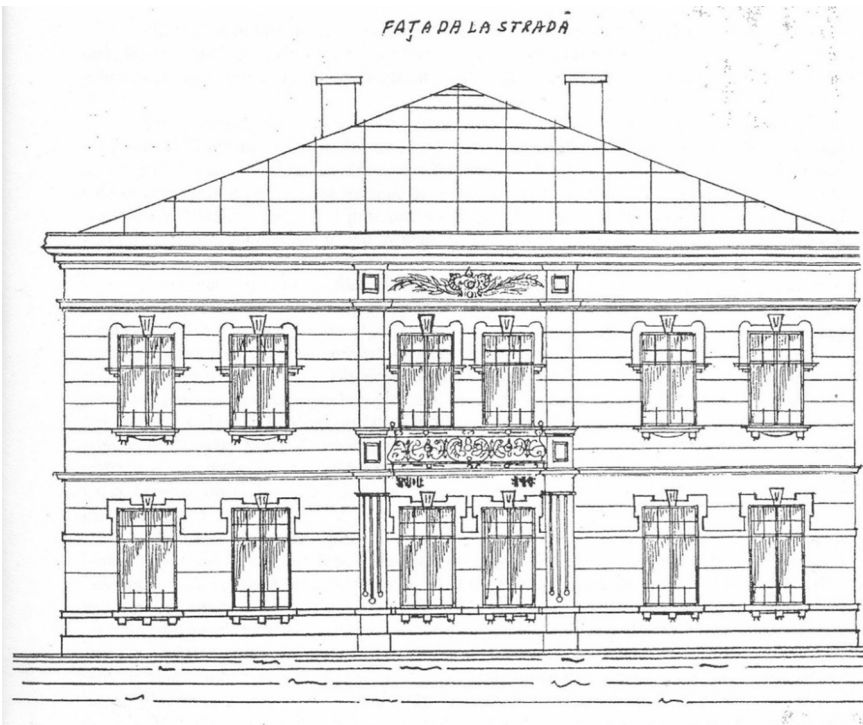
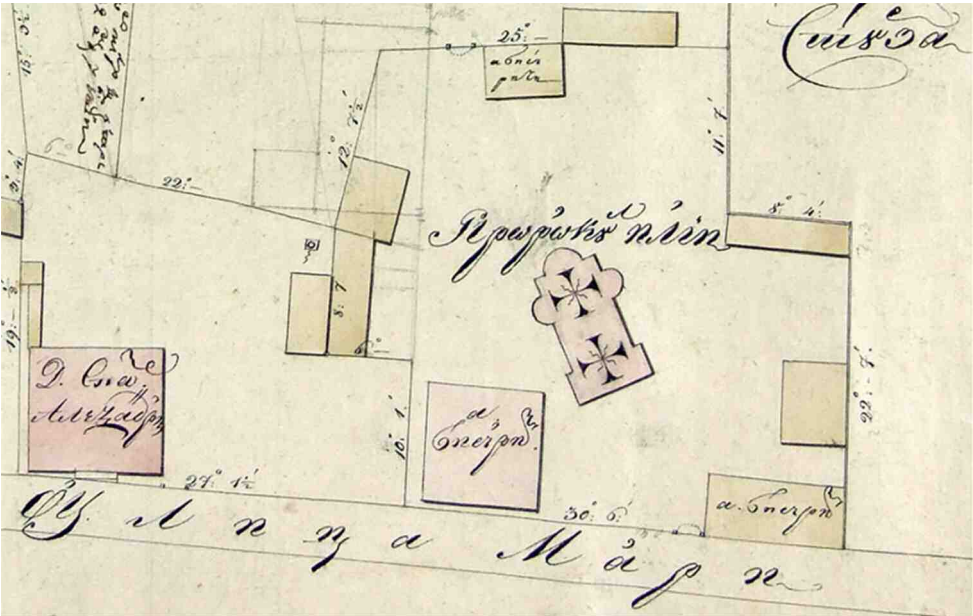

Fig. 3. Panorama orașului Iași la 1842

Fig. 4. Postelniceasa Safta Cantacuzino

Fig. 5. Portret de Bătrână

Fig. 6. Portretul lui Antioh Cantemir (1852)

Fig. 7. Dimitrie Cantemir de A. Osipov

Fig. 8. Prințul Alexandru Ipsilanti (1858)

Fig. 9. Autograf Stawski 1858

Fig. 10. Ludovic Stawski, Autoportret (1842)

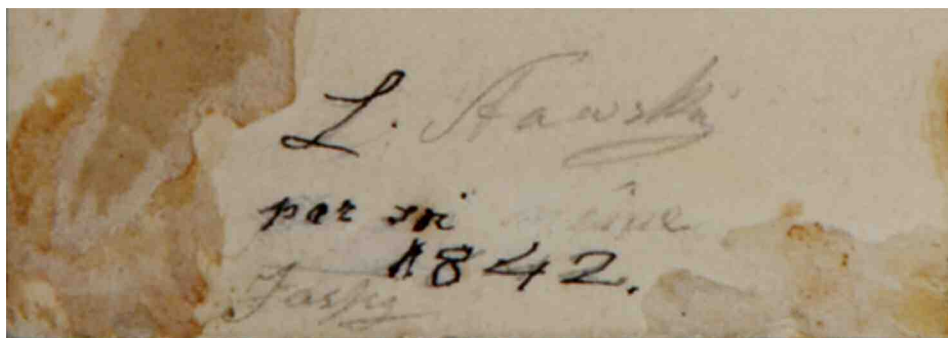

Fig. 11. Ludovic Stawski, Autograf (1842)

Fig. 12. Portretul familiei Bucur (1848)

Fig. 13. Portretul familiei Bucur (detaliu)

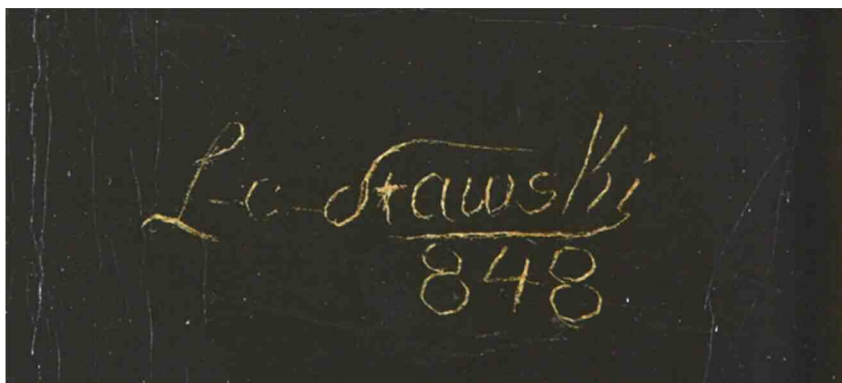

Fig. 14. Ludovic Stawski, autograf 1848

Fig. 15. Logofătul Alecu Ghika (1845)

Fig. 16. Ludovic Stawski, autograf 1845

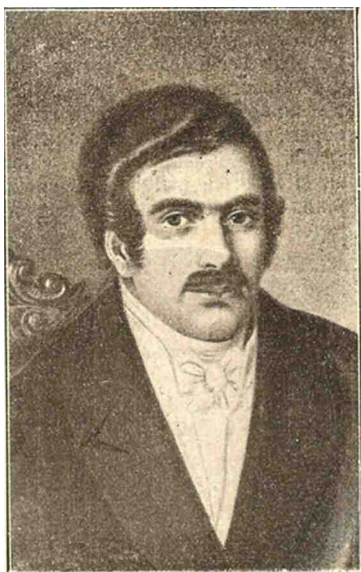

Fig. 17 .Gh. Săulescu (după N. A. Bogdan)

Fig. 18. Gh. Săulescu de C. D. Stahi, după Stawski (1888)

Fig. 19. Gh. Săulescu de Gh. Panaiteanu-Bardasare,
după Ludovic Stawski

UN PORTRET NECUNOSCUȚ AL BARONULUI JACOB DE NEUSCHOTZ, BANCHER ȘI FILANTROP AL IAȘILOR

Gheorghe SAMOILĂ

Baronul Jacob de Neuschotz a fost un personaj interesant al a Iașilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prea puțin cunoscut astăzi. În anul 2010 am dedicat o lucrare specială vieții și activității sale, pentru a reda dimensiunile reale ale acestei personalități¹. Între timp, au apărut câteva imagini noi privitoare al familia Neuschotz, pe care am simțit necesitatea de a le comunica, în paginile de față.

Jacob de Neuschotz s-a născut în 1817, într-o familie săracă de evrei din orașelul Herța, aflat la nord de Dorohoi. Inteligent și foarte ambițios, Neuschotz ajunge un respectat și influent bancher, fiind foarte implicat în viața economică, social-culturală a timpului său din Regatul României.

Baronul este cunoscut, de asemenea, ca un mare filantrop al vremii sale. Acesta a ținut la Iași un orfelinat pentru băieții evrei, unde aceștia primeau o educație aleasă. El s-a îngrijit de concetățenii săi evrei și ne evrei să se emancipeze cultural și moral. A trimis la studii, în străinătate – la Berlin, Viena sau Paris – tineri înzestrați intelectual, iudei, dar și creștini, pentru a studia comerțul, dreptul sau medicina. Jacob de Neuschotz a construit, la Iași, *Templul de rugăciune „Beth-Iacob”*, singurul lăcaș de rugăciune reformat, pentru emanciparea religioasă a coreligionarilor săi mozaici, etc. Prin testament, baronul-filantrop a lăsat Academiei Române un fond important de bani pentru acordarea unui premiu care i-a purtat numele și care recompensa pe autorii celor mai merituose cărți publicate. De asemenea, tot prin voință testamentară, el și-a lăsat parte din avere institutelor de caritate din Iași, în folosul celor mai nevoiași cetățeni ai urbei, indiferent de originea religioasă sau etnică.

Jacob de Neuschotz a fost onorat cu cele mai înalte distincții românești și străine ale vremii. Wilhelm al Germaniei îi acordă statutul nobiliar și deci dreptul de a se intitula „von”, împăratul Franz Iosef al Austro-Ungariei îi conferi titlul de cavaler al Ordinului omonim („Franz Iosef”), regele Carol I al României, l-a onorat cu Ordinul „Coroana României” și îl numi cavaler al Ordinului „Steaua României”, regele Milan Obrenovici al Serbiei i-a conferit Ordinul „Takova”. Cu toate acestea, Parlamentul României s-a împotrivit solicitării lui baronului Neuschotz prin care cerea împământinirea sa, și dobândirea drepturilor depline de cetățean român.

Văduva baronului, Adelaida de Neuschotz, a continuat opera filantropică a soțului său, remarcându-se și ca o susținătoare a oamenilor de artă, pictori sau muzicieni. Aceasta a

¹ Gheorghe Samoilă, *Jacob de Neuschotz – viața și faptele în texte și documente*, Editura Stef, Iași, 2011.

găzduit expoziția personală din 1901 a pictorului Octav Băncilă în palatul Neuschotz (azi complexul hotelier Select din Iași). Expoziția a cuprins multe tablouri inspirate din viața grea a evreilor săraci din Târgu Cucului². Lucrări ale lui Băncilă, ce abordează această tematică, se păstrează și în colecțiile Pinacotecii ieșene.

Alt loc din Iași legat de Jacob de Neuschotz, este Vila *Mon repos*, din Copou (astăzi, Muzeul „Mihail Sadoveanu”)³, unde acesta a murit la 25 august 1888, în vârstă de 71 de ani. Baronul Neuschotz a fost onorat de către ieșeni și de către autorități cu funeralii impresionante. Mormântul său se află în cimitirul evreiesc din Păcurari.

În cartea sa *Iașii de odinioară* scriitorul și publicistul începutului de veac XX, Rudolf Suțu face un portret lui Jacob de Neuschotz și soției acestuia, baroneasa Adelaide. „Casa de bancă Neuschotz, a fost unde astăzi e Administrația Financiară. Birourile se aflau la etajul de jos, iar sus ședea baronul de Neuschotz. În fiecare sâmbătă, baronul împărțea la săraci pâine și bani. Se așeza în balconul caselor sale, care era pe atunci deasupra unei bolte, sub care treceau trăsurile și de aici el singur făcea pomană la săraci. Soția baronului, d-na Neuschotz, era o distinsă femeie, în relații cu lumea bună din Iași, din acele vremuri. Era foarte cultă. Amândoi soții, au înființat Orfelinatul și Templul care le poartă numele. În timpul verii, ei își petreceau timpul la vila lor din dealul Copoului, fosta casă Kogălniceanu, actuala proprietate a d-lui. Mihai Sadoveanu. În etajul de jos al caselor Neuschotz se afla și vechea anticharie Kuperman”⁴.

Un portret înfățișându-l pe baronul Jacob de Neuschotz, tablou necunoscut până acum, se află în posesia moștenitorilor acestuia din Florența, Italia. Foarte probabil să fi fost pictat la Iași, după anul 1880 dar, bineînțeles, înainte de decesul celui portretizat, anul 1888. Din păcate, tabloul este nesemnat și nedatat⁵ (Fig. 1).

În anul 1910, tabloul a parcurs drumul de la Iași la München, o dată cu repatrierea, în Germania, a văduvei Adelaida, baroneasă de Neuschotz, împreună cu cele două fiice, Rosa și Violetta Neuschotz. După moartea baronesei și a fiicei sale Rosa, tabloul a ajuns, la Roma, în Italia, la fiica supraviețuitoare, Violetta Neuschotz, căsătorită Montel. Acest tablou, împreună cu alte tablouri, portrete de familie, se află, după cum am spus, în custodia moștenitorilor italieni ai baronului. Sperăm ca între acestea să se mai păstreze și portretul în mărime naturală făcut Adelaidei Neuschotz de către maestrul Octav Băncilă, lucrare considerată pierdută. Adresăm un cuvânt de mulțumire domnului avocat Giacomo Pansolli din Milano, care este stră-strănepotul baronului Jacob de Neuschotz și care ne-a pus la dispoziție, cu multă amabilitate, fotografia după tabloul ilustrului său înaintaș.

În afară de portretul baronului Iacob de Neuschotz, am intrat în posesia unor imagini după alte portrete reprezentând pe membri familiei acestuia; picturile se află în posesia descendenților baronului, care locuiesc în Italia, la Roma. Primul portret, reprezintă două

² O parte din lucrările cu acest subiect, pictate de Octav Băncilă, se regăsesc în colecțiile Muzeului de Artă din Iași.

³ Este vorba despre casa construită de Mihail Kogălniceanu, locuită mai târziu și de scriitorul Mihail Sadoveanu. Astăzi, găzduiește Muzeul „Mihail Sadoveanu”.

⁴ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, Iași, Tip. Lumina Moldovei, vol.1-2, 1923-1928, p.140-141. Este publicat și un portret al baronului Neuschotz, foarte asemănător cu pictura prezentată aici.

⁵ Faptul că tabloul este nesemnat și nedatat ne poate duce cu gândul și la posibilitatea ca el să fie o copie. În această eventualitate, tabloul putea să fie pictat și postum.

fetițe; este semnat de autor fiind localizat și datat: „Dresden (1)896” (în dreapta sus). Acestea sunt Violetta Neuschotz-Montel și Rosa Neuschotz, fiicele baronului, din a doua sa căsătorie, cu nemțoaica Adelaida Neuschotz (Fig. 2).

Un alt portret o înfățișează pe Mina Rosenberg născută Neuschotz, care este nepoata baronului Neuschotz, după un fiu al său, Chaim, din prima căsătorie cu Fanny Neuschotz (Fig. 3). Și aceste tablouri de familie se afla în posesia moștenitorilor baronului care locuiesc la Roma.

Mai interesantă este o altă nepoată a baronului, Violetta Neuschotz-Montel, care era cunoscută în epocă și ca traducătoare (din limba germană în limba italiană) a operei literare a Reginei Elisabeta a României, publicată sub pseudonimul literar *Carmen Sylva* (Fig. 4).

One previously unknown portrait of baron Jacob de Neuschotz, banker and philanthropist in Iasi

Abstract

Baron Jacob de Neuschotz (1817-1888) had modest origins, but he became an influential banker, very involved in the economic and social-cultural life of the city of Iași, the former capital of the Moldavian Principality. He stood up as a great philanthropist, founding an Orphanage and a Reformed Jewish Temple, granting scholarships for both Jewish and Romanian outstanding students. He made a significant donation to the Romanian Academy, which funded the “Jacob Neuschotz” Award for Literature.

Jacob de Neuschotz was also the chairman of the Jewish Alliance and the first consul (honorary) of the United States Iași. The present paper presents a previously unknown portrait of Jacob de Neuschotz, as well as the portraits of his daughters and nieces.

These paintings are oil on canvas and are preserved by the baron's descendants, now living in Italy.

Fig. 1 Baronul Jacob de Neuschotz

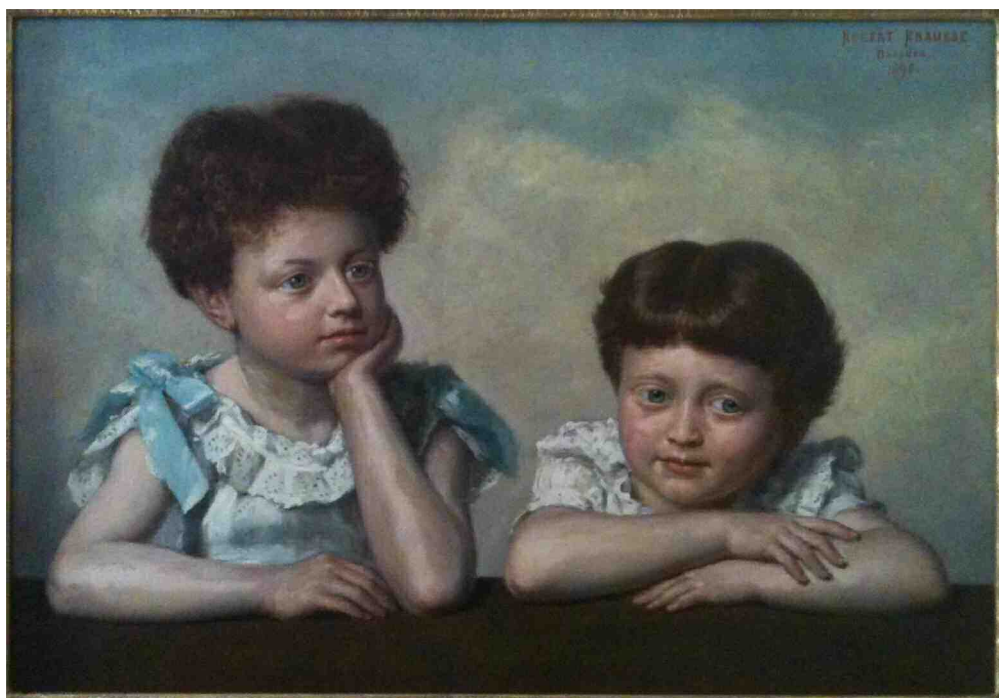

Fig. 2. Rosa Benedicta și Violetta Neuschotz 1896

Fig. 3 Minna Rosenberg

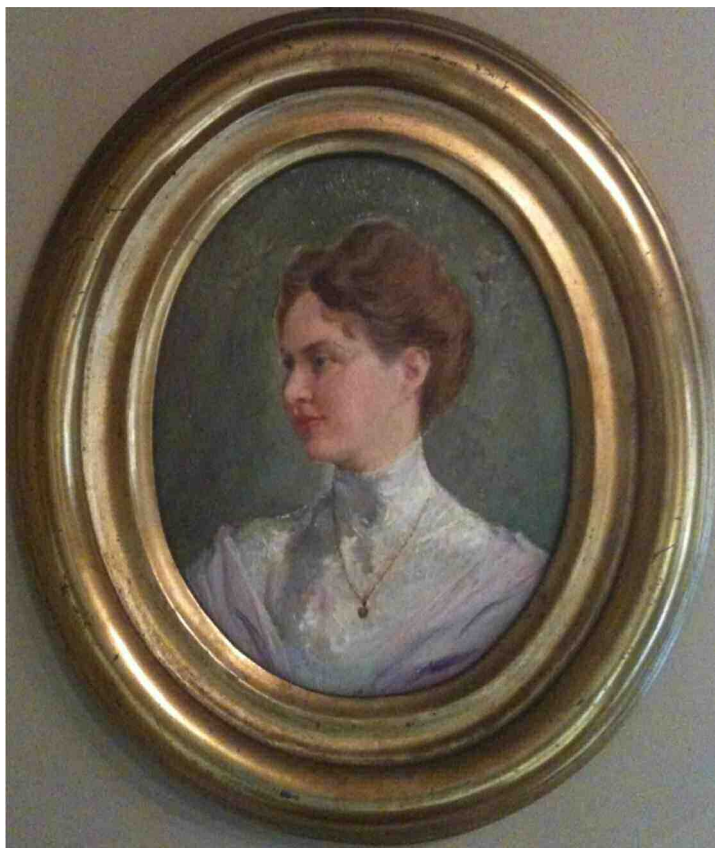

Fig. 4. Violetta Neuschotz

DOCUMENTE PRIVITOARE LA FAMILIA PRĂJESCU ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI IAȘI

Zamfira PUNGĂ

În anul 1974 colecția Muzeului de Istorie a Moldovei Iași se îmbogățește cu un număr însemnat de obiecte achiziționate de la Ioana Odobescu din București. Ele au fost înregistrate de la numărul 5985 (Rec. 27/- 9.03.1974) până la numărul 6053. Între piesele primite se găsește un număr important de documente. Criteriul în baza căruia s-a făcut înregistrarea documentelor a fost cel cronologic. Actele din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au fost înregistrate ca mape distincte, iar celelalte au fost inventariate piesă cu piesă. Documentele sunt originale și cuprind ca perioadă secolele al XVII-lea și al XIX-lea. O parte au fost cercetate de cei interesați și publicate¹, iar altele sunt inedite.

În acest număr al revistei vom publica rezumatele a 63 de documente originale, conținute de mapa cu numărul 6040². Setul de documente cuprinde informații privitoare la două familii renumite pentru istoria românilor: legendara familie de răzeși Șoimăreștii și familia boierilor Prăjescu. Cel mai probabil, ele au făcut parte din arhiva familiei Prăjescu. Două sunt argumentele care sprijină această ipoteză: în primul rând, persoana care le-a vândut este descendentă a familiei Prăjescu și în al doilea rând, faptul că documentele sunt zapise, sau cărți domnești pentru proprietăți care au constituit domeniul boierilor Prăjescu. Cele mai multe informații privesc două din satele stăpânite, Purcelești și Stolniceni. Actele au rămas în arhiva familiei ajungând în secolul al XX-lea la Ioana Maria Odobescu, cea care a reușit să redobândească, în anul 2004, parte din vechile proprietăți ale familiei³. În jurul anilor 1974 aceasta a decis să vândă o parte din documente Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași, în a cărui colecție se află și astăzi.

Analiza acestor documente confirmă și completează genealogiile familiilor Prăjescu și Șoimărești. În același timp, ele aduc informații prețioase privitoare la istoricul așezărilor Stolniceni-Prăjescu, Vlădeni sau Purcelești, permițând recuperarea informației despre evoluția proprietății boierești și răzeșești în perioada precizată și modalitățile de constituire a domeniului boierilor Prăjescu.

¹ Cele mai recente lucrări care fac referire la setul de documente aflat la Muzeul de Istorie a Moldovei Iași sunt: Petronel Zahariuc, *Observații asupra unor sigilii medievale moldovenești* (I), în *ArhGen*, IV (IX), 1997, nr. 1-2, pp.261-264; Alexandru Furtună, Vasile Șoimarul, *Neamul Șoimăreștilor, 500 de ani de istorie*, Chișinău, 2003, 508 p.

² Primele trei documente originale sunt în limba germană. Rezumatul lor nu este conținut de lista prezentată de noi.

³ Ioan Godeanu, *Neamul Prăjeștilor și moșia Stolniceni*, lucrare prezentată la cel de al XVI-lea Congres de Heraldică și Genealogie, Iași, 10-12 mai 2012, http://www.ghika.net/IRGH/IRGH_XVI_Com_Rez.html

Ultima proprietară a arhivei, Ioana Maria Odobescu, era descendentă a familiei Prăjescu. Din cea mai citată sursă privind genealogia neamului, lucrarea lui I. C. Miclescu-Prăjescu (1892-1973), *Obârșia unei familii din Moldova*, publicată în 1940, aflăm că întemeietorul legendar este socotit a fi Dragomir Albul, dregător domnesc în Moldova de Sus care, în jurul anului 1393, era deja mort⁴. Numele de Prăjeștilor este atestat documentar la 1558. Octav-George Lecca în a sa carte, *Familii boierești române* vorbește de boierii Prăjescu ca de o veche familie „a cărei filiație probată începe în secolul XVI-lea (1500)”. Primul membru al familiei amintit de N. Stoicescu în *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, este Lupu Prăjescu mare clucer, frate cu Nicoară, căsătorit cu Safta, fiica lui Ionașco Ghenghea mare logofăt și nepoată a lui Simion Stroici mare vistiernic⁵. În aceeași lucrare găsim și informația potrivit căreia Prăjeștii se trag din neamul boierilor Stărostici pe linie paternă și pe linie feminină din cel al lui Oană vornicul⁶. Stanciu pârcălab a fost tatăl lui Toader Prăjescu mare vistiernic din secolul al XVI-lea și bunicul lui Ion Prăjescu vameșul, căsătorit cu fiica lui Ion Movilă mare logofăt⁷ (după unii se pare cu o altă fiică a lui Petru Rareș⁸, soră a Mariei Movilă). Ion a fost cel care a propulsat familia în plan social⁹. El a avut cinci băieți – Nicoară¹⁰, Ștefan¹¹, Voluntar¹², Vasile¹³ și Savin¹⁴ – și trei fete. Ele s-au căsătorit cu mari boieri: Toader Boul¹⁵, Costea Băcioc¹⁶ și Cristea Buhuș (căsătorit cu Nastasia)¹⁷. Nicoară Prăjescu a fost fiul lui Ion și al fiicei lui Ion Movilă, nepot de fiu al lui Toader mare vistiernic din secolul al XVI-lea și strănepot al lui Stanciu pârcălab¹⁸. El era căsătorit cu Maria, fiica lui Ionașco Ivul postelnic¹⁹, sau cu Elisabeta Movilă²⁰. Nicoară își leagă cariera politică (ajutat fiind de Luca Stroici logofăt), de domniile lui Petru Șchiopul și

⁴ Începuturile genealogice sunt învăluite în legendă. Scurta noastră documentare are la bază trei lucrări de referință atunci când încercăm a prezenta aceste scurte date genealogice privitoare la familia Prăjescu: I.C. Miclescu-Prăjescu, *Obârșia unei familii din Moldova*, RIR, X, 1940, p. 175-215; Nicolae Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Secolele XIV-XVII*, București, 1971 p. 272-273; Octav-George Lecca *Familii boierești române, Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție îngrijită de Alexandru Condeescu, Editura Libra, București, p.476-477.

⁵ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 428; Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 476, 477, îi amintește și el pe Lupu, Nicoară (la 16 ianuarie 1610), sau Vorontar Prăjescu, prezent în lista marilor boieri din sfatul domnesc al Moldovei în anii 1606, 1607 sau 1619).

⁶ I. C. Miclescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 175-215.

⁷ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 426.

⁸ Ștefan S. Gorovei, „<Nepoții Balicăi>, <seminția Movileștilor>”, în *ArhGen*, I (IV), 1994, nr. 3-4, p.131-132; nu este Ruxandra căsătorită cu Alexandru Lăpușeanu.

⁹ Liviu Pilat, *Nicoară Prăjescu și anturajul său*, în *RIS*, VIII-IX, 2003-2004, p.111.

¹⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 426.

¹¹ *Ibidem*, p. 427.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 428.

¹⁴ *Ibidem*; la Octav-George Lecca apare și numele unui alt fiu, Lupu Prăjescu, frate cu Nicoară.

¹⁵ Liviu Pilat, *op. cit.*, p.111

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p.355; Liviu Pilat, *op. cit.*, p. 115.

¹⁸ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 426.

¹⁹ *Ibidem*, p. 427.

²⁰ Liviu Pilat, *op. cit.*, p. 111.

mai cu seamă de cea a Movileștilor²¹. Nicoară Prăjescu a cumpărat peste 30 de sate și părți de sate, vii, prisăci, herghelii, heleștee, mori etc. (care i-au fost confiscate când a plecat în exilul din Polonia (de la Ustia). El le-a recâștigat în vremea lui Radu Mihnea²². Nicoară a ctitorit biserici, preum Sf. Nicolae din Suceava, sfințită la 1611²³, și-și leagă destinul de ascensiunea și declinul²⁴ familiei Movilă²⁵. Către bătrânețe, Nicoară Prăjescu se retrage la curtea sa de la Stolniceni, trecând la cele veșnice în anul 1619²⁶. De moșia de la Stolniceni, reședință statornică a familiei, s-a legat multă vreme însemnul heraldic al lui Nicoară Prăjescu, crucea și vârful de săgeată²⁷, păstrat inclusiv de urmașii din secolul al XIX-lea²⁸.

Pentru secolul al XVIII-lea, documentele aflate în posesia Muzeului de Istorie a Moldovei menționează numele lui Andrei Prăjescu. Acesta a fost căsătorit de două ori: din prima căsnicie a avut o fată, Alexandra jitniceroaia, măritată cu Gheorghe jitnicerul; din a doua căsătorie, cea cu o anume Maria, a avut un fiu, pe nume Constantin, mort de tânăr.

Un suret după un document datat 25 ianuarie 1609 consemna că Nicoară Prăjescu mare vistiernic a intrat ca proprietar pe jumătate din satul Stolniceni „partea de sus”, la „ținutul Suceavei, cu un vad de moară în Siret și altul pe Purcelești. El dădea la schimb satul Boldești și loc de trei case, la același ținut²⁹. Fostul proprietar din satul Stolniceni era Calapod Toader și copii săi, Gheorghe și Ilinca.

Alt suret, din anul 1764 (7272) iunie 21, după un document de la Constantin Movilă voievod, din anul 1653 (7161) august 25, consemna faptul că Toader Calapod hânsar, nepotul lui Gavril, strănepotul lui Petru stolnicul și copii săi, Gheorghe și Ilinca dau la schimb părțile lor din Stolniceni, la ținutul Suceava, unde fuseseră casele lui Dragoș Simion și Petre stolnicul, cu vaduri de moară, bălți de pește, fânețe, livezi, lui Nicoară Prăjescu. Primesc, în schimb, satul Boldești, cu heleșteu și moară și seliștea Sârbi și cinci locuri de casă în Oncești³⁰.

În 25 septembrie 1751 (7260), o carte de judecată prezenta o ceartă iscată între Andrei Prăjescu și Tăbârță³¹. Câțiva ani mai târziu, Andrei Prăjescu era singurul stăpân al moșiei pentru că el împărțea moșia, Stolniceni, la 7 iunie 1756 (7265), între ginerele său Gheorghe jitnicerul, soțul singurei sale fiice, Alexandra și fiul său Constantin, pe care-l avea din a doua

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ G. Balș, Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, București, 1933, p. 55.

²⁴ Liviu Pilat, *op. cit.*, p.111.

²⁵ Văr cu Ieremia și Simion Movilă, *apud* Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 427.

²⁶ I. C. Miculescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 175-215; Liviu Pilat, *op. cit.*, p. 111, apare data de 30 ianuarie 1622, când fii săi își împart averea. Și totuși, în N. Stoicescu, *op. cit.*, pentru secolul al XVII-lea, este consemnat un sigur fiu-Lupu, la p. 428; doi fii ai lui Lupu-Ion sau Ionașcu, p. 429, și un Grigore. Apoi un fiu al lui Ionașco, numit Toader sau Toderășcu, la p. 429. Sunt pomeniți și copii acestora: Dumitrașco cuparul, căsătorit cu Maria, fiica lui Grigore Hăbășescu hatman și o fiică ce a fost măritată cu Tăbârță, copii lui Grigore; Ștefan postelnic a fost căsătorit cu Maria, fiica lui Constantin Jora serdar și două fete, Alexandra și Maria, copiii lui Toader.

²⁷ Petronel Zahariuc, *op. cit.* pp.261-264.

²⁸ Liviu Pilat, *op. cit.*, p. 114.

²⁹ Nr. inv.6040/14.

³⁰ Nr. inv.6040/63.

³¹ Nr. inv.6040/44.

căsătorie a sa, cu Maria³². Pentru partea lui Constantin, mort de tânăr, mai multe documente aflate în această mapă vorbesc de plângerile repetate către Domnie, ale Alexandrei³³. Acesta cerea ca părțile de sate din Stolniceni, Vlădeni și Purcelești, care fuseseră date de mama sa vitregă, Maria, lui Ioniță Cantacuzino – și care fuseseră ale lui Constantin – să-i fie restituite, deoarece ea se ocupase de cele cuvenite la moartea tatălui și a fratelui său. Moșia a rămas în posesia familiei Prăjescu și astăzi poartă amintirea proprietarilor numindu-se Stolniceni-Prăjescu.

Informații privitoare la o altă proprietate a familiei Prăjescu, Purceleștii, găsim în aceleași documente ale mapei. Mulți ani, Prăjeștii au stăpânit satul împreună cu o altă familie, cea a Șoimăreștilor. Detalii privitoare la legendarii Șoimărești și a părților de moșie pe care le-au deținut aceștia în Purcelești le găsim în lucrarea semnată de Alexandru Furtună și Vasile Șoimarul, *Neamul Șoimăreștilor, 500 de ani de istorie* (2003). Cei doi cercetători au avut la dispoziție și documentele aflate în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei Iași, inclusiv pachetul prezentat aici.

Ne-am oprit asupra câtorva din documentele privind Purceleștii, pentru o scurtă prezentare a evoluției acestei moșii, peste care au stăpânit, vreme de mai multe veacuri, familiile Tăbârță, apoi Gherghel, Prăjeștii și Șoimăreștii.

Jumătate din satul Purcelești a intrat în proprietatea familiei Prăjescu la schimb cu moșia lor Cârligi, unde aveau și curți, fostă a unor răzeși cu care se înrudeau³⁴. Există un anumit mister în felul în care a fost dobândit satul Cârligi, despre care, la 1605, răzeșii care stăpâneau acolo nu știau de la cine îl aveau moștenire, în lipsa actului inițial de danie, numit și „talpa moșiei”³⁵. Un document aflat în pachet, nedatat, ar putea descifra această enigmă³⁶. Acesta este un zăpis prin care un anume Merăuță, cumpăra parte din satul Cârligi („a stolnicului”) și încă o parte dintr-un alt sat, se pare Nisporești, cu zece ughi de la Zacbolat (?), feciorul lui Ursu din Toderești. Anterior acestei date, în timpul lui Vasile Lupu³⁷, la 29 iunie 1634 (7142), sau poate mai devreme³⁸, vătaful Ionașcu Tăbârță cumpăra jumătate din satul Purcelești, din ținutul Suceavei, cu loc de heleșteu și de moară, de la Dumitrașco, feciorul lui Pătrașco, nepotul lui Mătieș logofăt. Vânzarea s-a făcut pentru suma de 120 de taleri și 2 boi. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, proprietari ai satului Purcelești au rămas membrii acelorași familii, documentele consemnând numele lui: Ion Gherghel, ginerele lui Ion Tăbârță, pitarul Ion Prăjescu și Șoimăreștii³⁹. Puțin câte puțin, familia Prăjescu a ajuns să aibă o parte tot mai mare din moșie. Astfel, Ioniță Prăjescu a cumpărat într-un singur an, 1794, părți din moșie care valorau peste 1690 lei⁴⁰. La 28 mai 1797, acesta era stăpân pe două părți din sat. O altă parte îl avea stăpân pe Ion Gherghel pitar, iar răzeșii Șoimărești

³² Nr. inv.6040/40.

³³ Nr. inv.6040/45, 49, 50, 51, 52.

³⁴ Liviu Pilat, *op. cit.*, 114.

³⁵ *Ibidem*; Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 261-264; *Ibidem*, XVI/4, nr. 43, p. 38.

³⁶ Nr. inv.6040/62.

³⁷ Nr. inv.6040/29.

³⁸ Nr. inv.6040/28.

³⁹ Nr. inv.6040/15, 16, 18, 26.

⁴⁰ Nr. inv.6040/19, 21, 22, 23.

rămăseseră cu a patra parte⁴¹. Pitarul a continuat să cumpere părți de sat și de la ginerele lui Ion Gherghel, Gheorghe Cârste (1 iunie 1799)⁴² cu condiția să respecte vechile învoieli, de a nu face crâșmă pe hotarul moșiei dinspre Vădeni, ca să nu-i supere pe lipovenii care trăiau în satul Purcelești.

În concluzie, mapa de documente nr. 6040, aflată în inventarul Muzeului de Istorie a Moldovei Iași, alături de toate celelalte obiecte achiziționate, reprezintă o bogată sursă de informații mai ales pentru cercetătorii interesați de genealogia familiei Prăjescu, a rudeniilor, sau a proprietăților pe care aceștia le-au stăpânit, sau privitoare, cum am arătat pe parcursul scurtei noastre prezentări, la alte aspecte din istoria românilor.

Rezumatul documentelor din mapa 6040 (nr. 4-63)

Nedatat

Fragment dintr-un document românesc, în grafie chirilică.

Pecete cu stema Moldovei, timbrată

Original, rupt. (fragment) **Nr. inv. 6040/4**

1723 (7231) martie, 3

Andrei Prăjescu face plângere la Divan pentru un pod peste Siret, la vadul Purceleștilor, pe care Domnul l-a folosit în trecerea lui pe celălalt mal al apei și care ar trebui adus la locul lui.

Scrie Gavril Ciolan. Semnează: Constantin Costachi vel logofăt, Constantin Ruset vel vornic, Dumitrachi Ramadan, Sandu Sturza hatman, Odachia Cantacuzino.

Pe a 4-a pagină o însemnare: „7231(1723) martie 5. No. 5”

Original, unfolio (18,7 x 30,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/5**

1723 (7231), ianuarie 27

Zapis prin care Gheorghică Mani postelnic împreună cu soția sa, Catrina, vând a patra parte din moșia Stolniceni, din ținutul Suceava, pe apa Siretului, pe care o aveau de la vistiernicul Neculai Bașotă, tatăl Catrinei. Însemnare pe a 4-a pagină : „No: 32”

Original, unfolio (23 x 34 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/6**

1765, iulie 7

Document emis din porunca domnitorului Grigorie Alexandru Ghica prin care se trasau hotarele moșiei Stolniceni, proprietatea lui Andrei Prăjescu. Acesta împărțea satul cu

⁴¹ Nr. inv.6040/26.

⁴² Nr. inv.6040/27.

ginerele său, Gheorghe jitnicerul. Scrisoarea era dată celor doi proprietari pentru a-și face carte de întărire la Divan.

Trei semnături: Andrei Prăjescu, Ghiorghe jic(nicer) și una indescifrabilă
Original difolio (21,5 x 31,4 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/7**

1765 august 25

Mărturie hotarnică prin care se hotărânesc a patra parte din moșia Purcelești, ținutul Sucevei și o jumătate din satul Vlădeni, ținutul Roman ale lui Gheorghe jitnicerul, ginerele lui Andrei Prăjescu.

Original, difolio (21 x 30,6 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/8**

1791-1793 noiembrie 23 1791

Zapis prin care Grigori, fratele Tudosiei dă în orândă, de la moșia dumisale Heșnușenii, pentru un an de zile, cu 40 de lei.

Original, difolio (15,6 x 21,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/9**

Nedatat (către 1700)

Zapis prin care Maria Strășescu face cunoscută cearta sa cu logofătul Jora pentru un ȋigan. Însemnare pe a II/a pagină „către 1700 când erea logofăt Antioh Jora”.

Original, difolio, (16 x 19,7 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/10**

1751 (7259), iunie 24

Împărțeala ȋiganilor pe care îi aveau de la părinții lor răposatul Grigorie Jora mare vistiernic și sora Maria Prăjeasca, fii lui Constantin Jora clucer. ȋiganii aparținuseră lui Constantin Jora clucer. Documentul cuprinde o listă cu numele unor ȋigani și familiile lor.

Patru semnături. Una a lui Andrei Prăjescu, alta a Mariei care își pune și pecetea inelară.

Original, patru foi (16,5 x 42,8 cm) pe ultima pag. trecut „nr. 18, 7259 iunie 24 (1751)”, hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/11**

1758 (7266) mai 26

Suret după un ispisoc de la Gheorghe Ghica voievod pentru niște ȋigani ai lui Toader Prăjescu clucer.

Original, difolio (21 x 31,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/12**

1619 (7127/7128)

Transcriere a zapisului lui Toader Ionașco prin care vinde o parte din sat lui Lupu Prăjescu cu 60 galbeni.

Original, unfolio, (22 x 36,5 cm), hârtie filigran. **Nr. Inv. 6040/13**

1765 septembrie 3

Suret după un zapis al marilor boieri, din 25 ianuarie 1609, prin care Calapod Toader și fii săi, Gheorghe și Ilinca schimbă cu Nicoară Prăjescu vel vistiernic o jumătate de sat din Stolniceni, partea de sus, la ținutul Sucevei, cu un vad de moară în Siret și un altul pe Purcelești, cu satul Boldești, ținutul Sucevei și un loc de trei case.

Însemnare pe cea de-a patra pagină. „nr.7117 Ghen(arie)(1609)”

Original, difolio, (21,3 x 33,3cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/14**

1784, iunie 25

Perilipsis al scrisorilor pe care le are Ion Gherghel pe moșia Purcelești, ținutul Roman. Sunt menționate documentele din: 22 noiembrie 7220, 21 iunie 7242; 28 iunie 7243; 10 august 7262; 6 august 7267; 30 noiembrie 7275; 8 iulie 7256; 12 iulie 7268; 28 noiembrie 7275, care dovedesc că Ion Gherghel este proprietarul moșiei.

Original, difolio (20,7 x 31 cm), hârtie filigran. **Nr inv. 6040/15**

1784, iulie 11

Zapis prin care Constantin Șoimarul, feciorul lui Lupu Șoimaru din satul Purcelești, ținutul Roman, face cunoscut faptul că Ion Gherghel, ginerele lui Neculai Tăbârță este stăpân pe a patra parte din satul Purcelești, iar o altă a patra parte este a Șoimăreștilor. Cele două părți se judecă ajungându-se la o înțelegere, după care se scrie o mărturie hotarnică și cei implicați își dau scrisori doveditoare unii altora.

O amprentă digitală. Însemnare pe a patra pagină: „1784 iulie 11”.

Original, difolio (21,2 x 31 cm), hârtie filigran. **Nr. inv 6040/16**

1791 iunie 28

Zapis dat de Toader Șoimarul, mazil din Cornova, ținutul Orhei, nepotului său Alexandru, fiul lui Neculai Șoimarul, fratele său mai mic, pentru a șasea parte din a patra parte din moșia Purcelești, ținutul Roman. Alexandru face schimb de moșii cu Toader Șoimarul și îi plătește și o diferență de bani.

O amprentă digitală.

Original, difolio (21 x 31,8cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/17**

1793 iunie 5

Hotarnică făcută din porunca lui Constantin Șuțu, pentru satul Purcelești, ținutul Roman prin care sunt fixate părțile aflate în proprietatea lui Ion Gherghel, Ion Prăjescu, Șoimăreștii și Alexandru, fiul lui Neculai Șoimarul.

Semnături: Ștefan Ciogole, vornic de poartă și Gheorghiță hotarnic. Pe a patra pagină este desenată o palmă gospod cu lungimea de 27 cm.

Original, difolio (21,3 x 31,3 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/18**

1794 martie 4

Carte de judecată prin care se hotărăște că, dacă Ioniță Șoimarul nu-și plătește datoria pe care o are la Ioan Prăjescu pitar, de la care împrumutase 235 de lei cu o dobândă de 10% pe an, va pierde partea sa de moșie din satul Purcelești cu care garantase împrumutul.

Original, difolio (23 x 36,8 cm), hârtie filigran. **Nr. inv 6040/19**

1794 mai 15

Zapis prin care Alexandru Șoimarul, mazil din Costești, ținutul Roman, vinde lui Ioniță Prăjescu pitar părțile de moșie pe care le are în Purcelești, ținutul Roman, și din care, o parte o moștenise de la tatăl său, iar pe cealaltă o cumpărase de la unchiul său, Toader Șoimarul.

Original, difolio (21,3 x 31 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/20**

1794 decembrie (martie?) 21

Zapis prin care preotul Pătrașco împreună cu preoteasa sa, Irina, din satul Moțca, ținutul Sucevei vând pitarului Ioniță Prăjescu partea lor de moșie din Purcelești cu suma de 110 lei. Documentul datat 21 martie 1794.

Martori: Alexandru și Constandin logofăt care îi scrie documentul. Două semnături indescifrabile.

Original, difolio, rupt (23 x 37, 4 cm) hârtie filigran **nr. 6040/21**

1795 ianuarie 20.

Carte de împuternicire prin care Isprăvnicia Romanului anunță faptul că trebuie să publice cartea domnească din anul 1794, prin care pitarul Ioniță Prăjescu a cumpărat părți de moșie din Purcelești de la Alexandru Șoimariul, cu suma de 900 de lei. Atât zapisul cât și cartea domnească sunt făcute publice la locul vânzării și în târgul Roman, în toate zilele de târg, timp de șase luni. Și pentru că nimeni n-a dorit să răscumpere pământul, după datină, s-a dat mărturie la mâna pitarului Ioniță Prăjescu.

Original difolio (22 x 35 cm), filigran. **Nr. inv. 6040/22**

1795 februarie 22.

Zapis de cumpărătură prin care Ioniță fiul lui Sandu Șoimariul vinde partea sa de moșie din Purcelești, ținutul Romanului lui Ioniță Prăjescu pitar. Bucata de pământ vândută face parte din a patra parte de moșie din Purcelești care era stăpânită de răzeși. Din această a patra parte unul din cei șase bătrâni era a lui Sandul Șoimariul care rămăsese moștenire lui Ioniță Șoimariul. Această bucată moștenită este vândută cu 450 lei.

Semnează Alexandru Șoimariul

Original, difolio, (21 x 31 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/23**

1795 noiembrie 15

Carte de isprăvnicie. Prin cartea Divanului din anul 1795 mai 15, se face cunoscut că pitarul Ioniță Prăjescul cumpără părți din moșia Purcelești, ținutul Roman, de la Ioniță, fiul lui Sandu Șoimariul, cu 450 de lei. Se cere Isprăvniciei să facă cunoscută vânzarea atât la fața locului cât și la Roman, în toate zilele de târg, citindu-se și cartea domnească de publicație, precum și zapisul. Și pentru că timp de șase luni nici o rudă nu a vrut să răscumpere pământul se dă mărturie la mâna pitarului Ioniță Prăjescu.

Semnătura lui Ioniță Prăjescu.

Original, difolio, (20 x 34 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/24**

1796 februarie 20

Zapis prin care se face cunoscut că Toader Șoimariul, Ion Șoimariul, Neculai Șoimariul, Sandul Șoimariul, Lupul Șoimariul și Safta, sora lor, sunt proprietarii unei pătrimi din satul Purcelești, ținutul Roman. Alte două părți sunt stăpânite de Ioniță Prăjescu, iar o parte este a pitarului Ion Cercel.

Original, difolio (20,7 x 30,8 cm), hârtie filigran **Nr. inv. 6040/25**

1797 mai 28

Zapis prin care Ionica fata lui Ion Șoimar și soțul ei, Ene, vând lui Ioniță Prăjescu pitar partea lor de moșie din Purcelești, ținutul Roman. Locul îl au moștenire de la tatăl Ionicăi, Ion Șoimariul. Moșia Purceleștilor se împarte în patru părți: două părți sunt ale pitarului Ioniță Prăjescu, o parte este a pitarului Ion Gherghel, iar a patra parte este a răzeșilor. Partea răzeșilor este împărțită și ea în șase bătrâni: Toader Șoimar, Neculai Șoimar, Sandul Șoimar, Lupu Șoimar, Safta, sora lor, iar a șasea parte este a lui Ion Șoimar. Partea lui Ion Șoimar se împarte și ea între cei patru copii: Ioniță, Măriuța, Irina, și Ilinca. Ultima fată își vinde și ea partea, cu 112 lei și 60 de bani.

Amprente digitale ale lui Ene, soțul Ilincăi, fata lui Ion Șoimar, Constantin Șoimar, Ignat Buznian. Pe prima pagină, iscălește ca martor Alexandru Șoimar.

A doua pagină – Învoială.

Original, difolio (20,5 x 30,6 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/26**

1799 iunie 1

Scrisoare dată lui Ioniță Prăjescu prin care i se interzice să facă crâșmă pe hotarul de moșie din Purcelești, lângă satul Vlădești, ținutul Roman. Acesta cumpărase de curând de la Gheorghe Cârste, ginerele pitarului Ion Gherghel, părți de moșie din Purcelești. I se mai cere pitarului să nu supere cu nimic pe lipovenii care trăiesc în satul Purcelești, respectând vechile învoieli.

Original, difolio (23,7 x 37,3 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/27**

1598 (7106) mai 5

Suret scos după un document de la Irimia vodă din care aflăm că vistiernicul Ionașco ot Cristești ar fi stăpânit, împreună cu cumnații săi, Isac Mătieșescu, Ionașcu și Toader, jumătate din satul Purcelești, ținutul Roman. Cei trei frați au garantat cu partea lor de moșie, pentru un împrumut de 60 de galbeni, pe care i-au luat de la vel vistiernicul Simion Stroici. Banii au fost restituiți de Ionașco căruia i se face urice pe acea jumătate de sat. Semnează: Nicoară logofăt.

Original, difolio (22,5 x 17,8 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/28**

1747 (7255) aprilie 1

Suret după un ispisoc de la Vasile Lupu, 1634 (7142), iunie 29, din care aflăm că vătaful Ionașcu Tăbârtă cumpără jumătate din satul Purcelești, ținutul Suceava, cu loc de heleșteu și de moară, de la Dumitrașco, feciorul lui Pătrașco, nepotul lui Mătieș logofăt. Partea de moșie s-a vândut cu 120 de taleri și 2 boi.

Copie din anul 7255 aprilie 1.

Original, unfolio (21,5 x 32 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/29**

1783 aprilie 20

Zapis prin care Ștefan Căpitan pitar, din Târgul Frumos, împreună cu soția sa Nastasia vând lui Toader, fiul lui Ilie Muntean ruptaș din Târgul Frumos, trei pogoane de vie cu 70 de lei.

Semnează: Ștefan și Nastasia. Martor: Nechita Mardari. Trei amprente digitale.

Original, difolio (32 x 21,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/30**

1796 august 15

Zapis prin care Adriana, soția răposatului Apostol Focșa din satul Munteni și cu frații ei, Grigori, Vasile, Dumitrachi, Alexandru, și Pavel vând o vie în Costești, pe moșia lui Alexandru Șoimarul cu prețul de 60 de lei.

Două amprente digitale: ale Adrianei și fiului său Grigore. Semnează: Alexandru Șoimar.

Original, difolio (21,5 x 30,8 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/31**

1790 iunie 21

Mărturie hotarnică pentru o vie de două pogoane aflată la Costești, pe care o revendică Nastasia, nevasta lui Gheorghe Cromtoc, de la Condurache biv ispravnic, ginerele paharnicului Lupu. Condurache aduce zapisele ce dovedesc că via a fost primită ca zestre de la socrul său, care, la rândul său o cumpărase.

Original, difolio (21 x 30,6 cm), hârtie filigran **Nr. inv. 6040/32**

1785 (7266) ianuarie 15

Zapis prin care preotul Gheorghiță și cu femeia sa, Maria și cu copii săi, Lupu și Ancuța, vând o jumătate de pogon de vie și două rânduri, preotului Ion, soției și fiilor săi, iar acesta o vinde, la rândul său, lui Vasile Tonița.

Semnează: Lupu Petru, Gheorghiță Grădiniță, Toader Mazere, Toader Crăstian Dan, Ion Petre Mazăre, ... Petrica, Ereu Sgragat (!).

Original, difolio (16,7 x 42,6 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/33**

1799 august 23

Zapis prin care Zaharia Mazăre, soția sa Catrina și cu feciorii lor, Ion și Grigore vând lui Ioniță un pogon de vie cu 80 de lei.

Original, difolio (14,4 x 20,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/34**

1789 ianuarie 24

Zapis pentru o vie în dealul Costești, ținutul Roman, care se vinde cu 30 de lei.

Original, difolio (15,8 x 21,2 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/35**

1796 martie 30

Zapis prin care aflăm că Vasile Plăcintă împrumutase de la Dima bacal suma de 138 de lei și șase parale, garantând acest împrumut cu casa din Târgul Frumos. Și pentru că nu-și poate plăti datoria, casa, în valoare de 200 de lei, este dată lui Dima, care-i rămâne dator lui Vasile cu 61 de lei și 34 de parale. În schimbul acestor bani îi dă un pogon de vie roditoare la Costești.

Martori: Toader Ciobotariu, Ioniță Racoviță, Iordache pitarul și Toader pitarul. Scrie Costandin logofăt. Patru amprente digitale.

Original, difolio (15,1 x 21,5cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/36**

1795 ianuarie 14

Zapis prin care Safta Plăgunțoi împreună cu fiul său, Toader vând o vie pe Dealul Costeștilor, cu 60 de lei, lui Zaharia, fiul lui Grigore.

Original, difolio (17,5 x 24,3 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/37**

1762 (7270), februarie 22

Andrei Prăjescu și Leonte Scărlet monah, împart între ei trei Țigani.

Original, difolio (14,2 x 39,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/38**

1725 (7233) iulie 7

Ispisoc de la Radu Vodă pentru satele Liești și Blindești, pe Jijia și pentru Stăuceni, ținutul Hotinului, satul Risoca din ținutul Soroca, pentru seliștea Tătăreni pe Miletin, în ținutul Hârlăului și pentru alte locuri.

Original, difolio (19,2 x 31,6 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/39**

1765 iunie 7

Carte domnească prin care se face cunoscut faptul că Andrei Prăjescu vrea să împartă moșia sa, Stolniceni cu ginerele său Gheorghie jitnicer și cere domnitorului să numească oameni care să hotărânicească locurile.

Original, difolio (21,5 x 31,3 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/40**

1751, septembrie 25

Mărturie hotarnică pentru moșia Vlădeni, ținutul Roman, pe Siret, a lui Andrei Prăjescu, care avea hotar comun cu moșiile Ilișești, proprietatea Mănăstirii Bistrița și satul Șăganii a biv vel logofătului Sandu Sturza. Pe a IV-a pagină însemnarea" „II Nn 9, 1751 sept. 25 Copie de la hotarul Vlădenilor”.

Original, difolio (21,5 x 31,3 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/41**

1748 (7256) iulie 8

Hotarnica satului Purcelești, pe apa Siretului, ținutul Sucevei, moșie a lui Andrei Prăjescu, făcută în prezența postelnicului Ștefan Gherghel și a lui Toader Bădiliți, vornic de Suceava.

Semnătura paharnicului Mihalache.

Original, difolio (19,5 x 31,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/42**

1751 (7260) septembrie 25

Copie a unei hotarnici a moșiei Lisăuani de pe Siret, ținutul Romanului, a lui Sandu Sturdza mare logofăt. Moșia se învecinează cu părți din moșiile lui Aldrei Părăjescu. Martori: Constantin Sturdza vel stolnic, Andrei Prăjescu și mai mulți „ oameni buni și bătrâni”.

Copie, difolio (23,1 x 33,8 cm), hârtie. **Nr. inv. 6040-43**

1751 (7260) septembrie 25

Carte de judecată pentru pricina iscată între Andrei Prăjescu, stăpânul a câte o jumătate din satele Purcelești și Stolniceni și Tăbârță, stăpânul celorlalte jumătăți. Satul Purcelești avea hotare comune cu satul Cozmești, moșia lui Sandu Sturza biv vel logofăt. Se restabilesc hotarele prin consultarea și acordul tuturor celor prezenți.

Scrie Simeon Cheșcu.

Original, difolio (21,2 x 31,53 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/44**

1780 octombrie 30

A cincea plângere făcută către Domnie, pe 15 iunie, de către Alexandra fiica lui Andrei Prăjescu pentru neînțelegerile pe care le are cu spătarul Ioniță Cantacuzino legate de o moșie pe care ultimul o moștenise de la soția sa Maria, prima nevastă a lui Andrei Prăjescu. Domnitorul hotărăște, pe 6 iunie, ca Alexandra să meargă la moșie și să-și rezolve treburile curente și să revină peste 20 de zile spre a i se rezolva plângerea. Se emite mărturie hotarnică pentru moșia Vlădeni, ținutul Roman a Alexandrei Prăjescu. Este folosit un document hotarnic semnat de Simion Cheșco uricariul și alți martori, la 27 septembrie 1751 (7260). Clucerul Mihai Sturza care împresurase parte din hotarele moșiei Vlădeni în moșia sa Boscofeni, urma să aducă acte doveditoare și să facă la rândul său o plângere la Divan.

Original, difolio, (21,3 x 30,8 cm). hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/45**

1765 iulie 3

Mărturie hotarnică făcută din porunca lui Grigorie Alexandru Ghica, în urma plângerii postelnicului Neculai Tăbârță, Toader Șoimarul, Lupu Șoimarul și alți frați ai lor, pentru părți din satul Purcelești, ținutul Suceava, pe apa Siretului. Satul se mărginea „pe din sus” cu satul Stolniceni, proprietatea lui Andrei Prăjescu, iar „ pe din jos” cu satul Cozmești aflat în proprietatea spătarului Dumitrașcu Sturza. Părți din Purcelești erau stăpânite și de Andrei Prăjescu care aduce ca dovadă o mărturie hotarnică mai veche, de la Vasile Buhăescu.

Original, difolio (21,9 x 34,4 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/46**

1772*Document în limba rusă privitor la satul Stolniceni.*Original, difolio (16,5 x 20,5 cm), hârtie. **Nr. inv. 6040/47****Nedatat (către 1775 iunie 17)***A cincea plângere către Domnie a Alexandrei, fiica lui Andrei Prăjescu pentru părțile de moșii ce i s-ar fi cuvenit ei, după moartea fratelui său Constantin și pe care mama sa vitregă, Maria le-ar fi dat celui de al doilea bărbat al său, Ionașco Cantacuzino.**Se poruncește a se merge grabnic acasă și să revină peste două zile pentru a se rezolva pricina.*Original, difolio (14,1 x 19,4 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/48****Nedatat („către 1775 iunie 8”)***A patra plângere către Domnitor făcută de Alexandra jitniceroaia, fiica lui Andrei Prăjescu, pentru o neînțelegere pe care o are, de la hotarele unei moșii, cu spătarul Ionașco Cantacuzino.*Original, difolio (17,9 x 22,2 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/49****Nedatat (către 1775 iunie 9)***Plângere către Domnitor făcută de Alexandra, nevasta lui Gheorghe jitnicerul. Ea solicită o nouă carte de hotărnicie pentru moșia Vlădeni ținutul Roman deoarece clucerul Mihail Sturza îi înglobase, fără acte doveditoare, în urmă cu un an, această proprietate în moșia sa, Buscățeni. Domnitorul hotărăște ca vel logofătul să cerceteze pricina.*Original, difolio (15,6 x 21,9 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/50****Nedatat (către 1775 februarie 14)***Alexandra jitniceroaia, fiica lui Andrei Prăjescu face plângere la Divan pentru a-și recupera partea de moștenire ce i se cuvenea, care fusese a fratelui, după tată, Constantin Prăjescu. Andrei Prăjescu împărțise satele Vlădeni, Stolniceni și a patra parte din Purcelești între cei doi copii ai săi, din prima și a doua căsătorie, Alexandra și Constantin. După moartea lui Constantin; mama sa Maria, a doua nevastă a lui Andrei Prăjescu a dat cu zăpis, celui de al doilea său soț, Ioniță Cantacuzino, moștenirea lui Constantin. Ioniță Cantacuzino amenința că va ara pământul primit, pământ pe care se afla construită parte din casa Alexandrei. Aceasta cere ca Domnitorul să cerceteze pricina și să facă dreptate.*Original, difolio (17,4 x 24,8 cm) hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/51**

Nedatat (către 1775 mai 22)

Alexandra jitniceroaia, fiica lui Andrei Prăjescu face plângere către Domnitor pentru jumătate din satul Vlădeni, jumătate din satul Stolniceni și a patra parte din Purcelești pe care fratele său Constantin le primise de la tatăl lor, Andrei Prăjescu. Alexandra crede că este îndreptățită ca aceste proprietăți să fie ale sale, deoarece fratele său murise, iar ea se ocupase de cele cuvenite după înmormântarea tatălui și a fratelui său. Și Maria, mama lui Constantin murise.

Original, difolio (17.7 x 22,6 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/52**

1667 mai 16

Hotarnica satului Nisporești, ținutul Suceava, pe apa Moldovei, făcută din porunca Prea Înălțatului domn Alexandru Ghica vv. Moșia era a lui Gheorghe jitnicerul. Jumătatea de sat era moștenire de la Moranu și cealaltă jumătate de la răposatul Ioniță Miclescu.

Original, difolio (21,3 x 31,2 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/53**

1764

Izvod de zestre dat Alexandrei, de către tatăl său, Andrei Prăjescu, pentru jumătate din satul Stolniceni, „partea de sus” și jumătate din satul Vlădeni „partea de jos”; a patra parte din Purcelești; jumătate din satul Nisporești (moștenire după mamă); o moară „ce umblă în pâraul Purceleștilor”, și o crâșmă alături; un vad de moară în lunca Siretului; un sălaș de țigani etc. Izvodul precizează cui va rămâne averea lui în cazul în care el și copilul, Constantin, vor muri. Semnătura lui Andrei Prăjescu.

Original, difolio (9,8 x 28,6 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/54**

1762 noiembrie 17

Zapis iscălit de Ilinca, soția lui Merlescu Scherlet prin care acesta arată că a plătit datoria pe care soțul său o avea către Andrei Prăjescu. Două semnături, una a Ilincăi și a doua a fiului său Ștefan.

Original, difolio (15 x 21, 4 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/55**

1762, ianuarie 27

Document în limba greacă. Pecete inelară în ceară neagră, distrusă.

Original, difolio (15,3 x 21,1 cm). **6040/56**

1753 (7261) mai 14

Document prin care se cercetează pricina dintre Prăjescu și Șoimărești pentru un pod nou pe Siret, pe care l-ar fi făcut Șoimăreștii fără încuviințarea vecinului lor de moșie, și refuzau să-l strângă, așa cum cerea porunca domnească. Semnături indescifrabile.

Original, difolio (16, 9 x 20.3 cm) hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/57**

1758 (7264) mai 30

Chitanță care confirmă că i-au fost restituiți lui Andrei Prăjescu banii care fuseseră împrumutați de la el de o persoană a cărei semnătură indescifrabilă este pe chitanță.

Original, (difolio (10 x 16, 5 cm), hârtie filigran, **Nr. inv. 6040/58**

1766, mai, 15

Hotarnica satului Nesporeștii, la ținutul Suceava, pe apa Moldovei, care se împarte între Gheorghie jitniceriu, ginerele Prăjescului și celălalt proprietar. Hotarnica preciza că jumătate de sat era primită de zestre de la Moreanu, iar jumătate era a dumisale răposatului Ioniță Miclescu.

Pe a IVa pagină însemnarea: „Nr. 4, 1766, mai 5”.

Original, difolio (21,8 x 33 cm), hârtie filigran. **Nr. 6040/59.**

Nedatat

Suret după un ispisoc din 10 iunie 1634. Tot soborul mănăstirii Râșca, de bună voie, vinde ocina sa, satul Vlădeni, la Siret, ținutul Roman, cu vad de moară și loc de pod al lui Ionașco Prăjescu postelnic, pentru 200 galbeni ungurești. Se face carte de întărire cu pecețile și iscăliturile boierilor Divanului.

Original, difolio (21,4 x 31,5 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/60**

1771 iunie 17

Suret după un ispisoc de la Ștefan vv., feciorul lui Tomșa voievod, datat 1622 (7130) august 10. Pentru slujirea cu credință a Domniei și a Țării Moldovei, Condre vameșul primește ca dar satul Stăuceni din ținutul Hotin, ocolul Hotin, fost sat domnesc.

Original, unfolio (27,5 x 39 cm), hârtie. **Nr. 6040/61**

Nedatat

Zapisul pentru o parte din satul Cârliche, („a stolnicului”?), și o parte din alt sat, (probabil Nisporești) cumpărat de către Merăuță. Acesta plătește 10 ughi.

15 amprente digitale.

Original, unfolio (20 x 33 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/62**

1764 (7272) iunie 21

Suret de pe un document de la Constantin Movilă voievod, din anul 1653 (7161) august 25, referitor la proprietăți ale lui Nicoară Prăjescu vel vistiernic. Se face cunoscut că s-a prezentat înaintea domnitorului jupâneasa Nastasia, fata lui Mateiaș vel logofăt și cu feciorii ei, Dumitru și Andronic paharnic și surorile lor, Mărica, Bilușca și Todirița, toți strănepoți lui Crăciun Purcelescu, și au schimbat ocina lor, jumătate din seliștea Purceleștilor, la ținutul Sucevii, moștenire de pe vremea lui Alexandru voievod, cu Nicoară Prăjescu vel vistiernic, care dădea „schimbătură la schimbătură”, jumătate din satul Cărligele, la ținutul Neamțului.

În aceleași condiții, Toader Calapod hânsar, nepotul lui Gavril, strănepotul lui Petru stolnicul și copii săi, Gheorghe și Ilinca dau la schimb părțile lor din Stolniceni, la ținutul Suceava, unde fuseseră casele lui Dragoș Simion și Petre stolnicul, cu vaduri de moară, bălți de pește, fânețe, livezi, lui Nicoară Prăjescu. Primesc satul Boldești, cu heleșteu și moară și seliștea Sârbi și cinci locuri de casă în Oncești.

Nicoară Prăjescu intră și în posesia a jumătate de satul Brătești, la ținutul Suceava, care fusese pus zălog la el de Rusca, fata Anghelinii, nepoata lui Avram Hăbășescu.

De asemenea, Ciolpăneasa și fiica ei Cristina vând partea lor de ocină, jumătate din satul Românești, la ținutul Neamț lui Nicoară Prăjescu vel vistiernic.

Documentul a fost scris de Arsenie Nebojasco în Iași, anul 7272 (1764) iunie 21 și a fost „tălmăcit de Evloghie dascăl”.

Original, difolio, (22,6 x 35,9 cm), hârtie filigran. **Nr. inv. 6040/63**

**Some documents regarding the history of Prăjescu family
in the collection of the History Museum of Moldavia in Iași**

Abstract

In 1974 the collection of the History Museum of Moldavia acquired a large number of objects from Mrs. Ioana Odobescu of Bucharest. The documents are originals and cover the period between the 16th and the 19th century. The paper presents the abstracts of 63 original documents enclosed by the Folder No. 6040. The set of documents include information on two families of importance for the Romanian history: the boyars Prăjescu and the legendary gentry family of Șoimărești. Most of the information regard two of the villages owned by these two families: Purcelești and Stolniceni, of the former counties of Suceava and Roman. One can conclude that the documents in this folder are an important source for the scholars studying the genealogy of Prăjescu family, the relatives, their landholdings or other elements of interest for the history of Romanians.

MOȘTENIREA ARHEOLOGULUI CONSTANTIN DASCĂLU

Mădălin-Cornel VĂLEANU
Silviu VĂCARU

Constantin Dascălu (5 iunie 1879-15 noiembrie 1935) este cunoscut în arheologia românească mai ales în urma participării sale, ca reprezentant al statului român, la campania de săpături arheologice de la Cucuteni, întreprinsă de arheologul german Hubert Schmidt, în anul 1910. Din această postură, el a fost implicat în selectarea și expedierea la Berlin a materialelor arheologice, publicând două scurte note despre descoperirile arheologice de aici. Dar moștenirea rămasă în urma lui Constantin Dascălu, la peste 100 de ani de la acele evenimente, se dovedește a fi mult mai valoroasă pentru patrimoniul cultural și științific național.

Date biografice privitoare la Constantin Dascălu

Copilăria și școala primară. La 5 iunie 1879¹, în familia de agricultorilor Mihalache și Smaranda Dascălu din satul Blândești², comuna Cârniceni din județul Iași, venea pe lume

¹ A se vedea copia actului de naștere depus la dosarul de student (ANI, Fond Universitatea „Alexandru I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosare personale 659/1900-1901, f. 7). O copie a acestui document se află și în arhiva familiei Dascălu (Fig.1).

un fiu, care a fost botezat cu numele sfântului în apropierea căruia s-a născut: *Costache*³. La două zile după fericitul eveniment, tatăl, împreună cu copilul și doi martori, „d-l Tănăsă Popa în etate de cincizeci și unu ani și al doilea martor d-l Dumitru Mohoreanu, în etate de treizeci și cinci ani, ambii de profesie agricultori”⁴ se prezenta în fața primarului Vasile Trohin, care era în același timp și ofițerul stării civile, pentru a declara nașterea copilului.

Copilăria și-a petrecut-o în satul natal, primind o creștere în spiritul cinstei și a muncii, cu respect față de valorile tradiționale ale familiei românești⁵. Dotat intelectual de la natură, sprijinit de familie să urmeze școala, în perioada când abandonul școlar în lumea rurală atingea cote deosebite, copilul Costache Dascălu va impresiona prin capacitatea de a învăța și de a fi tot timpul printre cei mai buni elevi în clasa în care va învăța. Împlinind vârsta de șapte ani, la 15 septembrie 1888, acesta pășea pentru prima dată, alături de alți copii, pragul școlii din Căminărești, sat aflat la o distanță de câțiva kilometri de casă, din cauză că în Blândești nu exista, în momentul acela, o unitate de învățământ.

Despre cum a învățat elevul Dascălu în clasa întâi nu avem date deoarece cataloagele de examene s-au pierdut. Știm doar că învățător i-a fost Mihai Lazăr, în toți anii cât a învățat la Căminărești. Acesta era un dascăl cu reale calități de pedagog, dar și un foarte bun cunoscător al materiilor predate, ținând cont că avea elevi în șase clase paralele⁶. În clasa a doua, așa cum reiese din catalog, Dascălu era cel mai bun din cei patru elevi înscriși⁷. Dacă pentru clasa a treia nu avem nici un fel de informație, în clasa a patra îl întâlnim iarăși ca fiind primul din cei cinci copii care au frecventat în mod curent cursurile acestei clase. După notele obținute, se observă o înclinație a elevului către istorie și geografie, materii pe care le va studia cu plăcere în tot timpul vieții⁸.

La 19 iunie elevul Dascălu 1892 susținea examenul general de absolvire a șase clase. El era singurul din comună care reușea această performanță. Deși notele pe care le-a obținut nu erau foarte mari, ele reflectau fidel cantitatea de cunoștințe acumulate de elev⁹. Cu toate acestea, putem afirma că pregătirea primită în școala primară a fost una temeinică, chiar dacă era la nivelul unei simple școli satești. Aceasta îl va ajuta foarte mult în momentul în

² În unele cataloage mama este numită Mândița, probabil numele de alint, cel cu care era cunoscută între săteni (*Idem*, Prefectura Iași, dosar 106/1888, f. 15).

³ În actele din perioada 1879-1907 numele său este Costache Dascălu. Ca urmare a admiterii la Universitatea din Berlin în anul 1907, își schimbă prenumele în Constantin, sub această nouă formă fiind numit în toate documentele ulterioare. În corespondența personală a semnat sub diminutivul de Costică.

⁴ *Idem*, Facultatea de Litere, dosare personale 659/1900-1901, f. 7.

⁵ Aceste lucruri erau mărturisite de însăși C. Dascălu, a se vedea scrisoare adresată mamei sale, Muzeul de Istorie a Moldovei, nr. inv. 23095 (Fig.18)

⁶ Învățământul simultan era foarte răspândit în școlile satești cu un număr prea mic de copii pentru a se înființa clase întregi.

⁷ La examenul din ianuarie lua următoarele note: religie, semestru 9 și examen 10; citire 8 și 8; aritmetică 8 și 8; gramatică 7 și 8; scriere 7 și 8; dictare 8 și 8 (*ANI*, Prefectura Iași, dosar 106/1888, f. 15).

⁸ Notele la finalul clasei a IV-a erau: purtarea 7 în timpul anului și 7 la final, după susținerea examenului din iunie; religia 8, 9; citirea 8, 9; gramatica 7, 8; geografia 8, 9; aritmetica 8, 8; istoria patriei 8, 9; scrierea 8, 9; desenul 8, 8 (*Ibidem*, dosar 60/1890, f. 10 v. – 11).

⁹ Notele obținute erau: religia 8, 9; gramatica 8, 8; citirea și caligrafia 10, 10; aritmetica 9, 9; geometria 9, 9; istoria 9, 10; geografia 9, 10; învățământul real 8, 9; desenul 10, 10; purtarea 9, 9 (*Ibidem*, dosar 106/1892, f. 21).

care, în toamna aceluiași an, el a venit în contact cu elevi foarte bine pregătiți și cu poziții sociale superioare, ca urmare a înscrierii la Liceul Internat, unul dintre cele mai renumite licee din Iași.

Studiile liceale. După absolvirea celor șase clase primare, în toamna anului 1892, Costache Dascălu se înscria în clasa a treia a Liceului Internat din Iași, astăzi cunoscut sub numele de Colegiul Național „C. Negruzzi”. În prealabil, acesta fusese vaccinat împotriva variolei la 30 august 1892¹⁰. Aici, elevul Dascălu se va întâlni cu Traian Lalescu, care se înscrisese și el în aceeași clasă. Între cei doi va fi o competiție acerbă în toți cei cinci ani de liceu, competiție câștigată de fiecare dată de Lalescu¹¹.

Deși erau într-o clasă de limbi clasice, Lalescu avea avantajul de a fi foarte bun la matematică și fizică. Punctele acumulate la aceste materii au făcut ca el să nu fie întrecut niciodată de Dascălu. Totuși, pentru a înțelege mai bine situația acestor doi tineri de excepție, trebuie să facem o mențiune. Tânărul Dascălu provenea dintr-o familie de agricultori, care, probabil, în afară de a-i oferi cele necesare urmăririi cursurilor liceale, nu-i putea da decât dragostea părintească. Tatăl lui Traian Lalescu era funcționar bancar, copilul se născuse la București și, alături de părinți, se plimbase prin mai multe orașe din România, avea o situație materială bună, care-i oferea posibilitatea unei instrucții susținute. Și aceasta s-a văzut în toți anii de liceu. Deși elevul Dascălu a făcut un efort deosebit pentru a se autodepăși nu a reușit niciodată să-l depășească pe celălalt concurent la premiul I, Traian Lalescu.

Primele două clase de liceu au fost cele mai grele pentru proaspătul elev internist Dascălu. Acesta venea de la o școală rurală, unde deși se făcea carte cu adevărat, nivelul de aprofundare a cunoștințelor era mai scăzut decât la școlile de frunte de la oraș. Notele obținute reflectă acea stare de nesiguranță pe care o are orice copil când vine de la o școală sătească la una din oraș. Trebuie să privim doar notele la muzică și vom înțelege ușor acest lucru. În clasa a III-a de liceu elevul Dascălu a obținut doar media 6, pentru ca în clasa a VI-a să aibă media 9. De asemenea, se pare că nu i-au plăcut deloc științele exacte: matematica și fizica, unde mediile în toți anii a fost destul de modeste.

El a absolvit clasa a treia cu media 8,67, fiind clasificat al treilea din cei 20 de elevi înscriși¹². Și acum se observă aceeași tendință de a învăța și a se concentra foarte bine la examenul de final de an, dovadă fiind notele obținute la limba franceză unde media anuală a fost de 7,25 și cea de la examenul anual a fost 10. La fel și la religie, nota 7,50 media anuală și 9 la examenul final¹³.

¹⁰ *Idem*, Liceul Internat „C. Negruzzi” Iași, dosar 3/1895, f. 59.

¹¹ Traian Lalescu s-a născut la 12 iulie 1882 și a murit în plină creație științifică, la 15 iunie 1929. A făcut studii universitare la Paris, unde își susține și teza de doctorat. Întors în țară va fi profesor la Universitatea București și la Institutul Politehnic Timișoara, al cărui prim rector este. Este unul dintre fondatorii teoriei ecuațiilor integrale.

¹² *Situațiunea elevilor din Liceul Internat Iași în anul școlar 1895-1896*, Iași, 1896, f. 7, în ANI, Fond Liceul Internat „C. Negruzzi” Iași, dosar 3/1895.

¹³ Mediile pe obiecte au fost următoarele: religia 8,25; limba română 8,88, limba franceză 8,63; limba greacă 7,38; geografie 7,75; istorie 8,50; matematică 7,63; științe naturale 7,50; muzica 6; desen 9; gramatica 8; exercițiul militar 8,50 (vezi foaia matricolă a elevului, *ibidem*).

Cea mai grea situație la învățătură o a avut-o în clasa a IV-a, deși a reușit, în final, să ia premiul al doilea cu media 8,23¹⁴. Și de această dată științele exacte îi dau cea mai mare bătaie de cap. Pe primul trimestru are la matematică media 4,71, pe al doilea 4,50 pentru ca pe al treilea să aibă nota 5, la fel ca și la proba scrisă din luna mai. Media finală este una de corigentă, 4,71. Salvarea vine iar de la examenul de sfârșit de an unde ia nota 6 și astfel termină anul cu media generală 5,36. Nici la fizică nu stă mai bine, având doar media 5,99. Excelează în schimb la istorie unde are media cea mai mare 9,19, dacă facem excepție de exercițiul militar¹⁵.

De acum înainte evoluția ca elev a lui Costache Dascălu este una liniar ascendentă. În clasa a V-a ca bursier al liceului se clasează al doilea cu media 8,57 din 17 elevi¹⁶, în clasa a VI-a tot al doilea din 27 de elevi¹⁷. Ultima clasă de liceu, clasa a VII-a, nu a adus nici o modificare în ceea ce privește ocuparea primelor două locuri în clasă. Traian Lalescu era primul cu media 9,77, iar Dascălu al doilea, cu media 8,97¹⁸. La premiery finală, Lalescu a primit premiul de onoare, iar tânărul Dascălu premiul I¹⁹. Promoția anului 1900 era cea de a cincea serie de absolvenți ai Liceului Internat (Fig.2).

Anii petrecuți la Liceul de elită din Iași, în mediul favorabil și benefic de aici – dar și rigurozitatea și austeritatea regimului de internat – i-au dat adolescentului Dascălu o formare și structurare interioară care îl va defini în viață, dar și șansa de a acumula informațiile necesare pentru a-și continua cu succes studiile universitare.

Studiile universitare de la Iași. După absolvirea Liceului, tânărul Dascălu s-a înscris pentru a urma cursurile Facultății de Litere din cadrul Universității Iași, secția Filologie Clasică și Istorie. Pentru a se putea înscrie la facultate, el solicită conducerii Liceului să i se elibereze un act care să confirme faptul că a finalizat cursurile și a trecut examenul de bacalaureat.

La 23 iunie 1900 primea un Certificat de absolvire a studiilor liceale, în care se preciza: „Direcțiunea Liceului Internat «C. Negruzzi» Iași adeverește prin aceasta că școlarul Dascălu M. C, de naționalitate român, de religie ortodoxă, născut în comuna Cârniceni,

¹⁴ Situațiunea elevilor din Liceul Internat Iași în anul școlar 1895-1896, Iași, 1896, f. 10, aflată în *ibidem*, dosar 2/1896.

¹⁵ Religia 8,17; limba română 8,58; limba latină 8,33; limba franceză 8,52, limba greacă 8,05; geografia 7,36; istoria 9,19; matematica 5,36; științele fizice 5,99; muzica 8,39; desenul 9,09; gimnastica 8,17; exercițiul militar 9,50 (*Ibidem*, dosar 2/1896, f. 84 v.).

¹⁶ Limba română 9,36; latina 7,42; limba franceză 7,40; limba greacă 8,84; limba germană 9,03; istoria 9,52; matematică 5,27; științe fizice 7,59; muzica 9; desen 8; Gimnastica 10; exerciții militare 8,39 (vezi matricola școlară, *ibidem*, dosar 2/1897, f. 107).

¹⁷ Conform matricolei școlare, *ibidem*, dosar 2/1898, f. 99.

¹⁸ Situația elevilor din Liceul Internat Iași, anul școlar 1899-1900, Iași 1900, f. 4, aflată în matricola școlară a liceului (ANI, fond Liceul „C. Negruzzi” Iași, dosar 2/1899). Mediile generale pe obiecte erau următoarele: gimnastica 9,75; limba română 9,38; limba franceză 7,75; limba germană 9,50; istoria 9,13; matematica 6,25; limba latină 8,50; filozofia 9,50; economia politică 10; igiena 7,75; limba greacă 9,50 (*ibidem*, f. 128).

¹⁹ Ca urmare a obținerii premiului I, C. Dascălu ar fi fost înscris pe placa de marmură a absolvenților de la intrarea în Liceul Internat, ulterior, în anul 1970 această placă ar fi fost refăcută și acesta ar fi fost eliminat din ea, în locul său fiind trecut Traian Lalescu, care obținuse în acel an premiul de onoare. Această informație, care ne-a fost furnizată de descendenții lui C. Dascălu, până acum nu a putut fi nici înfirmată, dar nici confirmată.

jud. Iași, la anul 1879 luna iunie 3, frecventând cursurile acestui liceu, a depus examenul de ultimă clasă liceală la anul 1899-1900, obținând media generală 8,97 (opt 97%). Acest certificat echivalează cu diploma de bacalaureat în conformitate cu art. 109, al. 4 din Legea învățământului secundar și superior din 23 martie 1898²⁰.

Despre viața de student a proaspătului student nu avem prea multe informații. Într-o cerere, din 2 noiembrie 1900, pe care acesta a depus-o la decanatul Facultății aflăm că dorește să fie înscris în anul preparator²¹. Nu știm ce și cum s-a întâmplat exact²², dar, așa cum rezultă dintr-o altă cerere, acesta nu ar fi urmat în acest an cursurile facultății.

„Subsemnatul C. M. Dascălu, student al Facultății de Litere, luând la cunoștință de deciziunea Onor. Consiliului facultății am onoarea a supune cunoștinței d-voastre următoarele: Din cele hotărâte de Onor Consiliul ar reieși că dv. m-ați considerat ca absolvent pe când în fapt sunt în anul al 3-lea de specializare, căci în 1900 n-am urmat deloc cursurile și se înțelege nici examene n-am trecut; m-am reînscris în anul preparator, în 1901, încât în prezent sunt în ultimul an de audiență a cursurilor”²³.

Constantin M. Dascălu a reînceput cursurile universitare în toamna anului 1901. Având o situație materială precară, el a solicitat să fie scutit de plata taxelor pentru examene. Așa cum aflăm din rezoluția pusă pe cererea sa, consiliul profesoral a fost de acord cu cererea studentului Dascălu²⁴. Și în anul următor, la 31 octombrie 1902, el face aceeași solicitare care îi este aprobată, de asemenea²⁵.

Dascălu a fost un student cu bune rezultate la învățătură. I-au plăcut mai ales limbile clasice și arheologia. El a avut marea șansă de a avea o pleiadă de profesori care s-au remarcat în domeniul lor științific. În dosarul personal au rămas mai multe bilete de examen și ciornele cu răspunsurile lui Costache Dascălu.

La 4 octombrie 1902, el a susținut examenul la Istoria Orientului, cu Teoharie Antonescu, având ca subiecte *Distrugerea bibliotecii din Alexandria*²⁶ și *Despre Hipocrate*²⁷. Aici credem că trebuie făcută o scurtă paranteză. Profesorul Antonescu prin studiile de specializare făcute la Paris, Berlin, München, Heidelberg etc., reușise să acumuleze un vast bagaj de informații, dar văzuse și noile metode de predare în instituțiile universitare din Franța și Germania. Adeptul unității dintre studiile de istorie și cele de arheologie²⁸, a atras un mare număr de studenți la cursurile sale. Aceștia aveau pentru prima oară posibilitatea să

²⁰ ANI, fond Facultatea de Litere, dosare personale 659/1900-1901, f. 8.

²¹ *Ibidem*, f. 2.

²² În Carnetul nr. 14 al ofițerului de rezervă Constantin Dascălu se face mențiunea că la data de 1 noiembrie 1900 ar fi fost încorporat în Regimentul 13 Ștefan cel Mare, iar dintr-o adeverință păstrată în arhiva familiei, la data de 15 octombrie 1901 ar fi fost recunoscut apt pentru a fi sublocotenent. De asemenea, într-o autoprozentare, acesta menționează faptul că între 1901 (?) și 1902 ar fi făcut serviciul militar (Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23110).

²³ ANI, fond Facultatea de Litere, dosare personale 659/1900-1901, f. 29.

²⁴ Cererea era depusă la 9 noiembrie 1901 (*Ibidem*, f. 10).

²⁵ *Ibidem*, f. 11.

²⁶ *Ibidem*, f. 14.

²⁷ *Ibidem*, f. 16.

²⁸ *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 37.

*audieze cursuri despre antichitatea îndepărtată, despre lumea orientală și greco-romană*²⁹. Dar poate cel mai mult i-a atras pe studenți modul cum el raporta lumea dacică la istoria universală în proaspăta lucrare *Dacia patria primitivă a arienilor* (1901).

Întâlnirea tânărului Dascălu, iubitor al civilizației antice și al limbilor clasice, cu acest fascinant profesor, pentru vremea aceea, i-a revelat dorința de a a căuta și el mărturii ale trecutului păstrate în pământ. La acea dată, el încă nu putea să știe că, doar peste câțiva ani, va participa la săpăturile arheologice de la Cucuteni, alături de unul dintre cei mai cunoscuți arheologi germani ai timpului, care vor duce și la descoperirea culturii preistorice ce poartă acest nume.

Pe 16 octombrie, Dascălu susținea examenul la *Psihologie*, cu profesorul Găvănescu³⁰; a urmat examenul la *Limba elenă* cu Caragiani³¹, pentru ca în finalul sesiunii să susțină examenul la *Logică* cu renumitul profesor P. P. Negulescu³². Nu avem notele de la examene, dar suntem siguri că le-a trecut cu bine pe toate, studentul Dascălu înscriindu-se în sesiunea din vară unde, conform cererii lui, dădea următoarele examene: Limba elină, examen de an (I. Caragiani), Limba latină, examen de an (N. Gheorghiu), Preistorie, Ceramică, Istoria Orientului (Teoharie Antonescu), Limba franceză, examen de an (A. Naum)³³.

Pentru următorii doi ani nu mai avem nici o informație despre studentul Dascălu. În dosarul personal, o nouă mențiune apare abia la 1 iunie 1905, când solicita să susțină examene la *Istoria filosofiei* cu profesorul Leondarescu și la *Istoria arhitecturii* cu Teoharie Antonescu³⁴.

Ajuns în anul terminal, în luna mai 1906, Dascălu solicita decanului să i se aprobe să dea următoarele examene: Istoria românilor, Istoria medie, modernă și contemporană (profesor A. D. Xenopol), Istoria arhitecturii medievale (profesor Teoharie Antonescu), Istoria filosofiei artei (C. Leonardescu), Sociologie (C. Leonardescu)³⁵.

În luna iunie încep examenele de licență la istorie. La primul examen oral, din 22 iunie 1906, Dascălu a avut următoarele subiecte: *Boierii la români* avându-l ca examinator pe C. Gheorghiu³⁶, *Monumentele megalitice* cu profesorul P. Râșcanu³⁷, și *Cauzele căderii republicii romane și constituirea imperiului* cu cel mai apropiat profesor al lui, Teoharie Antonescu³⁸. Comisia îl declară admis cu „trei bile albe”³⁹.

Trei zile mai târziu, în procesul verbal încheiat de cei trei profesorii examinatori se face mențiunea că amintita comisie „Admite cu toate bilele albe și (C. Dascălu, n.n.) poate trece la examenul II, pentru licență”⁴⁰. Următorul examen pentru licență în specialitatea

²⁹ *Idem*.

³⁰ Arhivele Naționale Iași, fond Facultatea de Litere, dosare personale 659/1900-1901, f. 19.

³¹ *Idem*, f. 18.

³² *Ibidem*, f. 17.

³³ Cererea este din 28 mai 1903 (*Ibidem*, f. 23).

³⁴ *Ibidem*, f. 30.

³⁵ *Ibidem*, f. 2.

³⁶ *Ibidem*, f. 39 și 45.

³⁷ *Ibidem*, f. 40 și 43.

³⁸ *Ibidem*, f. 41-42.

³⁹ *Ibidem*, f. 38.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 37.

istorie îl susține la 1 iulie 1906. Comisia „văzând și rezultatul examenului 1-iu, a hotărât a admite cu trei bile roșii și al proclama licențiat în istorie”. Semnează C. Leondarescu, C. Gheorghiu, I. Glăvănescu⁴¹. Diploma de *licențiat în Științe istorice* îi este eliberată pe 1 noiembrie 1906⁴² (Fig.3).

Studiile universitare de la Berlin și Bonn. Tânărul Dascălu a obținut în toamna anului 1906⁴³, prin concurs, o bursă din partea Casei de Ajutor a Școalelor – Fondul „Iosif Niculescu” pentru studierea arheologiei la Berlin⁴⁴. În 13 decembrie 1907 el a fost admis la Facultatea de Filosofie de la Universitatea din Berlin⁴⁵, eliberându-i-se atestatele de înscriere (Fig.4) și carnetul de student – carnet de înregistrare (Fig.5)⁴⁶. Din acesta rezultă că în semestrul de iarnă 1907/1908, Dascălu ar fi fost înscris la cursul de *Introducere în arheologie* a lui Kekule von Stradonitz și la cel de *Epigrafie* a lui Erin Preuner, iar în semestrul următor frecventează doar cursuri ale prof. Stradonitz, situație care se repetă și în următoarele două semestre. Fără a renunța la cursurile prof. Stradonitz, abia în ultimele două semestre, cel de iarnă 1909/1910 și vară 1910, se înscrie și la alte cursuri, revenind la un alt curs a lui Erin Preuner sau urmând altele noi, precum cele ale lui Heinrich Wölfflin, Hubert Schmidt, Ulrich von Wilamowitz Mölendorff și Richard Borrmann.

În paralel cu cursurile de la Berlin, Dascălu a revenit în țară în martie-mai 1909⁴⁷ pentru a susține examenul de capacitate, examen având ca disciplină principală istoria și secundar limba română⁴⁸.

În data de 22 noiembrie 1910, Constantin Dascălu a fost admis la Facultatea de Filosofie de la Universitatea din Bonn (Fig.6)⁴⁹, urmând în semestrul de iarnă 1910 cursurile profesorilor Georg Loeschcke și Heinrich Willers, iar în semestrul următor și pe cele ale lui Heinrich Nissen, Adolf Dyroff, August Brinkmann, Paul Clemen, sau chiar pe cele ale lui Oswald Külpe. În anul universitar 1911/1912, el a urmat cursuri ale profesorilor Georg Loeschcke și Heinrich Willers, fiind programat la data de 17 iulie 1912 pentru a susține examenul de doctorat. La acest examen el avea ca disciplină principală arheologia, cu profesorul Loeschcke, și secundar istoria antică și filozofia cu profesorii Willers (?) și Külpe (Fig.7)⁵⁰.

⁴¹ *Ibidem*, f. 36.

⁴² Diploma de licențiat se păstrează în arhiva familiei.

⁴³ Al. Epure în „Glasul Nostru”, 1 Decembrie 1935, an II, nr. 38.

⁴⁴ Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23111.

⁴⁵ Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin.

⁴⁶ Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23091.

⁴⁷ Dascălu a fost însoțit la Berlin de soția sa Elena și de cei doi fii, Ștefan și Sorin, ieșind din țară la data de 24 nov.1908, revenind la 7 martie 1909 și plecând iar la Berlin la 4 mai 1909, conform pașaportului eliberat de Prefectura Iași în 4 noiembrie 1908. Conform documentelor aflate în arhiva familiei, la 1 iulie 1909 i se naște la Berlin cel de-al treilea fiu, Constantin.

⁴⁸ Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, Serviciul Învățământ secundar, adresa 56247/5 iulie 1909, document din arhiva familiei, în care se menționează că se restituie lui C. Dascălu cinci documente înaintate pentru a susține examenul de capacitate, precum și notele obținute (istorie 9,17 și lb. română – 8,00), dar și faptul că diploma de pedagogie se reține la minister.

⁴⁹ Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn.

⁵⁰ Document aflat în arhiva familie Dascălu.

Deși lipsesc informații privitoare la ce s-a întâmplat exact în vara și toamna anului 1912⁵¹, printr-un document care a fost remis lui Constantin Dascălu de Universitatea din Bonn, la data de 28 noiembrie 1912 (Fig.8)⁵², i se solicita să participe la festivitatea de decernare a titlului de doctor, programată pe data de 20 decembrie 1912. În acest document se specifică faptul că, în conformitate cu regulamentele universitare, decernarea titlului de doctor are loc de regulă în termen de șase luni de la susținerea examenului de doctorat și i se solicita lui Constantin Dascălu ca, în cazul în care nu poate să participe la acest eveniment, să se trimită cel puțin o informație universității și un termen la care acesta poate participa. În fapt, înscrisul confirmă că acesta a susținut și promovat examenul de doctorat în arheologie în luna iulie 1912 la Universitatea din Bonn, dar că nu a participat la conferirea titlului de doctor.

Activitatea de profesor. Așa cum am precizat anterior, ca urmare a promovării examenului de capacitate susținut în primăvara anului 1909, Constantin Dascălu a fost numit profesor la liceul din Roman, începând cu data de 1 septembrie 1909; acesta și-a suspendat activitatea de la Liceu, pentru a urma cursurile universitare din Germania⁵³. Ulterior revenirii de la studiile din Germania, pentru activitatea desfășurată la catedră la liceul din Roman, la data de 19 septembrie 1914, profesorului Dascălu i-a fost conferită, de către Regele Carol I, medalia *Răsplata muncii pentru învățământ*, clasa I (Fig.9), mărturiile a faptului că era un profesor cu o vocație deosebită.

În această direcție credem că este relevant un pasaj din discursul prof. Al. Epure de la înmormântarea lui Constantin Dascălu: *Lecțiile lui nu erau o istorie a războaielor și a datelor cronologice care încarcă memoria, ci o trăire firească a epocii respective cu întreaga ei viață culturală și artistică ...*. Nu este de mirare, că printre cele 26 de promoții de elevi, această sămânță aruncată de profesorul Constantin Dascălu a dat roade: unul dintre foștii săi elevi, promoția 1930 a liceului din Roman, provenit ca și el din mediul sătesc, a ajuns un istoric apreciat, cu contribuții deosebite: Nicolae Gh. Grigoraș (1911-1987)⁵⁴.

Constantin Dascălu a fost și director al Liceului din Roman (20 iunie 1927⁵⁵-1 februarie 1929, 10 decembrie 1931-15 noiembrie 1935), remarcându-se printr-un spirit organizatoric deosebit. El a contribuit la înființarea Internatului liceului pentru copii din mediul rural, dar și a Famfarei și a orchestrei liceului, desigur, după modelul pe care el însuși l-a cunoscut la Liceul Internat din Iași.

Activitatea militară. Așa cum am menționat anterior, la data de 1 noiembrie 1900, Constantin Dascălu a fost încorporat în Regimentul 13 „Ștefan ce Mare”, iar la data de 15

⁵¹ Lui C. Dascălu i se transmite un ordin de concentrare la data de 10 aprilie 1912, dar la el este concentrat abia în 2 iunie 1913, conform datelor din carnetului ofițerului de rezervă. În arhiva familiei se mai regăsește un document datat 5 octombrie 1912, prin care acesta ia ca împrumut suma de 240 lei de la Prima Societate de Economie din Urbea Iași. La data de 9 decembrie 1912 i se naște cel de-al patrulea băiat, Emanoil.

⁵² Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23090.

⁵³ Al. Epure, *op. cit.*

⁵⁴ Ecaterina și Cedric Măgirescu, *Medalion C. Dascălu în Cronica Romașcană*, nr.251, 30 octombrie – 5 noiembrie 1995, p.5.

⁵⁵ În arhiva familiei Dascălu se păstrează decizia Ministrului Instrucțiunii nr.3396/21.VI.1927 de numirea ca director al liceului din Roman a lui Constantin Dascălu.

octombrie 1901 ar fi fost recunoscut apt pentru a fi sublocotenent⁵⁶. Ca urmare a absolvirii cursurilor universitare, el a fost înaintat la gradul sublocotenent în rezervă, la data de 17 noiembrie 1906, în cadrul Regimentului 25 „Rahova”⁵⁷.

Profesorul Dascălu a fost concentrat abia la data de 2 iunie 1913, în cadrul Regimentului 14 Roman, fiind mobilizat pe front în data de 29 a aceleiași luni. Din timpul aflării sale pe front și a participării la campania din Bulgaria, în arhiva familie se păstrează patru cărți poștale în care sunt descrise și ororile războiului. Acesta a fost demobilizat la data de 31 august 1913, primind pentru participarea la război medalia *Avântul Țării*, la 14 ianuarie 1914 (Fig.10).

În anii următori, Constantin Dascălu a fost concentrat de mai multe ori în cadrul Regimentului 54 Infanterie (1 august - 6 septembrie 1914, 25 august-14 octombrie 1915, 23 noiembrie-11 decembrie 1915). În data de 28 decembrie 1915 a fost iarăși concentrat, fiind înaintat la gradul de locotenent, la 1 aprilie 1916. Dascălu a fost mobilizat din nou pe front cu data de 15 august 1916, participând la luptele din Transilvania⁵⁸. El a fost demobilizat la data de 31 mai 1918. În anul 1919 este iarăși mobilizat, dar pentru o scurtă perioadă de timp (3 ianuarie-1 februarie 1919), fiind înaintat la gradul de căpitan la 1 februarie 1920.

Pentru faptele sale din timpul războiului a primit *Crucea comemorativă a războiului 1916-1918 cu baretele Ardeal, Carpați, Mărășești* la 1 iulie 1920 și cu baretele *Ardeal, București 1918* la 15 martie 1922 (Fig.11). Pe 10 octombrie 1924 a fost decorat cu medalia *Victoria a marelui război pentru civilizație 1916-1921* și pe 13 februarie 1926 cu *Steaua României* în grad de cavaler, cu însemne civile⁵⁹ (Fig.12).

Constantin Dascălu a murit la data de 15 noiembrie 1935, la Roman, fiind omagiat de comunitatea locală printr-o amplă festivitate funerară (Fig.13). A fost înmormântat în zona centrală a Cimitirului Eternitatea din localitate⁶⁰.

Activitatea arheologică a lui Constantin Dascălu

Nu știm exact când l-a cunoscut Constantin Dascălu pe profesorul Hubert Schmidt, dar încă din primul semestru de studiu la Facultatea de Filosofie a Universității din Berlin, din iarna 1907-1908, în carnetul său de student apare disciplina *Pre- și protoistoria zonei mediteraneene*, disciplină pe care Hubert Schmidt o predă. Titlul acestei discipline era însă barat, semn că studentul român nu a urmat acele cursuri⁶¹. Abia în semestru de iarnă 1909-1910, Dascălu urmează cursul de *Culturi preistorice în zona mediteraneană* a profesorului

⁵⁶ Conform datelor din carnetul nr. 14 al ofițerului de rezervă Constantin Dascălu păstrat în arhiva familiei Dascălu, și o adeverință datată 15 octombrie 1901.

⁵⁷ Brevetul de înaintare în grad se păstrează în arhiva familiei Dascălu.

⁵⁸ În arhiva familiei se păstrează o scrisoare datată 9 septembrie 1916, din satul Doamna, în care este descris un atac aerian asupra orașului Piatra Neamț din data de 8 septembrie.

⁵⁹ Brevetele militare se păstrează în arhiva familiei Dascălu.

⁶⁰ „Glasul Nostriu”, 1 Decembrie 1935, an II, nr. 38.

⁶¹ Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23091.

Hubert Schmidt. Va susține un examen cu acesta în semestru următor. Cu acest prilej, în carnetul de student apare și semnătura profesorului⁶².

Cu siguranță că, în primăvara anului 1910, au fost consolidate relațiile dintre Schmidt și Dascălu, iar participarea acestuia din urmă la săpăturile de la Cucuteni a fost, probabil, o soluție inspirată a arheologului german față de o anumită stare de lucruri cu care s-a confruntat în etapele pregătitoare ale începerii cercetărilor arheologice în România, 1908-1909, dar și în campania de săpături din toamna anului 1909⁶³.

Astfel, prezența pe șantierul de la Cucuteni a lui Constantin Dascălu, ca reprezentant al Ministerului Instrucțiunilor, i-a facilitat lui Hubert Schmidt gestionarea eficientă a energiei, pentru a o canaliza asupra cercetărilor de aici și nu a o consuma cu dispute inutile cu partea română⁶⁴. Însuși Schmidt mărturisește acest lucru, în raportul său despre săpăturile de la Cucuteni din 1910⁶⁵. Acest comportament a fost clasat ca fiind la limita înțelegerii cu partea română⁶⁶.

Așa cum am mai arătat cu altă ocazie, Schmidt a dat dovadă de corectitudine, responsabilitate și respect față de patrimoniul descoperit la Cucuteni⁶⁷, iar prin caracterul și construcția interioară a lui Constantin Dascălu, a făcut o alegere în care susține această stare de lucruri. Dascălu nu putea fi părtaș la un troc sau la o înșelăciune, indiferent de cine ar fi dorit să facă asta, sau în ce ar fi constat. El a fost un împuternicit al părții române, răspunzând ferm la reproșuri venite chiar din partea lui Nicolae Iorga⁶⁸.

Despre prezența lui Dascălu pe șantierul de la Cucuteni, Schmidt amintește în anul 1911, atât într-una din intervențiile publicate în *Bukarester Tagblatt*⁶⁹, dar și în studiul publicat *Zeitschrift für Ethnologie*⁷⁰. Profesorul german omite să mai menționeze acest lucru în monografia stațiunii tipărită în anul 1932⁷¹.

Pentru Constantin Dascălu, participarea la cercetările de la Cucuteni a reprezenta, probabil, o experiență de maturizare profesională, așa cum o dovedește studiul său publicat în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, apărut la sfârșitul anului 1910⁷². Redactat

⁶² *Idem*.

⁶³ La Muzeul de Pre- și Protoistorie din Berlin se păstrează fondul de documente privitor la cercetările pe care H. Schmidt le-a întreprins în România. Pe această temă, M. C. Văleanu a susținut o conferință la Academia Română – Filiala Iași în data de 20.03.2012, care va face obiectul unui studiu viitor.

⁶⁴ În opinia noastră, după cercetarea documentelor păstrate la Berlin, Iași și București, acuzațiile aduse lui H. Schmidt că a înșelat partea română au fost mereu nefondate – a se vedea M. C. Văleanu, *Prefață* la traducerea în limba română a volumului H. Schmidt, *Cucuteni din Moldova – România*, 2007. Dispariția de la Iași a colecțiilor de la Cucuteni a avut alte cauze. *Ibidem*.

⁶⁵ A se vedea documentele din arhiva de la Berlin, precum și N. Ursulescu, Al. Rubel, 2010, *Die Ausgrabungen in Cucuteni im Jahre 1910 nach einem Unveröffentlichten Grabungsbericht von Hubert Schmidt*, p.76-79.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ M. C. Văleanu, 2007, *op. cit.*

⁶⁸ C. Dascălu, *Săpăturile de la Cucuteni și Colecția Buțureanu*, în BCMI, IV, 1911, p.106.

⁶⁹ A se vedea, N. Ursulescu, M.C. Văleanu, *Prima publicație a lui Hubert Schmidt despre săpăturile de la Cucuteni*, în CI, XXIV-XXVI, 2005-2007, pag.11-36,

⁷⁰ H. Schmidt, *Verläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909-1910 von Cucuteni bei Iassy (Rumänien)*, în nr. XLIII, p. 581-601.

⁷¹ H. Schmidt, *Cucuteni. In der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein kupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, 1932.

⁷² C. Dascălu, *Săpăturile de la Cucuteni*, în BCMI, nr. III, 1910, p.195-196.

la Bonn, materialul prezintă și sintetizează într-o manieră concisă, înalt academică, esența cercetărilor și rezultatelor campaniilor din 1909 și 1910, întreprinse de Schmidt la Cucuteni.

În același mod, dar folosindu-se de intervenția lui Nicolae Iorga, Dascălu a scris un al doilea material, tipărit în numărul din 1911 al aceleiași publicații, în care atrăgea atenția asupra posibilității risipirii unei colecții arheologice valoroase⁷³.

Deși înscrisurile dovedesc faptul că Dascălu a susținut examenul de doctorat în luna iulie 1912 la Universitatea din Bonn, el nu s-a mai prezentat la festivitatea pentru conferirea titlului, programată pentru data de 20 decembrie 1912⁷⁴ și nici nu a mai făcut ulterior vreun demers în această privință, deși Universitatea i-a oferit această posibilitate⁷⁵. Este însă greu de înțeles ce anume s-a petrecut în anul 1912 cu Constantin Dascălu, cum un tânăr atât de bine instruit și capabil, s-a reîntors, după riguroase studii la două importante universități din Germania, ca simplu profesor la un liceu dintr-un orașel din Moldova. Membrii familiei ne-au precizat faptul că, la baza deciziei lui Constantin Dascălu de a nu se mai deplasa la Bonn pentru conferirea titlului de doctor, ar fi fost anumite chestiuni de ordin personal⁷⁶. Ulterior el a fost urmărit, se pare, de această neîmplinire. Contemporanii amintesc faptul că de multe ori acesta era retras, sau chiar se închidea adesea în bibliotecă, unde studia mult istoria și în special istoria neamului său, pe care o retrăia cu putere atunci când o expunea sau explica elevilor săi sau celor apropiați⁷⁷.

Despre arheologie – pasiunea tinereții sale, arhiva familiei, care s-a păstrat și care ne-a fost pusă la dispoziție de urmași, nu ne-a oferit informații suplimentare. O informație ne sugerează că Dascălu ar fi întreprins cercetări la Cetatea Romanului – Smirodava, implicând pe elevii săi de la Liceul din Roman, sau că a fost membru al Societății de Numismatică, că ar fi scris un manual de istorie a românilor, pentru elevi, care nu a fost tipărit de Ministerul Instrucțiunilor pe motiv că lucrarea sa era prea savantă⁷⁸. O altă informație este aceea că Dascălu ar fi avut o relație de prietenie, destul de apropiată, cu Ioan Andrieșescu⁷⁹.

Constantin Dascălu a revenit în atenția cercetătorilor din domeniu în cadrul simpozionului internațional consacrat aniversării a 110 ani de la descoperirea așezării desfășurat la Piatra Neamț în iunie 1994, când cercetătorul Constantin Iconomu a prezentat

⁷³ C. Dascălu, *Săpăturile de la Cucuteni și colecția Buțureanu*, în *BCMI*, nr. IV, 1911, p.106-107.

⁷⁴ Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23090, precum și documentul transmis de Universitatea din Bonn cu programarea pentru susținerea examenului de doctorat pentru data de 17 iulie 1912, aflat în arhiva familiei Dascălu.

⁷⁵ Vezi nota 49 și Fig.7.

⁷⁶ În documentul cu nr. de inv. 23095 de la Muzeul de Istorie a Moldovei, reprezentând note de curs în limba germană, document nedatat, dar în care apare înscris o data 1910, se regăsește ciorna unei scrisori a lui Constantin Dascălu către mama sa, un document interesant, care surprinde anumite realități sociale în schimbare la începutul secolului XX (Fig.18).

⁷⁷ Conform gayetei „Glasul Nostru”, 1 Decembrie 1935, an II, nr. 38, reproducând un articol apărut în ziarul „Românul”, nr. 136 din 25 noiembrie 1935.

⁷⁸ *Idem*. C. Iconomu, 1996, *Contribuții la istoricul cercetărilor de la Cucuteni*, *BMAI*, p.165-200, reia aceste informații la pag. 168-169.

⁷⁹ Nepotul său, d-nul Sorin Dascălu, fiul lui Emanoil Dascălu, ne-a relatat faptul că știe de la tatăl său că Andrieșescu venea des la Roman, la C. Dascălu, motivând că *aici se poate discuta bine arheologie și se poate bea vin în aceeași măsură*. În timpul pregătirii acestui material pentru tipar d-nul Sorin Dascălu, care ne-a pus la dispoziție o parte din materiale, a decedat.

o comunicare științifică plecând de la două documente inedite din arhiva familiei Dascălu, primul intitulat *Lista obiectelor împrumutate la Berlin pentru publicație*, iar cel de-al doilea *Catalogul prescurtat al colecției arheologice a dlui Buțureanu*⁸⁰.

În fapt, descoperirea acestor documente a fost posibilă datorită celui mai mic fiu a lui Constantin Dascălu, generalul Emanoil Dascălu, care a păstrat cu grijă arhiva familiei. Această arhivă este constă într-un fond documentar ce cuprindea atât acte oficiale, diplome, brevete, cât și o serie de note și însemnări rămase de la Constantin Dascălu. Documentelor li se adăuga și un important fond de carte de specialitate, achiziționat de arheologul român, în principal în anii studenției din Germania. O parte din cărțile și revistele de specialitate au fost donate Institutului de Arheologie din Iași și Muzeului de Istorie a Moldovei⁸¹.

Fondul de documente „Constantin Dascălu“

În anul 2010 strănepotul lui Constantin Dascălu, ing. Emanoil Radu Dascălu, a făcut o donație de documente Muzeului de Istorie a Moldovei⁸², acestea fiind inventariate după cum urmează:

Nr. inv. 23088: *Catalogul prescurtat al colecțiunei arheologice a dlui Gr. C. Buțureanu*, document nedatat, 12 file (Fig.14). Acesta document a fost publicat de C. Iconomu în 1996⁸³ și conține o descriere a obiectelor aflate în proprietatea dnei Buțureanu, colecție care ulterior a fost achiziționată de Muzeul Național de Antichități Naționale din București⁸⁴. Acesta a stat la baza articolului publicat de C. Dascălu în anul 1911⁸⁵.

Nr. inv. 23089: *Lista obiectelor descoperite de H. Schmidt și împrumutate la Berlin*, document nedatat, 4 file (Fig.15). Acesta document a fost publicat de C. Iconomu în 1996⁸⁶ și conține o descriere și desenele obiectelor descoperite în anul 1910 de către H. Schmidt, împrumutate pentru studiu acestuia la Berlin. Analiza comparativă a acestuia cu documentul cu nr. 2180/1910 din arhiva Muzeului de Pre și Protoistorie la Berlin, pune în evidență faptul că ambele documente au fost redactate de către C. Dascălu, exemplarul de la Berlin fiind în fapt o cioră, dar în lb. germană, care conține mai multe greșeli de numerotație. La Arhivele Naționale din Iași se păstrează un alt document similar cele două, dar într-o formă îngrijită, copiat de o altă persoană.

⁸⁰ C. Iconomu, *op.cit.*

⁸¹ *Idem*, p. 169. Către Muzeul de Istorie a Moldovei, donația de carte a fost făcută de Emanoil Dascălu în 2 noiembrie 1987, dar actul de donație a fost înregistrat abia în 10 martie 1990, sub nr. 288 și cuprindea 115 titluri de carte. Comisia de evaluare acceptă înregistrarea unui număr de 105 titluri la biblioteca Muzeului de Istorie a Moldovei și 2 titluri sunt înregistrate la biblioteca Muzeului de Artă. Din păcate, ca urmare a lucrărilor de consolidare a clădirii Palatului Culturii, începute în anul 2008, fondurile de carte nu ne-au fost accesibile.

⁸² Adresa înregistrată sub nr. 3007/9.07.2010 la Complexul Național Muzeal Iași.

⁸³ C. Iconomu, *op. cit.*, p.183-195.

⁸⁴ M. C. Văleanu, *op. cit.*, 2007, p. III, nota 2. I. Andrieșescu, *O pagină din istoria arheologiei preistorice în România: Gr. C. Buțureanu și introducerea sa la Preistoria în România. Studii de arheologie preistorică și etnografie (1898, inedit)*, în *RPAN*, I, 1937, p.17, nota 1.

⁸⁵ C. Dascălu, 1911, *op.cit.*

⁸⁶ C. Iconomu, *op.cit.*, p.175-183.

Nr. inv. 23090: Adresa datată Bonn, 28 noiembrie 1912 către Constantin Dascălu pentru a se prezenta la festivitatea de conferire a titlului de doctor, programată pentru 20 decembrie 1912, 1 filă (Fig.8). Acest document, coroborat cu un altul, aflat încă în arhiva fam. Dascălu (Fig.7) este cel care evidențiază faptul că Constantin Dascălu susținut și promovat examenul de doctorat.

Nr. inv. 23091: Carnet de student (Anmeldebuch), Universitat zu Berlin – stud. Constantin Dascălu (1907), 10 file. Conține informații despre disciplinele urmate de acesta între 1907 și 1910, note, profesorii (Fig.5 și 16).

Nr. inv. 23092: Carnet de student (Anmeldebuch), Universitat zu Bonn - stud. Constantin Dascălu (1910) - 8 file. Conține informații despre profesorii și disciplinele urmate de acesta între 1910 și 1912 (Fig.6 și 17).

Nr. inv. 23093-23100: carnete, file cu note de curs și însemnări ale lui Constantin Dascălu, în lb. germană, uneori cu pasaje scrise și în limba română. Documente nedatate. Documentul cu nr. 23095, care la un moment dat are menționat anul 1910, conține și ciorna unei scrisori a lui C. Dascălu către mama sa (Fig.18).

Nr. inv. 23101-23109: Diverse însemnări, note de curs și notițe ale lui Constantin Dascălu în lb. română, dintre care unele nedatate, altele poartă înscrise diverse date precum 21 mai 1909 (nr. inv. 23104), 31 decembrie 1903, Blândești (inv.nr.23105), 31 iulie 1903 (inv.nr.23106), 11 ianuarie 1904 (inv.nr.23109).

Nr. inv. 23110: Constantin Dascălu – autoprezentare în lb. germană, 1 filă, document nedat, dar din conținut rezultă că a fost realizat după anul 1910.

Nr. inv. 23111: Adresă a lui Constantin Dascălu pentru eliberarea bursei, nedată, din conținut cel mai probabil din anul 1909, 1 filă. Acesta menționează că era bursier al Casei Școalelor – fond „Iosif Niculescu” și că a depus certificatul eliberat de Universitatea din Berlin că a urmat cursurile semestrului de iarnă 1908-1909, fiind nevoit a se întoarce în țară pentru examenul de capacitate. Menționează și depunerea unui memoriu de activitate.

Nr. inv. 23112: Adresa solicitarea drepturi salariale ca urmare a mobilizării lui Constantin Dascălu pe front, semnată, Elena Dascălu, 28.XI.1916 - 1 filă.

Avem convingerea că acest important fond documentar va fi completat în viitor și cu alte documente care se mai păstrează în arhiva familiei Dascălu, pentru a întregi donațiile făcute anterior Muzeului de Istorie a Moldovei.

The heritage of archaeologist Constantin Dascălu

Abstract

Constantin Dascălu (1879-1935) is mainly known in the Romanian archaeology for his involvement, as representative of the Romanian government, in the excavations carried out in Cucuteni, by the German archaeologist Hubert Schmidt in 1910. In this capacity, he was also involved in the selection and shipment to Berlin of archaeological finds, on which he also wrote two short papers. In spite of his brilliantly pursued university studies and doctorate in Germany, Constantin Dascălu worked as history teacher in a Roman High-School. His heritage seems now to be much more important for the national scientific and cultural heritage than previously known. The paper presents a set of documents and manuscripts acquired by History Museum of Moldavia, as well as several other ones in the property of the family. All these contribute to better knowledge on the life and work of Romanian archaeologist Constantin Dascălu.

EXTRACT

Din registrul actelor de naștere din anul una mie opt sute șapte zeci și nouă.-

Act de naștere

nr. 54. Din anul una mie opt sute șapte zeci și nouă
Costachi luna 4-Iunie, în cinci zile, oraș opt dimineată.

I. Act de naștere a copilului Costache, de sex
Dascălu bărbătesc, născut alături în Cătuna Blandești,
Comuna Carniceni, la casa părinților săi din
zisa Cătună, și Comuna, cu nr 125, fiu a D-lui
Manolache Dascălu, în vârstă de două zeci și șase
ani, și a Enei Smaranda Dascălu, în vârstă de
două zeci și patru ani,, ambii de profesie agri-
cultori și domiciliați în zisa Cătună și Comuna,
după declarațiunea făcută de tatăl care se-a în-
fățișat copilul; Intâial mător D-l. Tănase Popa
în vârstă de cinci zeci și unu ani și al doilea
mător D-l. Dumitru Mohoreanu în vârstă de trei
zeci și cinci ani. Ambii de profesie agricul-
tori domiciliați în Cătuna Blandești, care au
subscris acest act după ce le-am citit împreună
cu noi și cu declarațiile, constatat după lege
de noi înșine Vasile Trohici Primar al Comunei
Carniceni și Ofiter al Stărei civile.-

Declarație sa M. Dascălu
sa Dumitru Mohoreanu

Mători
sa T. Popa

Primar sa V. Trohici L. 9.

Pro m a - i s

Primăria Comunei Carniceni jud. Iași.

Prezentul extras fiind dat conform registrului sa
Atestare de naștere de noi.-

Primar sa i. d. n. a. Secretar sa i. d. n. a.

Nr. 2643 1906 Noiembrie 9.-

P. Conformitate.-

Fig. 1. Copie act naștere Costache Dascălu, 5 iunie 1879, păstrat în arhiva familiei Dascălu

LICÉUL-INTERNAT

SITUATIUNEA

PREMIANȚII PE ANUL SCOLAR 1899—900

ELEVILOR

DIN

LICEUL-INTERNAT

IASI

ANUL SCOLAR

1899 — 1900

IASI

TIPOGRAFIA NAȚIONALĂ STRADA ALEXANDRI No. 11.
 1900

CLASA I

1. Teodor Enric . . .	Premiul I	2. Mărtz Ferentz . . .	II
2. Resmerița T. . .	II	3. Istraty Nec. . .	III
3. Triandafil Ern. . .	III		
4. Cogălniceanu V. . .	Mențiune	CLASA V (Secția Modernă)	
5. Ardeleanu T. . .		1. Ionescu C. . .	Premiul I

CLASA II

1. Zotta G.	Premiul	I	3. Bianu V.	III
2. Obreja Romeo	"	II	4. Taicu A.	Mențiune
3. Proftiri Nec.	"	III	5. Roban I.	"
4. Nastura V.	Mențiune		6. Lupu Nec.	"
5. Melicson Max	"			
6. Caligari Alex.	"			

CLASA VI

CLASA III

1. Forcăneanu I.	Premiul I	3. Geomăneanu Vict.	III
2. Racoviță Osv.	" II	4. Tomulescu V.	Mențiune
3. Mitru Alex.	" III	5. Revent Eugen	"
4. Dornescu G.	Mențiune	6. Ciucă Mihai	"
5. Mareș G.	"		
6. Triandafil Emil	"		

CLASA VII

CLASA IV

1. Iftodiū M.	Premiul	I	2. Vascanu M.	II
2. Năsturaș D.	"	II	3. Bordeianu Vas.	III
3. Nechițor Sc.	"	III	4. Bratu Gh.	Mențione
4. Petrovanu D.	Mențiune		5. Vaideanu C.	
5. Lupașcu I.	"		6. Popescu C. I.	
			7. Irimescu Gh.	

CLASA V (Secția clasică)

1. Aramă V. . . . Premiul I 10, Batist Alex. . . . *

Fig. 2. Anuarul Liceului Internat din Iași 1899-1900, extras cu situația premianților

Fig. 3. Universitatea din Iași, diploma de licențiat în științe istorice a lui C. Dascălu, păstrat în arhiva familiei Dascălu.

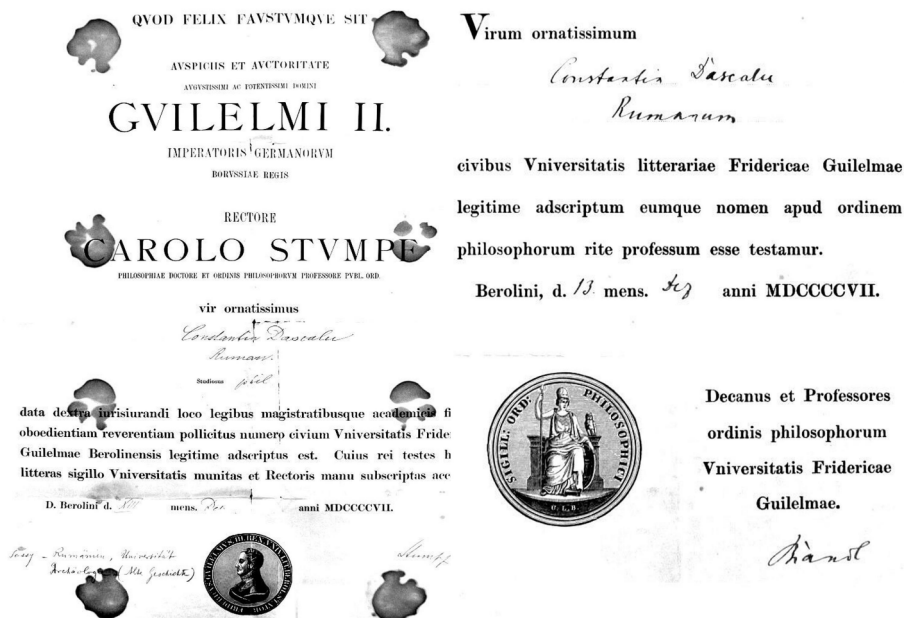

Fig. 4. Atestate de înscriere la Universitatea din Berlin – Facultatea de Filosofie, 13 dec. 1907, păstrate în arhiva familiei Dascalu.

No. 3376 98 gr Matrikel.

Königliche Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin.

Anmeldebuch

des Stud. Constantin M. Dascalu
(Vor- und Zuname)

ORT (Geburtsort) Jassy

(Provinz resp. Staat) Rumänien

Philosophische Fakultät.

Immatrikuliert am 13-12 1907.

Fig. 5. Prima pagină a carnetului de student – carnet de înregistrare, Universitatea din Berlin. Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23091

Unter dem Schutze
Seiner Majestät des Deutschen Kaisers
und Königs von Preussen

Wilhelm II.

Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität.

Nachdem Herr *Constantin Dascalu*
aus *Sassig*
sich mit Handschlag an Eidesstatt feierlich verpflichtet hat,
die Gesetze und die Vorschriften für die Studierenden treu und
gewissenhaft zu beobachten, wird er als
Student der philosophischen Fakultät
unter die akademischen Bürger der Universität aufgenommen.

Bonn, den *22* November 1910.

Der Rektor
Lorn

Königlich Preussische Rheinische
Friedrich-Wilhelms-Universität

BONN

Akad.-Jahr 19 *10/11* № *849* des Universitätsalbums

Anmeldebuch

des Stud. *phil.* Herrn *Constantin Dascalu*
aus *Sassig*
eingetragen in das Album der *phil.*
Fakultät durch
deren zeitigen Dekan *Kud*
am *25* ten *1910*

Fig. 6. Atestatul de înscriere la Universitatea din Bonn – Facultatea de Filosofie, 22 nov. 1910, păstrat în arhiva familiei Dascălu și prima pagină a carnetului de student – carnet de înregistrare, Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23092

Herr Cand. *Constantin Dascalu*
wird ersucht, sich
zum Zweck der Doctor-Prüfung:
Mittwoch, den *17. Juli* 1912, um *3 1/2* Uhr
vor diesem Termin bei folgenden Herren persönlich zu melden.

Fächer	bei Professor	Wohnung	Sprechstunde
I. Hauptfach <i>Physiologie</i>	<i>Loeschke</i>	<i>Königsstr. 55</i>	<i>Hochstr. 2 u</i>
II. Nebenfächer			
1. <i>Altgriechisch</i>	<i>Wilcken</i>	<i>Loeschke</i>	<i>Di. Fr. 10-11</i>
2. <i>Philosophie</i>	<i>Kielke</i>	<i>Loeschke</i>	<i>No. Mi. Fr. 9-10</i>

Den Empfang dieser Mitteilung wollen Sie bestätigen.

Der Decan.

Fig. 7. Universitatea din Bonn, informare pentru prezentarea la examenul de doctorat programat pentru data de 17 iulie 1912, document păstrat în arhiva familiei Dascălu

I.

Bonn, den *28. September* 1912.

An
Herrn *Laurentiu Dascalu*.

Nach Abschnitt VI der Promotionsbestimmungen soll die feierliche Promotion in der Regel innerhalb der ersten 6 Monate nach der Promotionsprüfung stattfinden. Ich mache Sie darauf aufmerksam, dass Ihnen am *Freitag, 28. September* 1912 um *12* Uhr Gelegenheit gegeben ist, an der feierlichen Promotion teilzunehmen.

Wenn Sie dies beabsichtigen, erbitte ich umgehende und bestimmte Bereiterklärung, sowie baldige Einsendung der Quittung über die II. Ratenzahlung 190 Mk. inkl. Diplombkosten (**spätestens drei Tage vorher**), im andern Falle aber wenigstens eine allgemeine schriftliche Angabe über den von Ihnen in Aussicht genommenen Termin.

Den Empfang dieses Schreibens wollen Sie mir bescheinigen.

Der zeitige Dekan:

Fig. 8. Universitatea din Bonn, informare pentru prezentarea la festivitatea de decernare a titlului de doctor, programat pentru data de 20 decembrie 1912, Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23090

Carol Iⁱⁱⁱ
prin gratia lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României

La toți de față și viitori, sănătate.

Doind a da o probă de a Noastră bună-voință
Domnului Dascalu K. Constantin
profesor la Liceul din Roman
pentru serviciile aduse învățământului

Noi îi conferim medalia „Răsplata muncii”
pentru învățământ „clasa I”

Drept care îi dăm acest brevet subscris de Noi și
investit cu regeșul Nostru sigiliu.

Dat în Castelul Peleş la 19 Septembrie 1914

Carol

N° 1511

Ministrul Secretar de Stat
la Departamentul Instrucțiunii publice
și al Cultelor.

S. S. Iuga

Fig. 9. Diploma de acordare a medaliei Răsplata muncii pentru învățământ, clasa I, 19 septembrie 1914, păstrată în arhiva familiei Dascalu

Fig. 11. Brevete de acordare a medaliei Crucea comemorativă a războiului 1916-1918 cu baretele Ardeal, Carpați, Mărășești la 1 iulie 1920 și cu baretele Ardeal, București 1918 la 15 martie 1922, documente păstrate în arhiva familiei Dascălu

Fig. 12. Brevetul de acordare a medaliei Victoria, a marelui război pentru civilizație 1916-1921, 10 octombrie 1924 și cel pentru Steaua României în grad de cavalier, cu însemne civile, 13 februarie 1926, documente păstrate în arhiva familiei Dascălu

Organ al Asociației Generale a Pers. Ad-tiv al șc. secundare de orice categorie din țară

ABONAMENTE: 1 an 100 lei
Administrator: ION UNGUREANU

GLASUL NOSTRU*

Discurs ținut de d-l prof. Al. Epure la
înmormântarea lui Const. Dascălu)

[illegible]

128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639

[illegible]

DAȘI

[illegible]

© 2004 Blackwell Publishing Ltd, *Journal of Internal Medicine* 255: 105–112

Un permanent souvenir

*S-a stins ca o lamînă !...
Par'că îl vîd cum în fiecare dimineață insupecta dormitoarele, să
lîle de clas și cancelariile.*

De o putere de muncă impresionantă și de o autoritate mai presus de orice subiecturi, acest eminent profesor, fost aproape patru an

director al liceului "Roman-Vda", se presa indeaproape şi de situaţia elevilor pe care le trebuia asigura copiii şi de personalul administrativ şcolar, ale căruia dăruiri şi doliu le-va recunoaşte totdeauna.

Intelegător şi mărinimos, sever şi blând, justul director Constantin Ciocărlănuş voia să-şi facă datoria şi să-şi câştige şi mai multă încredere de la băieţi şi să-şi sporiască între ocazie, prestigiu.

Dacă azi avem un internet modelat/anjurat după o orăchetă frumoasă şi o arpea din clădirea turnu... meritul revine, desigur, la mare parte sumai perşecereii şcolii, cu munca cu femeie şi ştiinţele, cauzându-se scrierile inutilităţii fuziei încredinţată şor conducere.

...Doamna, când scrierile erau ră postume sufletul mă doare şi mă intră dece dare, din mijlocul vârstii smulge, presa timpurie, valoare cărua apredic generală între tineri.

Aşadar, recunoscător sufletul meu orărbic, le voi purta mereu în inimă eminenţa sa şi totdeauna la păstre. un scumna sumai.

C. MBOC

[illegible][illegible]

La moartea unui profesor

Const Dascalu

[illegible]

Fig. 13. *Glazul Nostru*, 1 Decembrie 1935, an II, nr. 38, număr omagial consacrat prof. Constantin Dascălu, document păstrat în arhiva familiei Dascălu

Die Annahme und Abrechnung der Vorlesungen wird
5. - M. Auditoriengeld
2. - Ak. Krank.-Kasse
0.50 - Studentenfondszu bezahl.
Sa. 7,50 M.

Winter Semester. Von 1907

Lfd. No.	Lehrer und Vorlesungen	m.	Vorwerk des Quästors
1.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Einführung in die Archäologie Archäologische Übungen	15	20 Einlösung
2.	Bei Herrn Prof. Wolfflin Grundriss der Kunstgeschichte Übungen	1	
3.	Bei Herrn Prof. Kretschke Vor- u. Fortgeschrittene der Mittelalterskulptur	1	
4.	Bei Herrn Prof. Braun Römische Kunstgeschichte Übungen	1	
5.	Bei Herrn Prof. Kretschke Geschichte der alten Künste des Mittelalters	1	
6.	Bei Herrn Prof. Kretschke Vergleichende Geschichte der Kunstgeschichte	1	
7.	Bei Herrn Prof. Kretschke Die Kunst der Renaissance in der Schweiz	1	
8.	Bei Herrn Prof. Kretschke Vergleichende Kunstgeschichte des Mittelalters	1	
9.	Bei Herrn Prof. Kretschke Übungen	1	
10.	Bei Herrn	1	

5. - M. Auditoriengeld
2. - Ak. Krank.-Kasse
0.50 - Studentenfondszu bezahl.
Sa. 7,50 M.

Winter Semester. Von Michaelis 1907

Lfd. No.	Lehrer und Vorlesungen	m.	Vorwerk des Quästors
1.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Geschichte d. griechischen Kunst	15	55 Einlösung 29. Okt. 1907
2.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Archäologische Übungen	1	
3.	Bei Herrn Prof. Kretschke Einführung in die Kunstgeschichte	10	
4.	Bei Herrn Prof. Kretschke Griechische Bildnerallgemein	10	
5.	Bei Herrn Prof. Kretschke Archäologische Übungen	1	
6.	Bei Herrn Prof. Wolfflin Vergleichende Geschichte der Kunstgeschichte	20	
7.	Bei Herrn Prof. Wolfflin Kunstgeschichtliche Übungen	1	
8.	Bei Herrn Dr. Hüb. Schmidt Vergleichende Kunstgeschichte des Mittelalters	1	
9.	Bei Herrn Prof. Wilmanns Die epische Dichtung des Mittelalters in Rom.	1	
10.	Bei Herrn Prof. Wolfflin Die Kunstgeschichte des Mittelalters	1	

5. - M. Auditoriengeld
2. - Ak. Krank.-Kasse
0.50 - Studentenfondszu bezahl.
Sa. 7,50 M.

Sommer Semester. Von 22 April 1908 bis 14 August 1908

Lfd. No.	Lehrer und Vorlesungen	m.	Vorwerk des Quästors	Eigenhändige Einzeichnung der Lehrer:			
				Anmeldung	Datum	Abmeldung	Datum
1.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Geschichte d. Griech. Kunst Archäologische Übungen	15	25 Einlösung	K	6/5		
2.	Bei Herrn Prof. Kretschke Kunstgeschichte von Athen	10		Kretschke	6/12		
3.	Bei Herrn Prof. Kretschke Archäologische Übungen	1		Braun	6/5	Braun	7/12
4.	Bei Herrn Prof. W. Wolfflin Über das griechische	1		L	12/8.		
5.	Bei Herrn Dr. Hüb. Schmidt Vergleichende Kunstgeschichte des Mittelalters	1		Hüb. Schmidt			
6.	Bei Herrn Dr. Kretschke Die griechische und römische Kunst	1					
7.	Bei Herrn Dr. Wilmanns Archäologische Übungen	1		Kra	11/5		
8.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Archäologische Übungen	1		K	6/5		
9.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Archäologische Übungen	1		Braun	11/11	Braun	16/11
10.	Bei Herrn Prof. Kretschke von Stadenburg Archäologische Übungen	1					

Fig. 16. Extrase din carnetul de student, Universitatea din Berlin.

Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23091

Die Titel der Vorlesungen sind so einzutragen, wie sie im Vorlesungs-Verzeichnis aufgeführt sind.

Winter halbjahr 190/11.

Angenommene Vorlesungen	Vermerk des Quästors über die Gebühren	Bescheinigung des Dozenten über den Tag der Anmeldung	Abstempelung auf dem Sekretariat bzw. bei den Dekanen am Schluss des Semesters	Bemerkungen
Bei Herrn Prof. Dr. G. Loeschke Die Kultur d. Rheinlande in vorrömischer u. röm. Zeit	15 M bezahlt	24/XI	Abgemeldet Bonn, 4. MRZ. 11	Annahme u. Anmeldung von Vorlesungen bis 24. d. Mts. gestattet Bonn, 1911
Bei Herrn Prof. Dr. G. Loeschke Archaische Übungen	gr.	Loeschke		Der Rektor. J. Müller
Bei Herrn Prof. Dr. Willers Kunstgeschichtliche Übungen	gr.	Willers		5 M Audit-Geld 2,50 M Bibliothekgebühr 2,50 M Krankenk.-Beitrag sind gezahlt.
Bei Herrn Prof. Dr.				Loeschke 25.11.11

Die Titel der Vorlesungen sind so einzutragen, wie sie im Vorlesungs-Verzeichnis aufgeführt sind.

Winter halbjahr 1911/12.

Angenommene Vorlesungen	Vermerk des Quästors über die Gebühren	Bescheinigung des Dozenten über den Tag der Anmeldung	Abstempelung auf dem Sekretariat bzw. bei den Dekanen am Schluss des Semesters	Bemerkungen
Bei Herrn Prof. Dr. Herrn G. Loeschke Homer, Epik aus den homerischen Zeiten / Kunstgeschichtliche Übungen	18 M bezahlt	16.11.11	18/XI	5 M Audit-Geld 2,50 M Bibliothekgebühr 2,50 M Krankenk.-Beitrag sind gezahlt.
Bei Herrn Prof. Dr. Herrn Loeschke Archaische Übungen	grat.	Loeschke		Loeschke 16.11.11
Bei Herrn Prof. Dr. Willers, Römische Kunst.	5 M bezahlt	Willers 14/11		
Bei Herrn Prof. Dr. Willers Kunstgeschichtliche Übungen	grat.	Willers 14/11		
Bei Herrn Prof. Dr.				

Die Titel der Vorlesungen sind so einzutragen, wie sie im Vorlesungs-Verzeichnis aufgeführt sind.

Sommer halbjahr 19

Angenommene Vorlesungen	Vermerk des Quästors über die Gebühren	Bescheinigung des Dozenten über den Tag der Anmeldung	Abstempelung auf dem Sekretariat bzw. bei den Dekanen am Schluss des Semesters	Bemerkungen
Bei Herrn Prof. Dr. Loeschke Griech. Kunstgeschichtl. U.	18 M bezahlt	21/V		Annahme u. Anmeldung von Vorlesungen bis 24. d. Mts. gestattet Bonn, 2. MAI 1912
Bei Herrn Prof. Dr. Loeschke Archaische Übungen	gr.	Loeschke		Der Rektor Krischen
Bei Herrn Prof. Dr. Willers Griechische Kunst	gr.	Willers		5 M Audit-Geld 2,50 M Bibliothekgebühr 2,50 M Krankenk.-Beitrag sind gezahlt.
Bei Herrn Prof. Dr. Willers Archaische Übungen	grat.	Willers 21/5		Loeschke 29.5.12

Fig. 17. Extrase din carnetul de student, Universitatea din Bonn.
Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23092

Dragă Mami,

Au primit cartea matală postala; m'am gândit mult dacă
trebuie să-ți mai scriu aceste rânduri, și poate ar fi fost
mai bine să nu ți le scriu, căci nău, nici o bucurie să-ți
spun. Său! Ce-ți sunt bune titlurile și succesele cânt
sufletul ți-i amar. Ți s'au toate sfaturilor; ca toate mijloacele
interne: ca îniercate, Elina a dus lucrurile până acolo, că
ce nu vad cum se vor ieși lucrurile
am ajuns la descurajare, dar vreau să am felișie...

Au m'am însurat pentru avere, nici pușt după felul
nimă mui, nici din dragoste; ci numai fiindcă n'au contat
să-ni iau nici slugă, dar nici stăpân. Nu urăsc lumea
dar știu ce-i lumea și sufletul meu nu se poate deprinde
cu viața de astăzi; au crezut că mi-am găsit tovarăsa cu
care inimă curată. Ei au contat crezut că am găsit
tovarăsa cu inimă curată, care să s'înțeleagă cu înțelesul, că
eu sunt între acei oameni pentru cari joala ocupată în primă
o cantă în casă, în iubirea nevastă și a copiilor. Nu urăsc lumea
dar știu ce-i lumea și nu-mi place viața de astăzi. Dar Elina
n'a vrut să mă prăcească. Dacă ai fi fost și eu ca alții, sunt
sigur că lucrurile ar fi mers mai bine. Dar eu nu pot fi cât
cum mi-i frica mea. Pentru mine căsătoria e lucru sfânt; nu
desmădări fătărice și prefăcatori, ci stăpânire, încredere
și curățenie. Său! am s'au după mine toate căsătoriile. De câte ori
nu i-am dat exemple viața droahtă frumoasă, viața casnică liniștită
a părinților mei, dar Elina zădărnice, că Elina curățește alte viațe
cu durere constată că pea de timpuriu a avut ocazie să cunoască
altfel de căsătorii. De aceea nici nu poate crede că eu ar fi altfel.
Dar eu sunt cu sufletul împăcat și mi-i mărtoasă toată lumea
care m'a curățat: eu nu mă conduc după ochii lui, ci după cum
am sufletul meu. Cum a crezut Elina că trebuie să-mi apucerez
stăpânirea? Cu neîncredere, cu ură, cu fafte necondiționale de o femeie
linșată. Mă doare în suflet, căci până astăzi cred că n'am fost
între acei oameni, cari se merita asemenea răsplătă din partea necredii.
Am răbdat mult timp, și multe, dar acum nu mai pot răbda
n'au descurajat de toate și numai datorită căta copii m'au
silește să mi se estă parter liniștia și curățatul.

Așa stau lucrurile, dragă Mami; cred că-ți va fi greu
să-ți crezi, după ca Mami, și mai ales după cele ce s'au
povestit. Dar adevărul curat e așa cum ți-l spun eu.

Te doresc sanatale matală și Tată.

Santări de viață de
Constantin

Fig. 18. Ciorna unei scrisori adresată de Constantin Dascălu mamei sale, document nedatat,
Muzeul de Istorie a Moldovei, inv. nr. 23095, fila 1 verso

DESPRE ACCEAUA LUI ION VODĂ (1573)

Traian BIȚA

Ion Vodă, domnitor al Moldovei (1572-1574), căruia boierii i-au zis și „cel Cumplit”, iar istoricii moderni „cel Viteaz”, a fost fiul nelegitim al lui Ștefăniță vodă (1517-1527)¹. El a venit la domnie după Bogdan vodă Lăpușeanu. După cum se știe, la începutul domniei, Ion Vodă a avut relații bune cu Imperiul otoman: „la 14 august 1572, sultanul Selim II cere boierilor moldoveni să asculte de domn, să nu se apuce de intrigi și tulburări...”². Totuși aceste relații au durat până în februarie 1574, când sultanul făcea cunoscut lui Ion Vodă faptul că Doamna Chiajna a propus dublarea tributului în cazul în care fiul ei, Petru, ar fi instalat pe tronul Moldovei. Turcii i-au solicitat lui Ioan Vodă să îndeplinească această condiție, dacă dorește să mai păstreze Domnia. În caz contrar i se cerea să părăsească tronul în favoarea tânărului candidat, Petru. Răspunsul lui Ion Vodă către solul turc a fost acela că va folosi banii ceruți de sultan pentru a organiza o armată antiotomană. Sultanul l-a declarat pe Ion Vodă de mazil și i-a dat steagul de domnie lui Petru, fiul Chiajnei.

Acesta este momentul în care au început ostilitățile între Ion Vodă și turci. Prima confruntare armată a avut loc la 14 aprilie 1574, la Jiliște, lângă Focșani, când Ion Vodă a reușit să învingă oastea turco-munteană care dorea să îl instaleze pe tronul Moldovei pe candidatul Petru. Confruntarea decisivă a avut loc la Iezerul Cahului, la 11 iunie 1574, unde, după ce a fost trădat de boieri, o ploaie rapidă de vară a „înmuat pulberea de tun”, scoțând artileria din funcție. Încercuit de turci și lipsindu-i apa de băut, oastea lui Ion Vodă a fost obligată să se predea turcilor. Aceștia l-au ucis pe Ion Vodă cu bestialitate, deși turcii juraseră că le va cruța viața, lui și soldaților săi, și că le va da libertatea de a se înapoia la casele lor. Potrivit cronicii țării, după luptă, sultanul a permis tătarilor să prade Țara Moldovei „de n-a fost niciodată ca atuncea”³.

Este un fapt cunoscut că, în scurta lui domnie, Ion Vodă a bătut monedă, un tip deosebit de cele care au fost emise până atunci în Moldova. Monedele lui Ion Vodă au fost în atenția mai multor cercetători, istorici și numismați din România, precum Cezar Boliac, D. A. Sturdza, Papadopol-Calimach, E. Fischer, R. Gassauer, C. Moisil, a căror contribuție a fost amintită succint în ultima lucrare consacrată monedei lui Ion Vodă de către regretatul

* Traian Bița, din orașul Pașcani, a fost unul dintre cei mai importanți colecționari particulari din județul Iași, specializat pe domeniul numismatiei și un constant colaborator al Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași. A încetat din viață în acest an, 2013, în urma unui tragic accident. Publicarea acestui articol constituie un gest necesar dedicat memoriei sale, mai ales să abordează un subiect pe care colecționarul l-a urmărit, cu pasiune, timp de mai mulți ani.

¹ Vezi Constantin Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova*, a. 1324-1881, vol. I. *Secolele XIV-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 700-707 (cronologie și bibliografie).

² A. D. Xenopol, *Istoria româilor din Dacia Traiană*, III, București 1988 p. 116.

³ Pentru evenimentele din această domnie vezi Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. II, București, 1966.

numismat Octavian Luchian⁶¹. Nu există nici un document care să facă vreo referire în legătură cu motivația emiterii monedelor respective, în acest sens formulându-se mai multe presupuneri. Constantin Moisil considera, la 1938 că: „Ținând seama de faptul că monedele acestea au fost emise în anul când Ion Vodă se pregătea de luptă contra turcilor, suntem în drept să presupunem că au servit la plata mercenarilor cazaci pe care-i angajase Domnul”⁶⁴. Același autor revenea asupra subiectului, în 1945, afirmând că: „Moneda lui Ion reprezintă o emisiune neoficială destinată pretențiilor de autonomie a domnului rebel față de Poarta Otomană”⁶⁵.

Constantin C. Giurescu era de părere că: „Ion Vodă a bătut monedă pentru mulțimea necăjită, pentru comerțul ei mărunț”⁶⁶. Într-o altă lucrare, semnată împreună cu Dinu C. Giurescu, același autor afirma: „Probabil că emisiunea să fi venit îndeosebi în sprijinul neguțătorilor ce făceau tranzacții cu Polonia. În această țară circulau asprii de aramă care, însă, nu erau primiți în Moldova; or, la întoarcere, moldovenii preschimbau asprii din țara vecină, aceștia suferind pierderi considerabile”⁶⁷. Dinu C. Giurescu, într-o altă lucrare, scria că moneda „s-a bucurat, dimpotrivă, de o circulație efectivă servind la tranzacțiile vremii”⁶⁸.

Părerea lui Constantin Moisil că aceste monede „au servit la plata mercenarilor cazaci” este contrazisă, pe de o parte, de acel document al lui Selim II, din 14 august 1573, din care rezultă că în anul când s-a bătut moneda relațiile lui Ion Vodă cu turcii erau încă bune. Pe de altă parte, este cunoscut un alt document, din februarie 1574, dată la care poate fi socotită declanșarea conflictului moldo-turc. În acel moment Ioan Vodă emisese deja această monedă. Rezultă deci, că, la data baterii monedei, nu se punea încă problema plătirii „mercenarilor cazaci”. În afara acestor considerente, este puțin probabil ca mercenarii cazaci să-și fi riscat viața pentru niște monede din aramă, cu valoare intrinsecă foarte mică. Astfel, un calcul sumar ne arată că 1gr de aur valora aproximativ 250 gr de aramă. Firesc ar fi fost ca mercenarii să fie plătiți în monedă de aur sau, cel puțin, de argint. Mai aproape de adevăr par a fi acei autori care văd în această monedă un instrument de schimb pentru comerțul mărunț, la îndemâna atât a neguțătorilor, cât și a „mulțimii necăjite”.

Nu știm ce l-a determinat pe Constantin Moisil să considere moneda lui Ion Vodă o „emisiune neoficială”: așa cum spune însăși legenda acestor monede, ele au fost bătute în „hereghia Moldovei” (monetăria statului) de către voievodul țării, recunoscut de către Poarta Otomană, potrivit obiceiului epocii. Se poate spune, deci, că emiterea monedelor lui Ion Vodă s-a făcut în virtutea dreptului de a bate monedă, moștenit, prin tradiție, de la predecesorii săi. Existența emisiunilor monetare bătute anterior de către Despot Vodă (1561-1563), cele ale lui Ștefan Tomșa (1563-1564) cât și cele bătute ulterior, în timpul domniei lui Ștefan Răzvan (aprilie-august 1595) și ale lui Ieremia Movilă (1595-1606) confirmă această practică a domnilor moldoveni. Pe de altă parte, din documentele vremii nu rezultă că un domnitor pentru a bate monedă în Moldova ar fi avut nevoie de acordul

⁶⁴ *Enciclopedia României*, coord. D. Gusti, vol. I, C. Moisil, *Monetele României*, București, 1938., p. 120.

⁶⁵ Octavian Luchian, *Moneda lui Ion Vodă cel Cumplit*, în SCN, I, București 1957, p. 442, nota 6, *apud*, C. Moisil, *Vechile monetării în România* în vol. *Monetăria Națională*, București, 1945, p. 38.

⁶⁶ Constantin C. Giurescu *Istoria Românilor*, II, ediția II, București, 2007,, p. 148.

⁶⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, București, 1976, p. 301.

⁶⁸ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 103.

Imperiului Otoman. Această monedă a fost destinată, așa cum au spus-o mai sus unii istorici, relațiilor comerciale locale de mică valoare.

Legenda acestor monede este scrisă în caracterele chirilice ale slavonei folosite ca limbă de cancelarie în acea epocă, în Țările Române, începe pe avers și continuă pe cealaltă față, pe revers. Se poate remarca lipsa semnelui crucii, „invocația simbolică”, cu care începea în mod uzual, legenda monedelor moldovenești. Faptul nu constituie, totuși, o noutate, premiera avusese deja loc cu puțin timp înainte, în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu (1552-1561;1564-1568).

Fig. 1. Accea de argint-aspru, emisă de sultanul Selim II (1556-1574)

Fig. 2. Accea de aramă, emisă de Ion Vodă cel Cumplit (1571-1574)
scara1/1 (monede din colecția autorului)

Monedele lui Ion Vodă se prezintă astfel:

Avers: **ОТЕЦЪ МОЛДОВЕИ** (ОТЕЦЪ MOLDOVEI) = părintele (tatăl) Moldovei. Efigia voievodului, orientată spre dreapta, cu barbă și părul lung, cu pălărie cu borul îngust. Dinu C. Giurescu arată că „nu se poate preciza dacă acesta este un portret real”⁹. Suntem de părere că, în mod logic, acesta atât de diferit de portretele reprezentate anterior pe monedele moldovenești, ar trebui considerat un portret real.

Legenda este încadrată între două cercuri de perle (c.p.e. - c.p.i.):

Revers: **ГОСПОДАРЪ ІХЕРЕГІЕ МОЛДОВЕИ АКЧЕ** (GOSPODAR HEREHIE MOLDOVEI AKCE (AKCEI) = Domnitor, stăpân al monetăriei Moldovei, monetărie în care a fost bătută accea. Capul de bour, reprezentat pe revers, are urechile mici și cu coarnele arcuite în formă de cerc, având între ele o stea cu cinci raze. Se cunoaște o variantă unicat, cu vârfurile răsfrânte în afară, având câte o stea cu șase raze de o parte și de

⁹ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102.

alta a capului de bour¹⁰. În locul atributelor tradiționale – rozeta și luna în formă de crai nou – apare, în caractere chirilice: *văleatul*¹¹, respectiv, în partea dreaptă (văzut din spate), litera **З**, iar în cealaltă, în stânga, **ПѦ**, adică 7081, echivalent cu 1573.

Semnul „З” din alfabetul chirilic corespunde literei „Z” din alfabetul latin. Acesta are valoarea numerică „7”. Pentru a exprima cifra „7000”, i s-a adăugat înaintea un mic semn (+), vizibil pe unele monede¹²; „miile erau notate cu cifre reprezentând unitățile, având un semn special „+”, în colțul din stânga jos”¹³. În cealaltă parte, **ПѦ**: din care **П** (în alfabetul latin P) are valoarea numerică de 80, iar **Ѧ** (în alfabetul latin A) are o valoare numerică de „1”. Toate aceste semne, înșiruite împreună, reprezintă, așa cum am arătat mai sus, *văleatul* 7081. Ca și pe avers, legenda reversului este încadrată între două cercuri de perle (c.p.e. - c.p.i.).

Monedele lui Ion Vodă reprezintă un singur tip monetar, deși unii autori au afirmat că se „cunosc 12 tipuri”¹⁴. Dacă totuși se dorește o clasificare a variantelor monedei lui Ion Vodă în cadrul acestui tip monetar se poate face o clasificare semnificativă având drept criteriu terminația cuvântului „acce” din legenda acestor monede, care, la unele dintre ele, apare sub forma de **ѦКЧѦ**, iar la altele sub cea de **ѦКЧѦІ**. Alte particularități, semnalate pe exemplare inedite ale aceleia se referă la înfățișarea capului de bour: coarne arcuite, cu vârfurile răsfrânge în afară, stea cu șase raze, literele din legendă frumos stilizate.

Unii autori au interpretat diferit, uneori eronat, inscripția de pe reversul acestor monede: Constantin Moisil confundă litera **Д** (D) cu A, interpretându-o, **ЗПѦ** (7081)=1573¹⁵. Această opinie nu este corectă pentru că, litera „Д” din alfabetul chirilic (în alfabetul latin D) are valoarea numerică de 4. În această variantă de lectură, ar rezulta că moneda a fost bătută în *văleatul* 7084, corespunzător anului 1576, când Ioan Vodă nu mai era pe tron.

Octavian Luchian a pus semnul egalității între „ГХРѦГІѦ” și „hereghie”¹⁶ incluzând, astfel, la începutul cuvântului hereghie, litera „Г”, echivalentă cu G din alfabetul latin. Este posibil ca această slovă chirilică reprezintă, în opinia noastră, prescurtarea cuvântului „господаръ”. Tot Luchian a socotit începutul lecturii legendei de pe revers cu cuvântul „ѦКЧѦ”, cuvânt care-și găsește locul la sfârșit, cunoscută fiind regula de începere a lecturii legendei din partea de sus a medianei verticale de pe monedă, spre dreapta, lucru care poate fi văzut și comparat cu celelalte monede din această perioadă.

În privința lecturării legendei reversului, istoricul Dinu C. Giurescu, face aceeași greșeală semnalată mai sus, probabil preluată de la Octavian Luchian, a cărui lucrare o citează în cartea sa. Acesta sesizează corect semnificația literei „Г”, pe care o consideră însă

¹⁰ Octavian Luchian, *Moneda lui Ion Vodă cel Cumplit*, în SCN I, București, 1967, fig. 4, p. 443, Octavian Luchian, George Buzdugan, Constantin I. Opreșcu, *Monede și bancnote românești (MBR)*, București, 1977, nr. 808, p. 91.

¹¹ Este vorba despre anul socotit „de la Facerea Lumii”, Era Bizantină.

¹² Katiușa Pârvan, Bogdan Constantinescu, *Monede Moldovenești din colecția Corneliu Secăseanu*, în CN, XII – XIII, București, 2006 – 2007, p. 414, cat. 75, Octavian Luchian, *op.cit.*, pl. I, fig. 4, p.443.

¹³ Pandele Olteanu, *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, p. 27.

¹⁴ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁵ Constantin Moisil, *op. cit.*, p. 120.

¹⁶ Octavian Luchian, *op. cit.*, p. 445.

„separată printr-un punct de cuvântul „ГХСРГІС”, unde punctul, deși puțin vizibil ca celelalte, se distinge, totuși; acest „І” ar putea reprezenta prescurtarea cuvântului *господинъ* ...”¹⁷. Cu toată străduința depusă pentru a distinge prezența acestui punct atât din figura arătată mai sus, cât și din imaginea monedei din colecția noastră (un exemplar bine conservat), este greu, dacă nu imposibil de susținut prezența acestuia, chiar dacă suntem cu totul de acord că prezența lui și-ar fi găsit locul acolo (Fig. 2).

Alți autori, precum Katiușa Pârvan și Bogdan Constantinescu, publicând monedele moldovenești din colecția Corneliu Secășeanu, prezintă și o „accea, exemplar frumos și bine păstrat”, a cărei descriere a reversului o redă mai jos: „ГХЕРЕТІС•МОЛДОБЕІ•АКГЕ (Г întors spre stânga). Cap de bour cu stea între coarne, dreapta-stânga milesimul ъ-па”¹⁸. Autorii au reprodus legende folosind caracterele alfabetului rus actual și nu slovele alfabetului chirilic, așa cum sunt ele prezente pe monedă. Această soluție tipografică a dus la confuzii regretabile privind semnificația legendei: așa, bunăoară, semnul „Г”, echivalent fonetic în latină a lui „G”, pe reversul monedei respective, socotit de autori a fi „întors spre stânga”, reprezintă în realitate altă literă, „Ч”, literă prezentă atât în alfabetul chirilic, cât și în cel rus actual, în care pronunția este ca în românescul „ce, ci”¹⁹. Pe moneda descrisă semnul este vizibil: autorii, de altfel, l-au folosit corect, trei rânduri mai sus, în descrierea primei părți a legendei aversului, în componența cuvântului „ωTEЧ” (sau, mai corect ωTEЦ).

Greșită este și folosirea literei rusești „Б”, care datează moneda, în loc de litera chirilică „Ѣ” așa cum apare pe monedă. Litera „Б”, deși este prezentă în alfabetul chirilic și în cel rus actual, și care se pronunță ca „ă” românesc, nu are echivalent în valoare numerică²⁰, în alfabetul chirilic, cu atât mai puțin în cel rus. În cazul de față ar fi fost de preferat mai degrabă un desen corect întocmit al legendei monedei. Nepotrivită este și folosirea, în cazul de față, a termenului de „*milesim*”²¹ în loc de „vâ leat”, care indică anul de la Facerea Lumii (începutul erei bizantine).

Din cele publicate până acum se știe că acelele lui Ion Vodă au fost bătute din *aramă*, având diametrul cuprins între 23-26 mm și o greutate cuprinsă între 4,90-8,73 gr (o medie rezultantă fiind de 6,33 gr²²). Calculul acestei medii este greșit, întrucât s-au luat în considerație și monede cu o uzură accentuată, ceea ce distorsionează semnificativ rezultatul, mai ale că numărul exemplarelor păstrate este foarte redus. Această evaluare va trebui reluată, luându-se în considerare doar monedele cu o stare de conservare bună. Ca o curiozitate, ce va trebui să fie analizată în mod special, semnalăm faptul că exemplarul acelei lui Ion Vodă aflat în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași cântărește doar jumătate din această medie, abia depășind 3 gr; este exemplarul cel mai ușor dintre toate cele cunoscute până acum. Faptul este surprinzător, deoarece reliefurile bine păstrate al

¹⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 105.

¹⁸ Katiușa Pârvan, Bogdan Constantinescu, *op. cit.*, nr. 75, p. 386, 397.

¹⁹ Damian C. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978, p. 142.

²⁰ Pandele Olteanu, *op. cit.*, p. 24.

²¹ „*Anno domini*: expresie folosită în special în documentele latine medievale pentru specificarea anilor după era creștină. Scris și prescurtat a.d. sau A.D., sinonim *milesim*” (*Dicționar al Științelor speciale ale istoriei*, coord. I. Gal, 1982, p. 25).

²² G. Buzdugan, *op. cit.*, în MBR, p. 90.

inscripțiilor de pe monedă arată că greutatea redusă nu este cauzată de uzura accentuantă; aceasta înseamnă că, încă de la baterea monedei, s-a folosit o foaie de metal mai subțire. În această ipoteză, ar trebui să acceptăm că, în cazul acelei lui Ion Vodă nu conta valoarea intrinsecă a aramei, ci valoarea garantată de către Domnie.

Octavian Luchian arăta că „afirmația lui Papadopol-Calimah că monedele lui Ion Vodă ar fi din argint nu corespunde realității”²³. Cu toate acestea, la Expoziția Națională de Numismatică „Ștefan cel Mare – 500”, care a avut loc la Vaslui, în 18 mai - 1 iunie 2004, colecționarul Costel Giurcanu din Bârlad a expus, printre alte monede moldovenești, și trei acele de la Ion Vodă, din care două din aramă și una din *aramă argintată*. Această monedă prezintă uzura specifică circulației. Asupra ei nu se poate face vreo precizare fără un studiu atent al piesei, lucru care nu a fost posibil, întrucât nu am reușit să-l contactăm pe colecționarul respectiv.

Denumirea monedei lui Ion Vodă, așa cum, de altfel, rezultă din însăși legenda acesteia, este „accé/accea” (sau *akcea*). Acest termen provine de la o monedă mică de argint („a turcilor otomani ce datează de la Sultanul Orhan (1326-1359/60), care a bătut, în 1329, primele *accele*”²⁴, v. Fig. 1); „accé=albișor, traducerea adjectivului grecesc *aspros* ... spre a desemna monedele din argint, în special monedele mici a căror valoare a variat foarte mult în decursul secolelor”²⁵.

H. Dj. Siruni arăta că „după cucerirea Constantinopolului, Fatih Mehmed II a bătut, în 883H (1478), primele monede turcești de aur, *altân*, cu un *ayar* de 23,26 (993,50‰) cântărind 3,49 gr. și valorând 40 *accele*”²⁶, monedă din aur ale cărei greutate și titlu s-au păstrat neschimbate până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dacă moneda din aur turcească din timpul lui Ion Vodă era încă stabilă, nu același lucru se poate spune despre accea din argint care era depreciată considerabil. Astfel, „o procură a Înaltei Porți, cu data de 1565 Martie 30, către Alexandru Lăpușneanu, relatează că acesta din urmă arătase că în Polonia pentru un *galben* (monedă de aur) se poate căpăta 95 de *asprii* [= *accele*], pe când în Turcia galbenul avea valoarea de 120 de *asprii*”²⁷.

Printre monedele turcești din Evul Mediu figurează și o „monedă mică din aramă valorând un sfert de accea [de argint] numită *manghîr*”²⁸. Dar și în Moldova, în timpul domniei lui Despot Vodă (1561-1563), a fost bătută o monedă din aramă care figurează cu o greutate medie de 1,68 gr și care poartă, la rândul ei, numele de *obol* (*mangîr*)²⁹, „monedă divizionară, preluată cu nume și cu tot din sistemul monetar otoman”³⁰.

²³ Octavian Luchian, *op. cit.*, în MBR, p. 442.

²⁴ H. Dj. Siruni, *Monedele turcești în Țările Române*, „Balcenia”, II-III, MCMXXXIX-MCMXL, București, 1940, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, p. 48.

²⁶ *Ibidem*, p. 49.

²⁷ *Ibidem*, p. 18.

²⁸ *Ibidem*, p. 60.

²⁹ MBR, nr. 789, p. 89, I. Țabrea, *Monedele lui Despot Vodă în lumina ultimelor cercetări*, în SCN, V, București, 1971, p. 164 „monede mici de aramă, bătute în 1562 și 1563, la cabinetul numismatic al Academiei 1562 = 1,55 gr”, E. Isăcescu, *Un tezaur monetar găsit la Păcuil lui Soare, (jud. Constanța)*, în SCN, VI, 1975, p. 255, „AE, Mangîr = 1,90gr.; 1612 = 1,45gr.”,

³⁰ Constantin Kiritescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1997, p. 98.

Moneda din aur turcească, care avea, inițial, valoarea de 40 de acele din argint, în 1565, – cu opt ani înaintea baterii acelei de aramă a lui Ion Vodă –, valora, după cum s-a arătat, 120 de acele. Acest lucru demonstrează o depreciere masivă a acelei de argint turcești, cauzată atât de scăderea cantității de argint din materialul din care erau bătute, cât și micșorării greutateii. Cum însă nu s-a pomenit vreo dată în legătură cu deprecierea „titlului aramei”, credem că devalorizarea acelei din argint s-a făcut și în raport cu moneda din aramă – *mangârul*, care, la rândul lui, a trebuit, probabil, să se alinieze și el la această devalorizare, prin scăderea greutateii, pentru a păstra paritatea de $o\ accea = 4\ mangâri$.

Din punctul de vedere al valorii intrinseci, monedele din aramă sunt mult mai stabile în comparație cu cele din aur și din argint: ele își păstrează nealterat *titlul* (puritatea materialului), deoarece nu există vreun metal inferior, mai ieftin, compatibil, pentru a putea fi aliat, din care, amestecat cu arama, să rezulte un material convenabil ca preț pentru a „falsifica” astfel monedele din aramă. Este bine cunoscut faptul că arama, în afara aliajului cu aurul și argintul, se aliază foarte bine atât cu zincul cât și cu cositorul, însă acestea sunt metale mai scumpe decât arama. În consecință, prin combinarea aramei cu aceste metale rezultă aliaje mai scumpe: *alama* și, respectiv, *bronzul*. Singura modalitate a devalorizării monedei de aramă aflată în circulație este posibilă doar prin diminuarea greutateii, lucru ușor vizibil și lesne de determinat prin cântărire.

Între greutatea *acelei* din aramă și cea a *mangârului* există relația ponderală $1\ accea = 4\ mangâri$, echivalentă cu cea valorică a acelei de argint otomană, cum am arătat mai sus: $o\ accea = 4\ mangâri$. Astfel, după cum se știe, greutatea accelelor de aramă de la Ion Vodă se înscrie între 4,9-8,73 gr., socotită fiind o greutate medie de 6,33 gr. În același timp, greutatea mangârilor descoperiți, emiși în timpul domniei lui Despot Vodă, este de 1,60, 1,55, 1,88, 1,90, 1,45 gr. Greutatea lor medie stabilită este egală cu 1,68 gr. Dintr-un simplu calcul matematic ($4 \times 1,68\text{gr.}$) rezultă greutatea de 6,72 gr., foarte apropiată de greutatea medie a accelelor de aramă, 6,33 gr.

Descoperirile monetare de mangâri otomani pe teritoriul României sunt foarte rare și își găsesc explicația, potrivit părerilor unor autori, „prin circulația lor [numai] în teritoriile anexate ale imperiului, [de unde] au pătruns și în Țara Românească și Moldova”³¹. Printre aceste descoperiri se înscriu și unele din perioada foarte apropiată de domnia lui Ion Vodă, respectiv cea contemporană lui, emise în timpul domniei sultanului Selim al II-lea (1566-1574), monede care își găsesc echivalentul ponderal atât în *mangârii* lui Despot Vodă, cât și în *acceaua* lui Ion Vodă.

În această situație se înalătură fie o dilemă mai veche în care se găseau unii autori, fie unele aprecieri mai recente se dovedesc a fi nefondate, neargumentate și, în unele privințe, mult exagerate. Astfel, Andrei Oțetea considera că: „Ion Vodă bate monedă mică din aramă a cărei valoare, în raport cu alte monede nu se cunoaște”³². Numismatul Constantin Kirițescu aprecia că: „Moneda mare din bronz a lui Ion Vodă (...) este posibil echivalentă

³¹ M. Blascó și E. Nicolae, *Contribuții la studiul monedelor din cupru otomane, din sec. XV-XVI* în BSNR, nr.131-133, 1983-1985, București 1986, p.297-307. E. Nicolae și I. Donoiu, *Monede din cupru otomane din sec. XIV-XVI descoperite în Dobrogea*, în BSNR, nr. 134-139, 1986-1991, București 1992, p. 299-302.

³² *Istoria României II*, coord. A. Oțetea, București, 1962, p. 848.

cu un aspru otoman din acea vreme, fapt care l-a determinat pe emitent să-i dea numele de aceea”³³.

Mai recent, Bogdan Murgescu afirma că: „Monedele lui Ion Vodă (...) se încadrează în categoria *mangârilor*, dar pe legenda cărora scrie *akce*”³⁴; „În cazul asprilor din cupru ai lui Ion Vodă (...), diferența enormă dintre valoarea intrinsecă și valoarea de schimb pe care domnul a încercat să le impună exclude teaurizarea”³⁵; „Ion Vodă (...) a bătut monede de cupru de dimensiuni relativ mari (...) pe care le-a numit *akce*, încercând, neândoielnic, să le atribuie cursul oficial de un aspru. Or, chiar dacă monedele lui Ion Vodă erau cam de două ori mai mari decât monedele otomane din cupru, aceasta nu justifică în nici un caz atribuirea unui curs oficial atât de ridicat, conform căruia monedele moldovene de bronz aveau o valoare de schimb de cel puțin 10 ori mai mare decât ar fi justificat-o prețul metalului din care erau alcătuite ... [ele] au mai avut putere circulatorie după 1574, paguba pricinuită astfel locuitorilor Moldovei fiind apreciabilă”³⁶.

Constatăm că autorul face afirmații neargumentate care, uneori, se și contrazic între ele, astfel: aceeaua lui Ion Vodă, nu știm din ce considerente, este încadrată în categoria *mangârilor* (după cum s-a mai arătat, *mangărul* este o „monedă mică din aramă”). Cea moldovenească, în medie, este de 1,68 gr., iar cea otomană din timpul domniei sultanului Murad al III-lea, bătută la Alep, cum am arătat mai sus, are greutatea de 1,52 gr. Câteva pagini mai jos, autorul constată că: „Ion Vodă a bătut monedă de dimensiuni relativ mari ... 4,90 - 8 gr. ... cu o medie de 6,33 gr”³⁷. Această greutate, dacă luăm în considerație cele arătate mai sus, exclude, evident, posibilitatea încadrării în categoria *mangârilor*. Același autor mai arată că există o „diferență enormă dintre valoarea intrinsecă și valoarea de schimb”, însă nu precizează care anume este această diferență și, respectiv, calculul din care a rezultat. În ceea ce privește constatarea că „monedele lui Ion Vodă erau cam de două ori mai mari decât monedele otomane din cupru” autorul nu precizează însă care anume sunt acele monede; face, însă, trimitere la lucrarea autorilor Mihaela Blascó și Eugen Nicolae, lucrare în care sunt prezentate „28 exemplare pe care le aducem aici în discuție”, monede din aramă a căror greutate este cuprinsă între 0,65 și 5,70 gr, printre care poate fi remarcată moneda „nr. 28” emisă în timpul domniei sultanului Murad al III-lea „în anul Hegirei 944, la Dimaşk (?), având greutatea de 5,70 gr și diametrul de 20 cm, emisă și ea în aceeași perioadă cu moneda lui Ion Vodă și care, deși autorii nu o nominalizează ca fiind o aceea de aramă turcească, la o privire mai atentă, se poate vedea că este o monedă similară cu aceea de aramă bătută de Ion Vodă (întrucât ambele monede sunt din aramă și se înscriu în aceiași parametri de greutate și dimensiune)”³⁸.

În această situație, apare nefondată părerea lui Bogdan Murgescu potrivit căreia monedele lui Ion Vodă ar fi avut „o valoare de schimb de cel puțin 10 ori mai mare decât prețul metalului din care erau alcătuite”. Am fi fost curioși să aflăm care era paritatea aramei în acea vreme în raport cu aurul, respectiv cu argintul, pe care autorul nu o menționează,

³³ C. Kirițescu, *Sistemul monetar al leului și precursorii lui*, vol I, București, 1997, p. 98

³⁴ Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XV-lea*, București, 1996, p. 148.

³⁵ *Ibidem*, p. 149.

³⁶ *Ibidem*, p. 306.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ M. Blascó și E. Nicolae, *op. cit.*, p. 298-302.

cum ar fi trebuit pentru a demonstra această afirmație. În consecință, apare greșită și părerea autorului potrivit căreia aceleale lui Ion Vodă ar fi pricinuit, după 1574, pagube apreciabile locuitorilor Moldovei. Monedele lui Ion Vodă au circulat și după domnia lui; dovadă o constituie uzura accentuată a unor astfel de monede, dar acest lucru nu constituie o dovadă: din contra, uzura lor atestă că ele au rămas mai departe un instrument de schimb la îndemâna „mulțimii necăjite”.

În ceea ce privește lipsa tezaurelor cu astfel de monede, cauza trebuie căutată în valoarea intrinsecă a materialului. În mod logic, se teaurizează metalele de valoare mare în greutate mică. De regulă au fost teaurizate obiecte din metale prețioase, aur și argint. De asemenea, afirmația autorului potrivit căreia „diferența enormă dintre valoarea intrinsecă și valoarea de schimb ar exclude teaurizarea” este contrazisă chiar de lucrarea semnată de autor, respectiv de *Lista tezaurelor monetare*³⁹, în care nu se regăsește nici un tezaur monetar din aramă sau din bronz din această perioadă.

Se dovedește, astfel, valabilă opinia lui Constantin Kirițescu, potrivit căreia *acceaua* lui Ion Vodă era „echivalentă cu un aspru otoman din acea vreme”, devalorizat, și că, nu întâmplător, denumirea de *accea* apare menționată pe această monedă. Potrivit autorilor M. Blascó și E. Nicolae, *acceaua* lui Ioan Vodă monedă se înscrie, probabil, în sistemul monetar otoman din acea vreme „practicat (...) în teritoriile anexate imperiului”⁴⁰, prevedere care, după cum se vede, a fost valabilă și pentru teritoriul Moldovei. Nu este exclus ca emiterea acestei monede să fi fost făcută, totuși, cu asentimentul Imperiului Otoman. De fapt, moneda lui Ion Vodă își regăsește analogia, după cum am văzut mai sus, în emisiunea monetară din aramă otomană din acea perioadă și se înscrie ca greutate și mărime în relația: „o *accea* este egală cu patru mangâri”.

Accelele lui Ion Vodă sunt considerate rarități numismatice, iar descoperirile cunoscute până în prezent au apărut numai întâmplător, nu și în săpături arheologice sistematice. Prima mențiune despre descoperirea unei astfel de monede o avem datorită relatării cronicarului Miron Costin (1633-1691): „*Iar banul ce au aflat mai gios de Roman, iar la năruitura unei cetăți, de care cît șestacii cei de patru bani leșești și mai gros, de aramă roșie și chipul domnului suptu pălărie nemțască și-n pregiur slove sîrbești: ШТЕЦЪ МОЛДАВСКИ: Tatăl Moldovei; iar dintr-altă parte scrie : Hereghia de Moldova. Aci hereghia lătinește se dezice: hereditas, adică: strămoșie*”⁴¹. Pentru descrierea monedei lui Ion Vodă cronicarul a luat drept comparație o monedă poloneză din argint din vremea sa, de șase groși, denumită și *ort*, monedă care valora un sfert de taler. Însă, evident, este greșită explicația cuvântului hereghie, care, după părerea cronicarului, provenea din „latinescul *hereditas* = moștenire, drept de moștenire”⁴². Această interpretare este lipsită de sens, corectă fiind, desigur, accepția unanimă, stabilită de specialiștii în slavona românească, cea de „haraghie, hereghie = monetărie”⁴³.

³⁹ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 319-334.

⁴⁰ M. Blascó și E. Nicolae, *op. cit.*, p. 297.

⁴¹ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei, De neamul moldovenilor*, Iași 1984, p. 271.

⁴² Gh. Guțu, *Dicționar Latin-Român*, București 1983, p. 542-543.

⁴³ Pandele Olteanu, *op. cit.*, p. 455.

În concluzie, *accea* emisă la 1573 în Moldova reprezintă o emisiune oficială din timpul domniei lui Ion Vodă, a cărui efigie, „un portret real”, figurează pe această monedă. *Accea* a fost bătută în „hereghia Moldovei”, monetărie situată probabil în Suceava. Această monedă a fost destinată, după toate probabilitățile, tranzacțiilor locale de mică valoare. Emiterea lor nu a avut nici o legătură cu „plata mercenarilor cazaci”, așa cum a fost de părere Constantin Moșilă. În ceea ce privește greutatea acestor monede, a metalului din care au fost bătute, din aramă, ea reprezintă o valoare intrinsecă echivalentă cu valoarea acelei otomane din argint din acea vreme, devalorizată (120 de acele de argint egale cu o monedă de aur, altun). La rândul ei, o *accea*, fie din argint, fie din aramă, valora patru mângări. Pentru stabilirea corectă a greutății medii a monedelor descoperite, ar trebui luate în calcul doar piesele bine conservate, puțin uzate. Monedele lui Ion Vodă au circulat și după domnia lui, uzura accentuată a unora, din cauza circulației, confirmând această părere. Nu sunt cunoscute tezaure monetare cu acele din aramă; aceste monede au fost descoperite numai izolat și cu totul întâmplător.

About the *akçé* of voivode John the Terrible (1573)

Abstract

Ion Vodă (John, named The Terrible), voivode of Moldavia (1572-1574), is known as a valiant anti-Ottoman fighter. He issued a copper coin in 1573, which is one of the rarest Moldavian coins today. These pieces bear the effigy of the voivode crowned with a fur *chapeau* on the face, with the inscription „oteș Moldovei” (the Slavonic equivalent of ancient formula „Pater Patriae”). The issue was meant, most probably, to support the small-value local transactions. Its emission was in no way linked to the “payment to the Cossack mercenaries” of 1574, as was previously believed. In what regards the weight of the copper coin, it is an intrinsic value equal to the one of the contemporary devalued Ottoman silver *akçé* (4 copper *mangır* to one silver or copper *akçé*, 120 silver *akçé* to one golden *altun*), to which system the coins of voivode John seems to be affiliated, by name and by weight.

MUZEUL DE ISTORIE NATURALĂ IAȘI. DE LA „CABINETUL ELEFANTULUI” LA SALA „ALEXANDRU IOAN CUZA”

Ion COJOCARU
Ana DAVIDEANU*

Între lăcașurile de cultură cu menire educațională ale Moldovei viețuiește de aproape 180 de ani Muzeul de Istorie Naturală din Iași, cu o bogată colecție din domeniul zoologiei, geologiei, paleontologiei, botanicii sau istoriei, cifrată la peste 300000 de exemplare¹. Muzeul ieșean de Istorie Naturală, cu sediul în Bd. Independenței 16, Iași, a fost înființat la data de 4 februarie 1834, din inițiativa unui grup restrâns de membri ai Societății de Medici și Naturaliști din Iași, în frunte cu Iacob Cihac, Gheorghe Asachi, Mihail Zotta, Constantin Sturza și Costachi Negri. Este primul muzeu de acest gen înființat în Principatele Române și, ca instituție culturală de primă importanță în țară, avea drept scop să prezinte publicului din Iași „bogățiile pământene și subpământene ale Moldovei, precum și curiozități din alte părți ale lumii”.

Solemnitatea inaugurării Muzeului a avut loc în casa Balș, de pe ulița Podu Verde, azi bulevardul Copou. În această casă Muzeul a funcționat până în anul 1838, când s-a mutat în Sala mare de la Academia Mihăileană. În anul 1840 s-a cumpărat pentru Muzeu casa vornicului Costachi Sturza de pe ulița Hagioaiei, azi bulevardul Independenței, nr. 16, clădire în care Muzeul își desfășoară activitatea și în prezent, împreună cu Societatea de Medici și Naturaliști. În articolul 5 din Proiectul de cumpărare al casei se menționează: „Cumpărarea acestei case este destinată special pentru *Cabinetul de Istorie Naturală* sau *Muzeu*, fiind făcută într-un scop al binelui public”. Clădirea, cunoscută și sub denumirea de casa Roset, a fost construită la finele secolului al XVIII-lea, în stil neoclasic, cu boltă pentru trăsuri, fiind astăzi unul din puținele monumente arhitectonice ale Iașului cu o structură a parterului de bolți pe arce.

* Conf. dr. Ion Cojocaru este director al Muzeului de Istorie Naturală Iași; dr. Ana Davieanu, este muzeograf în cadrul aceleiași Muzeu.

¹ La redactarea textului de față s-a folosit următoarea bibliografie: M. Constantineanu, Ș. Căraușu, *Profesorul Ioan Borcea. Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860-1960*, vol. II, Întreprinderea Poligrafică Oradea, 1960, p. 138-148; N. Macarovici, *Muzeul de Istorie Naturală din Iași Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860-1960*, vol. II, Întreprinderea Poligrafică Oradea, 1960, p. 186-193; Idem, *Muzeul de Istorie Naturală al Universității „Al. I. Cuza” Iași*. Editura Meridiane, 1968, București; C. V. Mândru, C. V., *150 de ani de la înființarea Muzeului de Istorie Naturală din Iași, 4 februarie 1834-4 februarie 1984*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza” Iași, 1984, p. 11-54; Idem, *Colecțiile științifice ale Muzeului de Istorie Naturală Iași – Vertebrate*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 1985.

Personalitățile vremii au înzestrat Muzeul cu exponate rare, care astăzi sporesc valoarea colecțiilor: oasele de mamut și rinocer blănos donate de mitropolitul Veniamin Costachi, găsite agățate drept contragreutate la cumpăna unei fântăni din Râșca, ținutul Fălticeniilor, colecția de minerale din diferite colțuri ale lumii donată de N. Chiriacopol, cărți rare din biblioteca familiei Balș și cel mai exotic dintre exponate – marele elefant Gaba.

Una din piesele emblematice ale Muzeului de Istorie Naturală din Iași este elefantul indian expus în sala mare, numită și „Sala Elefantului”, elefant care a aparținut cercului Italian Luzzatto, aflat în turneu în Iași la sfârșitul anului 1834. Elefantul murind din cauza frigului a fost cumpărat cu suma de 135 de galbeni pentru Palatul Domnesc dar, la stăruințele lui Iacob Czihac, domnitorul Grigore Mihail Sturdza acceptă să doneze elefantul Muzeului. Preparatorul Wilhelm Fleck curăță și montează scheletul și abia după 25 de ani preparatorul Franz Martin Kieser a naturalizat pielea care, timp de un sfert de veac, se uscaseră atât de mult încât a fost nevoie să fie ținută la înmuiat timp de 6 luni în havuzul din curtea Muzeului. La 12 decembrie 1958, în cursul lucrărilor de restaurare a elefantului, în interior au fost găsite o scrisoare datată „Jassy, Oktober 1861”:

„Acest elefant a murit în 1834 și pielea a fost preparată în octombrie 1861. Lăcătușul din Siret a construit scheletul, fabricantul de mobile Ferdinand Klaruber din Praga, Boemia, a executat lucrările de tâmplărie, Mathias Kieser din Aschaffenburg, în Bavaria, preparator, am ajustat și montat pielea”.

Cabinetul de Istorie Naturală devine cunoscut marelui public și prin faptul că, în una din sălile lui, deputații din Partida Națională, în noaptea de 3/15 ianuarie 1859, reprezentanții partidei unioniste din Moldova au hotărât candidatura colonelului Alexandru Ioan Cuza la domnia Moldovei. Sala de ședințe a Societății de Medici și Naturaliști era folosită încă anul

1858 pentru întâlnirile membrilor Partidei Naționale. Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Nicolae Docan, Constantin Rolla, Anastasie Panu, Petru Cazimir s-au întâlnit aici, în vecinătatea apartamentului lui Dimitrie Rallet. După îndelungi dezbateri, a fost propusă candidatura colonelului Cuza pentru alegerile de domn al Moldovei. Alegerile au avut loc la data de 5 ianuarie 1859 la palatul administrativ Iași; astfel Moldovenii fiind cei care l-au ales primii pe Cuza Domn.

Vasile Alecsandri povestește astfel evenimentul: *„Începurăm prin a alege un loc pentru reuniunile noastre premergătoare și aleserăm apartamentul sărmanului prieten Rallet, la Cabinetul de Istorie Naturală, ceea ce făcu să se dea grupului nostru numele de Gruparea de la Elefant”*. Nicolae Șutu, în memoriile sale, publicate în anul 1900, confirmă modul în care s-au desfășurat evenimentele: *„Membrii acestei părți ai camerei, cu nuanțe progresiste se reuneau în fiecare seară, într-o sală a Cabinetului de Istorie Naturală, un schelet de elefant care se întâlnea în locul în care traversai sala, a dat acestor reuniuni numele marelui mamifer”*.

Astfel, în baza faptelor de mare semnificație istorică petrecute aici, în 23 mai anul 1955 a fost luată o hotărâre ministerială prin care sala este declarată Monument istoric.

Sala istorică a fost însă organizată încă din anul 1910. În această încăpere se păstrează urnele în care deputații au votat, prin vot secret, în trei tururi de scrutin, propunerea colonelului Cuza ca domn al Moldovei. La loc de cinste stau și albumul cu fotografiile deputaților munteni care au votat alegerea lui Cuza la 24 Ianuarie 1859, la București, (donația a fostului președinte al Societății, Anastasie Fătu din anul 1873), un portret al domnitorului pictat de C. D. Stahi (donație a colonelului Constantin Langa din ianuarie 1887), un fotoliu scaun folosit de Cuza în 1855 ca președinte al Tribunalului din Galați (donat de prefectura județului Covurlui la 22 august 1881). În sala mai sunt păstrate documente și imagini legate de Istoricul clădirii, al Muzeului și al Societății de Medici și Naturaliști. Sala Monument istoric „Alexandru I. Cuza” sau „Cabinetul de la Elefant” este astăzi un punct central al Muzeului, reconstituit cu grijă și păstrat cu respect față de memoria personalităților care au trudit pentru înfăptuirea Unirii. Vizitatorii, circa 25.000 în

fiecare an, care îi trec pragul simt aici vibrația unui moment profund al istoriei neamului românesc.

The Natural History Museum of Iași. From the “Elephant’s Cabinet” to the “Alexandru Ioan Cuza” Hall

Abstract

The Natural History Museum of Iași, located in 16th Independenței Boulevard, was founded in 4 of February, on the initiative of the members of the Medics and Naturalists’ Society. This is the first museum of this type in the Romanian Principalities. Due to its early founding date and the lack of history and archaeology museums, the collections of the Natural History Museum included a large number of exhibits of historical nature, which are interesting for scholars of this persuasion.

The Natural History Museum of Iași was also known in that time as the “Elephant’s Cabinet”, due to the presence in its collections of a taxidermy preparation of an Indian elephant. Thus, the “Elephant’s Room” was the gathering place of the Unionist party, as early as 1858. In 3rd of January 1859, these elected as sole candidate for the throne the colonel Alexandru Ioan Cuza, an event of prime historical significance that occurred in a museum room. Cuza won afterwards the elections of 5 January, becoming the reigning prince of Moldavia, which was the first step towards the Union of the two Romanian Principalities. To commemorate the event, in the salon of the building was established a special exhibition dedicated to Union of 1859 and to Alexandru Ioan Cuza. It exhibits several valuable objects evocating the subject of the Union, objects that deserves to be better known by the general public, as well as by the specialists.